

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BIBLIOTECA DE DIALECTOLOGIA I SOCIOLINGÜÍSTICA, X

ALBERT BRANCHADELL

LA MORALITAT DE LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA

UN ESTUDI COMPARAT
DE LA LEGITIMITAT LIBERALDEMOCRÀTICA
DE LES POLÍTIQUES LINGÜÍSTIQUES
DEL QUEBEC I CATALUNYA

BARCELONA
2005

LA MORALITAT
DE LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA

UN ESTUDI COMPARAT
DE LA LEGITIMITAT LIBERALDEMOCRÀTICA
DE LES POLÍTIQUES LINGÜÍSTIQUES
DEL QUEBEC I CATALUNYA

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BIBLIOTECA DE DIALECTOLOGIA I SOCIOLINGÜÍSTICA, X

ALBERT BRANCHADELL

LA MORALITAT DE LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA

UN ESTUDI COMPARAT
DE LA LEGITIMITAT LIBERALDEMOCRÀTICA
DE LES POLÍTIQUES LINGÜÍSTIQUES
DEL QUEBEC I CATALUNYA

BARCELONA
2005

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Branchadell, Albert, 1964-

La Moralitat de la política lingüística : un estudi comparat de la legitimitat liberaldemocràtica de les polítiques lingüístiques del Quebec i Catalunya. — (Biblioteca de dialectologia i sociolingüística ; 10)

Bibliografia

ISBN 84-7283-818-8

I. Argenter, Joan A. (Joan Albert), ed. II. Institut d'Estudis Catalans

III. Títol IV. Col·lecció: Biblioteca de dialectologia i sociolingüística ; 10

1. Catalunya — Política lingüística 2. Quebec (Província) — Política lingüística

3. Catalunya — Llengües — Dret i legislació

4. Quebec (Província) — Llengües — Dret i legislació

316:800(467.1)

316:800(71)

L'edició d'aquesta obra
ha estat a cura de Joan A. Argenter,
membre de l'Institut d'Estudis Catalans

© Albert Branchadell

© 2005, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: desembre de 2005

Tiratge: 450 exemplars

Text revisat lingüísticament per l'Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics
de l'IEC

Compost per Víctor Igual, SL

Carrer del Peu de la Creu, 5. 08001 Barcelona

Imprès a Limpergraf, SL

Polígon industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31. 08210 Barberà del Vallès

ISBN: 84-7283-818-8

Dipòsit Legal: B. 51646-2005

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

TAULA

NOTA PRELIMINAR	9
1. INTRODUCCIÓ	11
1.1. Objectiu de la recerca	11
1.2. Justificació de la recerca	14
1.3. Revisió bibliogràfica	16
1.3.1. Planificació lingüística	16
1.3.2. Filosofia política	20
1.3.3. Ciència política	26
1.3.4. Estudis comparats	29
1.4. Pla del treball	32
2. PRESENTACIÓ DEL MARC TEÒRIC	35
2.1. El culturalisme liberal	36
2.1.1. Kymlicka 1: l'estructura cultural com a «context of choice»	39
2.1.2. Kymlicka 2: la seguretat cultural com a interès humà	42
2.1.3. Proteccions externes i restriccions internes	48
2.1.4. Justificació de restriccions internes	51
2.2. La teoria de la seguretat lingüística	54
2.2.1. Presentació general	54
2.2.2. Seguretat lingüística i restriccions internes	59
2.3. Discussió	62
2.4. Sumari	68
3. MODELS DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA	71
3.1. Primera aproximació	71
3.2. El concepte de llengua oficial	75
3.3. Règims d'oficialitat possibles	82
3.4. Els principis de territorialitat i de personalitat	88

3.5. Règims d'intervencionisme en el sector privat	95
3.6. Sumari	99
4. LES POLÍTQUES DEL QUEBEC I DE CATALUNYA: LES RAONS	101
4.1. El Quebec	101
4.1.1. El declivi de la natalitat dels francòfons del Quebec	102
4.1.2. El declivi de la població francòfona fora del Quebec	106
4.1.3. L'assimilació dels immigrants a la comunitat anglòfona	107
4.1.4. El domini de l'anglès a l'economia	110
4.2. Catalunya	114
4.3. Sumari	123
5. LES POLÍTQUES DEL QUEBEC I DE CATALUNYA: LES DECISIONS	125
5.1. La política lingüística del Quebec	130
5.1.1. La Llei 63	132
5.1.2. La Llei 22	135
5.1.3. La Carta de la llengua francesa	137
5.1.4. Les reformes de la CLF: lleis 57, 178, 86 i 40	142
5.2. La política lingüística de Catalunya	148
5.2.1. La Llei 7/1983	149
5.2.2. La Llei 10/1983, el Decret 107/1987 i els decrets 94, 95 i 96/1992	154
5.2.3. La intervenció en el sector privat	155
5.2.4. La Llei 1/1998	157
5.3. Sumari	163
6. LES POLÍTQUES DEL QUEBEC I DE CATALUNYA: LES CONTROVÈRSIES	165
6.1. El Quebec	166
6.1.1. L'accés a la xarxa escolar anglesa	166
6.1.2. La competència lingüística dels professionals	168
6.1.3. La retolació exclusiva en francès	170
6.2. Catalunya	175
6.2.1. El contingut lingüístic del dret a l'educació	175
6.2.2. La competència lingüística dels funcionaris	181
6.2.3. La intervenció en el sector privat	185
6.2.3.1. Les mesures de foment	185
6.2.3.2. Les mesures coercitives	188
6.3. El punt de vista de l'ONU	191
6.3.1. El Quebec	191
6.3.2. Catalunya	192
6.4. Sumari	194
7. COMPROVACIÓ DE LA TEORIA	197
7.1. El règim d'oficialitat	200
7.1.1. L'obligació de saber una llengua	200
7.1.2. El règim lingüístic de l'educació	203

7.2. El règim d'intervencionisme en el sector privat	207
7.2.1. Jurisprudència canadenca	210
7.2.2. Jurisprudència espanyola	217
7.2.3. Un sol test	223
7.3. Sumari	224
8. SUMARI DEL TREBALL I CONCLUSIONS	229
8.1. Sumari del treball	229
8.2. Conclusions	235
9. BIBLIOGRAFIA	249

NOTA PRELIMINAR

El dia 4 de juny de 2003 un tribunal format pels doctors Albert Bastardas, Antoni Milian, Klaus-Jürgen Nagel i Ángel Rivero i la doctora Neus Torbis-co va atorgar a aquesta tesi doctoral la qualificació d'«excel·lent *cum laude*».

L'autor vol donar les gràcies a totes les persones que van fer possible aquesta tesi, començant pel doctor Ferran Requejo, i també a les que han fet possible que es publiqui finalment en forma de llibre, començant pel doctor Joan A. Argenter.

1. INTRODUCCIÓ

1.1. OBJECTIU DE LA RECERCA

L'objectiu d'aquest treball és contribuir a la formulació d'una teoria normativa de la política lingüística. Per als propòsits de la nostra recerca, una teoria normativa de la política lingüística és una teoria que s'ocupa de la *simple* pregunta següent: «Quines formes de política lingüística són moralment permissibles en una democràcia liberal?» (o millor, formulant la pregunta negativament: «Quines formes de política lingüística *no* són moralment permissibles en una democràcia liberal?»). En altres paraules, la teoria normativa de la política lingüística és una teoria que s'ocupa d'establir com els valors liberaldemocràtics restringeixen les polítiques lingüístiques possibles.

En aquest sentit, cal deixar clar des de bon començament què podem demanar a una teoria normativa i què no. Al nostre parer, una teoria no pot determinar quina política lingüística *requereixen* els principis liberaldemocràtics; només pot indicar quines polítiques lingüístiques *permeten* (o millor, formulant la qüestió negativament, quines polítiques lingüístiques *prohibeixen*).¹ En definitiva, la missió d'una teoria normativa de la política lingüística consisteix a traçar els *límits* que separen les polítiques lingüístiques permissibles de les no permissibles.²

1. Aquest problema d'indeterminació ha estat reconegut per molts autors. Segons Kymlicka (2001a, p. 245), «[liberal] principles of freedom and equality under-determine political institutions.» Pensant específicament en la política lingüística, vegeu també les reflexions de Carens (1997, 2000).

2. La pregunta sobre els límits és tan antiga com la reflexió sobre la protecció de la diversitat cultural. Kymlicka (1989, p. 198) la plantejava així: «Are there any limits on what can be done in the name of protecting cultural membership?»

Per a acostar-nos a una teoria com aquesta es poden concebre com a mínim dues vies diferents, que només podem considerar mútuament excloents a efectes analítics. La primera via consisteix a postular un seguit de valors liberaldemocràtics i deduir d'aquests principis les polítiques lingüístiques possibles. La segona via consisteix a estudiar un o més casos de polítiques lingüístiques reals i inferir d'aquests casos *específics* alguns criteris *generals* sobre les limitacions que els valors liberaldemocràtics imposen a les polítiques lingüístiques possibles.³ En aquesta recerca optarem per la segona via, per una raó negativa i una de positiva. La raó negativa és que la segona via obvia dos problemes teòrics que poden arribar a ser insolubles: *a)* explicitar els valors liberaldemocràtics i, sobretot, *b)* determinar les conseqüències lingüístiques que cal extreure d'aquests valors. La raó positiva és que la segona via permet establir ponts més fructífers entre els debats actuals en teoria política i el món de les pràctiques polítiques *reals*. Naturalment, aquest enfocament no vol dir que l'estudi de les pràctiques reals no parteixi de pressupòsits teòrics; només suggereix que en un àmbit tan intricat com la política lingüística són preferibles les teories normatives que tinguin una bona base empírica. D'acord amb aquesta aproximació, en aquest treball estudiarem les polítiques lingüístiques que han practicat els governs autònoms del Quebec (des dels anys setanta del segle xx) i de Catalunya (des dels anys vuitanta del mateix segle).

Catalunya i el Quebec comparteixen algunes característiques bàsiques. En primer lloc, tant el Quebec com Catalunya són «nacions minoritàries» o «nacions sense Estat» que formen part d'estats multinacionals, i dins el marc d'arranjaments de tipus federal totes dues tenen competències per a practicar una política lingüística pròpia en concurrència amb la política lingüística de l'Estat.⁴

En segon lloc, tant el Quebec com Catalunya són comunitats polítiques *heterogènies* com a mínim des del punt de vista lingüístic, en el sentit que precisarem al capítol 3. Fent servir un terme clàssic en l'estudi de les societats

3. En aquest punt, no podem deixar d'evocar el plantejament de Raz (1986, p. 3). Segons ell, la «political morality» (una de les parts de la teoria política) fixa límits a les accions de les institucions polítiques, però els principis de la «political morality» no són donats prèviament, sinó que «grow out of the concrete experience of a particular society with its own institutions.»

4. Certament, el concepte de nació és altament controvertit. En tot cas, l'argumentació d'aquesta tesi és independent de la validesa d'aquest concepte. Young (2000), per exemple, critica el concepte dicotòmic de nació que pressuposen molts teòrics actuals, i proposa substituir-lo pel concepte més fluid de «distinct people». Doncs bé, l'argumentació d'aquesta tesi funcionaria igualment si consideràvem Catalunya i el Quebec *pobles distints* (amb el grau de distinció rellevant). És convenient remarcar que malgrat el seu replantejament conceptual Young no deixa de considerar legítimes les mesures que protegeixen els pobles distints de les «dominative threats». En aquest sentit, la idea d'autodeterminació com a no-dominació no és tan allunyada de les «proteccions externes» de Kymlicka com sembla creure Young.

plurals, podem dir que tant Catalunya com el Quebec presenten un *cleavage* lingüístic. Segons McRae (1983, p. 17 i seg.), és possible distingir entre *cleavages* socials o «societaris» (les divisions bàsiques en l'estructura social) i *cleavages* polítics (les divisions que són «a focus for political disagreements or conflicts»); des d'aquest punt de vista, el grau de politització del *cleavage* lingüístic és més alt al Quebec que a Catalunya. Per a McRae, una altra qüestió important a l'hora d'analitzar les societats plurals és el grau en què els *cleavages* s'incorporen a l'estructura de les institucions. En aquest cas, la institucionalització del *cleavage* també és superior al Quebec que a Catalunya. La primera mostra d'això són els censos lingüístics que s'apliquen en cada cas: al Quebec, els censos classifiquen els ciutadans en francòfons i anglòfons,⁵ mentre que a Catalunya, més enllà d'alguns estudis sociològics puntuals, no existeix cap mecanisme institucional per a fer una classificació d'aquest estil.⁶ En relació amb aquesta característica, convé remarcar que tant al Quebec com a Catalunya l'heterogeneïtat lingüística es concreta principalment en la coexistència d'una llengua autòctona que és minoritària en el conjunt de l'Estat (el francès i el català, respectivament) i de la llengua majoritària corresponent (l'anglès i el castellà), que a més és una llengua de projecció mundial.

La tercera característica bàsica que comparteixen Catalunya i el Quebec és l'orientació genèrica de la seva política lingüística. Partint de situacions sociolingüístiques diferents, que revisarem al capítol 4, en tots dos casos la política lingüística s'ha caracteritzat pel mateix propòsit de canviar l'*statu quo* lingüístic existent, com a part essencial d'un projecte més ampli de *nation-building* minoritari que competeix amb el *nation-building* de l'Estat. En aquest sentit, Catalunya i el Quebec formen part d'un univers de casos rellevants, dins el món liberaldemocràtic, on també podríem situar Flandes (almenys en una perspectiva històrica) i el País Basc (amb algunes reserves).⁷ En una perspectiva més àmplia podríem incloure en aquest univers alguns dels

5. Els censos canadencs contenen una pregunta sobre «la langue apprise en premier lieu à la maison dans l'enfance et encore comprise au moment du recensement» (llengua materna) i sobre «la langue le plus souvent utilisée à la maison au moment du recensement» (llengua familiar). Al capítol 4 donarem més detalls sobre aquesta qüestió.

6. En realitat, hi ha una oposició perfectament calculada a institucionalitzar aquest tipus de classificacions. L'any 1999, en resposta a una pregunta parlamentària, el conseller de Cultura del Govern català va declarar que «ha estat un principi d'actuació [del Govern] evitar qualsevol segregació o discriminació per raó de la llengua» i «conseqüentment, els censos i les estadístiques de població de Catalunya que contenen qüestions relacionades amb la competència lingüística mai no han incorporat preguntes relatives a la llengua familiar dels ciutadans.»

7. Escòcia és l'altre cas de nacionalisme minoritari en el món liberaldemocràtic que se sol citar al costat del Quebec, Catalunya, Flandes i el País Basc. Si no l'esmentem en el text és perquè el factor lingüístic no és un component central del nacionalisme escocès. Les reserves amb què esmentem el País Basc tenen a veure amb aquesta qüestió.

nous estats sorgits de la desintegració de l'URSS com Estònia, Letònia i Lituània, que també practiquen una política lingüística de transformació de l'*statu quo* heretat del període en què constituïen nacions minoritàries en el si de l'estat multinacional soviètic.

Per als nostres interessos, les polítiques lingüístiques transformadores de l'*statu quo* són més pertinents que les que mantenen un règim lingüístic existent, perquè plantegen d'una manera més diàfana les qüestions rellevants per a una teoria normativa de la política lingüística. Naturalment, això no vol dir que una teoria normativa de la política lingüística no es pogués basar totalment o parcialment en les polítiques lingüístiques destinades al manteniment de l'*statu quo* que practiquen els estats liberaldemocràtics. En tot cas, és convenient tenir presents les semblances i les diferències entre les polítiques lingüístiques de nacions minoritàries com el Quebec o Catalunya i les polítiques lingüístiques de nous estats com Letònia o de vells estats com França. És possible que *totes* aquestes polítiques lingüístiques puguin ser analitzades en termes de *nation-building*, però és evident que hi ha aspectes de la legitimitat que es plantegen en el primer cas i no pas en el segon. Com hem dit suara i tornarem a veure al capítol 3, les polítiques lingüístiques del Quebec i Catalunya s'insereixen en un context de competició entre el *nation-building* minoritari i el *nation-building* de l'Estat. En canvi, les polítiques lingüístiques de Letònia o França responen a projectes nacionals que no tenen una veritable competició interna.⁸ El *nation-building* competitiu té com a conseqüència que els estàndards normatius que han de satisfer les polítiques lingüístiques de les nacions minoritàries es facin més *visibles* i esdevinguin més controvertits del que solen ser en contextos no competitiu.

Aquesta referència al *nation-building* no és gens casual; en realitat, és molt probable que la nostra teoria normativa de la política lingüística no sigui més que un teorema o un conjunt de teoremes d'una teoria normativa *del nacionalisme*, com argüirem tot seguit.

1.2. JUSTIFICACIÓ DE LA RECERCA

Els manuals de recerca recomanen que els investigadors es plantegin preguntes que els interessin personalment. Naturalment, que la pregunta apasioni l'investigador no vol dir que sigui necessàriament *rellevant* per a la humanitat en general ni per a la comunitat científica en particular. Al nostre

8. A França, com a màxim, hi ha *un* projecte nacional en competència amb el de l'Estat, que és el de Còrsega. Això no impedeix que França presenti un grau considerable de pluralisme lingüístic, com observarem al capítol 3.

parer, la rellevància de la recerca que proposem ve donada per les tres consideracions següents.

En primer lloc, la nostra recerca pot oferir una contribució a allò que se sol anomenar «coneixement sobre el tema». Com tindrem ocasió de comprovar a la secció 3 d'aquest capítol, les disciplines que s'ocupen de la política lingüística no han ofert fins ara veritables postulats teòrics normatius sobre política lingüística, i en el pla empíric no existeixen estudis comparats sobre la legitimitat liberaldemocràtica de les polítiques lingüístiques del Quebec i Catalunya.

En segon lloc, creiem que l'estratègia que seguirà la nostra recerca pot ser d'utilitat per a incidir significativament en dos dels principals debats que configuren l'agenda de la teoria política actual: el debat sobre el «multiculturalisme», és a dir, el debat entre el liberalisme polític tradicional i el pluralisme cultural, i el debat sobre la «moralitat del nacionalisme», és a dir, sobre la tensió entre el favoritisme nacional i els drets «bàsics» entesos d'acord amb els paràmetres liberals. És típic d'aquests debats que se situïn en un nivell d'abstracció alt, i que generin moltes més preguntes que no pas respostes. Com veurem a la secció 3, en molts casos les preguntes rellevants *ja* han estat formulades; el que es troba a faltar són estudis amb una base empírica que ofereixin respostes adequades a aquestes preguntes i contribueixin a «resoldre» els debats. En aquest sentit, com hem dit, la nostra recerca té el propòsit confessat de lligar el pla de la reflexió teòrica amb el pla de les pràctiques polítiques.

Hem suggerit que la nostra teoria normativa de la política lingüística podria ser un component d'una teoria normativa del nacionalisme. Segons això, les preguntes que es poden fer sobre els límits de la política lingüística es podrien reformular com a preguntes sobre els límits del favoritisme nacional.⁹ En aquest sentit, és oportú constatar la formació d'un consens «emergent» sobre el fet que la parcialitat nacional és moralment permisible, que ha traslladat el debat de la legitimitat de la parcialitat a la qüestió dels límits de la parcialitat. L'evolució intel·lectual de Kymlicka és una il·lustració paradigmàtica d'aquesta reformulació: Kymlicka (1989) discuteix bàsicament els *mateixos* problemes que Kymlicka (2001a, 2001b), però els enfocaments són diferents: si la primera obra parla de protecció cultural en «estats culturalment plurals», les últimes parlen obertament de *nation-building* competitiu en estats *multinationals*. Fixant-nos en l'exemple de Kymlicka i altres és possible establir *dos* vincles entre la política lingüística i el nacionalisme. L'un és analògic: així com la reflexió sobre els «minority rights» ha portat a suggerir una teoria sobre les

9. Per exemple, a l'estil de Lichtenberg (1997, p. 167) («How and to what extent may a nation [...] privilege its own traits and practices over those of other cultures within its borders?») o de Bonin (1997, p. 240) («Jusqu'où des États libéraux [...] peuvent-ils aller dans la promotion de leur culture et la formation d'une identité nationale?»).

formes permissibles de *nation-building*,¹⁰ la reflexió sobre les polítiques lingüístiques «minoritàries» ens ha conduït a nosaltres a postular una teoria sobre les formes permissibles de política lingüística. L'altre és lògic: si el *nation-building* que practiquen les minories nacionals inclou mesures de política lingüística, se'n segueix que una teoria normativa del *nation-building* ha d'incloure al seu torn una subteoria normativa de la política lingüística.

En tercer lloc, a més del seu vessant empíric i normatiu, la nostra recerca no renuncia a atènyer resultats que puguin tenir una projecció prescriptiva. Aquests resultats poden servir no solament per a resoldre controvèrsies públiques que s'han plantejat al Quebec i a Catalunya, sinó també per a orientar l'acció *future* dels governs (del Quebec, de Catalunya i d'arreu) en la formulació i legitimació de les seves polítiques lingüístiques.

Abans d'aclarir com organitzarem internament aquesta tesi doctoral, és oportú que fem la preceptiva revisió bibliogràfica.

1.3. REVISIÓ BIBLIOGRÀFICA

El nostre interès per la política lingüística té el seu origen en el contacte que hem tingut en el passat amb la sociolingüística i, més específicament, amb els estudis de planificació lingüística, que molts observadors consideren una branca aplicada de la sociolingüística. Començarem la nostra revisió bibliogràfica referint-nos a aquests estudis i al paper, més aviat reduït, que hi ocupa la qüestió de la legitimitat. Tot seguit ens fixarem en les aportacions, també escasses, que s'han fet a aquesta qüestió des de la filosofia política i des de la ciència política. Finalment dedicarem un quart apartat a repassar els estudis comparats sobre les polítiques lingüístiques del Quebec i Catalunya.

1.3.1. PLANIFICACIÓ LINGÜÍSTICA

«Planificació lingüística» és un terme que designa tant el canvi lingüístic planificat com la disciplina que l'estudia. És habitual observar que en el primer sentit la planificació lingüística ha existit d'antic, mentre que en el segon sentit es tracta d'una disciplina relativament recent. Una circumstància interessant és que des de la formació de la disciplina els teòrics de la planificació lingüística l'han abordada com un conjunt de decisions públiques, cosa que ha facilitat que sigui analitzada com una política pública més. Argelaguet (1996)

10. Kymlicka (2001a, p. 29; 2001b, p. 27).

i Ager (1996) adopten precisament aquesta perspectiva per a l'estudi de la política lingüística de Catalunya i de França i de la Gran Bretanya, respectivament.¹¹ D'acord amb això, les quatre fases de l'esquema clàssic de Rubin (1971) (*fact-finding, planning, implementation* i *evaluation*) no són substancialment diferents de les fases que se solen distingir dins l'anàlisi de polítiques públiques.

Una constant històrica en els estudis de planificació lingüística ha estat l'absència de referències a la legitimitat de les decisions adoptades. Això és tan cert del «model tecnocràtic» de la planificació lingüística encetat per Einar Haugen als Estats Units com dels enfocaments més «polítics i participatius» típics de la sociolingüística quebequesa i catalana.¹² En el primer enfocament els criteris d'eficàcia predominen sobre qualsevol altra consideració; en el segon, l'analista parteix del caràcter reparador de les polítiques lingüístiques i tendeix a considerar autoevident la seva legitimitat, que per tant no es troba necessitada d'estudi. (Aquesta situació és freqüent en els *policy studies* en general.)

En els estudis de planificació lingüística la reflexió explícita sobre la qüestió de la legitimitat ha aparegut tard. Si més no, la qüestió és absent de les primeres propostes sistemàtiques d'anàlisi de la planificació lingüística, com ara Fishman *et al.* (1971) i Mackey (1979). L'obra pionera en l'estudi de les implicacions ètiques de la planificació lingüística és Cobarrubias (1983). Segons Cobarrubias (p. 41), els canvis lingüístics planificats «raise ethical issues not dealt with [...] either in the sociolinguistic discussion or in the philosophical literature. I believe it is time that we start talking about such issues and their repercussions.» Des d'aleshores ençà, els «afers ètics» de la planificació lingüística han estat objecte d'un cert conreu, sovint deslligat de la reflexió filosòfica, com a mínim de la reflexió filosòfica *contemporània*. Cobarrubias mateix observa que la planificació lingüística genera drets lingüístics associats a les llengües, i basa la seva discussió sobre la naturalesa dels drets en autors clàssics com Hobbes, Rousseau i Locke. Tollefson (1991), per la seva banda, introdueix el tema de la desigualtat com a efecte de la planificació lingüística, però elabora els seus plantejaments, d'inspiració vagament marxista, negligint el que Cobarrubias anomena «philosophical literature». D'altra banda, les seves conclusions són maximalistes. Segons ell, el compromís amb la democràcia exigeix que *tothom* pugui viure en la seva llengua, en especial a la feina i a l'escola («each time a society requires some people to learn another language in order

11. Dins la literatura teòrica sobre planificació lingüística, l'obra més influent que relaciona aquesta disciplina amb la «public policy» és Cooper (1989).

12. Boix i Vila (1998). En la terminologia de Mühlhäusler (2002), la distinció seria entre la teoria «clàssica» i la teoria «historicoestructural».

to carry out human activities necessary for survival, an act of injustice has occurred»). Una teoria tan restrictiva, que considera inacceptables *totes* les polítiques lingüístiques que es practiquen avui al món, és poc aprofitable.

El concepte de «dret lingüístic» usat per Cobarrubias no ha fet gaire fortuna en els estudis de planificació lingüística, que no han produït res semblant a una teoria dels drets lingüístics. El concepte ha tingut més èxit en la ciència política, en què cal consignar estudis valuosos com el de MacMillan (1998), i sobretot en la ciència del dret, dins de la qual ha aparegut una especialitat específica que ha tingut un conreu remarcable en els estats plurilingües occidentals, encara que no hagi ofert encara veritables *teories*. Un esdeveniment especialment significatiu va ser la creació, l'any 1986, de l'Institut Internacional de Dret Lingüístic Comparat, que l'any 1988 va celebrar el seu primer congrés a la Universitat del Quebec a Mont-real. Les actes d'aquest congrés contenen contribucions interessants per a la nostra recerca.¹³ Un ponent destacat en aquest congrés va ser Bruno De Witte, autor d'una tesi intitulada *The Protection of Linguistic Diversity through Fundamental Rights*, del 1985, que constitueix una referència bàsica en els estudis de dret lingüístic, sobretot per la seva reflexió sobre el concepte d'igualtat aplicat a les qüestions lingüístiques. De Witte (1985b) distingeix tres dimensions de la igualtat: la no-discriminació, la «igualtat pluralista» i la «igualtat afirmativa». En la igualtat pluralista, la minoria obté *el mateix* que la majoria ja té (l'ús normal de la seva llengua a la vida pública), i en la igualtat afirmativa rep un tractament *preferencial*.¹⁴ La tesi principal de l'article és que les mesures de protecció de les minories lingüístiques no haurien de ser considerades com a «minority rights» de caràcter excepcional, sinó com a aplicacions concretes del principi general d'igualtat, que en contextos específics es tradueixen en mesures d'igualtat afirmativa.¹⁵ Un altre ponent del primer congrés de l'Institut Internacional de Dret Lingüístic Comparat a esmentar és Antoni Milian, autor d'un important estudi comparat sobre drets lingüístics i dret fonamental a l'educació (1992) i d'altres obres significatives sobre dret lingüístic. De tota la bibliografia que hem revisat, Milian (1995) i Milian (2000) són les referències més rellevants per als nostres interessos. Milian (1995) presenta una tipologia dels models lingüísticoescolars existents i n'avalua la legitimitat respecte a principis i valors com els de llibertat, societat democràtica, protecció de la

13. Pupier i Woehrling (1989).

14. La igualtat afirmativa correspon a les mesures d'*acció afirmativa*, que alguns autors han anomenat «discriminació afirmativa» o «discriminació inversa».

15. Dues circumstàncies que justifiquen l'aplicació de mesures d'igualtat afirmativa a una minoria són «past oppression» i «present numerical imbalance» (De Witte, 1985b, p. 113). En algun grau, totes dues són rellevants per als nostres casos d'estudi.

pluralitat cultural i lingüística, protecció de les minories o grups lingüístics, interdicció de l'arbitrarietat, igualtat i no-discriminació, territorialitat lingüística, proporcionalitat i interès públic. La conclusió general de l'autor és del tot rellevant per a una de les qüestions que discutirem més endavant. Segons Milian (1995, p. 62), «no es necesario atribuir un contenido lingüístico amplio al derecho a la educación —derecho a elegir la lengua docente o a recibir la enseñanza en la propia lengua— para garantizar una educación conforme con las exigencias de una sociedad democrática.» En altres paraules, Milian entén que un model lingüísticoescolar que *no* reconegui la lliure elecció de la llengua vehicular pot ser legítim respecte als valors liberaldemocràtics. D'altra banda, Milian (2000) conté un estudi sobre les intervencions lingüístiques públiques constrictives en l'àmbit socioeconòmic, que corresponen al que més tard anomenarem «règim d'intervencionisme en el sector privat». Un cop més, les conclusions d'aquest autor són rellevants per a la nostra discussió. En aquest cas, la conclusió principal és que les mesures que obliguen a l'ús d'una llengua en relacions comercials de naturalesa privada són permissibles, si responen a una finalitat legítima com és la salvaguarda d'aquesta llengua i no prohibeixen l'ús simultani d'altres llengües.

En els darrers temps ha conegut una certa fortuna un corrent de pensament, a cavall entre l'activisme i la ciència, que sosté que els drets lingüístics formen part dels drets humans. Cal dir que l'existència de drets humans lingüístics ja havia estat apuntada per Cobarrubias (1983) quan, tot referint-se a la distinció entre drets naturals i drets legals o convencionals, va assumir la realitat de *drets lingüístics naturals* (com a mínim, «the freedom of language choice in community life and in private», que al seu parer es pot entendre com una part de la llibertat «natural» dels éssers humans). També és important referir-se a Green (1987), un dels primers resultats del projecte sobre drets lingüístics de Green i Réaume, en què l'autor explora la qüestió de si els drets lingüístics són «fonamentals» i conclou que, si no ho són, cal considerar-los «rights of political compromise [...] of a fundamental sort.»¹⁶ Tollefson (1991), d'altra banda, també s'havia referit a l'ús de la llengua materna a la feina i a l'escola com «a fundamental human right.» En tot cas, l'exponent més elaborat d'aquesta línia de pensament és Skutnabb-Kangas i Phillipson (1995), i una il·lustració significativa l'ofereix un número monogràfic de l'*International Journal of the Sociology of Language* del 1997 que porta el títol «Linguistic Human Rights from a Sociolinguistic Perspective». Hamel (1997), l'article que encapçala aquest número, ofereix una introducció útil sobre el desenvolupament del concepte «drets humans lingüístics». Amb una

16. A Réaume i Green atribuirem la «teoria de la seguretat lingüística», que presentarem al capítol 2 com a part del nostre marc teòric.

orientació més acadèmica, i en tot cas menys *utòpica*, la vinculació entre la llengua i els drets humans ha estat explotada per juristes com Fernand De Varrennes (1995) i Kristin Henrard (2000*a*, 2000*b*). En els darrers temps, Skutnabb-Kangas i altres, en la mateixa línia fronterera entre activisme i ciència que hem esmentat, aborden la reducció de la diversitat lingüística planetària com un problema ecològic, i sobre aquesta base reclamen una intervenció pública.¹⁷

1.3.2. FILOSOFIA POLÍTICA

Dins el que Cobarrubias anomenava «philosophical literature», la qüestió de la política lingüística ha estat poc tractada. Com diu Patten (2001, p. 691), «despite the ubiquity and salience of language disputes, surprisingly little has been written about language policy from a normative point of view.» En el cas de la teoria liberal, Requejo (1999*a*, p. 273) assenyalà que la qüestió de les llengües «is a neglected issue», un parer que també havia expressat Kymlicka (1995*a*, p. 111) referint-se específicament als drets lingüístics.¹⁸ L'any 1995, l'única obra de teoria política sobre drets lingüístics que podia esmentar Kymlicka eren les contribucions incloses dins Schneiderman (1991), entre les quals n'hi ha una de Réaume, «which raise some of the normative issues involved».¹⁹ L'inventari de Patten (2001) és sensiblement més extens, però no deixa de ser modest, i el mateix Patten observa que, malgrat els esforços que s'han fet, «language policy has been all but ignored in major international journals of political theory.»²⁰

Tot i l'absència d'un tractament a fons de la política lingüística en la teoria política, els dos debats que hem esmentat a la secció 2 la podrien acollir perfectament. En aquest sentit, Patten (2001, p. 691) observa que molts llibres i articles sobre multiculturalisme dels darrers temps «often refer to language examples.» Així, ja trobem exemples lingüístics en la reflexió de Taylor (1992). En aquest assaig històric, Taylor va sostenir que en el debat suscitat per l'adopció de la Carta canadenca de drets i llibertats l'any 1982 es van enfrontar dues concepcions oposades del liberalisme. En la primera, els drets individuals prevalen sobre qualsevol objectiu col·lectiu. D'acord amb aquesta concepció, «a liberal society must remain neutral on the good life, and restrict itself to

17. Boran (2002) discuteix aquest enfocament amb una òptica liberal.

18. «It is remarkable how rarely language rights are discussed in contemporary liberal theory.»

19. Kymlicka (1995*b*, p. 379).

20. Mentre redactàvem la versió final d'aquest treball, vam tenir notícia que Patten i Kymlicka editaven un volum sobre drets lingüístics i teoria política que podria significar una fita històrica.

ensuring that however they see things, citizens deal fairly with each other and the state deals equally with all.»²¹ Segons Taylor, la visió del «Canadà anglès» és que abraçar objectius collectius amenaça les disposicions de qualsevol carta de drets, per dues raons: els objectius collectius poden violar els drets dels individus i, encara que no els violin, els objectius collectius són inherentment discriminatoris, perquè no tots els ciutadans pertanyen al grup nacional afavorit i, en qualsevol cas, hi ha un tracte diferent per als «insiders» i els «outsiders». La visió del Quebec és diferent. En paraules de Taylor, «it is axiomatic for Quebec governments that the survival and flourishing of French culture in Quebec is a good. Political society is not neutral between those who value remaining true to the culture of our ancestors and those who might want to cut loose in the name of some individual goal of self-development.»²² La tesi de Taylor és que aquesta visió quebequesa respon a una *segona* concepció del liberalisme, segons la qual «a society can be organized around a definition of the good life, without this being seen as a depreciation of those who do not personally share this definition.» En aquesta concepció, «a liberal society singles itself out as such by the way in which it treats minorities, including those who do not share public definitions of the good, and above all by the rights it accords to all of its members.»²³ Michael Walzer va batejar aquestes dues concepcions oposades com a «liberalisme 1» i «liberalisme 2», i com a tals han estat discutides en bona part de la bibliografia posterior. Significativament, per a il·lustrar el liberalisme 2 professat pel Quebec, Taylor va escollir tres mesures de política lingüística: les restriccions d'accés a l'escola anglesa, la francesització de les empreses de més de cinquanta treballadors i l'obligació de redactar els rètols comercials en francès. Segons Taylor (1992, p. 53), la pregunta fonamental que cal fer-se sobre aquestes mesures va en la línia del que nosaltres demanem a una teoria normativa de la política lingüística: aquesta «variació» quebequesa respecte als estàndards de la Carta, és *acceptable* o no?²⁴

Plantejat en aquests termes, a partir del referent canadenc, el debat sobre el «multiculturalisme» condueix gairebé directament al segon debat que hem

21. Taylor (1992, p. 57).

22. Taylor (1992, p. 58).

23. Taylor (1992, p. 59).

24. En aquest treball no podem entrar a discutir a fons la bondat de la distinció entre «liberalisme 1» i «liberalisme 2». Com a distinció analítica, és prou interessant; com a distinció empírica, probablement és falsa. Al capítol 3 direm que no hi ha cap estat que practiqui la neutralitat lingüística que postula el liberalisme 1; per tant, si més no en aquesta esfera, el liberalisme 1 no existeix. Més que per a classificar els estats liberals, la distinció entre el liberalisme 1 i el liberalisme 2 és útil per a classificar els *teòrics* liberals, en la línia de Bonin (1997), que parla de «liberals neutralistes» (partidaris del liberalisme 1) i liberals «autonomistes» i «nacionalistes» (seguidors amb intensitat creixent del liberalisme 2).

esmentat, sobre la «moralitat del nacionalisme». Amb aquesta perspectiva, hi ha almenys tres obres de procedència canadenca que són particularment interessants: McKim i MacMahan (1997), Carens (1995) i Carens (2000).

En el recull de McKim i MacMahan (en el qual, per cert, s'inspira el títol del present treball), convé esmentar les contribucions de Fletcher, Lichtenberg i Kymlicka. Fletcher defensa la tesi que cada grup lingüístic té dret a defensar la seva llengua contra les influències que amenacen d'eradicar-la, sense abordar realment la qüestió de «how far particular cultures may go to defend their languages.»²⁵ Per la seva banda, Lichtenberg sosté que les controvèrsies que envolten el nacionalisme es poden entendre en termes de dos problemes, el Problema del Territori i el Problema de la Parcialitat, que se subdivideix en dos assumptes diferents: la Parcialitat envers els Membres i la Parcialitat envers les Pràctiques. El Problema de la Parcialitat envers les Pràctiques, que és el que ens interessa principalment, es pot plantejar en forma de pregunta: «How and to what extent may a nation [...] privilege its own traits and practices over those of other cultures within its borders?»²⁶ En la discussió d'aquest problema Lichtenberg ofereix els rudiments d'una teoria normativa de la política lingüística: tot referint-se específicament al cas quebequès, observa que allò que fa plausible l'argument a favor de l'educació en francès al Quebec és el fet que en aquest territori la cultura *majoritària* és francòfona, i proposa l'estatus majoritari com una de les condicions per a satisfer demandes etnoculturals com ara el tractament privilegiat de les llengües «nacionals» (les altres dues són «some measure of self-sufficiency» i «historical rootedness in the territory»)²⁷ En la seva contribució, finalment, Kymlicka defensa la idea que la neutralitat etnocultural dels estats és impossible, i que les mesures de *nation-building* que reclamen les minories nacionals (com la promoció de la seva llengua) poden ser tan legítimes o il·legítimes com les mesures de *nation-building* que practiquen els estats nació.²⁸

25. Fletcher (1997, p. 337).

26. Lichtenberg (1997, p. 167).

27. Cal dir que, segons Beiner (1999, p. 9), l'estatus majoritari no resol pas el problema: segons ell, el problema és «how to privilege the majority cultural identity in defining civic membership without consigning cultural minorities to second-class citizenship.» En general, convé fixar-se que la qüestió crucial que aborda Beiner és molt semblant a la de Lichtenberg: «Whether it is morally proper for the state to favor one tribe over another *within* the boundaries of a shared civic life.»

28. Sobre aquesta qüestió, vegeu també Kymlicka (2001a, 2000b). La línia encetada per McKim i MacMahan ha tingut continuïtat en treballs com Moore (2001), que es proposa «to develop a normative theory of nationalism», «to develop a theory about the justifiability of, and limits to, the claims that nations make on their own behalf.» Malauradament, aquesta obra no fa referències prou rellevants a les qüestions normatives que planteja la política lingüística com a instrument del *nation-building*.

Pel que fa al recull editat per Carens l'any 1995, la perspectiva general que s'hi adopta és molt propera als nostres interessos de recerca:

We are interested in the fundamental moral issues at stake, and we try to evaluate Quebec's demands in relation to such concerns as fairness, democracy, individual rights and self-determination. We focus on how Quebec's demands fit into normative political theory and, in particular, how nationalist aspirations in Quebec relate to liberal principles of freedom, equality, and democracy.²⁹

En la seva aportació personal a la col·lecció, Carens aborda específicament els aspectes normatius de la política lingüística del Quebec relativa a la selecció i la integració dels immigrants. Carens (2000), que reprèn i aprofundeix en aquesta qüestió, formula amb precisió les preguntes que interessen una teoria normativa de la política lingüística:

How does justice constrain the range of acceptable language policies?³⁰

Is there a range of morally permissible, discretionary choices with regard to language? In short, what does justice require or permit or prohibit with respect to language policies, apart from non-interference with certain kinds of linguistic freedom?³¹

Al capítol 2 ens referirem amb més detall a la proposta de Carens, que, com ell mateix diu, «is generally compatible with the one taken by Charles Taylor» en el seu assaig del 1992, en el sentit de considerar moralment permisible la política lingüística que fa del francès *la* llengua de la vida pública al Quebec i exigeix als immigrants l'acceptació d'aquest fet.

Sense ocupar-se *específicament* de la política lingüística, alguns teòrics catalans també han fet reflexions valuoses sobre el tema. Requejo (1999a, p. 273), que advoca per la presència del pluralisme nacional en la normativitat i en l'estructura organitzativa de les democràcies liberals, sosté que en un cas com l'espanyol «plurilingualism is a fundamental feature of state plurinationality, and as such should be part of the policies of state institutions (education, culture, etc.) and not only those of the autonomous communities with their own languages.»³² D'altra banda, en el seu estudi sobre el nacionalisme, Guibernau (1996) fa una distinció clau entre els estats «legítims» (una situació en què l'Estat es correspon amb la nació) i els estats «il·legítims» (quan l'Estat inclou

29. Carens (1995, p. 5).

30. Carens (2000, p. 77).

31. Carens (2000, p. 78).

32. Vegeu també Requejo (1998, p. 133; 1999b, p. 335) i Fossas (1999).

diferents nacions o parts d'altres nacions). Aquesta segona situació, «usually leads to the predominance of one nation above the others [...] usually develops into a situation in which the state does not equally favour all the nations, or parts of nations subject to it.» Típicament, l'Estat tendeix a practicar polítiques d'homogeneïtzació cultural i lingüística, contra les quals les minories nacionals poden desenvolupar dos tipus de «contraestratègies»: la resistència cultural i la lluita armada. La «resistència cultural» contra el *nation-building* de l'Estat és el marc en què cal situar històricament les polítiques lingüístiques de nacions sense estat com el Quebec i Catalunya. En tot cas, és interessant remarcar que la reflexió d'aquests autors se centra més en les obligacions de l'Estat respecte al plurilingüisme que no pas en els límits que han d'observar les nacions minoritàries en les seves polítiques lingüístiques.

Per acabar aquesta secció, ens referirem més àmpliament a Patten (2001), l'obra disponible que més explícitament vincula la política lingüística i la teoria política. Patten resumeix les qüestions normatives que plantegen les controvèrsies sobre política lingüística en dos punts: el problema del reconeixement públic i el problema de l'autonomia lingüística. Tot seguit presentem les seves definicions dels termes i les preguntes en què es concreta cada qüestió:

A language enjoys public recognition when it is possible to access public services and/or conduct public business in that language

— In a linguistically plural society, should every language spoken by some minimum number of persons be publicly recognized, or just one or several?

— If it is just one or several, then how should the public language(s) be selected?

An individual enjoys linguistic autonomy to the extent that he is free from state interference to select which language he will use in various nonpublic domains and which of the publicly recognized languages he will use in various public domains

— Is it ever permissible for the state to require individuals to access public services or transact public business in their «own» language (or in some other language) in a context where a number of languages enjoy recognition?

— And is it ever legitimate for the state to restrict an individual's freedom to choose which language to use in various nonpublic domains? Is it permissible, for instance, for the state to regulate the language of the workplace or of commercial signs?

Com veurem a la secció 4, en aquest treball descompondrem la política lingüística en tres règims lingüístics diferents: un règim de tolerància, un règim d'oficialitat i un règim d'intervencionisme en el sector privat. Amb les matisacions pertinents, podríem relacionar el problema del reconeixement de

Patten amb el règim d'oficialitat, i la segona pregunta del problema de l'autonomia, amb el règim de l'intervencionisme.³³ En el seu article, Patten se centra exclusivament en el problema del reconeixement; en el nostre treball, en canvi, ens fixarem més en el problema de l'autonomia. Així, no discutirem qüestions de l'estil de si l'Estat té obligacions respecte de l'*oficialització* de les llengües, i ens limitarem a abordar alguns aspectes de l'*oficialitat* que concereixen valors liberaldemocràtics.

En tot cas, en la seva consideració del problema del reconeixement Patten formula tres aproximacions («multilingüisme oficial», «racionalització lingüística» i «manteniment lingüístic») que es relacionen amb concepcions diferents de la igualtat. En el multilingüisme oficial, les diferents llengües que es parlen en una comunitat política reben el mateix reconeixement, d'acord amb una idea dworkiniana d'igualtat, centrada en la igualtat de recursos i no pas en la de resultats.³⁴ En la racionalització lingüística es promou la convergència a una llengua pública privilegiada limitant o negant el reconeixement a altres llengües, i la igualtat es mesura en una dimensió no lingüística: la racionalització s'entén com un instrument per a assolir la igualtat en les esferes social, econòmica i/o política.³⁵ En el cas del manteniment lingüístic, finalment, també hi ha un reconeixement selectiu, ara destinat a promoure les llengües més vulnerables de la comunitat, els parlants de les quals han d'accedir d'aquesta manera a la igualtat de resultats amb els de les llengües més grans.³⁶ Tot i que Patten sosté explícitament que cap d'aquestes aproximacions no domina clarament les altres, concep el multilingüisme oficial «as a kind of default position», que només convé matisar o abandonar en presència de circumstàncies empíriques específiques.³⁷ Per exemple, el model del manteniment només seria veritablement plausible en els casos en què el reconeixement selectiu «can help to avert a rapid and profound language shift that would disrupt and undermine the options of stranded speakers of the vulnerable language.» Al capítol 2 argüirem que aquesta posició és anterior al culturalisme liberal, que constituirà el marc teòric del nostre treball, i per aquesta raó la deixarem de

33. La primera pregunta, amb les seves referències explícites als «*public services*» i els «*public business*», pertany clarament al règim d'oficialitat.

34. En el plantejament de De Witte, aquest model correspondria a la «igualtat pluralista».

35. En el millor dels casos, aquest model defensa la no-discriminació per raó de llengua.

36. En el plantejament de De Witte, aquest model correspondria a la «igualtat afirmativa».

37. De Witte (1985b, p. 55 i seg.) es dedica a refutar la teoria segons la qual «there is a *presumption* of like treatment, which shifts the burden of proof to those who want to establish a differentiation» (la cursiva és de l'autor). En la teoria política liberal encara hi ha rastres d'aquesta presumpció. Recordem, per exemple, que Taylor (1992, p. 53) parla de «variacions» respecte als estàndards de la Carta canadense de drets i llibertats. L'evolució intel·lectual de Kymlicka, que examinarem al capítol 2, també podria relacionar-se amb aquesta presumpció.

banda. Al capítol 3 ens referirem breument a Patten, però no en el seu vessant normatiu, sinó en relació amb la seva sistematització de les polítiques lingüístiques possibles.

1.3.3. CIÈNCIA POLÍTICA

La política lingüística no ha arribat a constituir un veritable camp d'especialització dins de la ciència política. A tot estirar, el que s'observa en els darrers temps són treballs que tracten formalment la política lingüística des de l'anàlisi de polítiques públiques, en la línia suggerida per Cooper (1989), com ara Argelaguet (1996) i Ager (1996). Malgrat la inexistència històrica d'aquest camp d'especialització, hi ha un seguit d'aportacions politològiques valuoses que convé tenir presents. Entre les obres més destacades hi ha les que esmentem a continuació.

Weinstein (1983) discuteix les conseqüències polítiques de les decisions governamentals en matèria de llengües, entre les quals hi ha les que afecten la participació en el procés polític i la pertinença a la comunitat política. Dins de la seva tipologia de conflictes que poden ser originats per decisions lingüístiques és important el tipus «*favored elements fight to protect their positions*», que podria ser útil per a descriure l'activitat de determinats grups que qüestionen les polítiques lingüístiques del Quebec i Catalunya. L'any 1990 Weinstein va ser l'editor d'un volum sobre política lingüística que aplega contribucions interessants, entre les quals destaca la de Jonathan Pool, que defensa la tesi de la influència mútua entre els règims polítics i els règims lingüístics i constata l'aparent tendència dels règims polítics democràtics a produir règims lingüístics pluralistes (on «*règim lingüístic*» es defineix formalment com a «conjunt d'una o més llengües oficials»). En la seva anàlisi dels mecanismes subjacents a aquesta tendència, Pool utilitza un model semiformal per a considerar la qüestió de com votarien els ciutadans individuals en el cas que haguessin de triar entre dos règims lingüístics possibles, en el qual són rellevants les nocions de «*benefici oficial*» (que obtenen els ciutadans la llengua nativa dels quals és una llengua oficial) i «*cost per capita*» (que es deriva de la grandària del règim lingüístic, és a dir, del nombre de llengües oficials que conté).

Beer i Jacob (1985) és una col·lecció d'articles que aborden aquesta qüestió bàsica: «*Under what conditions are government policies effective in managing the potentially divisive effects of language differences, and under what conditions are these policies unsuccessful?*» Els estudis de casos (si més no els dedicats al Canadà i a Espanya) són irremeiablement obsolets, però la contribució final de Beer ofereix una teoria de la mobilització *lingüística* interes-

sant, basada en la teoria de la privació relativa. (Segons Beer, Espanya confirma la teoria perquè és una societat «where linguistic minorities were mobilized by a disparity between resources they received and the degree of political power they felt they could or should get.») Naturalment, una de les referències que utilitza Beer és el llibre *Why Men Rebel* de Gurr. D'aquest mateix autor convé esmentar Gurr (1993a, 1993b), que tenen el propòsit teòric d'esbossar «a general [statistical] model of the conditions under which communal groups mobilize for political action to assert and protect group interests.» Una obra interessant que es proposa un objectiu semblant (sense la parafernàlia estadística de Gurr) és Horowitz (1985), que discuteix específicament el cas de la llengua entre les causes del conflicte ètnic. (Val a dir que aquesta obra limita l'anàlisi del conflicte ètnic als països del Tercer Món.) En aquesta mateixa línia, cal esmentar Esman (1994), que esmenta la llengua en la seva discussió sobre les demandes que plantegen les comunitats ètniques mobilitzades. No cal dir que els estudis sobre la mobilització ètnica ens acosten necessàriament a les teories del nacionalisme, que considerarem de seguida dins del present apartat.

Una altra obra important dins la literatura politològica és Laponce (1987), on es defensa la tesi que per a sobreviure les llengües necessiten nínxols territorials que els pertanyin exclusivament, que s'ha interpretat com una defensa del monolingüisme francès al Quebec. Amb raons diferents, el monolingüisme oficial també és defensat per Esman (1992), que el considera la millor estratègia per a la construcció d'una comunitat política (seva és la màxima «unilingual where possible; multilingual only if necessary»).

En aquest repàs es mereixen una atenció especial els dos politòlegs que han escrit més sobre política lingüística: Jonathan Pool, al qual ja ens hem referit fa un moment, i David Laitin. Del primer, convé esmentar ineludiblement un article del 1973, el primer estudi que coneixem que aborda la relació entre l'opinió pública (en aquest cas del Canadà) i la política lingüística. Les dues preguntes teòriques que esmenta es podrien arribar a connectar amb una teoria normativa de la política lingüística: «Sota quines condicions la política lingüística rep suport públic?» i «Quins efectes té l'opinió pública en l'èxit o el fracàs de la política lingüística?» Una de les qüestions específiques que interessen Pool és la relació entre la competència lingüística dels individus i les seves actituds en matèria de política lingüística. D'acord amb les enquestes que utilitza, hi ha una associació positiva entre el grau de coneixement del francès que tenen els anglòfons i el seu suport a les mesures de promoció del francès. Una altra contribució important d'aquest autor és Pool (1991), en què es proposa un model matemàtic per a demostrar que una política lingüística pot ser justa i eficient al mateix temps. D'aquesta manera, Pool desmenteix la creença habitual segons la qual «an efficient language policy officializes

fewer than all languages and is therefore unfair, while a fair policy officializes everyone's language [...] and is therefore inefficient.» Pool defineix una política lingüística com un conjunt de llengües oficials, i tot i admetre que «various kinds and degrees of official status are granted to languages in practice» simplifica deliberadament el seu plantejament assumint simplement que les llengües són oficials o no. No cal dir que la utilitat d'aquesta aportació per als nostres interessos és relativa. Les controvèrsies que ens interessin no es refereixen al mer fet de si les llengües són oficials o no, sinó als «various kinds and degrees of official status» que Pool negligeix. Per això, en la discussió sobre el concepte d'oficialitat que farem al capítol 3 distingirem l'oficialitat *legal* (que és una qüestió de *sí* o *no*) de l'oficialitat *funcional* (que és una qüestió de grau), i prendrem aquesta última accepció com a veritable significat del concepte. Pel que fa al segon autor que hem esmentat, David Laitin, la major part de la seva recerca se centra en la tensió entre els moviments de «revival» lingüístics i les exigències de la conducta racional. Després d'estudiar l'elecció de llengua oficial a Somàlia a Laitin (1977), Laitin (1988) va analitzar aquesta tensió per mitjà de la teoria de jocs, que després va aplicar al «revival» lingüístic a Catalunya (Laitin, 1989b), l'elecció de llengua oficial a l'Índia (Laitin, 1989a) i la incapacitat de l'estat soviètic per a establir l'hegemonia del rus (Laitin, 1992a). Laitin (1992b) se centra en el paper de les llengües en la construcció dels estats africans, i Laitin (1993) aborda la qüestió específica de la confrontació entre les llengües regionals i la llengua global (l'anglès). Tot analitzant la tria de llengua a Ghana com un «tipping game» de *n* persones, Laitin suggereix que el sistema lingüístic mundial que emergeix es caracteritza per la consolidació d'unitats polítiques en què les llengües regionals seran les llengües de funcionament normal, d'una banda, i l'existència de forts incentius per a aprendre la llengua global (l'anglès), de l'altra.

Les teories del nacionalisme constitueixen un camp en què la qüestió de la llengua és absolutament pertinent. De les moltes referències que podríem esmentar destacarem Deutsch (1953), una obra pionera que discuteix el paper de la llengua en la integració política, i Fishman (1973), que aborda específicament la utilització que el nacionalisme fa de la planificació lingüística. Naturalment, també són rellevants les aportacions de «clàssics» de la teoria del nacionalisme com Gellner, Hobsbawm i Anderson, en la mesura, si més no, que situen les diferències lingüístiques com a causa i conseqüència de la mobilització nacionalista. En el cas de Gellner (1983), aquesta dualitat és clara: el seu model «rurità» mostra la importància de les diferències lingüístiques existents en l'aparició del nacionalisme, i la visió de la nació com una nova forma d'organització social basada en «high cultures» posa en relleu les conseqüències lingüístiques del nacionalisme. L'aportació d'Anderson (1991) es pot entendre en el mateix sentit: segons ell, les «print-languages» posen les bases de

la consciència nacional, i també poden ser manipulades per les elits nacionalistes. De les obres de Hobsbawm, finalment, convé destacar el seu estudi del nacionalisme lingüístic a Hobsbawm (1990) (segons aquest autor, la llengua va esdevenir el criteri dominant de «nationhood» en el període 1880-1914) i la inclusió de les llengües estàndard nacionals entre les «tradicions inventades» a Hobsbawm i Ranger (1983).³⁸

Els autors que investiguen el fenomen del nacionalisme contemporani amb una perspectiva empírica han produït estudis comparats que són rellevants per als nostres interessos. Així, Shafir (1995) compara Catalunya, el País Basc, Letònia i Estònia, i Conversi (1997) compara Catalunya i el País Basc. Tant Conversi com Shafir analitzen la posició integradora del nacionalisme català davant de la immigració, i suggereixen raons que podrien explicar que el *cleavage* lingüístic que presenta la societat catalana no s'hagi polititzat i que no existeixi un nivell significatiu de contestació per part dels «immigrants» contra la política lingüística de promoció del català. Sens dubte, els estudis més rellevants són Keating (1996a), que compara els nacionalismes del Quebec, Catalunya i Escòcia, i Keating (1998), que compara el paper de la *política lingüística* en la definició dels nacionalismes del Quebec i Catalunya. En aquesta última obra, les dues qüestions que interessin Keating són la manera com la política lingüística pot ser usada per a construir diferents tipus de projectes nacionalistes («ètnics» o «cívics»), i la manera com determinats moviments nacionalistes minoritaris moderns resolen la tensió entre la defensa cultural i la promoció lingüística, d'una banda, i el compromís amb el lliure mercat, de l'altra. Totes dues qüestions es podrien relacionar amb la legitimitat liberaldemocràtica de la política lingüística, però aquest no és el propòsit de Keating, que d'altra banda no s'orienta a la reflexió normativa. En tot cas, un dels mèrits de Keating (1998) és comparar amb molta més capacitat de síntesi que Beaulieu (1992) les principals disposicions de la Carta de la llengua francesa i la Llei de normalització lingüística a Catalunya.

1.3.4. ESTUDIS COMPARATS

La influència de la legislació lingüística quebequesa en la catalana contrasta amb l'absència relativa d'estudis comparats. L'únic estudi pròpiament dit que coneixem és una tesina presentada a la Universitat de Perpinyà per

38. A la secció anterior ja ens hem referit a la contribució més recent de Guibernau, que formula i explora una distinció bàsica entre el nacionalisme estatal i el nacionalisme de les nacions sense estat, i atribueix la força del nacionalisme a la seva capacitat de crear «a sense of identity», a través, entre altres factors, d'una llengua comuna.

Hélène Beaulieu l'any 1992. Aquest estudi no passa de ser una confrontació, paràgraf per paràgraf, del text original de la Carta de la llengua francesa (sense fer atenció a les múltiples esmenes posteriors) amb el text de la Llei 7/1983, de normalització lingüística a Catalunya. D'altra banda, Ferrer (1984) és l'únic estudi que es refereix explícitament a la influència de la Carta de la llengua francesa en la preparació de la Llei 7/1983. (Entre altres coses, conté en apèndix l'única versió catalana de la Carta que s'ha publicat fins avui.)³⁹

En una línia comparativa més àmplia també convé esmentar Bastardas (1988), que fa consideracions molt generals sobre les polítiques lingüístiques del Quebec, Catalunya i el País Basc. Després d'observar que tots tres casos tenen en comú la subordinació política a un estat central dominat per un grup lingüístic diferent i la presència en el territori autòcton d'un contingent d'individus pertanyents a aquest grup lingüístic, Bastardas esbossa alguns eixos de comparació: el tipus de regulació de les funcions lingüístiques, el percentatge de població al·lòfona, la distància interlingüística entre les llengües en contacte i la cooficialitat en els òrgans centrals de l'Estat. Malgrat l'interès d'aquesta aportació inicial, l'estudi comparat de les polítiques lingüístiques del Quebec i Catalunya no ha tingut continuïtat en les recerques d'aquest autor. A més d'això, hi ha dos estudis importants que, sense ser directament comparats, inclouen Catalunya i el Quebec entre els seus casos d'estudi: Fishman (1991) i Milian (1992). Fishman analitza el cas del francès al Quebec, el català a Catalunya i l'hebreu a Israel com a «success stories» en els esforços de capgirament de la substitució lingüística (*reverse language shift*), i Milian, que utilitza una perspectiva essencialment jurídica, se circumscriu als models lingüísticoescolars d'Espanya i el Canadà (i també d'Itàlia, Bèlgica i Suïssa). Wright (1996) és una obra posterior que, malgrat el seu títol (*Monolingualism and Bilingualism. Lessons from Canada and Spain*), no és un estudi comparat, sinó la juxtaposició de dos estudis sobre el Quebec i Espanya. En el primer estudi, John Edwards examina el període 1992-1994 (des del fracàs de l'acord de Charlottetown a la victòria del Partí Québécois a les eleccions provincials, preludi del segon referèndum sobre la sobirania del Quebec) amb la vista posada en la qüestió lingüística. En el segon, Charlotte Hoffmann ofe-

39. A aquestes referències cal afegir-hi Martí (2002), que contrasta les polítiques lingüístiques del Quebec i Catalunya, un assaig meritori però amb un valor científic relatiu. L'autor utilitza anècdotes («en arribar al país i passar pel control de passaport, se'ns va adreçar un policia en anglès; li vam respondre en francès i ell, sense cap mena d'incomoditat o de mala disposició, es va passar amablement al francès») i no evita els judicis de valor («en aquest sector social tan decisiu i transcendental [la llengua a l'ensenyament] és on, des del nostre punt de vista, el Quebec no ha sabut resoldre la qüestió lingüística»). També hi trobem alguna afirmació sorprenent: «No es pot dir que [al Quebec] existeixi el sentiment nacionalista.»

reix una aproximació a vint anys de planificació lingüística a Espanya. En aquest cas, més que la informació que aporta l'autora (en algun moment simplement incorrecta, com quan es refereix a una presumpta «New Law of Linguistic Normalisation» del 1994), el que interessa són algunes de les preguntes que formula, que es poden relacionar amb les que ja hem vist formulades en altres apartats d'aquesta revisió bibliogràfica: «How far should language maintenance measures be pursued? What kind of language promotion can count on wide popular support? Would the promotion of widespread, and institutionalised, bilingualism (with equal emphasis on both languages) not lead to a more acceptable form of *convivencia* and true linguistic pluralism now?»⁴⁰

En els darrers anys del segle xx es van celebrar tres simposis que haurien pogut ser l'ocasió per als estudis comparats. L'any 1985 es va fer al Quebec el simposi «Québec-Catalogne: deux nations, deux modèles culturels», i dos anys més tard va tenir lloc a Catalunya la segona edició del simposi sota el títol «Catalunya, Quebec. Autonomia i mundialització». En tots dos casos, el format va ser el mateix: un intercanvi de ponències catalanes i quebequeses sobre els temes del simposi sense cap treball de comparació explícit.⁴¹ El darrer esdeveniment va ser el Col·loqui Internacional sobre Polítiques i Legislacions Lingüístiques Comparades, celebrat l'any 1999, en el qual trobem una ponència sobre la legislació lingüística al Quebec i una altra sobre la legislació lingüística a Catalunya, un cop més sense cap treball de comparació explícit.

Per acabar, cal que ens referim a alguns estudis comparats dels quals tenim coneixement que podrien ser útils per a orientar la nostra recerca, encara que no es dediquin a contrastar el Quebec i Catalunya. Paulston (1987) compara el manteniment del català amb el retrocés de l'occità; Bastardas (1987) compara els condicionants dels processos de planificació lingüística de Flandes, Catalunya i el País Basc, i les accions empreses en cada cas; Paulston (1992) compara el grau d'èxit de les polítiques lingüístiques de Catalunya, Tanzània, el Perú i Suècia respecte al manteniment del català, el suahili, el quítxua i el finès; Laitin (1992c) compara la normalització lingüística a Estònia i Catalunya; Grant i Docherty (1992) comparen la política lingüística educativa a Escòcia i Catalunya; Ager (1996) compara el procés de formulació de

40. Hoffmann (1996, p. 88 i seg.).

41. En el cas del primer simposi, per exemple, hi va haver una ponència de Jean-Claude Corbeil sobre la política lingüística quebequesa i una ponència de Josep M. Nadal sobre la condició del català com a llengua nacional. Ni el contingut ni l'extensió de les ponències (vint pàgines contra sis) facilita la comparació a tercers persones. L'únic text *comparatiu* de tot el volum que recull les ponències és una conclusió de quatre pàgines intitulada «Deux nations, deux cultures: un même défi?».

la política lingüística a França i la Gran Bretanya; i Maurais (1994, 1998) compara el Quebec amb els nous estats sorgits de la desfeta de la Unió Soviètica. En aquest inventari també convé incloure Siguan (1992), que compara entre elles les polítiques lingüístiques de les comunitats autònomes espanyoles.

1.4. PLA DEL TREBALL

Un cop feta aquesta breu revisió bibliogràfica, és el moment d'aclarir l'organització interna del present treball.

Al capítol 2 introduïrem el culturalisme liberal com a marc teòric del treball. El culturalisme liberal, que defensa la legitimitat de protegir les identitats culturals, pot ser considerat el corrent predominant dins la teoria política liberal, i Kymlicka és un dels exponents més conspicus d'aquest corrent. El focus del culturalisme liberal són les minories etnoculturals, però el seu propòsit últim és una teoria general de la multiculturalitat. D'acord amb això, examinarem específicament els dos tipus de drets de les *minories* culturals sobre els quals ha teoritzat Kymlicka (les «proteccions externes» i les «restriccions internes») i intentarem fer-ne una sistematització més àmplia. Tot seguit presentarem la «teoria de la seguretat lingüística», esbossada per Réaume, com una aplicació del culturalisme liberal a matèries lingüístiques. La nostra discussió consistirà a establir quins són els límits al proteccionisme lingüístic que fixa la teoria de la seguretat lingüística, amb el propòsit de contrastar aquests postulats teòrics amb les pràctiques empíriques dels dos casos triats.

El proteccionisme lingüístic es concreta en tres nivells d'intensitat creixent: el règim de tolerància lingüística, el règim d'oficialitat lingüística i el règim d'intervencionisme lingüístic en el sector privat. I la pregunta sobre els límits del proteccionisme es pot descompondre en un seguit de preguntes relatives a cadascun d'aquests règims, que guiaran la nostra anàlisi normativa en capítols posteriors. En tot cas, en aquesta tesi no ens interessa *qualsevol* qüestió normativa; així, no discutirem qüestions relatives al règim d'oficialitat de l'estil de si l'estat té obligacions respecte de l'oficialització de les llengües, i ens limitarem a abordar alguns aspectes de l'oficialitat que concerneixen valors liberaldemocràtics.

Al capítol 3 sistematitzarem la triple distinció de règims lingüístics, tot fent una atenció especial al règim d'oficialitat lingüística. Així, precisarem el concepte de llengua oficial, que els científics socials tendeixen a usar amb una vaguetat característica, i examinarem els règims d'oficialitat de quatre estats liberaldemocràtics lingüísticament heterogenis (Bèlgica, el Canadà, Espanya i Suïssa), sense recórrer a la distinció clàssica entre «personalitat» i «territorialitat». Finalment, ens referirem al règim d'intervencionisme en el sector pri-

vat, que fins ara no ha estat objecte de sistematització significativa. Tot això ens permetrà situar les polítiques lingüístiques del Quebec i Catalunya dins el marc de les polítiques lingüístiques *possibles*.

Abans d'abordar l'estudi de les polítiques lingüístiques del Quebec i Catalunya, dedicarem el capítol 4 a presentar els «problemes» que les van originar. Sostindrem que el problema és comú a tots dos casos (la vulnerabilitat del francès i del català, respectivament), però que es manifesta en factors diferents. Al Quebec, ha predominat la preocupació per l'assimilació dels immigrants al grup anglòfon, que constitueix la majoria de la població canadenca i del continent nord-americà, i pel predomini de l'anglès en el món del comerç i els negocis. A Catalunya, en canvi, on els catalanòfons han controlat tradicionalment l'economia, la preocupació s'ha centrat en el desconeixement del català per part de la població, juntament amb les altres conseqüències de l'exclusió del català de la vida pública practicada des del segle XVIII i intensificada durant la dictadura franquista.

Un cop feta aquesta presentació, al capítol 5 analitzarem les polítiques lingüístiques del Quebec i Catalunya. Aquí reduïrem «polítiques lingüístiques» a les decisions legislatives relatives als règims d'oficialitat i d'intervencionisme que s'han adoptat en cada cas. En el cas del Quebec, ens fixarem en les lleis anteriors a la Carta de la llengua francesa, en la Carta de la llengua francesa (1977) i en les *lleis* successives que l'han reformada. En el cas de Catalunya, ens fixarem en la Llei de normalització lingüística (1983) i en la Llei de política lingüística (1998) i en els *decrets* que les han aplicades. Com diu Keating (1998, p. 482) a propòsit de la Llei de normalització, la legislació lingüística catalana és «drafted in rather general terms, and the most important political issues have arisen from its implementation.» Parafrasejant Keating, hauríem de dir que al Quebec la legislació lingüística és «drafted in rather *specific* terms, and the most important political issues have arisen from its *wording*.»

Al capítol 6 ens interessarem per les principals controvèrsies que han suscitat aquestes decisions legislatives. Per «controvèrsies» entendrem els litigis que s'han plantejat davant el poder judicial sobre determinades decisions legislatives, i el contingut de les sentències serà, de fet, la nostra operacionalització del concepte de «legitimitat en un estat liberal i democràtic», entesa com a «capacitat [de la decisió legislativa en matèria de política lingüística] per a satisfer els valors liberaldemocràtics encarnats per la Constitució.» Així, doncs, la qüestió clau serà si les decisions legislatives sotmeses a escrutini judicial es poden justificar en una societat lliure i democràtica.

Dins el règim d'oficialitat, ens referirem a la controvèrsia sobre el model lingüístic de les escoles, que al Quebec s'ha centrat en (les limitacions imposades a) l'accés a la xarxa escolar anglesa a partir de la CLF, i a Catalunya, en

l'ús predominant del català com a llengua d'ensenyament d'una xarxa escolar única. Una segona àrea de controvèrsia fa referència a l'obligació de saber francès que la CLF va introduir per als professionals (en el cas quebequès) i a l'obligació de saber català que la Llei de la funció pública del 1985 va establir per als funcionaris (en el cas català). La tercera àrea de controvèrsia concerneix el règim d'intervencionisme en el sector privat. Al Quebec aquesta controvèrsia se centra en l'obligació de retolar exclusivament en francès introduïda per la CLF, i a Catalunya, en l'existència de mesures de foment en el sector privat destinades a incrementar l'ús públic de la llengua catalana.

Al capítol 7 «contrastarem» la teoria esbossada al capítol 2 amb el contingut de les sentències revisades al capítol 6. D'acord amb això, «confirmarem» la teoria tot comprovant que els tribunals han considerat legítimes decisions legislatives que segons la teoria de la seguretat lingüística són permissibles, però també la «refutarem» amb els pronunciaments judicials que han donat per bones decisions legislatives que la teoria considera *immorals*. Això últim ens posarà en el dilema de mantenir una teoria normativa massa restrictiva que no dóna compte dels fets o de reformular-la per fer permissibles les decisions legislatives que han superat el test de raonabilitat aplicat pels tribunals. Fidels a l'esperit que hem enunciat al principi, triarem la segona opció, i aixecarem el llistó de les polítiques lingüístiques permissibles tot reelaborant la teoria del capítol 2 a partir del test de raonabilitat que han usat tant els tribunals canadencs com els espanyols. Una ullada a altres casos més enllà del Quebec i de Catalunya ens permetrà corroborar que el grau de coerció de les polítiques lingüístiques del món liberaldemocràtic és, de fet, *més alt* del que preveu la teoria del capítol 2.

Finalment, al capítol 8 presentarem un sumari del treball i, a manera de conclusió, farem explícites de manera sintètica les nostres respostes a les preguntes normatives en què es pot descompondre el nostre problema de recerca, que seran la nostra contribució positiva a la formulació d'una teoria normativa de la política lingüística.

2. PRESENTACIÓ DEL MARC TEÒRIC

El propòsit d'aquest capítol és situar el problema de recerca que hem definit a la introducció en el context de la revisió a què ha estat sotmesa la teoria liberaldemocràtica en els anys noranta del segle xx per part d'autors com Taylor, Kymlicka, Requejo i altres, que ha cristallitzat en el que seguint Kymlicka podríem anomenar «culturalisme liberal», una posició intel·lectual que en darrera instància intenta conciliar el proteccionisme cultural propi del *nation-building* amb la teoria política liberal.⁴² El capítol tindrà l'estructura següent. A la secció 1 farem una presentació del culturalisme liberal, i examinarem els dos tipus de «minority rights» sobre els quals han teoritzat Kymlicka i altres autors: les *proteccions externes*, que tenen per objectiu protegir la minoria de l'impacte de pressions externes (per exemple, de les decisions polítiques de la majoria), i les *restriccions internes*, que tenen per objectiu protegir la minoria de l'efecte desestabilitzador del dissens intern (per exemple, de la decisió de membres de la minoria de no seguir les pràctiques tradicionals), i ens referirem especialment a la possibilitat de justificar restriccions internes des del punt de vista liberal.⁴³

42. La revisió «particularista» del liberalisme, de fet, es remunta als anys setanta. Segons Ajzenstat (1981), obres com *Nationalism, Self-Determination and the Quebec Question*, publicada l'any 1974 per David Cameron, ja són un intent de «correct liberal theory by supplying the required explanation [of nationality] and by showing that the explanation can be grounded in liberal principles.» En els plantejaments de Tamir (1993), Lind (1994, 1995) o Bonin (1997), més que de «culturalisme liberal», caldria parlar directament de «*nacionalisme liberal*».

43. Kymlicka parla de «minorities etnoculturals» i, més específicament, de «minorities nacionals». Cal advertir que el terme «minoria nacional» resulta ambigu: pot referir-se a nacions minoritàries en el si d'un estat multinacional (com el Quebec o Catalunya) o, en un sentit més estricte, a grups nacionals com els sud-tirolesos d'Itàlia, els eslovens d'Àustria o els hongaresos de diferents països limítrofs d'Hongria. En la nostra discussió tendirem a mantenir el terme «minoria», amb el benentès que cal considerar-lo aplicat als nostres dos casos d'estudi.

A la secció 2 presentarem la «teoria de la seguretat lingüística», com una aplicació del culturalisme liberal per a justificar el proteccionisme lingüístic, que suggerirem que consisteix en tres graus de protecció d'intensitat creixent: un règim de tolerància lingüística, un règim d'oficialitat lingüística i un règim d'intervencionisme en el sector privat. A la secció 3, elaborarem la distinció entre proteccions externes i restriccions internes, i relacionarem aquesta qüestió amb les preguntes normatives que es plantegen en cadascun dels tres nivells de protecció.

2.1. EL CULTURALISME LIBERAL

Segons Kymlicka (1998a), en el debat sobre multiculturalisme i els drets de les minories és possible identificar dues àrees de convergència: d'una banda, hi ha una acceptació creixent de la legitimitat d'alguna forma de «nacionalisme liberal»; de l'altra, també hi ha una acceptació creixent del «multiculturalisme liberal». El nacionalisme liberal sosté que és una funció legítima de l'Estat protegir i promoure les cultures i les llengües dels grups nacionals que hi ha dins les seves fronteres, sempre que es respectin un seguit de condicions;⁴⁴ el multiculturalisme liberal accepta la validesa de les demandes de reconeixement i acomodació d'altres grups com els immigrants, els refugiats, les minories religioses o fins i tot grups no ètnics com els homosexuals o els discapacitats. Kymlicka entén que tant el nacionalisme liberal com el multiculturalisme liberal poden ser considerats com a formes de «culturalisme liberal», que ell mateix defineix de la manera següent:

Liberal culturalism is the view that liberal-democratic states should not only uphold the familiar set of common civil and political rights of citizenship which are protected in all liberal democracies; they must also adopt various group-specific rights or policies which are intended to recognize and accommodate the distinctive identities and needs of ethnocultural groups [...]. For liberal culturalists, these various forms of group specific measures are often required for ethnocultural justice, although to be

44. Un dels primers defensors d'aquesta posició és sens dubte Taylor. En la caracterització de Walzer (1992, p. 99), el «liberalisme 2» de Taylor «allows for a state committed to the survival and flourishing of a particular nation, culture, or religion, or of a (limited) set of nations, cultures, and religions –so long as the basic rights of citizens who have different commitments or no such commitments at all are protected.» En la tipologia de Bonin (1997), el liberalisme 1 correspon clarament al «liberalisme neutralista», i el liberalisme 2, al «liberalisme nacionalista». Entre tots dos se situaria el «liberalisme autonomista», una tercera via oberta per Kymlicka (1989, 1995a) i abandonada finalment en benefici del liberalisme nacionalista. Vegeu més endavant la distinció entre «Kymlicka 1» i «Kymlicka 2».

consistent with liberal culturalism they must meet a number of conditions [...]. In particular, liberal culturalists support policies which make it possible for members of ethnic and national groups to express and promote their culture and identity, but reject any policies which impose a *duty* on people to do so.⁴⁵

En obres posteriors, Kymlicka distingeix tres fases en el debat sobre els drets de les minories.⁴⁶ En la primera fase, la posició dels filòsofs sobre els drets de les minories depenia de la seva posició en el debat liberalisme-comunitarisme, de manera que la defensa dels drets de les minories implicava assumir la crítica comunitarista del liberalisme, i per tant significava veure els drets de les minories com una protecció de petits grups *comunitaris* contra els excessos de l'individualisme liberal. En la segona fase del debat, segons Kymlicka, la discussió deixa de ser entre liberals i comunitaristes i es converteix en una discussió *entre liberals* sobre el significat del liberalisme; en aquest sentit, la qüestió central esdevé: «what is the possible scope for minority rights *within* liberal theory?» (la cursiva és de l'autor). Kymlicka (2001a, p. 21 i seg.; 2001b, p. 19) observa que diferents autors han proposat arguments semblants als seus sobre la importància de la pertinença cultural o de la identitat nacional per als ciutadans d'una societat liberaldemocràtica (Miller, Tamir, Spinner, Margalit i Raz). Aquests arguments es poden resumir en el que ell anomena «liberal culturalist position», que defensa la idea que «there are compelling interests related to culture and identity which are fully consistent with liberal principles of freedom and equality, and which justify granting special rights to minorities.» Segons Kymlicka, en aquesta segona fase del debat el pes de la prova recau en els culturalistes liberals, que han de donar raons convinents perquè l'Estat es desvii de la suposada norma de la neutralitat etnocultural fent atenció a les demandes de les minories. Kymlicka considera que la idea que els estats liberaldemocràtics són etnoculturalment neutrals és falsa, i argüeix que aquesta idea ha de ser substituïda per un nou model d'estat liberal-

45. Kymlicka (2001a, p. 42). Abans de Kymlicka (1998), Walker (1997) ja havia identificat «a particularly influential position» en el debat sobre «the ways on which liberalism should recognize the role of cultural differences», que va anomenar «culturalism». Segons Walker (1997, p. 211), el culturalisme és «the theoretical position aimed at justifying a devolution of state powers to members of cultural groups so that they might maintain the integrity of their cultures, their customs and languages and the practices which make up their way of life.» Al seu parer, entre els seguidors del culturalisme cal comptar-hi Kymlicka (1989, 1994, 1995a), Margalit i Raz (1990), Margalit i Halbertal (1994), van Dyke (1975), Seymour (1994) i Réaume (1988). A aquesta llista hi podríem afegir, si més no, Carens (2000), Raz (1994), Taylor (1992) i Walzer (1992). Per camins diferents, autors com Tamir (1993), Miller (1995) o Canovan (1996) arriben a conclusions semblants.

46. Kymlicka (2001a, 2001b).

democràtic (el model «nation-building»). En aquest marc, el debat sobre els drets de les minories ha de canviar de perspectiva: «The question is no longer how to justify departure from a norm of neutrality, but rather do majority efforts at nation-building create injustices for minorities? And do minority rights help protect against these injustices?»

D'acord amb això, Kymlicka considera que el debat ha entrat en una tercera fase en què els drets de les minories han deixat de ser una desviació respecte a la suposada neutralitat de l'Estat i han esdevingut una resposta al *nation-building* majoritari. Això situa el debat sobre els drets de les minories en una teoria normativa del nacionalisme, presidida per una pregunta central: quines formes de *nation-building* són moralment permissibles?

En aquest punt és important prevenir alguna confusió. Kymlicka (2001a) anomena «liberal culturalist» la posició dels liberals que defensen els drets de les minories en la segona fase del debat, mentre que Kymlicka (1998a) considera casos de «liberal culturalism» tant el multiculturalisme liberal (probablement, la segona fase del debat) com el nacionalisme liberal (probablement, la tercera fase del debat). Aquí adoptarem més aviat la visió de Kymlicka (1998a), segons la qual el culturalisme liberal, amb la definició que hem reproduït damunt, ha esdevingut «the dominant position in the literature», i aquesta posició dominant és la que adoptarem com a marc teòric de la nostra recerca. Això vol dir que, fins i tot acceptant la hipòtesi de la tercera fase, que d'altra banda s'aplica sense problemes als nostres casos d'estudi, es pot continuar parlant de la importància moral de la cultura com a fonament dels drets de les minories.⁴⁷

Un cop fets aquests aclariments, podem reprendre la qüestió. El culturalisme liberal defensa la idea que «there are compelling interests related to culture and identity which are fully consistent with liberal principles of freedom and equality, and which justify granting special rights to minorities.» Quins són aquests «compelling interests related to culture and identity»? Per què la cultura és important des d'una perspectiva liberal i per què els drets especials

47. Kymlicka (2001b, p. 35, nota 8) relaciona les fases del debat amb la distinció entre el liberalisme 1 i el liberalisme 2. Aparentment, el liberalisme 1 és el liberalisme dels teòrics de la primera fase, que s'enfronten al comunitarisme, i el liberalisme 2, el liberalisme dels teòrics de la segona fase, que accepten «desviacions» de la norma de neutralitat etnocultural de l'Estat. Cal dir que aquesta associació no és clara: en la caracterització de Walzer, el liberalisme 2 assumeix el model «nation-building» de l'estat liberaldemocràtic, que segons Kymlicka correspon a la tercera fase del debat. Sobre aquesta tercera fase caldria fer una matisació addicional, i és que no totes les minories etnoculturals rellevants es deixen analitzar en termes de *nation-building*: en primer lloc, no totes les minories etnoculturals constitueixen minories *nacionals* en el sentit rellevant; en segon lloc, no totes les minories nacionals han donat lloc a nacionalismes minoritaris; en tercer lloc, no tots els nacionalismes minoritaris tenen a la seva disposició els recursos polítics necessaris per a entrar en competició amb el *nation-building* majoritari.

per a les minories estan justificats? Aquí distingirem dues respostes i les il·lustrarem amb el pensament de Kymlicka. Segons Kymlicka 1, la cultura pròpia és important perquè proporciona el context d'elecció en el qual és possible realitzar el valor de l'autonomia individual. Segons Kymlicka 2, en canvi, la cultura pròpia és important perquè els individus la consideren una part del seu benestar i *volen* practicar-la, en comú amb els altres membres del seu grup.⁴⁸ És important remarcar que el «consens emergent» de què parla Kymlicka (1998a) es produeix més a l'entorn d'aquesta segona posició que no pas de la primera. També cal remarcar que aquesta segona posició allunya Kymlicka dels seus orígens rawlsians i dworkinians. Com veurem, el principal argument que aporta Kymlicka (1995a, p. 108 i seg.) per a defensar els drets específics de grup (l'Equality Argument) apel·la al liberalisme igualitari de Rawls i Dworkin; en les seves obres posteriors, Kymlicka ha abandonat la formulació original de l'argument, esdevingut insostenible si, com sosté per exemple Tamir (1993, p. 35 i seg.), la cultura nacional és «a matter of choice.»⁴⁹

2.1.1. KYMLICKA 1: L'ESTRUCTURA CULTURAL COM A «CONTEXT OF CHOICE»

El propòsit de Kymlicka (1989, 1995a) és mostrar que la protecció de les minories culturals és compatible amb els valors liberals de la llibertat i la igualtat.⁵⁰ Segons ell, els drets de les minories, lluny de *soscavar* els valors li-

48. En els termes de Bonin (1997), Kymlicka 1 és un liberal «autonomista», mentre que Kymlicka 2 és com a mínim tendencialment un liberal «nacionalista». En tot cas, Kymlicka 1 i Kymlicka 2 comparteixen un tret bàsic: no són liberals «neutralistes», i per tant consideren legítim utilitzar el poder de l'Estat per a promoure la cultura.

49. Hi ha com a mínim dos exemples institucionals relativament recents que reforcen la idea de la pertinença a minories nacionals com una qüestió d'elecció. El paràgraf 30 del document de Copenhaguen de la Conferència sobre la Dimensió Humana de la CSCE (1990) diu que «to belong to a national minority is a matter of a persons individual choice and no disadvantage may arise from the exercise of such choice.» D'altra banda, l'article 3 del Conveni-marc per a la protecció de les minories nacionals del Consell d'Europa (1995) diu que «every person belonging to a national minority shall have the right freely to choose to be treated or not to be treated as such and no disadvantage shall result from this choice or from the exercise of the rights which are connected to that choice.» Un altre problema per a Kymlicka 1, com assenyalava Tamir (1993, p. 38), és el problema dels conversos, és a dir, dels qui han «triat» un context d'elecció diferent del context d'elecció en què van néixer.

50. En aquesta secció fem abstracció de les importants diferències entre Kymlicka (1989) i Kymlicka (1995), amb el benentès que hi ha una continuïtat bàsica en la tesi central que l'autonomia individual depèn d'una identitat cultural segura. Per a una crítica específica de Kymlicka (1989), vegeu Kukathas (1992), Margalit i Halbertal (1994) i Tomasi (1995). Per a un debat més ampli centrat en Kymlicka (1995), vegeu les contribucions publicades al volum 4, número 1, de *Constellations* (1997).

berals, permeten *realitzar-los*. En aquest sentit, Kymlicka (1995a) sosté que la llibertat d'escollir el propi estil de vida depèn de l'accés a una cultura «societària», perquè és només en el context d'una cultura societària que es poden entendre les opcions de vida disponibles, es poden avaluar, i es poden escollir raonablement les que es volen perseguir.⁵¹ D'aquesta manera, protegir les cultures societàries promou la llibertat perquè significa protegir els contextos que fan possible escollir un estil de vida, i promou la igualtat perquè contribueix a evitar el desavantatge que suposaria per als membres de les minories culturals l'adaptació forçosa a la cultura majoritària.

L'argument de la igualtat és central en la defensa que Kymlicka fa dels drets específics de grup. Kymlicka parteix de la base que alguns grups minoritaris estan injustament desavantatjats en el mercat cultural, i considera justificades les mesures per a rectificar aquests desavantatges:

They are clearly justified, I believe, within a liberal egalitarian theory, such as Rawls's and Dworkin's, which emphasizes the importance of rectifying unchosen inequalities. Indeed inequalities in cultural membership are just the sort which Rawls says we should be concerned about, since their effects are «profound and pervasive and present from birth» [...]. Hence group-differentiated self-government rights compensate for unequal circumstances which put the members of minority cultures at a systemic disadvantage in the cultural market-place, regardless of their personal choices in life. This is one of many areas in which true equality requires not identical treatment, but rather differential treatment in order to accommodate differential needs.⁵²

En relació amb aquesta formulació de l'argument de la igualtat, que pressuposa que la pertinença a una cultura *no* és una qüestió d'elecció, Kymlicka fa una distinció entre l'existència d'una cultura estable i el seu «caràcter» en un moment determinat. Segons ell, les mesures reparadores preserven l'*existència* de la cultura, no el seu caràcter, que està subjecte a les tries dels seus membres. Així,

51. Cal dir que Kymlicka (1989) parla de «cultural structure» o, simplement, de «culture», mentre que Kymlicka (1995) introdueix el terme «societal culture», referit a una cultura «which provides its members with meaningful ways of life across the full range of human activities, including social, educational, religious, recreational, and economic life, encompassing both public and private spheres», amb el benentès que «these cultures tend to be territorially concentrated, and based on a shared language.» En tot cas, Kymlicka (1989) ja prefigura la idea que no qualsevol cultura és rellevant, quan es refereix a una «rich and secure cultural structure» (p. 165) o quan proposa definir «cultura» en termes de «the existence of a *viable* community of individuals with a shared heritage (language, history, etc.)» (p. 168). La cursiva és nostra.

52. Kymlicka (1995a, p. 109 i 113). La referència a la presència de desavantatges «from birth» introdueix el problema dels conversos, que hem esmentat a la nota 49.

it is right and proper that the character of a culture change as a result of the choices of its members [...]. People should be able to decide what is best from within their own culture, and to integrate into their culture whatever they find admirable in other cultures [...]. But this is different from the culture itself being threatened —that is, for the very survival of the culture as a distinct society to be in jeopardy— as a result of decisions made by people outside the culture.⁵³

La distinció entre l'existència d'una cultura estable i el seu caràcter no és tan evident com Kymlicka pressuposa. Com diu Tomasi (1995, p. 592 i seg.), els mateixos exemples que utilitza Kymlicka (1989) per a fonamentar la distinció en realitat mostren que els canvis en el caràcter d'una cultura són canvis en l'estructura de la cultura entesa com a context d'elecció. Per alguna raó que no especifica, Kymlicka considera que les llengües són elements associats intrínsecament a l'existència de les cultures; però, de fet, hi ha raons per a considerar-les com un aspecte particular més del seu caràcter, susceptible de ser deixat «to the choices of individual members.» Kymlicka (1995a, p. 104) observa que «the character of a culture can change dramatically, as the Quiet Revolution in Quebec shows. In the space of a decade, French Quebec changed from a religious and rural society to a secular and urban one.» Quina raó teòrica impedeix de plantejar la possibilitat que el Quebec deixés de ser una societat francòfona i esdevingués una societat anglòfona? Hi ha raons que fan plausible pensar que aquest canvi de llengua no implicaria necessàriament la desaparició de la cultura quebequesa. La ràpida anglicització d'Irlanda no va significar la desaparició de la cultura irlandesa, i la possible desaparició de l'èuscar probablement no significaria la fi de la cultura basca. En tot cas, aquesta és una objecció a Kymlicka 1 que Kymlicka 2 supera per omissió, amb la seva assumpció implícita que les polítiques de protecció cultural no s'adrecen a la cultura com a context d'elecció, sinó a la cultura com a *producte* d'elecció o, si més no, com a objecte de preferències.⁵⁴

53. Kymlicka (1995a, p. 104 i seg.). Vegeu també (1995a, p. 113): «Decisions about which particular aspects of one's culture are worth maintaining and developing should be left to the choices of individual members. For the state to intervene at this point to support particular options or customs within the culture, while penalizing or discouraging others, would run the risk of unfairly subsidizing some people's choices.»

54. Com diuen Margalit i Halbertal (1994, p. 505), els membres d'una cultura la consideren important «because the particular content of the culture gives their lives meaning on a variety of levels.» Per tant, el que compta no és la mera existència d'una cultura, sinó el seu «caràcter en un moment determinat.» Des d'aquest punt de vista, Kymlicka 2 capgira literalment Kymlicka 1, i més concretament Kymlicka (1989). A Kymlicka 2 la demanda de drets especials ja no es basa realment en «unequal circumstances», sinó més aviat en «differential choices».

Un altre possible problema de Kymlicka 1 és que no és clar si permet justificar la protecció de cultures societàries determinades (per exemple, cultures societàries minoritàries), en comptes de garantir simplement l'accés de tot-hom a una cultura societària existent (per exemple, la cultura societària majoritària).⁵⁵ Aplicat al cas més concret de la llengua, Réaume (1991) sosté que la qüestió és «whether people can lay claim to the use of their own [language] when an alternative is available and there are legitimate reasons, such as convenience and cost, in favour of the alternative.» Kymlicka 1 no arriba a explicar teòricament per què el context d'elecció d'un individu *ha de* ser proporcionat per la seva cultura societària, però sí que identifica la preferència de la gent per la seva pròpia cultura. Kymlicka (1995a), per exemple, constata que «even where the obstacles to integration are smallest, the *desire* of national minorities to retain their cultural membership remains very strong.»⁵⁶ En aquesta línia, Kymlicka cita autors com Margalit, Raz, Tamir i Taylor, segons els quals la identitat cultural és una part important de la identitat individual, de manera que la consideració (o desconsideració) que tingui una cultura afecta directament la dignitat dels seus membres.

2.1.2. KYMLICKA 2: LA SEGURETAT CULTURAL COM A INTERÈS HUMÀ

El segon Kymlicka arracona la idea de la cultura com a context d'elecció, i situa la protecció de les minories en el tema del favoritisme nacional. Tot comentant un article de Taylor sobre les fonts del nacionalisme, Kymlicka (1997b, p. 60 i seg.) sosté que la raó per la qual les minories nacionals es resisteixen a la integració en la cultura majoritària és «the *desire* to live and work in one's own language» (la cursiva és nostra). En aquest sentit, les minories nacionals no són diferents de les majories nacionals. Kymlicka (2001a, 2001b), com hem vist anteriorment, arriba a sostenir que el debat sobre els drets de les minories ha superat la fase del culturalisme i ha entrat en una tercera fase, en la qual els drets de les minories són concebuts com una resposta al *nation-building* majoritari.

Abandonant la idea de la cultura societària com a context d'elecció, Kymlicka 2 dóna la raó a crítiques liberals de Kymlicka 1 com Margalit i Halbertal (1994) o Carens (1997, 2000), que, tot i simpatitzar amb el projecte kymlickià

55. Segons Margalit i Halbertal (1994, p. 503), Kymlicka (1989) defensa que l'individu té dret a *una* cultura, mentre que ells sostenen que l'individu té dret a *la seva* cultura. Adreçar aquesta crítica a Kymlicka (1995) és més difícil.

56. Kymlicka (1995a, p. 85 i seg.). La cursiva és nostra. Vegeu també Kymlicka (1989, p. 175 i seg.).

de conciliar els drets especials de les minories amb el liberalisme, discrepen de la seva argumentació basada en la cultura societària com a *context* d'elecció. Un cop abandonat el concepte de cultura societària, Carens sosté que hi ha dues alternatives: l'una és subscriure la posició de liberals com Waldron, que neguen qualsevol suport públic a la cultura;⁵⁷ l'altra és subscriure la posició que altres liberals com ell mateix proposen:

The preferable alternative in my view is to see a concern for preserving or protecting or promoting culture as one sort of human interest that may legitimately be taken into account in public decision making within the constraints imposed by familiar individual freedoms and by a general concern for justice as evenhandedness.⁵⁸

Segons Carens, aquesta perspectiva fa necessàries anàlisis contextuais que tinguin en compte de quina manera polítiques proteccionistes concretes «[affect] people's interests, how it enhances or restricts freedoms, how it reduces or increases inequalities, and so on.» L'exemple amb què es proposa il·lustrar aquesta perspectiva concerneix un dels aspectes centrals en la concepció que Kymlicka té de la cultura, és a dir, la llengua.⁵⁹

Carens considera en primer lloc les polítiques lingüístiques que afecten una majoria nacional i minories immigrants. Presenta el quadre típic d'un país amb una sola llengua dominant on les polítiques públiques afavoreixen la llengua de la majoria nacional i identifica els interessos que justifiquen aquesta pràctica: d'una banda, els individus consideren important que els serveis públics utilitzin la seva llengua, tant per raons pràctiques com per una qüestió de reconeixement de la seva identitat cultural; de l'altra, hi ha un interès

57. Bonin (1997, p. 240 i seg.) anomena «liberals neutralistes» aquests liberals, entre els quals situa Rawls, Larmore, Kukhatas, Nozick i Macedo. «Pour les neutralistes, la culture [...] doit être considérée comme une composante d'une conception du bien, au même titre que la religion, les loisirs ou l'orientation sexuelle, et son choix laissé à la discrétion des individus.»

58. Carens (2000, p. 73). Segons Carens (2000, p. 12), «the guiding idea of evenhandedness is that what fairness entails is a sensitive balancing of competing claims for recognition and support in matters of culture and identity [...]. Now being fair does not mean that every cultural claim and identity will be given equal weight but rather that each will be given appropriate weight under the circumstances within the framework of a commitment to equal respect for all.» Com veurem en l'exemple de les demandes lingüístiques, «history matters, numbers matter, the relative importance of the claims to the claimants matters.»

59. La pregunta genèrica que guia la reflexió de Carens és la que hem evocat al capítol 1: «How does justice constrain the range of acceptable language policies?» (p. 77). I, més concretament: «Is there a range of morally permissible, discretionary choices with regard to language? In short, what does justice require or permit or prohibit with respect to language policies, apart from non-interference with certain kinds of linguistic freedom?» (p. 78).

públic en l'existència d'un mitjà de comunicació comú per a tota la població, que a més és vist com la garantia de la igualtat d'oportunitats. Amb aquest rerefons, Carens es pregunta fins a quin punt els immigrants poden reclamar que les seves llengües siguin usades i reconegudes en la vida pública a més de la llengua dominant. Al capdavant, «immigrants clearly have the same interest as anyone else in having their services delivered in a language they understand fully, and some of them at least might feel they have an interest in having their children receive a formal education in their native tongue (as well as the dominant one) as a way of maintaining and transmitting their cultural heritage and identity.»⁶⁰ Per contestar aquesta pregunta, Carens introdueix en la discussió les minories lingüístiques que tenen «much more extensive language rights than immigrants», com les que es troben al Canadà, Bèlgica o Suïssa, i es demana per què aquests drets extensius són requerits per la justícia. Segons Carens, la història, el nombre i la concentració territorial són els tres factors que reforcen l'interès dels membres d'aquestes minories a mantenir la seva llengua i que farien il·legítim suprimir els seus drets lingüístics. Si una minoria lingüística és prou nombrosa, està concentrada territorialment i a més és numèricament dominant en el seu territori, és possible que totes les activitats pròpies d'una societat moderna es puguin fer en la seva llengua. En aquestes condicions, imposar a la minoria la llengua de la majoria «would rightly be perceived as a form of majority tyranny, a blatant disregard for the interests of the minority in a context where those interests could be taken into account with comparatively little cost to the majority.» D'acord amb aquest raonament, Carens conclou que la justícia limita efectivament la gamma de polítiques lingüístiques, i més concretament «entails the right of large, territorially concentrated, and long-settled linguistic minorities to expect that their languages will be used in public education and in the delivery of public services and will be recognized as official languages in laws and other formal state settings.»⁶¹ Un cop aclarit això, Carens retorna als immigrants, per defensar la tesi que la validesa de les demandes lingüístiques dels immigrants està en funció del seu nombre i de la seva concentració:

As the number of immigrants speaking a given language increases in a given area, the justification for not having public service providers who speak the language decreases, and it would undoubtedly be possible to find cases where the discrepancy is large enough to count as an injustice.⁶²

60. Carens (2000, p. 82).

61. Carens (2000, p. 84).

62. Carens (2000, p. 86).

El plantejament de Carens recorda poderosament aproximacions recents als drets lingüístics de les minories fetes des de la disciplina del dret. En la seva tesi doctoral, per exemple, Fernand De Varennes proposa el que ell mateix anomena «sliding-scale approach». Segons De Varennes, els estats no tenen una obligació *absoluta* de proveir els seus serveis en totes les llengües que es parlen en el seu territori.⁶³ Per a determinar les obligacions dels estats respecte a l'ús de les llengües, l'enfocament proposat té en compte factors com la força numèrica dels grups lingüístics de la població i el seu grau de concentració territorial.⁶⁴ Com diu Henrard (2000*b*, p. 78), «this approach would entail that the more numerous a certain linguistic group and the more important the service for the well-being of the members of the group, the stronger the obligation would be on the state to provide the service in the language of that population group.» Quan el nombre de parlants d'una llengua minoritària és significatiu, diu De Varennes (1999, p. 313), «a State's refusal to provide public services in their language would appear unreasonable and therefore discriminatory, since it denies them a benefit or advantage that is available to others, namely the benefit of public services in their own language.»⁶⁵

Aquesta posició compartida per Carens i De Varennes té el seu reflex institucional en els instruments internacionals que reconeixen els drets de les persones pertanyents a minories lingüístiques. Per exemple, el Conveni marc per a la protecció de les minories nacionals del Consell d'Europa (1995) circumscriu l'ús públic de les llengües de les minories a les «areas inhabited by persons

63. De Varennes (1995, p. 121): «A state is never obligated to conduct all of its activities in every language which is spoken by the inhabitants in its territory. Non-discrimination does not prohibit every distinction involving a language, only those that are 'unreasonable' in the light of all relevant factors.» Woehrling (1992, p. 127), un altre jurista, ja havia remarcat el mateix punt: «Concernant cet usage officiel, aucun droit de choisir la langue n'est garanti en vertu des libertés fondamentales ou du droit à l'égalité. Au contraire, dans ce domaine, les citoyens peuvent se voir imposer l'usage d'une langue déterminée. S'il en allait autrement, cela signifierait que l'État doit offrir ses services dans toutes les langues parlées sur son territoire, ce qui serait manifestement absurde.» Vegeu també Woehrling (1987, p. 883).

64. De Varennes (1995, p. 121 i seg. i 169). Un altre factor també pot ser «the desire to correct past oppressive state practices.» Això introdueix la rellevància de la *història*, un dels factors que destaca Carens. En aquesta línia, Tamir (1993, p. 42) sosté que «the process whereby individuals find themselves belonging to a minority should be a factor in deciding the extent of support they are entitled to.»

65. Això correspon a la «igualtat pluralista» de De Witte (1985*b*, p. 88): «what linguistic minorities claim are special measures, whose purpose is not to grant them a *preferential* treatment, but to grant them *what the majority group already has*, the normal use of its language throughout public life» (la cursiva és de l'autor). Però la igualtat pluralista no resol necessàriament el desavantatge cultural en què es troben les minories. Això fa necessàries mesures addicionals del que aquest autor anomena «igualtat afirmativa».

belonging to national minorities traditionally or in substantial numbers» (articles 10.2 i 14.2),⁶⁶ o a les «areas traditionally inhabited by substantial numbers of persons belonging to a national minority» (article 11.3).⁶⁷ D'altra banda, en les Recomanacions d'Oslo sobre els drets lingüístics de les minories nacionals, elaborades l'any 1998 per un comitè d'experts a petició de l'Alt Comissionat sobre Minories Nacionals de l'OSCE, els drets proposats són exercibles «in regions and localities where persons belonging to a national minority are present in significant numbers» (recomanacions 13, 14, 15, 18 i 19).⁶⁸

66. Article 10.2: «In areas inhabited by persons belonging to national minorities traditionally or in substantial numbers, if those persons so request and where such a request corresponds to a real need, the Parties shall endeavour to ensure, as far as possible, the conditions which would make it possible to use the minority language in relations between those persons and the administrative authorities.» Article 14.2: «In areas inhabited by persons belonging to national minorities traditionally or in substantial numbers, if there is sufficient demand, the Parties shall endeavour to ensure, as far as possible and within the framework of their education systems, that persons belonging to those minorities have adequate opportunities for being taught the minority language or for receiving instruction in this language.»

67. Article 11.3: «In areas traditionally inhabited by substantial numbers of persons belonging to a national minority, the Parties shall endeavour, in the framework of their legal system, including, where appropriate, agreements with other States, and taking into account their specific conditions, to display traditional local names, street names and other topographical indications intended for the public also in the minority language when there is a sufficient demand for such indications.»

68. Recomanació 13: «In regions and localities where persons belonging to a national minority are present in significant numbers and where the desire for it has been expressed, persons belonging to this national minority shall have the right to acquire civil documents and certificates both in the official language or languages of the State and in the language of the national minority in question from regional and/or local public institutions. Similarly regional and/or local public institutions shall keep the appropriate civil registers also in the language of the national minority.» Recomanació 14: «Persons belonging to national minorities shall have adequate possibilities to use their language in communications with administrative authorities especially in regions and localities where they have expressed a desire for it and where they are present in significant numbers. Similarly, administrative authorities shall, wherever possible, ensure that public services are provided also in the language of the national minority. To this end, they shall adopt appropriate recruitment and/or training policies and programmes.» Recomanació 15: «In regions and localities where persons belonging to a national minority are present in significant numbers, the State shall take measures to ensure that elected members of regional and local governmental bodies can use also the language of the national minority during activities relating to these bodies.» Recomanació 18: «In regions and localities where persons belonging to a national minority are present in significant numbers and where the desire for it has been expressed, persons belonging to this minority should have the right to express themselves in their own language in judicial proceedings, if necessary with the free assistance of an interpreter and/or translator.» Recomanació 19: «In those regions and localities in which persons belonging to a national minority live in significant numbers and where the desire for it has been expressed, States should give due consideration to the feasibility of conducting all judicial proceedings affecting such persons in the language of the minority.»

En l'esfera de l'ONU també tenim evidència de la rellevància dels factors numèrics i històrics en l'assignació de drets a les persones pertanyents a minories. En aquest sentit, podem esmentar el comentari oficial de la Declaració sobre els drets de les persones pertanyents a minories nacionals o ètniques, religioses i lingüístiques (1992), elaborat en el si de la Comissió sobre Drets Humans.⁶⁹ En el comentari sobre l'article 4.3, per exemple,⁷⁰ Eide observa que «of significance will be the size of the group and the nature of its settlement, i. e. whether it lives compactly together or is dispersed throughout the country. Also relevant will be whether it is a long-established minority or a new minority composed of recent immigrants, whether or not they have obtained citizenship.» Segons això, els estats han de fer els seus màxims esforços «in cases where the language of the minority is a territorial language traditionally spoken and used by many in a region of the country.»

Al nostre parer, formulacions com les de Carens i De Varennes són les que expressen millor la posició que genera l'autèntic consens dins l'anomenat culturalisme liberal. La cultura és important des d'una perspectiva liberal no perquè constitueixi el context d'elecció que fa possible l'autonomia individual, sinó perquè els individus tenen *interessos* culturals que han de ser respectats perquè són un aspecte important del seu benestar. Referint-nos al cas concret de la llengua, s'ha dit repetidament que la llengua dels individus és un ingredient essencial de la seva identitat cultural, i la protecció d'aquesta identitat es pot considerar una condició necessària per al manteniment de la dignitat humana.⁷¹ D'altra banda, la llengua també és un vehicle de comunicació, i des d'aquesta perspectiva els individus prefereixen rebre els serveis en la seva llengua abans que en una llengua que desconeixen o en la qual no se senten prou confortables.

Aquesta idea dels interessos lingüístics com a fonament dels drets lingüístics serà central en la «teoria de la seguretat lingüística», que exposarem a la secció 2 d'aquest capítol com a concreció del culturalisme liberal en el camp lingüístic. Però abans de fer-ho encara hem de revisar el concepte de «restricció interna», que és part essencial de la resposta a la pregunta sobre els *límits* del que poden fer els estats per protegir les cultures.

69. Eide (2001).

70. Article 4.3: «States should take appropriate measures so that, wherever possible, persons belonging to minorities have adequate opportunities to learn their mother tongue or to have instruction in their mother tongue.»

71. Vegeu Kusý (1999, p. 303) per a una formulació recent. Segons Margalit i Halbertal (1994, p. 502), el dret a la cultura «is not only the right to identify with a group but a right to secure *one's personality identity*» (la cursiva és nostra).

2.1.3. PROTECCIONS EXTERNES I RESTRICCIONS INTERNES

Un tret que comparteixen Kymlicka 1 i Kymlicka 2 és la distinció entre dos tipus de drets que les minories poden reclamar per protegir les seves cultures. El primer tipus són les «restriccions internes», que tenen per objectiu protegir el grup de l'efecte desestabilitzador del dissens intern (per exemple, de la decisió de membres del grup de no seguir les pràctiques tradicionals); el segon tipus són les «proteccions externes», que tenen per objectiu protegir el grup de l'impacte de pressions externes (per exemple, de les decisions polítiques de la majoria).⁷² Kymlicka (1995a, p. 204, nota 11) reconeix que el dissens intern sovint és el resultat de l'exposició a influències *externes*, però insisteix en la conveniència de distingir les restriccions internes de les proteccions externes:

External protections are intended to ensure that people are able to maintain their way of life *if they so choose*, and are not prevented from doing so by the decisions of people outside the community. Internal restrictions are intended to force people to maintain their traditional way of life, even if they would not voluntarily choose to do so because they find some other way of life more attractive.

Segons Kymlicka, els principis liberals imposen dues limitacions fonamentals sobre els drets de les minories. D'una banda, la concepció liberal no justifica les restriccions internes. De l'altra, la concepció liberal accepta les proteccions externes sempre que no permetin a un grup oprimir o explotar altres grups, com en l'*apartheid*. En aquest plantejament, els drets de les minories són consistents amb el culturalisme liberal si *a*) protegeixen la llibertat dels individus dins el grup i *b*) promouen relacions d'igualtat (no domini) entre els grups.⁷³

La caracterització de les restriccions internes demana alguna precisió. Kymlicka (1995a, p. 36) reconeix que «all forms of government and all exercises of political authority involve restricting the liberty of those subject to the authority»:

In all countries, no matter how liberal and democratic, people are required to pay taxes to support public goods. Most democracies also require

72. Kymlicka (1989, p. 170, 198 i seg.; 1995a, p. 36, 44, 152, 230, nota 1; 1998b, p. 62, 70; 2001a, p. 22; 2001b, p. 20). Els termes són del 1995, però la distinció ja és present el 1989. Kymlicka (1989, p. 204, nota 8) utilitza l'expressió «internal discrimination», inspirada en Svensson (1979), per a referir-se a les restriccions internes.

73. Kymlicka (1995a, p. 37 i 152 i seg.; 2001a, p. 22 i seg.; 2001b, p. 20).

people to undertake jury duty, or to perform some amount of military or community service, and a few countries require people to vote (e. g. Australia).

Ara bé, cal distingir aquestes restriccions de la llibertat de les «much greater restrictions» que alguns grups pretenen imposar als seus membres. Com diu Kymlicka, «it is one thing to require people to do jury duty or to vote, and quite another to compel people to attend a particular church or to follow traditional gender roles.» En el primer cas es tracta de restriccions «intended to uphold liberal rights and democratic institutions», mentre que en el segon es tracta de «restrict these rights in the name of cultural tradition or religious orthodoxy.» D'acord amb això, Kymlicka (1995a, p. 36) aclareix que usa «internal restrictions» per a referir-se només al segon cas, «where the basic civil and political liberties of group members are being restricted.»

Una altra precisió que cal fer concerneix la mateixa distinció entre restriccions internes i proteccions externes. Segons Kymlicka (1995a, p. 42), «measures designed to provide external protections often have implications for the liberty of members within the community.» Un dels exemples de protecció externa «amb implicacions per a la llibertat dels membres» que considera Kymlicka (1995a, p. 43 i seg.) és la propietat col·lectiva de la terra en determinades comunitats indígenes. La propietat col·lectiva proporciona una protecció contra el poder polític i econòmic de la majoria per a comprar o expropiar terres indígenes, però limita la capacitat dels membres del grup per a demanar préstecs, perquè no poden utilitzar la terra com a garantia. Segons Kymlicka, «while this is not a violation of a basic civil or political right, it is a significant restriction on the liberty of individual members. Unfortunately, it seems to be a natural by-product of the external protection provided by indigenous land holdings.»

La consideració d'aquests casos suggereix una distinció entre les restriccions internes que són el subproducte d'una protecció externa, d'una banda, i les restriccions internes «pures», de l'altra, enteses com a «protecting the historical customs or religious character of an ethnic or national group through limitations on the basic civil liberties of its members.»⁷⁴

El cas de la propietat col·lectiva inalienable és discutit per Carens (2000, p. 229 i seg.) en el seu estudi sobre democràcia i diferència a Fiji. Carens es pregunta si no hauríem de considerar la propietat col·lectiva inalienable com

74. Kymlicka (1995a, p. 44). Vegeu també Kymlicka (1998b, p. 62): «the right to legally restrict the freedom of their own members in the name of group solidarity or cultural purity» i Kymlicka (2001a, p. 22): «restrict the basic civil or political rights of their own members in the name of preserving the purity or authenticity of the group's culture and traditions.»

una restricció interna «designed to keep Fijians from changing their own culture», i observa que Kymlicka utilitza precisament aquest exemple per a il·lustrar com una protecció externa pot tenir una restricció interna com a subproducte inevitable. Carens relativitza la restricció «desafortunada» sobre la llibertat individual que representa la propietat col·lectiva inalienable, amb la consideració que fins i tot en contextos capitalistes convencionals no tota la terra és posseïda individualment ni es considera alienable. Fent servir les seves paraules, «the inability of individual Americans to sell “their” piece of the Grand Canyon or to use it as collateral is not normally construed as a restriction of individual liberty.»

D'altra banda, Carens identifica altres pràctiques que constitueixen (en l'expressió de Kymlicka) «restriccions internes pures», com per exemple les restriccions sobre la mobilitat personal, que exigeixen que la gent obtingui el permís del cap del poblat per a abandonar-lo per un període llarg, o l'absència de procediments democràtics per a triar els dirigents. Segons ell, la llibertat de moviment i la llibertat de vot són «part of the minimal standards that any regime should be expected to meet», i per això les pràctiques esmentades impliquen la *violació* de «basic individual freedoms and political rights» i són condemnables en qualsevol cas.⁷⁵

TAULA 1
Tipus de restriccions internes

Restriccions internes	Destinades a sostenir les institucions liberaldemocràtiques	
	Destinades a restringir drets i llibertats bàsics	- Subproducte de proteccions externes - Pures

En tot cas, convé tenir present que Kymlicka sembla disposat a acceptar les restriccions internes «pures» dins d'associacions voluntàries. Kymlicka (1995a, p. 202, nota 1) sosté que els grups són lliures d'aplicar restriccions internes «as terms of membership in private, voluntary associations», i assenyala que el problema de les restriccions internes sorgeix quan «a group seeks to use governmental power to restrict the liberty of members.» En la mateixa línia, Kymlicka (1998b, p. 62) assenyala que «groups are free to im-

75. Carens (2000, p. 249 i seg.).

pose certain restrictions as conditions for membership in voluntary associations, but it is considered unjust to use legal coercion, or the distribution of public benefits, to restrict the liberty of members.» En la seva discussió sobre «internal rules» (l'equivalent de les «internal restrictions»), Levy (1997, p. 40 i seg.) considera que aquesta acceptació no és clara, perquè de fet Kymlicka (1995a, p. 153) critica determinats grups *voluntaris* que apliquen restriccions i mostra el seu profund desacord amb la sentència del Tribunal Suprem del Canadà en el cas Hofer contra Hofer, que va donar la raó a la colònia hutterita que havia expulsat dos dels seus membres per apostasia i es negava a donar-los la seva part dels béns comunals. Kymlicka simpatitza amb el vot particular del jutge Pigeon, segons el qual la llibertat de religió «includes the right of each individual to change his religion at will», de manera que les esglésies «cannot make rules having the effect of depriving their members of this fundamental freedom.»

TAULA 2
Permissibilitat de les restriccions internes

		<i>Agent</i>	
		<i>Grups</i>	<i>Govern</i>
Tipus	Subproducte de proteccions externes	?	Sí
	Pures	Sí	No ^a

a. Amb tot, vegeu la discussió a la secció 2.1.4.

2.1.4. JUSTIFICACIÓ DE RESTRICCIONS INTERNES

En la seva discussió sobre la pertinença cultural com a bé primari, Kymlicka (1989, p. 169) fa la distinció que ja hem discutit abans entre l'existència d'una comunitat cultural segura i el seu *caràcter* en un moment donat, i assenyalava que la preocupació per la pertinença en el primer sentit no és il·liberal, per la raó coneguda que l'estructura cultural *permet* l'elecció individual. En aquest punt, Kymlicka observa que «undoubtedly there are cases where the very survival of society does require some restrictions on the (otherwise legitimate) freedom of choice of its members.» Un exemple són els efectes perniciosos que una exposició incontrolada a la televisió occidental representa per a la supervivència d'una tribu indonèsia. Segons ell, «if certain liberties really would undermine the very existence of the community, then we should allow

what would otherwise be illiberal measures», amb el benentès que aquestes mesures «would only be justified as temporary measures, easing the shock which can result from too rapid change in the character of the culture [...], helping the culture to move carefully towards a fully liberal society», perquè «the ideal would still be a society where every individual is free to choose the life she thinks best for her from a rich array of possibilities offered by the cultural structure.» Kymlicka reconeix que aquesta estratègia de restringir llibertats és perillosa, perquè unes mesures inicialment defensades com a restriccions *temporals* inevitables poden arribar a ser defensades com a inherentment desitjables, i conclou que abans de fer generalitzacions sobre la justificació de «mesures il·liberals» a partir del respecte a la pertinença cultural «we need to know more about how societies disintegrate, and about how we can reduce the birthpangs of liberalization.» Al capítol 9 Kymlicka reprèn la qüestió amb una discussió sobre les restriccions de la llibertat religiosa a les reserves índies dels Estats Units, i més concretament entre els indis pueblo. Molts pueblo consideren que l'abandó de la religió oficial amenaça la supervivència de tota la comunitat, però Kymlicka s'adhereix a l'asseveració de Weston segons la qual la comunitat pueblo continuaria existint encara que en el seu si hi hagués una minoria protestant organitzada. En aquest cas, doncs, Kymlicka refusa les restriccions a la llibertat de religió perquè no s'ha provat que la comunitat estigui en perill, sinó que «as with Devlin's claim that the acceptance of homosexuality would literally undermine the English community, the only evidence offered is the dislike the majority feels for the dissident practice.»⁷⁶ Naturalment, aquí es planteja el problema de qui té l'*onus* de provar el perill de desintegració. Però Kymlicka fa un pas endavant en el seu argument i es planteja una altra pregunta: i si la comunitat pueblo realment s'hagués de desintegrar si no restringia la llibertat de religió? Això justificaria que es restringís aquesta llibertat? En aquest punt, Kymlicka reconeix que ha de deixar la qüestió oberta:

Assuming that there can be some legitimate restrictions on the internal activities of minority members, where those activities would literally threaten the existence of the community, to find the precise limits would be enormously difficult, and I doubt anything useful could be achieved without reasonably detailed knowledge of particular instances. These are complex issues in which our intuitions are pulled in different directions, and I don't see how any simple formula could cover all the relevant cases.

Les «restrictions on the internal activities of minority members» del 1989, no cal dir-ho, són les «internal restrictions» del 1995. Kymlicka (1995a,

76. Kymlicka (1989, p. 196).

p. 230, nota 1) reprèn la idea que una concepció liberal dels drets de les minories no justificaria les restriccions internes «except under extreme circumstances», és a dir, quan siguin necessàries «to protect the society from literal disintegration», i torna a plantejar el problema de l'evidència:

Proponents of gender or religious discrimination in minority cultures often claim that these restrictions are necessary to protect the society from disintegration. But these claims are rarely backed up with any evidence. These sorts of claims are very similar to the claims of conservatives within the larger society, who argue that the majority culture will disintegrate unless it continues discriminating against non-traditional practices (e.g. Lord Devlin's claim that discrimination against homosexuals was essential to save English society from disintegration).

Malgrat això, no es pot descartar que existeixin casos «where societal cultures would literally disintegrate without limiting certain basic rights on a temporary basis.» En aquest cas, Kymlicka suggereix que les càrregues imposades passin el test següent:

[they] should be equally distributed amongst all the members, wherever possible, and should in any event be consistent with the principle of respect for the equality and dignity of persons [...]. Any internal restrictions which a group imposes on its own members should not allow the powerful members of the group to exploit the weaker members.

Naturalment, l'acceptació de restriccions internes, tal com les entén Kymlicka, planteja dificultats teòriques i pràctiques. La dificultat teòrica és que les restriccions internes són inconsistentes amb els postulats bàsics de la teoria. Si l'autonomia individual és un valor suprem, no hi hauria d'haver res que justifiqués *restringir-la*, ni tan sols la perspectiva de l'extinció de la cultura societària que la fa possible.⁷⁷ La dificultat pràctica és que sovint no és possible decidir en quin moment de la història una decisió individual precipitarà l'extinció d'una cultura societària. Considerem, per exemple, la possibilitat de l'efecte pervers. Segons Boudon (1977, p. 10), els efectes perversos són «effets individuels ou collectifs qui résultent de la juxtaposition de comportements individuels sans être inclus dans les objectifs recherchés par les acteurs.» Suposem que l'extinció de la societat no és la conseqüència d'una decisió individual, sinó de la juxtaposició de *n* comportaments individuals. En aquest cas,

77. Segons Margalit i Halbertal (1994, p. 508), el dret a la cultura «cannot justify coercing those who wish to leave the culture to remain within it on the pretext that if people begin to leave, the culture will be destroyed.»

la preservació de la societat requeriria restringir la llibertat de *n* individus, que podrien ser *tots* els individus de la societat. Aleshores, la restricció interna deixaria de ser una mesura excepcional i la política de la minoria seria irremediablement il·liberal.⁷⁸

2.2. LA TEORIA DE LA SEGURETAT LINGÜÍSTICA

2.2.1. PRESENTACIÓ GENERAL

Amb el terme «teoria de la seguretat lingüística» ens referirem a la reflexió teòrica sobre els drets lingüístics efectuada en el darrer tram del segle *xx* per Leslie Green i Denise Réaume, tal com hem avançat a la introducció del treball.⁷⁹

Réaume (1991) constata que no tenim una teoria comprensiva dels drets lingüístics, que contesti la pregunta següent: «Under what circumstances and to what extent should the use of particular languages be legally protected?» El seu objectiu és dissenyar els pilars d'una teoria dels drets lingüístics que expliciti la base normativa de la protecció legal de les llengües. El primer pas de la seva argumentació consisteix a establir la naturalesa de l'*interès* que pot fonamentar el dret a usar una llengua determinada. En aquesta qüestió, segueix la definició de Raz (1986, p. 166), que vincula els drets a interessos, i que de fet és estàndard en la filosofia del dret.⁸⁰ Sobre aquest punt, Réaume reprèn la distinció de Green (1987) entre *dos* interessos que tenen els individus en l'ús de la seva llengua:⁸¹ un interès instrumental en la comunicació i un interès expressiu en la llengua com a marcador d'identitat cultural. Segons ella,

78. Segurament conscient d'aquestes dificultats, sembla que Kymlicka (1998*b*, 2001*a*, 2001*b*) ha abandonat la idea que les restriccions internes es puguin justificar. Així, a (1998*b*) passa la qüestió en silenci, i a (2001*a*, p. 23) es desmarca dels «other liberal culturalists» que sostenen que algunes formes de restricció interna poden ser acceptades.

79. Green (1987), Green i Réaume (1991), Réaume (1988, 1991, 1994, 1995, 2000) i Réaume i Green (1989).

80. Per posar un sol exemple, en un manual molt popular a les facultats de Dret espanyoles, Ángel Latorre esmenta la seguretat com un dels fins del dret, i afirma que «hay seguridad jurídica [...] cuando el Derecho protege en forma eficaz un conjunto de intereses de la persona humana que se consideran básicos para una existencia digna» (1985, p. 41).

81. Réaume entén que la llengua en qüestió és la llengua materna (*mother tongue*) dels individus. Al nostre entendre, la teoria també hauria de cobrir els casos en què la llengua que els individus tenen interès a usar *no* és la seva llengua materna, sinó una altra llengua adquirida posteriorment. Aquesta és l'aplicació lingüística del problema dels conversos assenyalat per Tamir (1993, p. 38).

since it is difficult to learn a second language, and even those who succeed are rarely as comfortable in it as in their mother tongue, there is a powerful interest in being able to communicate with others in one's own language.

D'altra banda,

most people regard their languages as a marker of identity, a cultural inheritance which they value. Even if they can speak another language, they prize the community in which they have been raised and aculturated and regard the use of their language as an important sign of this affiliation.⁸²

La protecció d'aquests dos interessos és el que fonamenta el dret a usar la pròpia llengua, i garantir aquest dret implica que els parlants no siguin pressionats (ni amb mesures coercitives directes ni amb desincentius) per a abandonar-la: «The point of language rights is to give speakers a secure environment in which to make choices about language use, and in which normal social processes of language transmission between generations can take place in a way that confers positive value on the resulting ethnic and cultural identification.»⁸³

Així com el culturalisme liberal sorgeix d'una reflexió sobre els drets de les minories culturals, la teoria de la seguretat lingüística respon a una preocupació pels drets de les minories *lingüístiques*. Els membres d'una societat lingüísticament homogènia, o els parlants de la llengua majoritària en una societat lingüísticament heterogènia, donen per descomptat que podran viure en la seva llengua sense impediments:

Through sheer numbers they enjoy de facto linguistic security without need for special legal protections. No doors are closed, and no aspects of human fulfillment are unavailable on account of language. Abandoning one's mother tongue (oneself or on behalf of one's children) is, of course, a conceivable option for them, but not one to which they are driven by force of social circumstance and not one which will ever be considered in the normal course of life.

82. Patten (2001, p. 695 i seg.) distingeix *tres* interessos: l'interès en la comunicació, en l'afirmació simbòlica i en la promoció de la identitat. Els dos darrers són difícils de distingir entre ells, i Patten mateix els considera plegats quan busca en els interessos la possible justificació d'un dels seus models de política lingüística.

83. Réaume (1991, p. 46). Vegeu també Réaume i Green (1989, p. 781 i seg.): «The point of language rights is to give speakers a secure environment in which to make choices about language use, and in which ethnic identification can have positive value [...]. To have linguistic security in the fullest sense is to have the opportunity, without serious impediments, to live a full life in a community of people who share one's language.»

En canvi, els parlants d'una llengua minoritària viuen una situació ben diferent:

Without special protections, minority language speakers are inevitably placed under strong pressures to abandon their mother tongue. The more restricted the opportunities available in one's own language the more rational it becomes to take up the language that offers greater ones.⁸⁴

Les «proteccions especials» de què parla Réaume són les «proteccions externes» de Kymlicka. Com diu Kymlicka mateix, les proteccions externes permeten que els membres de les minories tinguin «the same ability to live and work *in their own language* and culture that the members of majority cultures take for granted.»⁸⁵

Com es pot proporcionar seguretat lingüística a una minoria? Per començar, hi ha un requisit previ que la minoria ha de satisfer. Segons Réaume, la capacitat de viure en la pròpia llengua és un *bé participatori*, la producció i el gaudi del qual requereix l'existència d'un grup social.⁸⁶ Un cop comprovada l'existència d'una massa crítica de parlants, el govern pot promoure la seguretat lingüística amb *a*) un règim de tolerància lingüística i *b*) un règim d'oficialitat lingüística. El règim de tolerància lingüística «encompasses the usual rights of freedom of expression, association, non-discrimination, and natural justice, as applied to language use [...]. They protect one's ability to use one's language of choice in private life, to publish newspapers, to organize services,

84. Réaume (1991, p. 46).

85. Kymlicka (1995a, p. 126). La cursiva és nostra. Vegeu també Kymlicka (1989, p. 190): «The English and French in Canada [...] get for free what aboriginal people have to pay for: secure cultural membership [...]. Special political rights, however, can correct this inequality by ensuring that aboriginal communities are as secure as non-aboriginal ones.» La seguretat lingüística no és sinó una faceta d'aquesta seguretat cultural. (Incidentalment, és probable que Kymlicka 2 no subscriuís la idea que els quebequesos «get for free» la seva seguretat cultural.)

86. Réaume (1991, p. 51) defineix la seguretat lingüística com «the protection of the participatory good of a flourishing community.» L'existència d'un grup com a requisit dels drets culturals ha estat emfasitzat per diferents autors. Margalit i Halbertal (1994, p. 499) ho resumeixen amb aquesta imatge: «The last of the Mohicans does not seem to be someone with the right to a Mohican way of life since by assumption there are no other Mohicans, and the Mohican way of life requires a group.» En aquest article, Margalit i Halbertal adapten la definició de dret de Raz, i sostenen que «in order to demand its right to culture that constitutes a sufficient reason for obligating others, a group must pass some numerical threshold of right-bearers.» Aplicat a qüestions lingüístiques, el concepte de «massa crítica» va ser utilitzat per McRae (1970, p. 214), citat per De Witte (1985b, p. 116): «For each field of activity there will be a minimum "critical mass" of speakers of a given language which must be present before this language can be effectively used in that particular situation.»

etc. in one's own language.»⁸⁷ En la tipologia de drets lingüístics de MacMillan, el règim de tolerància, que correspondria als «toleration rights», comprèn els drets següents:⁸⁸

1. Individual use:
 - a) The right to use the language at home.
 - b) The right to use the language «in the street».
 - c) The right to use the language for personal names (both first and family names).
2. Individual and collective uses:
 - a) The right to use the language in personal communications (e. g., letters, telephone conversations, telegrams).
 - b) The right to use the language in activities designed to perpetuate its use in:
 - Schools.
 - Newspapers, journals, magazines books.
 - Radio and television broadcasting.
 - Movies.
 - c) The right to use the language in private economic activities such as:
 - Business or manufacturing enterprise between workers.
 - Advertising (storefront, media).
 - Record-keeping (order, invoices, inventories).
 - Other communications (e. g., letterheads).
 - d) The right to use the language in private associations in:
 - Clubs of all types (social, sport, cultural).
 - Churches and religious organizations.
3. Individual and collective uses *vis-à-vis* the government:
 - a) In courts of law (with or without an interpreter supplied at government expense).

Segons Réaume, els drets de tolerància són universals, en el sentit que els parlants de qualsevol llengua poden reclamar-los; d'altra banda, encara que tenen una dimensió social, presenten un «group threshold» molt petit, de ma-

87. Réaume (1991, p. 50 i seg.).

88. MacMillan (1998, p. 12 i seg.). Es tracta d'una adaptació de Manfred WENNER (1976), «The Politics of Equality among European Linguistic Minorities», a Richard CLAUDE (ed.), *Comparative Human Rights*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, p. 193. La posició del dret 3a) en aquesta esfera és controvertible.

nera que es pot considerar que el que fan és protegir els *individus* en l'ús de les seves llengües. El règim d'oficialitat lingüística, en canvi, exigeix que els grups lingüístics tinguin «the standing and vitality» que el francès i l'anglès tenen al Canadà. El règim d'oficialitat comprèn el dret a rebre serveis públics, participar en les institucions polítiques i rebre educació en la pròpia llengua, cosa que només es pot garantir, com diu la Constitució canadenca, «where numbers warrant.»⁸⁹ En la tipologia de MacMillan, el règim d'oficialitat correspondria a la categoria de «weak promotion», que comprèn els drets següents:

3. Individual and collective uses *vis-à-vis* the government:

- b) The right to communicate with government and receive government services in one's maternal language.
- c) In public notices (e. g., street signs, public information signs).
- d) In campaigning and running for public office.
- e) In government reports, documents, hearings, transcripts, and other publications for public distribution.
- f) In the federal legislature (e. g., debates), judiciary, and administrative agencies, bureaus, and departments.
- g) The right to receive a publicly funded education in one's maternal language.

Ara bé, si la seguretat lingüística requereix que «the members of a community be able to live as fully as possible in their own language», la presència d'aquesta llengua en la vida pública és una condició necessària de la seguretat lingüística, però clarament no és una condició suficient. Com diu Réaume, «most people very rarely find themselves dealing with a court or the legislature.» Perquè sigui possible «to work, worship, and relax in one's own language», cal protegir l'ús de la llengua en àmbits que no es troben sota el control directe del Govern. Per aquesta raó, caldria afegir al règim de tolerància i

89. No és la nostra intenció discutir aquí sobre la naturalesa individual o col·lectiva dels drets lingüístics. En el supòsit que es vulgui aplicar aquesta distinció conceptual als drets lingüístics, segurament el més assenyat és sostenir que els drets lingüístics tenen una naturalesa *dual*, com suggereix per exemple Campbell (1994). A propòsit dels drets lingüístics reconeguts per la Constitució canadenca, Campbell (1994, p. 39) recorda que «by requiring a minimum sized group of the linguistic minority to be present before any claim is possible against the guaranteed language rights, what is being guaranteed is not an individual human right.» Una altra aproximació prometedora és Eisenberg (1994), que introdueix la «perspectiva de la diferència» per superar la dicotomia drets individuals-drets col·lectius. La protecció de la diferència pot tenir una dimensió individual (com en el cas de la religió) o col·lectiva (com en el cas de la llengua). En el segon supòsit, el benestar individual depèn del benestar del grup.

al règim d'oficialitat un *tercer* nivell de protecció: l'intervencionisme en el sector privat. En la tipologia de MacMillan, aquí tindríem els drets lingüístics associats a la categoria «strong promotion»:⁹⁰

4. Individual and collective uses *vis-à-vis* public and private institutions:
 - a) The right to work in one's maternal language.
 - b) The right to receive services from private business organizations in one's maternal language.
 - c) The right to be communicated with via public signs and advertisements in one's maternal language.
 - d) The *mandatory* right to an education in one's maternal language.

Un autor que assumeix implícitament l'existència d'aquest tercer nivell de protecció és Kymlicka (1998b, p. 32 i seg.), quan considera el que han hagut de fer els quebequesos per mantenir la seva cultura societària, com a il·lustració dels requeriments perquè una minoria qualsevol pugui mantenir la seva. Kymlicka esmenta la possibilitat de rebre l'ensenyament en francès i l'existència d'institucions públiques que funcionin en francès. En aquest punt, Kymlicka observa que el dret a usar el francès amb les institucions governamentals no és suficient, «since most people interact with the state only intermittently», i sosté que «the real key to the reproduction of a societal culture is the ability to use one's language in day-to-day employment», tant en el «government employment» com en les «private firms». Així, doncs, les mesures de protecció de la seguretat lingüística que s'apliquen al Quebec van efectivament més enllà del règim de tolerància i el règim d'oficialitat de Réaume. En aquest punt és oportú recordar que Patten (2001) considera que la regulació lingüística dels «nonpublic domains», juntament amb el problema del reconeixement públic de les llengües, constitueix una de les qüestions normatives bàsiques que envolten la política lingüística.

2.2.2. SEGURETAT LINGÜÍSTICA I RESTRICCIONS INTERNES

Réaume (1991) no aborda explícitament la qüestió de les restriccions internes, però del seu discurs es pot inferir que les desaprova:

90. Com diu MacMillan (1998, p. 13), «strong promotion aims to ensure that individuals can live their lives in their own language.»

To coerce someone to remain in a language community is no better than coercing one to leave. In both cases his interest in expressing affiliation with a language group is violated.⁹¹

En aquesta línia, quan sosté que la seguretat lingüística requereix una massa crítica de parlants, Réaume remarca que la seguretat lingüística

protects only against unfair or coercive pressures to abandon one's language. The voluntary choices of others not to participate may affect one's ability to continue one's own participation, but this is not coercive or unfair. *If I want to play field hockey, but no one else does, I am not the victim of coercion.*⁹²

En altres paraules, Réaume considera que la seguretat lingüística *no* protegeix contra les tries voluntàries dels membres de la comunitat lingüística. Clarament, en la terminologia de Kymlicka, Réaume concep la seguretat com una protecció externa (destinada a permetre que la gent pugui mantenir la seva llengua «if they so choose»), i no pas com una restricció interna (destinada a forçar la gent a mantenir la seva llengua, «even if they would not voluntarily choose to do so»).

Certament, el plantejament de Réaume fa molt difícil incorporar a la teoria la possibilitat de restriccions internes aplicables en «circumstàncies extremes», és a dir, quan la comunitat lingüística està en perill de «desintegració literal». Segons Réaume, les comunitats lingüístiques que han de ser protegides són les que ja són «flourishing» de bon començament. Així, justifica que la Constitució canadenca protegeixi les comunitats anglòfona i francòfona perquè són «the two largest and most dynamic language communities [...] each able to sustain for its members a reasonably full cultural life.»⁹³ Si un requisit de la teoria és que ja existeixi «a basically viable community», doncs, és difícil preveure la necessitat de mesures destinades a impedir-ne una «desintegració literal».

Malgrat tot, en el context canadenc existeixen mesures que han estat percebudes com a restriccions internes. L'obligació dels francòfons de freqüentar l'escola francesa, per exemple, ha estat considerada una restricció interna.⁹⁴ A propòsit d'aquesta qüestió, Carens (2000, p. 129) considera que el dret legal d'escollir la llengua de l'ensenyament que tenien els francòfons abans de la

91. Réaume (1991, p. 46).

92. Réaume (1991, p. 47). La cursiva és nostra.

93. Réaume (1991, p. 54).

94. Moon (1993), citat per Carens (2000, p. 129). Kymlicka (2001a, p. 287) al·ludeix de passada a «the illiberal policies on education» del Quebec, sense aclarir a què es refereix exactament.

Llei 101 no era un «fundamental moral entitlement», i que la decisió de remoure aquest dret forma part de les decisions que legítimament pot adoptar un govern liberaldemocràtic. Aquesta posició reforça la idea que les autèntiques restriccions internes restringeixen drets i llibertats *bàsics*, no pas privilegis atorgats per la legislació.⁹⁵ En aquest sentit, Carens sosté que «no one is entitled to an education at public expense in the language of his or her choice.» D'una manera molt més tortuosa, Kymlicka (1989, p. 194 i seg.) arriba a una conclusió similar. Segons ell, «if some members of a minority culture choose to learn in [English], the notion of protecting the cultural context provides no grounds for denying them that opportunity», però d'altra banda «it's not clear why there should be rights to publicly funded education in any given language other than that of the community.» Així, doncs, la conclusió és que

people should have, as part of the respect owed them as members of a cultural community, the opportunity to have a public education in the language of their community; but whether they have the opportunity to have a publicly funded education in another language is perhaps a matter of policy [...], with people neither having a right to it nor a right to prevent it.⁹⁶

Kymlicka (1995a, p. 205, nota 14) també considera que altres aspectes de la legislació lingüística quebequesa comporten restriccions internes:

For example, the law not only guarantees that commercial signs are available in French, it also restricts the availability of signs in English, thereby preventing francophones from voluntarily choosing to use English. This is partly an internal restriction, since it is partly designed to protect the stability of Québécois society from the choices of its own members. It is also partly an over-restrictive external protection, since it unnecessarily restricts the freedom of anglophones to use their own language.⁹⁷

95. En la seva caracterització del model quebequès de societat liberal, Taylor (1992, p. 59) ja havia advertit que «there is a dangerous overlooking of an essential boundary in speaking of fundamental rights to things like commercial signage in the language of one's choice.» Segons ell, «one has to distinguish the fundamental liberties, those that should never be infringed and therefore ought to be unassailably entrenched, on one hand, from privileges and immunities that are important, but that can be revoked or restricted for reasons of public policy — although one would need a strong reason to do this — on the other.»

96. En una nota a peu de pàgina, Kymlicka remet el lector a tres articles que expressen escepticisme sobre la mena de drets que podrien anul·lar la Llei 101 pel que fa a l'obligació dels francòfons de freqüentar l'escola francesa.

97. Sense utilitzar explícitament l'aparell conceptual de Kymlicka, MacMillan (1998, p. 116) considera que les disposicions sobre retolació en francès «are excessive *restrictions* of linguistic expression in other languages» (la cursiva és nostra).

Al capítol 5 exposarem amb el detall necessari la legislació quebequesa en matèria de retolació. Com veurem, la legislació original exclouia l'anglès, mentre que la legislació vigent continua imposant el francès, però sense prohibir l'ús addicional de l'anglès. El que no és clar és si el pronunciament de Kymlicka es refereix a la legislació original o a la vigent. En tot cas, un comentari seu en una obra posterior fa pensar que les seves reserves es refereixen de fet a la legislació *original*. Així, quan Kymlicka (1998b) exposa les mesures que han adoptat els quebequesos per a mantenir la seva cultura societària davant la majoria anglòfona del Canadà, assenyala que es podria fer una llista amb altres factors (des de les etiquetes bilingües a la moneda bilingüe) i observa que «others argue (implausibly, I think) that more extreme measures, from the *old* sign law to actual separation, are needed.»⁹⁸ Però, al marge de si constitueix o no una restricció interna en el sentit de Kymlicka, el que és segur és que des del punt de vista del Tribunal Suprem canadenc la legislació vigent al Quebec en matèria de retolació constitueix una *limitació* d'una llibertat *bàsica* com és la llibertat d'expressió, tal com veurem al capítol 6. Per tant, si la teoria de la seguretat lingüística pretén ser una teoria de les pràctiques institucionals reals, ha de preveure els supòsits que fan legítimes les restriccions a la llibertat d'expressió. D'aquesta manera, la necessitat d'incorporar a la teoria el tercer nivell de protecció (l'intervencionisme en el sector privat) connecta directament amb les qüestions normatives que es plantegen en aquest tercer nivell de protecció.

2.3. DISCUSSIÓ

El culturalisme liberal ha sorgit de la reflexió que teòrics liberals prominents han fet sobre els drets de les minories. Almenys en la versió de Kymlicka, el culturalisme liberal ha passat de ser una justificació *liberal* dels drets de les minories a convertir-se en (part de) una teoria del nacionalisme, que té com a pregunta central «quines formes de *nation-building* (no) són permissibles?» Semblantment, la reflexió sobre els drets de les minories lingüístiques que ha introduït la teoria de la seguretat lingüística podria donar pas a una teoria sobre la política lingüística, que es preguntés sobre els límits del proteccionisme lingüístic.

En contrast amb el liberalisme preculturalista, que exclou o ignora els drets específics de grup, el culturalisme liberal es pot entendre com una justificació d'aquests drets des de paràmetres liberals, i en aquest sentit és possible que s'ha-

98. Kymlicka (1998b, p. 34). La cursiva és nostra.

gi imposat en el debat.⁹⁹ Ara bé, la justificació genèrica de la justícia dels drets de les minories no implica la justificació de qualsevol «minority claim». Qualsevol teoria dels drets de les minories és inseparable d'una teoria sobre els límits d'aquests drets. Aquest és el punt en què encaixa la distinció de Kymlicka entre les proteccions externes i les restriccions internes. En la seva formulació, un sistema liberal de drets de les minories ha de respectar dues limitacions:

Liberal principles impose two fundamental limitations on minority rights. First, a liberal conception of minority rights will not justify (except under extreme circumstances) «internal restrictions» —that is, the demand by a minority culture to restrict the basic civil or political liberties of its own members [...]. Liberal principles are more sympathetic to demands for «external protections», which reduce a minority's vulnerability to the decisions of the larger society. But even here there are important limits [...]. External protections are legitimate only in so far as they promote equality between groups, by rectifying disadvantages or vulnerabilities suffered by the members of a particular group. In short, a liberal view requires *freedom within* the minority group, and *equality between* the minority and majority groups.¹⁰⁰

Kymlicka reconeix en diversos llocs que les proteccions externes poden limitar la llibertat dels no-membres del grup.¹⁰¹ Si les restriccions internes limiten la llibertat dels membres i d'altra banda també es produeixen limitacions de la llibertat dels no-membres, potser seria convenient incorporar al marc conceptual les «restriccions externes». Aquesta és, de fet, l'estratègia de Levy (1997, p. 25), que proposa una tipologia de drets culturals on hi ha «internal rules» (equivalents a les restriccions internes) i «external rules» («restricting nonmembers "liberty to protect members" culture»), i sintonitza amb els postulats de Margalit i Halbertal (1994, p. 508), que refusen la possibilitat

99. «In my view, this debate over justice is drawing to a close. As I noted earlier, much work remains to be done in assessing the justice of particular forms of immigrant multiculturalism or minority nationalism. But in terms of the more general question of whether minority rights are *inherently* unjust, the debate is over, and the defenders of minority rights have won the day» (Kymlicka, 2001a, p. 33). Vegeu també Kymlicka (2001b, p. 30).

100. Kymlicka (1995a, p. 152). La cursiva és de l'autor. Vegeu també Kymlicka (1995a, p. 37): «I will argue that liberals can and should endorse certain external protections, where they promote fairness between groups, but should reject internal restrictions which limit the right of group members to question and revise traditional authorities and practices»; i Kymlicka (2001a, p. 22 i seg.): «To oversimplify, we can say that minority rights are consistent with liberal culturalism if (a) they protect the freedom of individuals within the group; and (b) they promote relations of equality (non-dominance) between groups.»

101. Vegeu, per exemple, Kymlicka (1995, p. 109): «These rights may impose restrictions on the members of the larger society» i Kymlicka (1995, p. 203, nota 3): les proteccions externes «do involve limiting the liberty of non-members».

que les minories limitin el «dret de sortida» dels seus propis membres (restricció interna) però consideren legítimes «the restrictions they impose on others» (restricció externa). També recull el punt de vista de Tomasi (1995, p. 596, 600), que es refereix a les mesures «that would conflict with the liberal individual rights of *both* member and nonmember citizens.»¹⁰² Des d'aquesta perspectiva, amb un cert grau d'abstracció es podria parlar de «restriccions» *tout court*, pensant en els efectes que tenen les polítiques de protecció de les minories en els drets i llibertats *en general*, és a dir, dels membres i dels no-membres. Així, la veritable qüestió normativa seria d'aquest estil: «a l'hora de protegir les minories, quines restriccions de “basic liberties” (no) són permissibles?» Hi ha almenys dos arguments addicionals a favor d'aquesta visió unitària. En primer lloc, hi ha mesures que són simultàniament restriccions internes i proteccions externes (amb efectes sobre els drets i llibertats dels no-membres).¹⁰³ En segon lloc, no sempre existeix la possibilitat de distingir clarament els membres dels no-membres, sobretot si acceptem que la pertinença a una minoria és una qüestió d'elecció individual i no hi ha instruments per a conèixer-la.¹⁰⁴ Almenys parcialment, Costa (1999, p. 21) subscriu el primer argument a l'hora de justificar per què, al seu parer, la distinció entre proteccions externes i restriccions internes «does not help us very much when we face particular policies or measures.» Segons ell, quan Kymlicka avalua la legislació quebequesa sobre retolació comercial, «apparently changes his very theoretical scheme for a simple judgement of proportionality or necessity.»¹⁰⁵

En tot cas, la taula següent presenta les quatre possibilitats que s'obtenen amb el creuament del caràcter de la mesura en la formulació original de Kym-

102. La cursiva és nostra.

103. Kymlicka (1995a, p. 205, nota 14), per exemple, considera que la legislació quebequesa sobre retolació comercial és simultàniament una restricció interna i una protecció externa (en aquest cas de caràcter «over-restrictive», en la mesura que restringeix *innecessàriament* la llibertat dels anglòfons).

104. En aquest sentit, és probable que la distinció de Kymlicka entre membres i no-membres estigui excessivament condicionada pel cas empíric en què s'inspira la seva primera obra: les reserves índies d'Amèrica del Nord. La distinció entre membres i no-membres també es complica quan no parlem de persones físiques, sinó jurídiques.

105. Al capítol 7 farem un ús extensiu del concepte de proporcionalitat, un cop estudiades les decisions legislatives del Quebec i de Catalunya i un cop analitzades les controvèrsies que les han envoltat. A la manera de Costa (1999, p. 22), conclourem que les mesures de protecció cultural que restringeixin drets i llibertats bàsiques (fent abstracció de la pertinença dels afectats) «have to be consistent with the principle of proportionality.» El que no compartirem és la idea que el concepte de protecció externa és útil per a descriure l'estructura de la comunitat política, però no per a avaluar una política pública concreta. Si entenem les proteccions externes com a *restriccions* externes, les proteccions externes també han d'intervenir en l'avaluació de les polítiques públiques respecte del principi de proporcionalitat.

licka i els titulars de la llibertat afectada. («no» vol dir que la mesura no restringeix la llibertat, i «sí», que sí que la restringeix.)

TAULA 3
Tipus de mesures i efectes sobre la llibertat

	<i>Llibertat dels membres</i>	<i>Llibertat dels no-membres</i>
Restricció interna ^a	sí	no
Protecció externa	no ^b	sí

a. Aquí «restricció interna» s'ha d'entendre com a «restricció interna pura», en el sentit de la taula 1.

b. Cal recordar la possibilitat que una protecció externa pot tenir com a subproducte la restricció de la llibertat dels membres del grup.

La informació d'aquesta taula podria ser completada de dues maneres. D'una banda, es podria fer una distinció entre dos tipus de drets que poden ser afectats. Tal com han estat concebudes, les restriccions internes i les proteccions externes afecten drets fonamentals.¹⁰⁶ Però és evident que les polítiques públiques també poden restringir el que els juristes anomenen «drets de configuració legal». Abans hem citat Taylor com un dels autors que advoca per distingir entre aquests dos tipus de drets,¹⁰⁷ i hem reproduït el parer de Carens sobre la legítima supressió del «dret» dels no-anglòfons a freqüentar l'escola anglesa introduïda per la Llei 101. No cal dir que aquesta distinció és anterior als plantejaments del culturalisme liberal; Dworkin, per posar un sol exemple de la tradició liberal preculturalista, l'explota en el seu famós treball *Taking Rights Seriously*.¹⁰⁸ D'altra banda, també es podria fer una distinció

106. Amb «dret fonamental» sintetitzem el conjunt d'expressions que utilitza Kymlicka: «the basic civil and political liberties» (1995a, p. 36), «the basic civil liberties» (1995a, p. 44), «the basic civil or political liberties» (1995a, p. 152), «certain basic rights» (1995a, p. 230, nota 1), «basic civil and political rights» (1998b, p. 70), «the basic civil or political rights» (2001a, p. 22).

107. Segons Taylor (1992, p. 59), els drets fonamentals són els que han estat reconeguts com a tals des del començament de la tradició liberal («rights to life, liberty, due process, free speech, free practice of religion, and so on»), i no es poden confondre amb privilegis i immunitats, que són importants, però que es poden revocar o restringir per raons d'interès públic.

108. Dworkin (1977, p. 191): «Not all legal rights, or even Constitutional rights, represent moral rights against the Government. I now have the legal right to drive either way on Fifty-seventh Street, but the Government would do no wrong to make that street one-way if it thought it in the general interest to do so. I have a Constitutional right to vote for a congressman every two years, but the national and state governments would do no wrong if, following the amendment procedure, they made a congressman's term four years instead of two, again on the basis of a judgment that this would be for the general good.»

entre dos graus de constricció de què poden ser objecte els drets. Així, hi ha mesures que signifiquen la negació completa d'un dret i mesures que només *limiten* l'exercici d'un dret.¹⁰⁹ Si apliquem aquestes dues distincions al binomi proteccions externes-restriccions internes, obtenim la taula següent, que recull vuit situacions possibles.¹¹⁰

TAULA 4
Tipus de drets i tipus de constricció

			<i>Limitació</i>	<i>Negació</i>
<i>Restricció interna</i>	<i>Membres</i>	<i>Dret fonamental</i>	*	*
		Dret legal	✓	✓
<i>Protecció externa</i>	<i>No-membres</i>	<i>Dret fonamental</i>	✓	*
		Dret legal	✓	✓

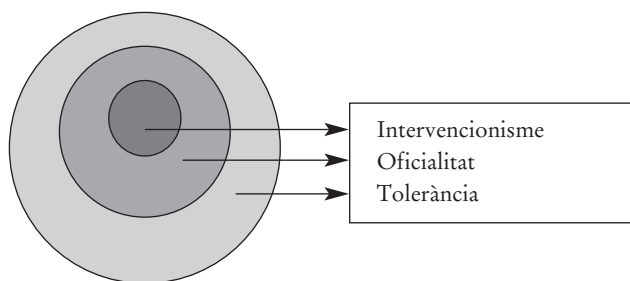
La teoria sobre els drets de les minories que hem esbossat en aquest capítol manté que els drets fonamentals dels membres del grup no poden ser limitats ni negats, llevat, potser, que es donin «circumstàncies extremes». En canvi, està preparada per a acceptar que els drets legals dels membres (com la capacitat d'escollir la llengua d'ensenyament) puguin ser limitats o fins i tot suprimits. Pel que fa als no-membres, la teoria manté que els drets fonamentals es poden limitar, però no negar, sempre que la limitació persegueixi la igualtat entre els grups, i accepta tant la limitació com la negació dels drets legals. La teoria, doncs, és liberal en el sentit que respecta la primera característica que, com diu Bonin (1997, p. 237), és acceptada per tota la família liberal: «une société peut être qualifiée de libérale seulement si elle respecte et protège certains droits et libertés fondamentaux.»¹¹¹

109. Aquesta distinció s'inspira en la jurisprudència del Tribunal Suprem canadenc, que oposa «a complete denial of a right or freedom» i «a limitation of it». Una negació completa és «a denial that is co-extensive with the complete scope of the potential exercise of the rights» (sentència del cas Ford, p. 65).

110. El signe «✓» vol dir que la mesura és permissible, i el signe «*», que no ho és. La part en cursiva correspon a la concepció original de les restriccions internes i les proteccions externes.

111. Segons Taylor (1992, p. 59), aquesta és precisament la característica que permet considerar liberal el «liberalisme 2»: «A society with strong collective goals can be liberal [...] provided it can offer adequate safeguards for fundamental rights.» En paraules de Walzer (1992, p. 99), el liberalisme 2 «allows for a state committed to the survival and flourishing of a particular nation, culture, or religion, or of a (limited) set of nations, cultures, and religions —so long as the basic rights of citizens who have different commitments or no such commitments at all are protected.»

En el cas específic de la llengua, el culturalisme liberal sosté que els membres de les minories tenen interessos lingüístics que legítimament poden ser protegits per mitjà de drets específics de grup. Com diu Kymlicka, els membres de les minories volen «the *same* ability to live and work in their own language and culture that the members of majority cultures take for granted.»¹¹² En aquest capítol hem presentat la teoria de la seguretat lingüística com una aplicació del culturalisme liberal a la llengua. En el plantejament de Réaume els individus tenen dos interessos lingüístics que justifiquen l'existència de drets lingüístics, que es conceben com a instruments de protecció situats en dos nivells d'intensitat creixent: un règim de tolerància lingüística i un règim d'oficialitat lingüística. Al nostre parer, cal afegir a aquests dos nivells un tercer nivell de protecció, que és l'intervencionisme lingüístic en el sector privat, sense el qual no és possible garantir als membres de les minories la capacitat de «viure i treballar» en la pròpia llengua. Des d'un punt de vista empíric, podríem dir que els tres règims formen cercles concèntrics. En una societat liberaldemocràtica *totes* les llengües són tolerades, *algunes* d'aquestes són oficials i *alguna* de les llengües oficials és objecte de regulació en el sector privat.

Des del punt de vista normatiu, cada règim genera les seves pròpies preguntes. El culturalisme liberal ens diu que el proteccionisme lingüístic és moralment permisible, i la qüestió normativa bàsica es refereix als *límits* d'aquest proteccionisme. Aquesta qüestió normativa bàsica es pot descompondre en un seguit de preguntes referides a cadascun dels nivells de protecció, que si més no en part es poden formular en termes de *restriccions* (en el sentit ampli definit anteriorment):

112. Kymlicka (1995a, p. 126). La cursiva és nostra. En aquesta afirmació es fa una apel·lació clara a l'argument de la *igualtat* entre els grups.

Règim de tolerància	— Com a part d'una política de protecció, és permissible tolerar una llengua?
Règim d'oficialitat	— Com a part d'una política de protecció, és permissible oficialitzar una llengua? — Si hi ha més d'una llengua oficial, és permissible afavorir una de les llengües oficials? — Com a resultat de l'oficialitat, són permissibles les restriccions?
Règim d'intervencionisme	— Com a part d'una política de protecció, és permissible intervenir en el sector privat? — Com a resultat de la intervenció, són permissibles les restriccions?

En aquest treball intentarem contestar algunes d'aquestes preguntes a partir d'una consideració dels casos del Quebec i Catalunya i sense perdre de vista el marc més general del culturalisme liberal. Així, podrem comprovar que la teoria esbossada en aquest capítol no està plenament d'acord amb les pràctiques institucionals reals dels casos considerats, on hi ha casos de proteccions externes que restringeixen la llibertat dels no-membres, però també de restriccions internes que limiten drets fonamentals dels membres, en condicions menys estrictes de les que suggereix la clàusula de les «circumstàncies extremes».

2.4. SUMARI

En aquest capítol hem presentat la perspectiva teòrica que adoptarà el nostre treball, i més concretament hem caracteritzat el «culturalisme liberal», que podem considerar el resultat de la revisió a què ha estat sotmesa la teoria liberaldemocràtica en els anys noranta del segle xx per part d'autors com Taylor, Kymlicka, Requejo i altres i se singularitza pel seu propòsit de conciliar el proteccionisme cultural propi del *nation-building* amb la teoria política liberal. Com a referent de la nostra presentació hem pres l'obra de Kymlicka, en la qual hem distingit una primera fase (Kymlicka 1) en què l'alternativa al liberalisme neutralista tradicional és el que Bonin anomenaria «liberalisme autonomista» i una segona fase (Kymlicka 2) en què el liberalisme autonomista dóna pas a un liberalisme pròpiament nacionalista i, per tant, al «culturalisme liberal» en el seu estat més desenvolupat. En aquest context hem analitzat la distinció conceptual bàsica entre les *proteccions externes* i les *restriccions internes*, i hem discutit la possibilitat de justificar les restriccions internes des

del punt de vista de la teoria. Al final del capítol hem explorat més a fons la distinció i hem suggerit la possibilitat de parlar de restriccions de drets i llibertats bàsics *en general*, sense considerar si els titulars d'aquests drets i llibertats bàsics són membres del grup protegit o no. Com a aplicació del culturalisme liberal en matèria de llengües hem presentat la teoria de la seguretat lingüística, que justifica el proteccionisme lingüístic a partir dels interessos comunicatius i identitaris de les persones. La presentació d'aquesta teoria ens ha permès suggerir que el proteccionisme lingüístic es concreta en tres graus d'intensitat creixent: un règim de tolerància lingüística, un règim d'oficialitat lingüística i un règim d'intervencionisme en el sector privat. Cadascun d'aquests tres nivells de protecció planteja les seves pròpies preguntes normatives, que es poden entendre com el desglossament de la gran pregunta sobre els límits del proteccionisme lingüístic que constitueix el centre del nostre interès. Al capítol 7 intentarem «comprovar» la teoria esbossada en aquest capítol en relació amb les decisions legislatives que revisarem (capítol 5) i de les controvèrsies jurídiques que les han envoltat (capítol 6). Abans d'endinsar-nos en aquesta tasca, encara dedicarem dos capítols de situació a presentar una tipologia de les polítiques lingüístiques possibles (capítol 3) i a descriure els «problemes» que són a la base de les polítiques lingüístiques del Quebec i de Catalunya (capítol 4).

3. MODELS DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA

En la nostra presentació de la teoria de la seguretat lingüística, al capítol 2 ens hem referit a tres nivells de protecció en matèria de llengües: el règim de tolerància lingüística, per mitjà del qual els poders públics s'abstenen de prohibir i perseguir l'ús privat de les llengües; el règim d'oficialitat lingüística, per mitjà del qual els poders públics reconeixen una o més llengües com a vehicles de comunicació vàlids en un seguit de dominis públics; i un tercer nivell que hem anomenat «règim d'intervencionisme lingüístic en el sector privat», per mitjà del qual els poders públics fomenten o imposen l'ús d'una o més llengües oficials en dominis *no públics*. L'objectiu d'aquest capítol és sistematitzar aquesta tipologia, tot fent una atenció especial al règim d'oficialitat lingüística, que és el que ha rebut més atenció per part dels científics socials interessats en la política lingüística. Això ens permetrà situar les decisions legislatives que estudiarem al capítol 5 dins el marc dels règims lingüístics respectius.

3.1. PRIMERA APROXIMACIÓ

La mateixa relació entre el règim de tolerància i el règim d'oficialitat ja ens ofereix una primera tipologia rudimentària. Fent servir la terminologia d'Esman (1992), podríem dir que la variable de la tolerància es concreta en dos valors diferents: l'assimilacionisme (no-tolerància)¹¹³ i el pluralisme (sí toleràn-

113. En realitat, l'assimilacionisme és la variant més suau de la no-tolerància. La no-tolerància pot conduir també al genocidi o a la neteja ètnica. En el genocidi, no es permet la continuïtat física del grup; en la neteja ètnica, es permet la continuïtat física del grup *fora* de les fronteres rellevants. L'assimilacionisme permet la continuïtat del grup *dins* les fronteres a canvi de la seva dissolució com a grup. L'assimilacionisme lingüístic no és sinó una il·lustració del

cia). En el primer cas, els poders públics no toleren totes les llengües i obliguen els parlants de determinades llengües a assimilar-se lingüísticament. En el segon cas, els poders públics toleren totes les llengües i permeten que els seus parlants continuïn formant els seus propis grups lingüístics. La variable de l'oficialitat es pot concretar en una gamma de valors que va d'una a n llengües oficials. Esman fa servir el terme «unilingüisme» per a referir-se al cas en què es tria una sola llengua oficial i «multilingüisme» per a referir-se als casos en què es trien n llengües. Aquesta tipologia dóna lloc a les quatre possibilitats lògiques que figuren a la taula 5.

TAULA 5
Règim de tolerància $\times$ règim d'oficialitat

	<i>Assimilacionisme</i>	<i>Pluralisme</i>
Unilingüisme	1. <i>Unilingüisme assimilacionista</i> . Els poders públics trien una sola llengua oficial i es proposen la desaparició de totes les altres. ^a	2. <i>Unilingüisme pluralista</i> . Els poders públics trien una sola llengua oficial i com a mínim toleren l'existència de totes les altres. ^b
Multilingüisme	3. <i>Multilingüisme assimilacionista</i> . Els poders públics trien n llengües oficials i es proposen la desaparició de totes les altres.	4. <i>Multilingüisme pluralista</i> . Els poders públics trien n llengües oficials i com a mínim toleren l'existència de totes les altres. ^c

a. Correspon bàsicament a les «assimilationist strategies» d'Esman (1992).

b. Correspon al que Esman (1992, p. 385) anomena «unilingualism without assimilation».

c. Correspon bàsicament al que Esman (1992) anomena «official multilingualism», tot i que aquesta categoria també pot comprendre casos de multilingüisme assimilacionista.

La creença convencional diu que les caselles 1 i 4 són les úniques que es realitzen; aquesta creença es podria resumir amb els enunciat «l'unilingüisme oficial sempre és assimilacionista» i «el pluralisme implica necessàriament el multilingüisme oficial». Ara bé, aquesta creença convencional no és correcta. L'unilingüisme oficial *sovint* és assimilacionista, però no ho és *necessàriament* (la casella 2 és possible). Des de la perspectiva del pluralisme, podem arribar a la mateixa conclusió: el pluralisme va associat *sovint* amb el multilingüisme, però no l'implica necessàriament (la casella 2 és possible). El

monoculturalisme, una de les dues respostes normatives possibles, juntament amb el multiculturalisme, davant del fet de la pluralitat cultural. Sobre aquest punt, vegeu per exemple Parekh (1999, p. 27; 2000, p. 196 i seg.).

cas de la casella 3 és més subtil: reconèixer *n* llengües oficials no vol dir necessàriament tolerar totes les llengües que hi ha. Des de la perspectiva de l'assimilacionisme, s'arriba a la mateixa conclusió: obligar els parlants d'unes llengües a assimilar-se a altres llengües és compatible amb la idea que aquestes altres llengües siguin *n* i no una.

En tot cas, ja hem advertit que aquesta primera tipologia és molt rudimentària. D'una banda, és clar que el pluralisme es pot manifestar com a mínim amb dos graus d'intensitat: un pluralisme negatiu, que es limita a tolerar la diversitat, i un pluralisme positiu, que no solament tolera la diversitat, sinó que la promou per mitjà de polítiques públiques. En la terminologia de Kloss (1963), caldria distingir entre el pluralisme «toleration-oriented» (en alemany: *duldend*) i el pluralisme «promotion-oriented» (en alemany: *fördernd*).¹¹⁴ D'altra banda, és evident que la distinció purament quantitativa entre una i *n* llengües oficials ha de ser completada amb distincions qualitatives sobre l'*abast territorial* de l'oficialitat i el *grau d'oficialitat* de les llengües oficials.¹¹⁵

114. En la seva classificació d'actituds oficials envers les llengües minoritàries, Cobarrubias (1983, p. 71) distingeix cinc graus: «1) attempting to kill a language; 2) letting a language die; 3) unsupported coexistence; 4) partial support of specific language functions; 5) adoption as an official language.» Podríem dir que 1 i 2 són les dues variants (positiva i negativa) de l'assimilacionisme, i que 3 i 4 són les dues variants del pluralisme que hem distingit suara («toleration-oriented» i «promotion-oriented»); el grau 5 ens porta directament a l'altre eix de la classificació. En el seu treball pioner sobre l'anàlisi de la política lingüística, Mackey (1979, p. 8) ja havia fet una triple distinció entre els objectius de «suppress», «tolerate» i «promote» una llengua. Naturalment, aquestes tipologies es poden lligar amb la qüestió més àmplia de les polítiques d'integració, com hem observat a la nota anterior. En aquest sentit, Margalit i Halbertal (1994) sostenen que el dret a la cultura [dels grups comprensius minoritaris] consta de diferents nivells: el primer consisteix a mantenir un estil de vida sense interferències (el grup és «allowed to exist»); el segon inclou el primer i hi afegeix el reconeixement d'aquest estil de vida per part de la societat majoritària, i el tercer inclou els altres dos i hi afegeix «the right to support for the way of life by the state's institutions so that the culture can flourish.» Referint-se específicament a la qüestió dels drets lingüístics, MacMillan (1998, p. 12 i seg.), com ja hem vist, fa una triple distinció entre «toleration rights» i dos tipus de «promotion-oriented rights», que anomena respectivament «weak» i «strong». En gros, «weak promotion» correspon al règim d'oficialitat, i «strong promotion», al d'intervencionisme en el sector privat.

115. Segons Patten (2001, p. 695), el seu model de multilingüisme oficial «maintains that each of the various languages spoken in the community should be accorded the same recognition.» Al nostre parer, les *n* llengües oficials d'un règim de multilingüisme poden no ser *totes* les llengües parlades a la comunitat, i sobretot el reconeixement de cadascuna de les *n* llengües oficials pot diferir en el grau. Això permetria que el model de manteniment lingüístic de Patten, en què les llengües més vulnerables reben més reconeixement que les llengües més segures, formés part d'un règim de multilingüisme oficial. Des d'aquest punt de vista, la veritable oposició s'establiria entre el model de multilingüisme oficial i el model que ell anomena «de racionalització», que en el cas extrem equival a l'assimilacionisme.

A continuació assumirem sense discussió que una característica dels estats liberaldemocràtics és la pràctica del pluralisme lingüístic, com a mínim en la seva variant negativa, i entrarem a discutir més a fons el règim d'oficialitat. Partint de l'imperatiu que totes les llengües han de ser tolerades, considerarem que, en matèria de llengües, la decisió bàsica que han de prendre els poders públics¹¹⁶ és determinar el seu règim d'oficialitat.¹¹⁷ De manera preliminar, podríem definir un règim d'oficialitat com «a set of one or more official languages»,¹¹⁸ i la política lingüística, com una política pública destinada a l'establiment, el manteniment o la transformació d'un règim d'oficialitat.¹¹⁹ La constatació que les llengües poden ser oficials en territoris diferents de l'Estat i amb graus d'intensitat diversos ens portarà a ampliar la proposta de Pool i definir un règim d'oficialitat com «a set of one or more official languages, *their territorial distribution and their degree of officialness*». Addicionalment, els poders públics també han de decidir el seu règim d'intervencionisme lingüístic en el sector privat. Per això haurem d'ampliar les nostres definicions en el sentit que direm a l'última secció del present capítol.

En aquest capítol començarem discutint el concepte de llengua oficial, que malgrat la seva rellevància ha estat objecte de poca atenció acadèmica. En segon lloc, examinarem els règims d'oficialitat possibles, i els il·lustrarem

116. Típicament, els estats i les unitats subestats amb autonomia política, en l'esfera de les seves competències. Sobre la qüestió de les competències, vegeu la part final de la secció 3.2.

117. La no-neutralitat de l'Estat en aquesta matèria ha estat constatada tant per filòsofs com per politòlegs. Entre els darrers, podem esmentar McRae (1983, p. 22): «One can have separation of church and state, but in advanced societies separation of language and state is simply not possible.» Més recentment, McRoberts (2001, p. 1) ha insistit sobre aquest punt: «The fact of the matter is that all modern states consciously and deliberately regulate language practices, however much they may profess not to do so.» Entre els filòsofs, podem destacar el mateix Kymlicka (1995a, p. 111): «It is quite possible for a state not to have an established church. But the state cannot help but give at least partial establishment to a culture when it decides which language is to be used in public schooling, or in the provision of state services.» En la mateixa línia, Patten (2001, p. 693) sosté que la resposta al pluralisme lingüístic no pot ser la mateixa que la resposta al pluralisme religiós, simplement perquè «disengagement from language is impossible.» Com diu Patten, «even if a conscious choice is made not to declare any particular language "official", as has been made in the United States, decisions still need to be made about the de facto language(s) of public communication.»

118. Pool (1990, p. 257).

119. Aquí assumirem que *tots* els estats tenen política lingüística, fins i tot si són lingüísticament homogenis. Aquesta assumpció contradiu el parer de MacKey (1979, p. 5) i altres autors: «the need for a language policy arises from the presence of more than one [language] variety within an institution. If there is only one variety, a language policy becomes redundant.»

amb els casos dels quatre estats liberaldemocràtics que Lijphart (1991, p. 56) considera lingüísticament heterogenis: Bèlgica, el Canadà, Espanya i Suïssa.¹²⁰ En tercer lloc, argüïrem que la nostra tipologia de règims d'oficialitat és més útil per a caracteritzar les opcions dels estats en matèria de llengües que no pas la coneguda distinció entre els principis de territorialitat i de personalitat, que ha perdut el seu sentit original. Finalment, abordarem la qüestió del règim d'intervencionisme en el sector privat, que, tot i ser el règim lingüístic menys estudiat, és on es plantegen les qüestions normatives més interessants.¹²¹

3.2. EL CONCEPTE DE LLENGUA OFICIAL

L'expressió «llengua oficial» ha estat usada profusament pels politòlegs, però no ha estat objecte de gaires definicions serioses. Pool (1990, p. 254) és un dels autors més conscients d'aquesta situació:

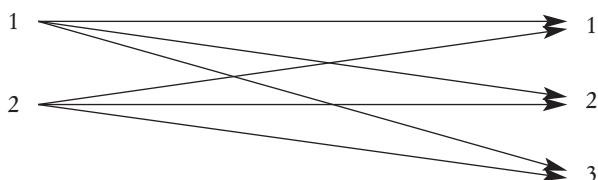
After all, what is an «official language»? This term is used for both scholarly and activistic purposes, and scholars are rarely explicit as to whether they are calling «official» whatever languages a government calls «official» or are applying their own definition. The term «official language» is used inconsistently and to varying degrees interchangeably with other terms.

120. Segons Lijphart, «a un país se le clasifica como “homogéneo” cuando el 80 % o más de su población [...] habla una misma lengua.» Amb les reserves necessàries, convindria afegir a aquesta llista Finlàndia. De fet, Lijphart mateix és vacil·lant en la classificació d'aquest estat. En la seva taula del capítol 3 (p. 56), situa Finlàndia entre els països «religiosament i lingüísticament homogenis», però en el text del mateix capítol (p. 58) observa que «Finlandia también aparece dividida lingüísticamente.» Al capítol 8, d'altra banda, inclou directament Finlàndia en el grup d'estats «ètnica y lingüísticamente heterogéneos» (p. 150). Segons Banks i Textor, Finlàndia i Espanya pertanyen al mateix grup d'estats «weakly heterogeneous», una categoria que comentem més endavant. D'altra banda, hi ha raons per a creure que caldria reconsiderar els casos de França i els Estats Units. A França, segons una enquesta del 1999, el vint-i-sis per cent dels entrevistats van declarar que quan eren petits els seus pares els parlaven una llengua diferent del francès, i el vint per cent van declarar que actualment utilitzen una llengua diferent del francès «avec leurs proches» (cònjuges, parents, amics, col·legues, botiguers...). Sobre aquesta qüestió, vegeu Héran *et al.* (2002). Als Estats Units, segons el cens del 2000 quaranta-set milions de residents (prop d'una cinquena part) parlen una llengua diferent de l'anglès a casa (Crawford, 2002). Finalment, no podem perdre de vista que els països «homogenis» poden contenir minories lingüístiques: aquest és el cas, entre altres, del Regne Unit, Àustria i Itàlia.

121. La frontera entre el règim d'oficialitat lingüística i el règim d'intervencionisme és tan poc clara com la que separa el «públic» i el «privat». Milian (2001) ha fet aportacions valuoses per a la delimitació d'aquesta frontera, que malauradament no podrem abordar en aquest treball.

Com a aproximació al concepte, Pool va proposar fixar-se en l'estructura política de la comunicació. Tota comunicació té un origen (un poder públic [1] o una persona [2]) i un destinatari (un poder públic [1], una persona [2] o el públic [3]). Aquesta tipologia dóna els sis tipus de comunicació que es poden veure a la taula 6.

TAULA 6
Tipus de comunicació segons Pool (1990)

Origen	Destinatari	Exemple
1	1	An interagency memorandum
1	2	A statement by a police officer to someone stopped on suspicion of drunk driving
1	3	A published court decision
2	1	A citizen's letter to the tax collection agency inquiring about a tax refund
2	2	<i>A private physician's advice to a patient</i>
2	3	<i>Labels on packages of food sold by private firms</i>

Des de la nostra perspectiva, els casos $2 \rightarrow 2$ i $2 \rightarrow 3$ no pertanyen al règim d'oficialitat, sinó al règim d'intervencionisme en el sector privat, i per això els hem posat en cursiva. D'altra banda, s'entén que en un estat com els que considerem convindria ampliar la tipologia fent referència al nivell de govern: caldria distingir entre els poders públics estatals i els poders públics de les unitats subestats, i dins dels estatals encara caldria distingir els serveis situats al centre dels serveis situats als territoris de les unitats subestats.

En tot cas, la idea de Pool és que els diferents tipus de comunicació poden ser subjectes a requeriments lingüístics governamentals, i que la suma

d'aquests requeriments pot ser entesa com una «oficialització d'una llengua».¹²² Els requeriments poden ser de diferents tipus:

The source of each communication might be required to use a particular language, might be required to choose one or more from a specified set of languages, or might have complete discretion in choosing a language. If the target is a person or a government unit, the target might have the right to decide which language the source must use.

Aplicat als tipus de comunicació que ara ens interessen, s'entén que si l'origen *ha d'utilitzar una* llengua determinada, el règim és d'unilingüisme, i que si *ha d'utilitzar dues o més* llengües el règim és de *n*-lingüisme. En aquests dos supòsits de Pool, es poden fer matisos: per exemple, en el primer supòsit pot ser que l'origen *pugui* usar addicionalment altres llengües o no, i en el segon, que l'origen hagi d'utilitzar les *n* llengües simultàniament o les pugui utilitzar indistintament. I a més en els casos de simultaneïtat encara es pot fiar més prim especificant si una llengua ha de precedir o ser més prominent que les altres o no.

Un camp alternatiu on es pot buscar una definició de llengua oficial és la sociolingüística i la planificació lingüística. En aquest camp, és freqüent que els autors es remuntin a Stewart (1970), que va proposar una llista de funcions que poden realitzar les llengües com a base d'una tipologia per a descriure la complexitat lingüística dels estats. La primera d'aquestes funcions era «oficial», que Stewart definia així:

Official (symbol: o); function as a legally appropriate language for all politically and culturally representative purposes on a nationwide basis. In many cases, the o function of a language is specified constitutionally.

D'acord amb Cooper (1989), un dels autors que s'inspiren en Stewart, és convenient distingir *tres* tipus d'oficialitat. Una llengua pot ser oficial si el Govern l'ha especificada com a oficial («statutory official language»), si el Govern l'usa com a mitjà en les seves activitats diàries («working official language») o si el Govern l'usa amb alguna finalitat simbòlica («symbolic official language»). D'acord amb el que hem assenyalat a la nota 119, s'entén que no hi ha cap estat que no tingui llengua oficial almenys en el sentit funcional. Per a il·lustrar aquesta triple distinció, Cooper addueix els casos d'Israel i Irlanda, com es pot veure a les taules 7 i 8.

122. Pool (1990, p. 256).

TAULA 7
Llengües oficials d'Israel segons la terminologia de Cooper (1989)

	<i>Hebreu</i>	<i>Àrab</i>	<i>Anglès</i>
Statutory	+	+	–
Working	+	+	+
Symbolic	+	–	–

TAULA 8
Llengües oficials d'Irlanda segons la terminologia de Cooper (1989)

	<i>Anglès</i>	<i>Gaèlic</i>
Statutory	+	+
Working	+	+
Symbolic	–	+

La triple distinció de Cooper és un primer pas per a una correcta caracterització del concepte de llengua oficial. Però hi ha dos passos més que convé fer en el camí d'una tipologia que doni compte raonablement de la complexitat dels casos existents. D'una banda, convé distingir el nivell estatal del nivell subestatal, especialment en els estats de tipus federal. Preveient això, Stewart ja havia proposat una funció «provincial», definida de la manera següent:

Provincial (symbol: p); function as a provincial or regional official language. In this case, the official function of the language is not nationwide, but is limited to a smaller geographic area.

D'altra banda, convé distingir diferents graus d'oficialitat. En el sentit legal i en el sentit simbòlic, «llengua oficial» és segurament una variable nominal (una llengua és oficial o no ho és), però en el sentit funcional és evidentment una variable contínua. Sense arribar a teoritzar-ho, Cooper és conscient d'aquest fet: després de recordar que constitucionalment el gaèlic és la primera llengua oficial d'Irlanda, observa que

in practice, however, the positions of the two languages are reversed, with English the dominant language. Although all legislation is printed in both languages, almost all parliamentary business is conducted in English. A knowledge of Irish is an employment requirement for certain civil-service jobs, but most of the government's day-to-day transactions are conducted

in English. In Ireland, therefore, English is both a statutory and a working official language, whereas Irish is an official language in all three senses, although its use as a working language is *far less frequent* than is the case with English.¹²³

Un altre seguidor de Stewart que sí que aborda explícitament aquesta qüestió és Fasold (1984). Per començar, cal dir que Fasold (1984, p. 72) ve a identificar «llengua oficial» amb «working official language»:

we won't regard a language as official simply because there is a national law or section of a constitution that says it is. Rather, a language will be judged official only if it actually operates as an official language in the country.

Per Fasold, perquè una llengua *funcioni* com a oficial, «it must be used for some or all of at least the following tasks»:¹²⁴

- spoken language of government officials in their official duties;
- language of written communication between and within government agencies;
- language in which government records are kept;
- language in which laws and regulations are originally written;
- language in which forms, such as tax forms [...], are published.

Fasold (1984, p. 72) remarca que no totes les llengües oficials són usades en totes les funcions anteriors. Això suggereix la idea d'un *continuum*: «it is possible for a language to be official to one degree or another.» Segons Fasold, «perhaps it will one day be possible to agree on a precise list of official function tasks, and to weight them by importance so that we can say that a language is “o₅” on an officialness scale of ten, where the higher numbers mean the language fulfills more, and more important, official tasks, and the lower numbers, fewer and less important ones.»

123. Cooper (1989, p. 101). La cursiva és nostra.

124. En el dret espanyol, s'ha definit la llengua oficial com el vehicle de comunicació dels poders públics en el si de cadascun d'ells, entre ells mateixos i envers els ciutadans. Com diu Milián (1984, p. 131), «dar a una lengua el carácter de oficial significa adoptarla como vehículo de comunicación, en sus diversos niveles (intracomunicación, intercomunicación y extracomunicación), de los poderes públicos, y reconocerla, análogamente, como vehículo de relación de los ciudadanos hacia dichos poderes públicos.» Aquesta definició va ser adoptada pel Tribunal Constitucional en la seva Sentència 82/1986, de 26 de juny (fonament jurídic 2): «es oficial una lengua, independientemente de su realidad y peso como fenómeno social, cuando es reconocida por los poderes públicos como medio normal de comunicación en y entre ellos y en su relación con los sujetos privados, con plena validez y efectos jurídicos.»

Com ell mateix reconeix, les cinc tasques de Fasold són només una primera aproximació a un conjunt de tasques més ampli. Una llista més completa és la que utilitza McRae (1983, p. 180 i seg.) en la seva anàlisi de les pràctiques lingüístiques dels cantons plurilingües de Suïssa. Aquesta llista conté les dinou funcions que es poden veure a la taula 9.

TAULA 9
Funcions de les llengües oficials a Suïssa segons McRae (1983)

I. Legislature	1. Debates 2. Printed record of debates 3. Committees -discussion 4. Committees -reports 5. Working documents and texts 6. Laws (final texts)
II. Executive	7. Discussion 8. Decrees, decisions 9. Official gazette
III. Public Service	A. Cantonal departments 10. Language of work 11. External language of work with: a) federal authorities b) local authorities of canton c) individuals B. Local and district offices 12. Language of work 13. External language with individuals
IV. Judiciary	A. Cantonal Tribunal 14. Language of trials (cases of first instance) 15. Decisions 16. Law Reports B. Lower Courts 17. Language of trial 18. Decisions
V. Citizen participation	19. Projects for cantonal votations

Aquesta classificació de funcions es podria combinar bé amb la tipologia de comunicacions de Pool que hem examinat anteriorment. La idea última és descompondre l'activitat governamental en un seguit d'unitats bàsiques i examinar quina regulació té l'ús de les llengües en aquesta unitat bàsica. Dues qüestions que McRae estudia a part, però que caldria afegir a qualsevol llista, són l'ensenyament i els mitjans de comunicació públics. Històricament, l'ensenyament ha estat un dels àmbits per excel·lència de la intervenció lingüística dels poders públics.¹²⁵ Kymlicka és un dels autors que ha emfasitzat la importància de l'ensenyament per a la seguretat de les minories culturals: «When the government decides the language of public schooling, it is providing what is probably the most important form of support needed by societal cultures, since it guarantees the passing on of the language and its associated traditions and conventions to the next generation. Refusing to provide public schooling in a minority language, by contrast, is almost inevitably condemning that language to ever-increasing marginalization.»¹²⁶

Un aspecte molt important de la qüestió és que l'oficialitat habilita els ciutadans per a usar les llengües oficials en les seves relacions amb els poders públics. Per tant, es pot parlar d'un *dret* a usar les llengües oficials que no es pot predicar de les llengües no oficials. El reconeixement de més d'una llengua oficial és una condició *necessària* perquè hi hagi llibertat d'elecció (entre llengües oficials). Segons el Tribunal Constitucional espanyol, per exemple, «en los territorios dotados de un estatuto de cooficialidad lingüística, el uso por los particulares de cualquier lengua oficial tiene efectivamente plena validez jurídica en las relaciones que mantengan con cualquier poder público radicado en dicho territorio.»¹²⁷ A la secció següent veurem que el sistema de drets a què dona lloc l'oficialitat no és idèntic en tots els casos, i més concretament que el reconeixement de més d'una llengua oficial no és una condició *suficient* perquè hi hagi llibertat d'elecció.

125. Com diu McRoberts (2001, p. 1), els estats «regulate the knowledge of languages among their citizens, taking measures to ensure that citizens are fluent in a common language. They do this most obviously in their creation and management of public schools. Public schools imply a common curriculum and a common curriculum implies a common language. Indeed, entrenching a common, or “national”, language may have been the primary reason for creating public schools in the first place.»

126. Kymlicka (1995a, p. 111). La importància de l'ensenyament és el que va portar Cooper, un teòric de la planificació lingüística, a distingir la planificació de l'estatus (l'assignació de llengües a les diferents funcions socials) de la planificació de l'*adquisició* (qui ha d'aprendre quines llengües).

127. STC 82/1986, de 26 de juny.

3.3. RÈGIMS D'OFICIALITAT POSSIBLES

Un cop establert amb una certa precisió el concepte de llengua oficial, ja estem en condicions de donar un cop d'ull als règims d'oficialitat lingüística possibles. Com ja hem anunciat abans, això ho farem a partir de la consideració dels quatre estats democràtics que Lijphart considera lingüísticament heterogenis: Bèlgica, el Canadà, Espanya i Suïssa.

Les classificacions dels estats segons la seva estructura sociolingüística interna han proliferat des de l'aparició de la disciplina anomenada «planificació lingüística».¹²⁸ Un exemple recent és Lambert (1999, p. 5 i seg.), que proposa una classificació amb les tres categories següents: *a*) «homogeneous societies», en què «the overwhelming proportion of their population speaks a single language»; *b*) «dyadic countries», en els quals hi ha «two or three relatively equal ethnolinguistic groups», i *c*) «mosaic societies», que són les que presenten «a large number» de grups etnolingüístics. Els exemples de «dyadic countries» que aporta Lambert (Bèlgica, el Canadà, Suïssa, Xipre, Txecoslovàquia i l'antiga Iugoslàvia) indiquen que l'expressió «relatively equal» s'ha d'entendre d'una manera generosa, atesa la desproporció existent entre els grups lingüístics d'alguns d'aquests països (el Canadà, per exemple). Potser la cosa més assenyada seria ampliar la classificació amb una quarta categoria entre *a*) i *b*) destinada a estats com el Canadà o Espanya, que són controlats per un grup lingüístic majoritari (que s'acosta al llindar del vuitanta per cent de Lijphart) i contenen un nombre reduït de minories significatives. En aquest sentit, podríem aprofitar una antiga proposta de Banks i Textor (1963), adoptada també per Fishman (1968), que distingeix entre *polities* (fortament) heterogènies i *polities* homogènies (quan el vuitanta-cinc per cent de la població pertany al mateix grup lingüístic), però introdueix una tercera categoria («weakly heterogeneous politics») per als casos en què, si bé una llengua és parlada pel vuitanta-cinc per cent de la població, hi ha almenys una minoria significativa en el quinze per cent restant.¹²⁹

La classificació de Lambert es basa en el nombre de grups lingüístics que formen un estat i la seva grandària relativa. Això la fa susceptible de la crítica d'Apter, que va observar que les tipologies concebudes en el camp de la planificació lingüística solen ignorar altres variables socials i polítiques molt re-

128. Per a una revisió crítica, vegeu Apter (1982).

129. Segons el cens del 2000, el 17,9 per cent d'habitants dels EUA parla habitualment una llengua diferent de l'anglès a casa, i en més de la meitat dels casos aquesta llengua és l'espanyol. Els Estats Units, doncs, pertanyen de fet a la categoria dels estats «weakly heterogeneous». No cal dir que aquestes dades relativitzen la tesi de Lind (1995) que els Estats Units són una nació «defined by a common language and culture.»

llevants. Al nostre parer, hi ha tres circumstàncies que tota classificació hauria de considerar:

a) La distribució geogràfica dels grups. En aquest cas és possible parlar d'un *continuum* entre la màxima dispersió (les proporcions relatives entre els grups són les mateixes en qualsevol part de l'estat) i la màxima concentració (els grups lingüístics es troben juxtaposats territorialment). Simplificant, els dos valors principals d'aquesta variable es podrien resumir en dues màximes: *estat heterogeni, unitats heterogènies*, d'una banda, i *estat heterogeni, unitats homogènies*, de l'altra.

b) La naturalesa del *cleavage* lingüístic i la seva relació amb altres tipus de *cleavage*. Recordem la distinció de McRae entre «social or societal cleavages», que no són l'objecte de desacords o conflictes polítics, i «political cleavages», que sí que ho són. En aquest sentit, Apter (1982, p. 232) considera que «it is only when the cleavages of other structural and cultural sections combine with language differences that multilingualism becomes politicized.»¹³⁰ Seguint McRae, una altra qüestió que cal tenir en compte és «the degree to which social or political cleavages become incorporated in the structure of formal institutions.»¹³¹

c) El tipus d'organització política de l'estat on es troben els diferents grups lingüístics, i més concretament el grau de coincidència entre les subdivisions polítiques de l'estat i les concentracions lingüístiques.

Els quatre casos que considerem aquí són semblants en relació amb aquestes tres característiques: en primer lloc, en tots quatre casos hi ha una alta concentració territorial dels grups lingüístics; en segon lloc, almenys en tres dels quatre les diferències lingüístiques se superposen o si més no s'encavallen amb diferències *nacionals*;¹³² en tercer lloc, finalment, hi ha un elevat grau de coincidència entre les subdivisions polítiques i les concentracions lingüístiques.¹³³

130. La cursiva és nostra. Probablement, un estudi d'un nombre ampli de casos illustraria que aquesta superposició de *cleavages*, tot i ser freqüent, no és una condició necessària per a la politització de les diferències lingüístiques.

131. En altres paraules, la qüestió és fins a quin punt hi ha institucions separades per a cada grup lingüístic. Més endavant anomenem aquesta pràctica «separatisme lingüístic».

132. El possible caràcter multinacional de Suïssa és una qüestió controvertida en la qual no podem entrar aquí. Segons Miller (1995, p. 94), els suïssos comparteixen una identitat nacional comuna «over and above their separate linguistic, religious, and cantonal identities.» En canvi, Lind (1994, p. 96) creu que «Switzerland is better described as a confederation of relatively homogeneous territorial nation states (the cantons) than as a truly multiethnic society.» Kymlicka també presenta Suïssa com un cas d'estat multinacional, al costat de Bèlgica, el Canadà i Espanya. Vegeu, per exemple, Kymlicka (1995a, p. 13; 1998b, p. 127 i seg., 135; 2001a, p. 26, 92, 96, 115 i seg. i nota 40, 276; 2001b, p. 23).

133. De fet, amb totes les reserves necessàries, els quatre estats il·lustren almenys parcialment el «federalisme multinacional» teoritzat per Resnick (1994), Kymlicka (1996, 2001a) i Fossas (2001), entre altres.

Però el nostre objectiu aquí no és estudiar les tipologies d'estats segons la seva estructura sociolingüística interna, sinó estudiar els règims d'oficialitat lingüística dels quatre estats democràtics que, en qualsevol tipologia, són lingüísticament heterogenis.

A l'hora de decidir el seu règim d'oficialitat lingüística, els estats lingüísticament heterogenis tenen dues opcions bàsiques: triar una sola llengua oficial o triar-ne més d'una. Els estats que en trien més d'una han d'afrontar una segona decisió, que consisteix a establir el grau d'oficialitat de cada llengua oficial.

Tots els estats lingüísticament heterogenis que considerem són federacions (Bèlgica, el Canadà i Suïssa) o són estats «federalitzants» (Espanya),¹³⁴ i responen per tant a un sistema polític que inclou una divisió constitucional de poders entre el Govern central i dues o més unitats subestats definides sobre una base territorial, de manera que cada nivell de govern té competències sobre determinats afers.¹³⁵ Aquest doble nivell de govern és important perquè, tal com va «descobrir» Tollefson (1981), fa possible les diferències entre la política lingüística del Govern federal i la de les unitats que formen la federació.

En tot cas, les unitats d'un estat federal, com els estats, poden ser lingüísticament heterogènies o no. D'acord amb això, els mateixos criteris de classificació que s'apliquen als estats es podrien aplicar a les unitats d'un estat federal. Així, al Canadà, dues províncies sobre deu són heterogènies (el Quebec i Nova Brunsvic); a Espanya, cinc comunitats autònomes sobre disset ho són (Catalunya, les Illes Balears, la Comunitat Valenciana, el País Basc i Galícia);¹³⁶ i a Suïssa, quatre cantons sobre vint-i-sis (Valais, Friburg, Berna i els Grisons). El cas de Bèlgica és més complicat: segons la Constitució del 1993, Bèlgica comprèn tres «comunitats» (la comunitat francesa, la comunitat flamenca i la comunitat germanòfona), tres «regions» (la regió valona, la regió flamenca i la regió brussel·lesa) i quatre «regions lingüístiques» (la regió de llengua francesa, la regió de llengua neerlandesa, la regió bilingüe de Brussel·les capital i la regió de llengua alemanya). Les regions valona i flamenca són ho-

134. Fossas (1999, p. 285 i seg.) i Requejo (1999b, p. 323 i seg.) esmenten els factors que allunyen el cas espanyol dels esquemes genuïnament federals.

135. Finlàndia no és un estat federal, però conté una regió autònoma que té una llengua diferent de la llengua majoritària de l'estat (les illes Åland). Cal dir que a Europa hi ha altres estats no federals que comprenen regions autònomes lingüísticament diferenciades: a Itàlia, per exemple, quatre de les cinc regions que tenen un estatut d'autonomia especial (Sardenya, Trentino-Alto Adige, Vall d'Aosta i Friül-Venècia Júlia) tenen llengües autòctones diferents de l'italià. Sicília és l'única regió d'estatut especial que, estrictament parlant, no té una llengua pròpia. En aquest sentit, l'altre cas que cal citar és el Regne Unit, on Escòcia i el País de Gal·les són territoris autònoms on a més de l'anglès es parlen llengües autòctones (gàelic i escocès [*scots*] en el primer cas i gal·lès en el segon).

136. A Navarra hi ha una minoria bascofona, però no arriba al deu per cent de la població. La posició d'Astúries respecte d'aquesta qüestió no és clara.

mogènies en el sentit definit, tot i que la regió valona conté la regió lingüística alemanya; en canvi, la regió de Brussel·les és clarament heterogènia.¹³⁷

A l'hora de decidir el seu règim d'oficialitat lingüística, les unitats d'un estat federal afronten potencialment les mateixes opcions bàsiques: adoptar una sola llengua oficial o adoptar-ne més d'una, i en aquest segon cas establir el grau d'oficialitat de cada llengua oficial.

Si combinem les dues opcions bàsiques de l'estat federal amb les de les unitats federades, tenim les quatre possibilitats de la taula 10, que glossem tot seguit.

TAULA 10
Règim d'oficialitat lingüística de l'estat federal $\times$ règim d'oficialitat lingüística de les unitats federades

		LO de la unitat	
		1	n
LO de l'estat	1	1	2
	n	3	4

1. *Unilingüisme al centre, unilingüisme a les regions.* L'estat adopta una sola llengua oficial i la unitat subestatal també. El grau d'oficialitat és el màxim. En l'únic cas empíric disponible, es tracta de *la mateixa llengua*. Casos: Espanya-comunitats autònomes homogènies.

2. *Unilingüisme al centre, n-lingüisme a les regions.* L'estat adopta una sola llengua oficial i la unitat subestatal n'adopta n , que poden diferir pel que fa al grau d'oficialitat. En tots els casos empírics disponibles, l'única llengua oficial de l'estat és una de les n llengües oficials d'unitat subestatal federal, que tenen graus diferents d'oficialitat. Casos: Espanya-comunitats autònomes heterogènies.

3. *n-lingüisme al centre, unilingüisme a les regions.* L'estat adopta n llengües oficials i la unitat subestatal federal n'adopta una de sola. En tots els casos empírics disponibles, l'única llengua oficial de la unitat subestatal és una de les n llengües oficials de l'estat, que tenen graus diferents d'oficialitat. Casos: Suïssa-cantons homogenis, Bèlgica-regions homogènies, Canadà-províncies homogènies. Si incorporàvem Finlàndia a la llista de casos rellevants, aquí tindríem Finlàndia-Åland.

137. Si incorporàvem els Estats Units a la nostra llista de casos, veuríem que alguns dels estats del Sud són clarament heterogenis: segons el cens del 2000, més d'una quarta part dels habitants de Nou Mèxic, Califòrnia i Texas parlen habitualment una llengua diferent de l'anglès a casa. En més de la meitat dels casos aquesta llengua és l'espanyol.

4. *n-lingüisme al centre, n-lingüisme a les regions*. L'estat adopta n llengües oficials i la unitat subestatal també. En tots els casos empírics disponibles, les n llengües oficials de la unitat subestatal són un subconjunt de les n llengües oficials de l'estat. Les diferències en el grau d'oficialitat de les n llengües oficials de l'Estat no coincideixen necessàriament amb les diferències en el grau d'oficialitat de les n llengües oficials de la unitat subestatal. Casos: Canadà-províncies heterogènies (aquest cas inclou el Quebec, que legalment ha designat el francès com a única llengua oficial, i Nova Brunsvic, que legalment ha designat el francès i l'anglès com a llengües oficials), Suïssa-cantons heterogenis (Valais, Friburg, Berna, els Grisons), Bèlgica-regió de Brusselles.

A partir de la nostra classificació d'opcions de política lingüística basada en la noció de llengua oficial, podríem introduir les nocions de «règim d'oficialitat lingüística congruent» i «règim d'oficialitat lingüística incongruent» en l'àmbit dels estats federals.

Aquesta distinció s'inspira en la distinció entre «federalisme congruent» i «federalisme incongruent» utilitzada per Lijphart (1991, p. 194 i seg.) a partir d'una idea de Charles D. Tarlton. Segons Lijphart, «las federaciones congruentes están compuestas de unidades territoriales que tienen un carácter social y cultural parecido en cada una de ellas y en el conjunto de la federación.» Les federacions incongruents, en canvi, «se componen de unidades que tienen una composición social y cultural que es distinta de una a otra y del país en su conjunto.» De les set federacions que considera Lijphart, quatre són congruents (Alemanya, Austràlia, Àustria i els Estats Units) i tres són incongruents (Bèlgica, el Canadà i Suïssa). Si ara incorporàvem Espanya a la llista de federacions, caldria situar-la entre les incongruents.¹³⁸

Direm que un règim d'oficialitat lingüística és congruent si l'estat i les unitats subestats comparteixen el mateix conjunt de llengües oficials i els atribueixen el mateix grau d'oficialitat. Els casos empírics de la casella 1 (Espanya-comunitats autònomes homogènies) són d'un règim d'oficialitat lingüística congruent.

Direm que un règim d'oficialitat lingüística és incongruent si l'estat i les unitats subestats no comparteixen el mateix conjunt de llengües oficials, o si no atribueixen el mateix grau d'oficialitat a les llengües oficials compartides. Els casos empírics de la casella 2 (Espanya-comunitats autònomes heterogènies) il·lustren la incongruència en tots dos sentits: en primer lloc, a Espanya l'Estat adopta una sola llengua oficial (el castellà), però Catalunya, per exemple, n'adoptava dues (el castellà i el català); en segon lloc, el grau d'oficialitat de la llengua oficial compartida no és el mateix a les institucions «federals» espa-

138. En aquest sentit, les federacions multinacionals són incongruents per definició.

nyoles que a Catalunya (el castellà és «més» oficial a l'Estat que en aquesta comunitat autònoma). Els casos empírics de la casella 3 també són doblement incongruents: a Suïssa, per exemple, l'Estat adopta tres llengües oficials (l'alemany, el francès i l'italià),¹³⁹ però la majoria dels cantons només n'adopten una; d'altra banda, el grau d'oficialitat de les llengües oficials compartides no és el mateix a les institucions federals suïsses que als cantons (el francès i l'italià són «menys» oficials a l'Estat que als cantons). En canvi, algun cas de la casella 4 (Canadà-províncies heterogènies) il·lustra només la incongruència en el grau: l'anglès i el francès són les llengües oficials del Canadà i del Quebec, però l'anglès és més oficial a les institucions federals canadenques que a les institucions quebequeses, mentre que el francès és més oficial a les institucions quebequeses que a les institucions federals canadenques.

La incongruència en política lingüística no implica necessàriament l'existència de *divergències* entre (el Govern de) l'Estat i (el Govern de) les unitats subestats. A Suïssa, per exemple, hi ha un acord bàsic entre l'Estat i els cantons a propòsit de l'unilingüisme dels cantons i el multilingüisme de les institucions federals. Quan les divergències existeixen, és a dir, quan els diferents nivells de govern practiquen polítiques lingüístiques amb objectius divergents, és possible parlar de polítiques lingüístiques competitives (*competing language policies*).¹⁴⁰

Cal dir que, malgrat Esman, tant al Canadà com a Espanya la competició no s'estableix realment a l'entorn del *nombre* de llengües oficials (una o dues), sinó del *grau* d'oficialitat de les dues llengües oficials: els governs «federals» preferirien que les dues llengües oficials de la unitat subestatal rellevant (el Quebec i Catalunya) tinguessin el mateix grau d'oficialitat, mentre

139. D'acord amb una esmena introduïda l'any 1996, l'article 116 de la Constitució suïssa estableix que «les langues officielles de la Confédération sont l'allemand, le français et l'italien. Le romanche est langue officielle pour les rapports que la Confédération entretient avec les citoyens romanches.»

140. Diferents autors s'han referit a aquest fenomen per al cas del Canadà i el Quebec. Segons Esman (1992, p. 391), per exemple, al Canadà ha emergit «a two-tiered set of policies and practices»: d'una banda, «official bilingualism [...] has been institutionalized in the central government and its transactions with the public»; de l'altra, «the ten provinces, with a single exception, have rejected bilingualism and opted instead for unilingualism.» Cal dir que la idea que el Quebec ha *optat* per l'unilingüisme és molt discutible. En aquest sentit, és més prudent la formulació de Jacob i Beer (1985, p. 11), que es refereixen a «the conflict between Canadian elites who favored a bilingual Canada, and Quebec, which *avored* a unilingual Quebec» (la cursiva és nostra). En la mateixa línia, vegeu també Willemyns (1992, p. 5) («an everlasting source of tension between federal and provincial policy»), Nelde *et al.* (1992, p. 398) («different, if not opposing, concepts of the recognition of linguistic rights have developed between the federal and the provincial governments, especially in Quebec») i Labrie (1992, p. 39) («each [level of government] chose conflicting solutions»). La fórmula «competing language policies», la trobem en Magnet (1995, p. 80), que també es refereix a l'existència d'un «dual set of language regimes.»

que les unitats subestats opten per donar prioritat a una de les dues llengües (el francès al Quebec i el català a Catalunya). Naturalment, una dimensió de la *competició* entre polítiques lingüístiques és el repartiment de competències entre l'estat i les unitats subestats en matèria lingüística. Al capítol 5 veurem que les províncies canadenques i les comunitats espanyoles no són plenament sobiranes en aquesta matèria, de manera que l'estat pot regular qüestions lingüístiques *dins* de les unitats subestats. El cas de Suïssa i Bèlgica és diferent. A Bèlgica, per exemple, la Constitució estableix que els consells de la comunitat francesa i de la comunitat flamenca regulen l'ús de les llengües «à l'exclusion du législateur fédéral.»

3.4. ELS PRINCIPIS DE TERRITORIALITAT I DE PERSONALITAT

Un tret remarcable de la nostra classificació anterior és que no usa els principis de territorialitat i personalitat, que segons molts autors és la distinció analítica bàsica per a descriure els règims d'oficialitat lingüística dels estats. Així, en un dels primers intents de sistematitzar l'estudi de la política lingüística des de l'àmbit de la sociolingüística, MacKey (1979, p. 9) sostenia que «the two main principles which govern language policies are the principle of personality and the principle of territoriality.» En les aproximacions fetes des de la ciència política, trobem la mateixa dicotomia: així, Laponce (1991, p. 176) va observar que «when seeking to regulate the contacts among languages the state has the choice of two fundamentally different solutions [territorials i personals].» En la mateixa línia, Esman (1992, p. 387) va mantenir que les diferents formes de pluralisme lingüístic solen ser «complex arrangements that involve variations [...] of the [...] personality and territorial principles.»¹⁴¹

En aquesta secció presentarem la distinció original entre «territorialitat» i «personalitat», que es remunta a les obres de Heinz Kloss dels anys seixanta del segle xx, i constatarem com ha estat pervertida posteriorment pels estudiosos.

El principi territorial o principi de territorialitat va ser introduït per Kloss en els seus estudis sobre la delimitació de la identitat ètnica en els estats multinacionals, basada principalment en la llengua.¹⁴² Kloss fa una distinció inicial entre factors «subjectius» i factors «objectius» com a base de la delimitació de la identitat ètnica dels individus. La delimitació subjectiva, en què l'individu determina la seva pròpia identitat, se subdivideix en el «Gesinnungsprinzip»

141. Amb una perspectiva més àmplia, Boran (2001, p. 242) considera que hi ha «two distinct models of granting autonomy in multination states», que anomena, respectivament, «territorial» i «personal». Boran pren la distinció de Laponce (1991, p. 176), que, com hem vist, l'aplica exclusivament a la regulació dels contactes entre llengües.

142. Kloss (1965, 1969).

(*principi dels sentiments*) i el «Selbstinterpretationsprinzip» (*principi de l'autointerpretació*): en el primer cas, l'individu escull una identitat ètnica, sense que hagi de reunir cap característica personal (com per exemple conèixer la llengua corresponent); en el segon, en canvi, l'elecció d'identitat està lligada a les pròpies característiques personals (com ara les llengües conegudes). Els criteris objectius se subdivideixen en el «Sprachgemeinschaftsprinzip» (*principi de la comunitat lingüística*) i el «Territorialprinzip» (*principi territorial*). En el primer cas, la identitat ètnica depèn de la comunitat lingüística a què pertany l'individu, que es pot basar en la llengua usada a casa («Hausssprachenprinzip») o es pot establir per mitjà d'una investigació oficial («Ermittlungsprinzip»); en el segon cas, la identitat es deslliga de qualsevol característica personal i es relaciona amb un territori determinat.¹⁴³ Com es pot veure, en aquesta classificació no hi ha un «principi de personalitat»; en tot cas, cal entendre que el «Selbstinterpretationsprinzip» i el «Sprachgemeinschaftsprinzip» són personals, en el sentit que fan referència a característiques personals de l'individu. La taula 11 recull els diferents principis de Kloss, i inclou les etiquetes «personal» i «geogràfic» de Viletta, que ens recorden la circumstància que acabem d'assenyalar.¹⁴⁴

TAULA 11
Principis per a la delimitació ètnica en estats multinacionals

[Criteris subjectius]	{	Gesinnungsprinzip	{	Hausssprachenprinzip
		Selbstinterpretationsprinzip		
[Criteris objectius]	{	personal	{	Ermittlungsprinzip
		Sprachgemeinschaftsprinzip		
		personal		
		Territorialprinzip	{	Ermittlungsprinzip
		geogràfic		

143. Un exemple de «Territorialprinzip» *avant la lettre* ens l'ofereix el primer cens que es va fer a Praga abans del 1848. El professor que el va confeccionar «took the principal language used in each parish by the Catholic clergy to indicate the overall composition of the Christian residents.» Naturalment, els txecs de Praga van criticar el fet que aquest procediment implicava comptar com a alemanys molts residents que en realitat eren txecs. Vegeu Cohen (1981, p. 20).

144. Vegeu McRae (1975, p. 40 i seg.) i Viletta (1978, p. 358 i seg.).

Aplicat a la llengua, el principi territorial diu que «für alle Bewohner eines Gebietes die gleiche sprachenrechtliche Lösung angewendet wird, gleichgültig, welche Sprache sie sprechen oder zu welchem Sprachtum sie sich bekennen.»¹⁴⁵ El territori en qüestió pot ser una àrea lingüística, possiblement homogènia («ein bestimmtes Sprachgebiet»), o una demarcació administrativa lingüísticament heterogènia («ein bestimmtes gemischtsprachigen [...] Verwaltungsbereich»).

És important adonar-se que en la concepció original de Kloss el principi territorial no implica necessàriament un règim d'unilingüisme. Com observa McRae (1975, p. 41), sota el principi territorial «the linguistic regime may confer exclusive rights on a single language, or it may confer limited (or even extensive) rights on a minority language in conjunction with one or more other languages.»¹⁴⁶ En la terminologia de Kloss, el principi territorial pot comportar la validesa exclusiva («Alleingeltung») d'una llengua o la validesa compartida amb altres llengües («Mitgeltung»). Si combinem la naturalesa del territori (lingüístic o administratiu) amb el nombre de llengües afectades (una o més), obtenim les quatre possibilitats lògiques que es poden veure a la taula 12.

TAULA 12
Possibilitats d'aplicació del Territorialprinzip en la terminologia de Kloss

	<i>Sprachgebiet</i>	<i>Verwaltungsgebiet</i>
Alleingeltung	1	2
Mitgeltung	3	4

Segons Kloss, l'aplicació del principi territorial a àrees lingüístiques sol comportar la validesa exclusiva («Alleingeltung») de la llengua de l'àrea (casella 1), i l'aplicació a demarcacions administratives lingüísticament heterogènies sol comportar la validesa compartida («Mitgeltung») de les llengües de la demarcació (casella 4), sense que això exclouï la possibilitat de validesa compartida en una àrea lingüística determinada (casella 3), ni, és clar, la possibilitat

145. Viletta (1978, p. 314) i Kloss (1969, p. 164). Vegeu també McRae (1975, p. 41): «for all residents of a given territory the same language rules will be applied», i McRae (1994, p. 83): «todos los habitantes de un territorio o una región determinados serán tratados de la misma manera, mientras que otras regiones o territorios del mismo Estado pueden tener regímenes lingüísticos diferentes. El principio de personalidad, en cambio, implica que las normas lingüísticas se establecerán en función de las características de las personas implicadas, tales como su lengua materna, la lengua de los niveles educativos anteriores o de educación de los padres, la simple preferencia lingüística, entre otras.»

146. Kloss (1965, p. 55).

de validesa exclusiva en una demarcació administrativa multilingüe (casella 2). Conscient d'aquestes diferents possibilitats d'aplicació del principi territorial, Kloss va proposar que la casella 1 de la nostra taula s'anomenés «principi territorial en sentit estricte» («Territorialprinzip im engeren Sinne»), o encara millor, «principi de l'àrea lingüística» («Sprachgebietsprinzip»).¹⁴⁷

Tot seguit mostrarem com el principi territorial de Kloss (taula 12) ha estat confós per sociolingüistes i politòlegs amb el principi territorial en sentit estricte (casella 1), i ha vingut a significar «unilingüisme territorial». També veurem com el significat del principi de personalitat s'ha reduït a «llibertat d'elecció en un marc de bilingüisme oficial.»

Segons MacKey (1987, p. 707), el principi de territorialitat significa que «the individual accomodates to *the* language of the state», i el principi de personalitat, que «it is the state that must accomodate to the language of the individual.» D'acord amb MacKey, «in Switzerland [...], where the basic policy is that of territoriality, institutions operate in *the* language of the canton or of the area. In Canada, whose basic policy is that of personality, institutions must operate in such a way as to serve the individual in the language of his or her choice.»¹⁴⁸

En la mateixa línia, Esman (1992, p. 387) sosté que el principi de personalitat implica «that citizens wherever they are located are entitled to deal with government and have their children educated in the official language of their choice», i el principi de territorialitat, «that all persons within a geographically defined region must comply with its *single* official language.» D'acord amb aquesta interpretació, l'aplicació més pura del principi de personalitat és «official bilingualism throughout the territory of a unitary state», i l'exemple clàssic del principi de territorialitat és Suïssa, on els cantons funcionen «on a strict *unilingual* basis», de manera que «education and public services are available unambiguously only in the *single* official language of the canton.»¹⁴⁹

Més enllà de la confusió típica que il·lustren, les observacions d'Esman (1992) deixen prou clar que els principis de territorialitat i personalitat depenen lògicament de la noció d'oficialitat. D'acord amb la interpretació que ara revisem, el principi de territorialitat implica que hi ha una sola llengua oficial, i el principi de personalitat, que els ciutadans poden relacionar-se amb el Govern en la llengua oficial de la seva elecció. Això últim és important re-

147. Kloss (1971, p. 265). Vegeu també Viletta (1978, p. 313).

148. La cursiva és nostra.

149. La cursiva és nostra. Vegeu també Laponce (1987, 1991), Mar-Molinero i Stevenson (1991), Nelde (1991), Watts (1991), Nelde *et al.* (1992), Myhill (1999), Mar-Molinero (2000) i Boran (2001). Segons Boran (2001, p. 243), en la versió «forta» del model territorial, «the minority group has full autonomy over its own self-government and jurisdiction about cultural matters and thus can pursue a language politics where the minority language is the *only* official language within the boundaries of the autonomous region» (la cursiva és seva).

marcar-ho, perquè algunes formulacions del principi poden fer pensar que sota el principi de personalitat els ciutadans es poden relacionar amb el Govern en qualsevol llengua, i no, com és realment el cas, en qualsevol llengua oficial.¹⁵⁰ Per tant, sota el principi de personalitat, l'exercici de la llibertat d'elecció és mediatitzat per una circumstància prèvia, que és el reconeixement de l'oficialitat de les llengües. Des d'aquest punt de vista, la interpretació que es fa habitualment dels principis de territorialitat i personalitat els fa prescindibles en la descripció dels règims lingüístics dels estats. En comptes de dir que (la majoria de) els cantons suïssos es regeixen pel principi de territorialitat, podem dir simplement que (la majoria de) els cantons suïssos reconeixen una sola llengua oficial; en comptes de dir que el Canadà es regeix pel principi de personalitat, podem dir que el Canadà reconeix dues llengües oficials, i que els ciutadans canadencs poden escollir la llengua oficial en la qual es relacionaran amb les institucions federals canadenques.

D'acord amb això, mantenir els principis de territorialitat i personalitat com a instruments analítics només té sentit si realment els apliquem amb el seu sentit original. En primer lloc, els principis de Kloss continuen essent vàlids per a la delimitació dels grups ètnics. Segons el principi de «personalitat» (una categoria que podria recobrir el «Selbstinterpretationsprinzip» i el «Sprachgemeinschaftsprinzip»), pertanyen a un grup ètnic els individus que reuneixen una característica personal determinada. Segons el principi de territorialitat, en canvi, pertanyen al grup tots els habitants d'un territori, al marge de les seves característiques personals. El principi de personalitat entès en aquest sentit és el que es posa en joc en els censos lingüístics, que són el primer pas per a la institucionalització de les divisions lingüístiques d'una societat. En segon lloc, els principis de territorialitat i personalitat també són utilitzables per a descriure l'assignació de drets lingüístics als individus. Com diu McRae, el principi de territorialitat vol dir que «for all residents of a given territory the same language rules will be applied», és a dir, que tots els residents del territori en qüestió tindran *els mateixos* drets lingüístics. Segons el principi de personalitat, en canvi, els drets lingüístics estan en funció de les característiques *personals* dels individus. Fent servir els conceptes en el seu sentit original, les conclusions de l'anàlisi empírica són diferents de les que hom abraça sovint. Per exemple, és freqüent l'afirmació que al Quebec s'aplica el principi de territorialitat.¹⁵¹ Ara bé, és evident que al Que-

150. Un exemple d'aquest error d'interpretació ens el proporciona Mar-Molinero (2000, p. 70): «the *personality principle* recognises an individual's right to use his or her mother tongue in any public interaction wherever they might be within a state's jurisdiction.» Si la llengua materna en qüestió no és oficial, el dret a usar-la no existeix.

151. Vegeu, per exemple, Calvet (1996, p. 61): «Ainsi le principe de personnalité est-il appliqué dans l'ensemble du Canada alors que c'est le principe de territorialité qui est appliqué au Québec.» Un altre exemple és Oliveras (2001, p. 7): «Such is the case of Canada, where federal

bec no s'apliquen les mateixes regles a tots els residents: els ciutadans anglòfons, per exemple, poden escollir la llengua d'educació dels seus fills, però els ciutadans francòfons tenen l'obligació d'enviar-los a l'escola francesa. Per tant, una característica *personal* determina drets lingüístics *diferents* per als ciutadans. També cal constatar que l'aplicació d'aquests principis es complica per dues bandes. D'una banda, pel nivell de jurisdicció: pot ser que el principi que s'aplica a escala federal no coincideixi amb el que s'aplica en una o més unitats subestats (és a dir, pot ser que hi hagi règims lingüístics incongruents). De l'altra, per l'àmbit d'ús: pot ser que en alguns àmbits d'ús s'apliqui un principi i en un altre àmbit d'ús *de la mateixa jurisdicció* s'apliqui un altre principi.

En relació amb això, una distinció important que convé fer és entre l'oficialitat de les llengües, el sistema de drets a què l'oficialitat dona lloc i els arranjaments institucionals corresponents a aquests drets. Per a entendre aquest punt és oportú referir-se als dos sistemes de protecció de minories lingüístiques que va definir Pizzorusso per a comunitats polítiques on coexisteixen dues llengües oficials: el bilingüisme total i el separatisme lingüístic.¹⁵² En el primer cas, tots els ciutadans tendeixen a conèixer les dues llengües oficials, existeix una sola xarxa escolar que ensenya totes dues llengües i les utilitza com a vehicle d'ensenyament i l'Administració disposa de funcionaris bilingües que poden atendre qualsevol ciutadà que s'expressi en una de les dues llengües oficials, amb el benentès que quan s'adreça al conjunt dels ciutadans pot fer servir indistintament qualsevol de les dues llengües. En el segon cas, no es pressuposa que els ciutadans siguin bilingües, existeix una xarxa escolar per a cada grup lingüístic on l'ensenyament es fa en la llengua del grup i l'Administració pública s'adreça als ciutadans individuals en la seva llengua materna, i al conjunt de ciutadans per mitjà de textos bilingües. En els casos de separatisme cal fer una distinció ulterior i establir si els ciutadans tenen l'obligació d'utilitzar els serveis adreçats al seu grup lingüístic o poden optar lliurement entre aquests serveis i els adreçats a l'altre grup. En el cas del sistema educatiu, aquesta distinció es concreta en l'existència o no de llibertat d'elecció. La taula 13 és un intent de resumir la tipologia que resulta de creuar el primer paràmetre amb el segon. Tot seguit glossem aquesta tipologia amb exemples extrets de l'àmbit educatiu.

Les caselles 2 i 4 de la taula 13 fan palès el que havíem anunciat anteriorment: que el reconeixement de més d'una llengua oficial no és una condició suficient perquè hi hagi llibertat d'elecció. La qüestió del règim d'accés als serveis

authorities follow a personality model, whereas a territoriality criterion is pursued in the province of Quebec.»

152. Pizzorusso (1975, p. 76 i seg.). Aplicada específicament a l'ensenyament, aquesta distinció ha estat especialment explotada per Milian (1992) i altres autors catalans.

TAULA 13
Organització dels serveis × règim d'accés als serveis

	Llibertat d'elecció	No llibertat d'elecció
Separatisme lingüístic	1. Existeixen serveis monolingües independents i els ciutadans poden escollir el servei que prefereixen. Exemples: al Quebec, els ciutadans anglòfons poden triar entre l'escola anglesa i l'escola francesa; al País Basc, els ciutadans de qualsevol grup lingüístic poden optar pel model A (ensenyament en castellà) o pel model D (ensenyament en basc), i també pel model B (ensenyament en totes dues llengües); a la regió de Brussel·les, des del 1971 els ciutadans poden triar entre l'escola francesa i l'escola neerlandesa. ^a	2. Existeixen serveis monolingües independents i els ciutadans no poden escollir el servei que prefereixen. Exemples: al Quebec, els ciutadans francòfons i al·loglots han d'enviar els seus fills a l'escola francesa, i no els poden enviar a l'anglesa.
<i>n</i> -lingüisme total	3. Existeix un sol servei <i>n</i> -lingüe i els ciutadans poden escollir la llengua d'aquest servei. Exemples: a Catalunya, existeix una única xarxa escolar que té el català com a llengua vehicular principal i el castellà com a llengua secundària. Els ciutadans no tenen el dret a educar els seus fills en la llengua oficial de la seva elecció, però sí, nominalment, a escollir la llengua del «primer ensenyament», amb el benentès que aquest primer ensenyament no es pot dispensar en centres ni en aules separades.	4. Existeix un sol servei <i>n</i> -lingüe i els ciutadans no poden escollir la llengua d'aquest servei. Exemples: a Catalunya, existeix una única xarxa escolar que té el català com a llengua vehicular principal i el castellà com a llengua secundària. Més enllà del «primer ensenyament», els ciutadans no tenen el dret a educar els seus fills en la llengua oficial de la seva elecció.

a. Del 1930 al 1971 les famílies de llengua neerlandesa havien d'enviar els seus fills a l'escola neerlandesa (règim 2).

forma part de la competició entre polítiques lingüístiques: de vegades la llibertat d'elecció és invocada pels governs federals i refusada o limitada per les unitats subestats, o a l'inrevés. Potser seria convenient reduir la qüestió del règim d'accés als serveis al grau d'oficialitat: una llengua que només és oficial per

a una part de la població (com l'anglès al Quebec) és òbviament «menys» oficial que una llengua que és oficial per a tothom. Si aquesta reducció no fos possible, caldria definir un règim d'oficialitat lingüística com «a set of one or more official languages, their territorial distribution, their degree of officialness and the corresponding system of linguistic rights», on un «sistema de drets lingüístics» es constitueix a partir de les respostes a les dues qüestions que hem discutit anteriorment: «qui pot/ha de rebre quins serveis en quina llengua?» i «com s'organitza institucionalment la prestació d'aquests serveis?»

3.5. RÈGIMS D'INTERVENCIONISME EN EL SECTOR PRIVAT

Com hem assenyalat al capítol 2, la regulació lingüística dels poders públics no es limita a l'esfera de l'oficialitat, sinó que sovint s'estén al «sector privat». Ara bé, així com el règim d'oficialitat lingüística ha estat objecte d'una certa atenció per part de politòlegs i sociolingüistes, el que hem anomenat «règim d'intervencionisme lingüístic en el sector privat» ha estat bastant menys estudiat, tot i que és precisament en aquest nivell de protecció on es plantegen algunes de les qüestions normatives més interessants.¹⁵³ De fet, com suggereix Patten (2001), una de les dues qüestions normatives bàsiques que envolten la controvèrsia sobre política lingüística concerneix precisament la legitimitat o no de la intervenció lingüística pública en el sector privat, i en tot cas els límits d'aquesta intervenció.

A la secció 1 d'aquest capítol hem definit un règim d'oficialitat com «a set of one or more official languages, *their territorial distribution and their degree of officialness*»,¹⁵⁴ i la política lingüística, com una política pública destinada a l'establiment, el manteniment o la transformació d'un règim d'oficialitat. Ara podríem definir un règim d'intervencionisme com un conjunt d'una o més mesures destinades a regular l'ús d'una o més llengües en el sector privat, i hauríem d'ampliar la nostra definició de política lingüística, que caldria entendre com una política pública destinada a l'establiment, el manteniment o la transformació d'un règim d'oficialitat i d'un règim d'intervencionisme. Des d'aquesta perspectiva, l'objectiu de tota política lingüística pot ser el manteniment o la transformació de l'*statu quo* lingüístic, tant en el sector públic com en el privat.

153. Milian (2000, p. 40, nota 47) observa la manca d'estudis en el dret espanyol sobre la legitimitat de les intervencions públiques constrictives en l'àmbit de les relacions privades, especialment del sector econòmic, i reproduïx unes paraules seves que van resultar profètiques: «una de las cuestiones que van a centrar los debates referentes a los derechos lingüísticos en el futuro inmediato será, sin duda alguna, la legitimidad de la intervención pública para determinar la lengua en algunas relaciones de carácter no público.» La citació correspon a Milian (1994, p. 591).

154. És una extensió de la definició de «règim lingüístic» de Pool (1990, p. 257).

Dues aportacions que podrien ser útils per a abordar l'estudi d'un règim d'intervencionisme en el sector privat són el concepte de funció lingüística o d'àmbit d'ús que es fa servir en els estudis de planificació lingüística i les tipologies de polítiques públiques que s'han fet en ciència política.

En el primer cas, podríem referir-nos a Cooper (1989), que concep la planificació com a «deliberate efforts to influence the allocation of functions among a community's languages» i recupera la llista de funcions lingüístiques de Stewart (1970) a fi d'analitzar en quin sentit es poden convertir en «targets» de la planificació lingüística. Segons Cooper (1989, p. 118), «status planning decisions are made with respect to at least two uses in addition to those identified by Stewart: the mass media and the work.» Sembla que l'exemple de mitjans de comunicació que posa Stewart («when governments control mass media...») fa referència als mitjans de comunicació públics, però és clar que els mitjans de comunicació privats també poden ser objecte de la planificació lingüística. Per al món del treball, Cooper addueix el cas del Quebec, on des dels anys setanta del segle xx s'han fet esforços deliberats per convertir el francès en la llengua de les relacions laborals. La referència al Quebec suggereix que una possible manera d'aproximar-se a una llista de funcions seria analitzar els diferents àmbits d'aplicació de la Carta de la llengua francesa, que per exemple fa una distinció entre «la langue du travail» i «la langue du commerce et des affaires.» Per la mateixa raó, també seria interessant analitzar els àmbits d'aplicació de la legislació catalana en matèria de llengües. En tot cas, a partir d'aquí es podrien classificar les polítiques lingüístiques en funció del *nombre* d'àmbits en què intervenen.¹⁵⁵

Pel que fa a les tipologies de polítiques públiques, Mény i Thoenig (1992, p. 99) es fan ressò d'una classificació originalment proposada per Lowi que gira a l'entorn del paràmetre de la coerció que la política pública introdueix entre l'estat i el subjecte. La coerció es pot exercir sobre el subjecte directament o indirectament; d'altra banda, es pot adreçar al comportament del subjecte o pressionar el seu entorn. Això permet distingir els quatre tipus de política pública que es poden veure a la taula 14.¹⁵⁶

155. Aquesta variable correspon a un dels eixos que utilitza Argelaguet (1998, p. 16 i 76) per a classificar les versions successives de la Llei 7/1983 i de la Llei 1/1998 (vegeu el capítol 5) al llarg del tràmit parlamentari. Aquest autor anomena «extensió» el nombre d'àmbits afectats per les mesures de catalanització: «com més gran sigui el nombre d'àmbits en què la proposta pretén incidir, més gran és la seva extensió.»

156. El grau de coerció és l'altra variable que utilitza Argelaguet (1998, p. 16 i 76) en la seva classificació. Aquest autor anomena «intensitat» un conjunt de variables que inclouen l'existència o no de sancions, l'existència o no de terminis, etc.: «es pot considerar que un text té una intensitat més elevada que un altre en el procés de catalanització quan el grau de coerció exercit damunt del ciutadà és més fort.»

TAULA 14
Tipus de política pública segons el tipus de coerció

		<i>La coerció pública s'exerceix...</i>	
		...sobre l'entorn del comportament dels afectats	...directament sobre el comportament dels afectats
La coerció pública és...	...indirecta, llunyana	Polítiques constitutives	Polítiques distributives
	...directa, immediata	Polítiques redistributives	Polítiques reglamentàries

El cas màxim de coerció el trobem en les polítiques reglamentàries, per mitjà de les quals els poders públics dicten normes autoritàries que obliguen o prohibeixen determinats comportaments. En aquest esquema, el grau *mínim* de coerció podrien ser les polítiques constitutives, per mitjà de les quals els poders públics defineixen les regles del joc. Naturalment, la referència a la coerció com a paràmetre de classificació de les polítiques públiques suggereix la possibilitat de polítiques no coercitives.

Si combinem el grau de coerció amb el nombre de funcions lingüístiques o àmbits d'ús afectats per la intervenció, podríem arribar a una tipologia com la que apareix a la taula 15.¹⁵⁷ Les polítiques no coercitives són les que utilitzen el *foment* com a instrument d'intervenció; les polítiques coercitives són les que utilitzen la coacció com a instrument d'intervenció.¹⁵⁸ En el primer cas, el foment es pot vehicular per diferents mitjans. La tipologia de Carrasco (1990), inspirada en la teoria jurídica espanyola, distingeix els mitjans honorífics i psicològics, els jurídics i els econòmics. Aquests darrers, que són els més importants, es poden subdividir en avantatges reals i avantatges finan-

157. La part superior de la taula també es podria construir amb les variables $\pm$ obligació i $\pm$ prohibició, d'acord amb aquestes equivalències: *Intervenció no coercitiva*: [- obligació, - prohibició]. No s'obliga a usar cap llengua ni es prohibeix l'ús de cap llengua. *Intervenció coercitiva*: a) Ús obligatori: [+ obligació, - prohibició]. S'obliga a usar una llengua, però no es prohibeix l'ús d'altres llengües. b) Ús exclusiu: [+ obligació, + prohibició]. S'obliga a usar una llengua i es prohibeix l'ús de qualsevol altra llengua. El cas [- obligació, + prohibició], en què no s'estableix l'ús obligatori de cap llengua però es prohibeix l'ús d'alguna llengua, és lògicament possible però empíricament inexistent, almenys en els casos d'estudi triats.

158. Seguint la terminologia de Milian (2000), caldria distingir les «intervencions lingüístiques públiques constrictives en el sector privat» de les intervencions lingüístiques públiques no constrictives. Sobre el concepte de «foment», vegeu Carrasco (1990) i les referències que cita.

cers, que al seu torn se subdivideixen en mitjans indirectes (exempcions, bonificacions i desgravacions fiscals, protecció duanera, avals) i mitjans directes (crèdit públic, beques, premis econòmics i sobretot subvencions).¹⁵⁹ En el cas de les polítiques coercitives, podem distingir dos tipus de mesures: les que estableixen l'ús *obligatori* d'una llengua, compatible amb l'ús simultani d'altres llengües, i les que estableixen l'ús *exclusiu* d'una llengua, i prohibeixen, per tant, l'ús simultani d'altres llengües. En el cas de l'ús obligatori, encara podríem introduir un matís addicional i distingir les mesures que obliguen a l'ús prioritari d'una llengua (en primer lloc, amb caràcters més visibles, etc.) de les polítiques que no obliguen a l'ús prioritari.

TAULA 15
Àmbits d'intervenció × tipus de coerció^a

	No-intervenció	Intervenció	
		No-coerció	Coerció
			Obligatori Exclusiu
Funció 1			
...			
Funció <i>n</i>			

a. Argelaguet (1998, p. 16) situa les versions successives de les dues lleis catalanes en una gràfica intuïtiva definida pels eixos de l'extensió i de la intensitat. La taula 15 recull aquesta idea intuïtiva, amb un eix dedicat al nombre d'àmbits i un eix dedicat al grau de coerció.

Des d'una perspectiva jurídica, aquest esquema de marc analític encara es podria sofisticar. Els juristes han observat que una obligació no es converteix en un veritable deure jurídic si no es preveuen sancions pel seu incompliment.¹⁶⁰ En el cas de les mesures coercitives, doncs, es podria fer una distinció ulterior entre les mesures que preveuen sancions i les mesures que no en preveuen. Seguint el suggeriment d'Argelaguet (1998, p. 16), també es podria incorporar a la tipologia l'existència o no de terminis per al compliment de l'obligació.¹⁶¹ Dins

159. Carrasco (1990, p. 213 i 215) observa que sovint les subvencions es poden convertir en instruments de regulació. La frontera entre el foment i la coacció no és tan nítida com sembla a primera vista.

160. Vegeu Vernet (1992c, p. 35) i la bibliografia citada.

161. En tot cas, el criteri decisiu és l'existència o no de sancions: fixar terminis en absència de sancions no augmenta veritablement el caràcter coercitiu d'una mesura.

de les mesures coercitives, doncs, tindríem tota una gamma que va des de les mesures que estableixen l'ús obligatori d'una llengua i no preveuen sancions ni terminis d'adaptació fins a les mesures que estableixen l'ús exclusiu d'una llengua, de manera immediata i amb les sancions més severes per l'incompliment d'aquestes mesures.

3.6. SUMARI

Al capítol 2 hem presentat el culturalisme liberal com a marc teòric del treball, entès com a teoria sobre la legitimitat liberaldemocràtica del proteccionisme cultural, i hem situat dins aquest marc la teoria de la seguretat lingüística, entesa com a concreció en matèria lingüística dels postulats del culturalisme liberal. En la presentació de la teoria de la seguretat lingüística hem descrit tres nivells de protecció en matèria de llengües: el règim de tolerància lingüística, per mitjà del qual els poders públics s'abstenen de prohibir i perseguir l'ús privat de les llengües; el règim d'oficialitat lingüística, per mitjà del qual els poders públics reconeixen una o més llengües com a vehicles de comunicació vàlids en un seguit de dominis públics, i el règim d'intervencionisme lingüístic en el sector privat, per mitjà del qual els poders públics fomenten o imposen l'ús d'una o més llengües oficials en dominis *no públics*.

En aquest capítol 3 hem fet una consideració molt breu sobre el règim de tolerància, i hem discutit més a fons el règim d'oficialitat. En primer lloc, hem revisat el concepte de llengua oficial, i hem convingut que s'ha d'entendre en un sentit funcional; això ens permet considerar oficials llengües que no han estat declarades oficials, i també ens serveix per a relativitzar l'oficialitat de les llengües que, tot i haver estat declarades oficials, en realitat no funcionen com a tals. La perspectiva funcional també té l'avantatge que ens permet de distingir *graus* d'oficialitat de les llengües i introdueix, per tant, possibles desigualtats entre llengües oficials, la qual cosa fa aflorar qüestions normatives rellevants que altrament podrien quedar obscurides. Això és molt pertinent per als nostres casos d'estudi, el Quebec i Catalunya, que són comunitats polítiques on funcionen dues llengües oficials i una part molt important del debat se centra en la legitimitat de les mesures que posen una de les dues llengües per davant de l'altra. En segon lloc, hem examinat els règims d'oficialitat possibles, a partir de la consideració de quatre estats democràtics lingüísticament heterogenis que també són, amb matisos més o menys seriosos, quatre il·lustracions del fenomen del «federalisme multinacional». Creuant el règim d'oficialitat de l'estat federal amb el de les unitats federades, hem obtingut quatre categories. Catalunya il·lustra la categoria que hem resumit amb la fórmula «unilinguisme al centre, *n*-lingüisme a les regions», i el Quebec, la que hem

anomenat «*n*-lingüisme al centre, *n*-lingüisme a les regions», amb el benentès que el grau d'oficialitat de l'anglès i el francès no és el mateix a les institucions federals canadenques que a les quebequeses. En tercer lloc, hem observat que la nostra tipologia no fa ús dels principis de territorialitat i personalitat que molts autors, des de MacKey (1979) fins a Boran (2001), utilitzen com a eina analítica bàsica per a descriure els règims d'oficialitat dels estats. En realitat, totes les distincions que fan aquests autors es poden reinterpretar a partir del concepte de llengua oficial.

Al final d'aquest capítol hem introduït una tipologia molt rudimentària per a l'anàlisi del tercer nivell de protecció, el règim d'intervencionisme en el sector privat. Aquí ens hem referit als àmbits d'ús en què es pot produir aquest intervencionisme i hem distingit diferents graus d'intervenció a partir del concepte de coerció. Davant d'un àmbit concret, els poders públics poden optar per intervenir o per no intervenir. Si hi intervenen, poden fer-ho de manera coercitiva o no coercitiva. Si ho fan de manera coercitiva, poden establir l'ús obligatori d'una o més llengües o establir-ne l'ús exclusiu. D'altra banda, les mesures de coerció poden preveure sancions en cas d'incompliment o no preveure'n. En gros, podríem dir que el nivell de coerció de la política lingüística del Quebec és més alt que el de Catalunya, i això ha tingut conseqüències evidents en la naturalesa de les controvèrsies lingüístiques que s'han generat en cada cas.

Aquest capítol, doncs, ens ha de permetre situar les polítiques lingüístiques del Quebec i de Catalunya dins una tipologia de polítiques lingüístiques possibles.¹⁶² L'objectiu dels dos capítols següents serà descriure amb un cert detall aquestes polítiques lingüístiques. Al capítol 4 analitzarem els problemes que van originar la política lingüística en cada cas, i al capítol 5 caracteritzarem aquestes polítiques lingüístiques a partir de les principals decisions legislatives referides tant al règim d'oficialitat com al règim d'intervencionisme en el sector privat. Això ens permetrà, al capítol 6, abordar les controvèrsies normatives que han envoltat aquestes decisions, a fi de «contrastar» la teoria esbossada al capítol 2 amb les dades empíriques dels nostres dos casos d'estudi.

162. En general, podríem dir que els règims d'oficialitat i d'intervencionisme són els dos eixos d'una gràfica en què es pot situar qualsevol política lingüística. A l'angle superior dret d'aquesta gràfica hi ha el grau màxim d'oficialitat i de coerció; a l'origen de coordenades, el grau zero d'oficialitat i el grau zero de coerció. A l'extrem de l'eix d'ordenades tenim el grau màxim d'oficialitat amb el grau zero de coerció, i a l'extrem de les abscisses, el grau màxim de coerció amb el grau zero d'oficialitat. D'acord amb la nostra aproximació, en què l'intervencionisme en el sector privat afecta llengües *oficials*, aquest darrer supòsit no existeix empíricament.

4. LES POLÍTIQUES DEL QUEBEC I DE CATALUNYA: LES RAONS

Al capítol 2 hem introduït el culturalisme liberal com a marc teòric de la nostra recerca, i hem presentat la teoria de la seguretat lingüística com una versió del culturalisme aplicada a la política lingüística. El proteccionisme lingüístic es pot desglossar en tres règims diferents, cadascun dels quals planteja les seves pròpies qüestions normatives: un règim de tolerància, un règim d'oficialitat i un règim d'intervencionisme en el sector privat. Al capítol 3 hem analitzat les opcions de política lingüística que s'ofereixen als estats i a les unitats subestats en estats federals o federalitzants, com ara Bèlgica, el Canadà, Suïssa i Espanya, i hem centrat la nostra atenció en els règims d'oficialitat i d'intervencionisme. Aquesta anàlisi ens permetrà situar les polítiques lingüístiques del Quebec i de Catalunya dins una tipologia de polítiques lingüístiques possibles. En aquest capítol que ara comença discutirem els «problemes» que van originar la política lingüística en cada cas, seguint de lluny l'esquema propi de l'anàlisi de polítiques públiques, que comença típicament amb la definició del problema, i al capítol 5 caracteritzarem les principals decisions legislatives que s'han adoptat en cada cas, referides tant al règim d'oficialitat com al règim d'intervencionisme en el sector privat.

4.1. EL QUEBEC

Les polítiques lingüístiques de Catalunya i del Quebec són les respostes a un mateix problema (la vulnerabilitat del català i del francès, respectivament), que es concreta en aspectes diferents. La vulnerabilitat del francès es concreta en un nombre de factors socials que van ser descrits en els informes de dues comissions d'investigació: la Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism-Commission royale d'enquête sur le bilinguisme et le bi-

culturalisme,¹⁶³ nomenada el 19 de juliol de 1963 pel Govern canadenc, que va publicar el seu informe entre el 1967 i el 1970; i la Commission d'enquête sur la situation de la langue française et sur les droits linguistiques,¹⁶⁴ nomenada pel Govern quebequès el 9 de desembre de 1968, que va enllestir el seu informe l'any 1972.¹⁶⁵

En la formulació utilitzada pel Tribunal Suprem del Canadà en la sentència del cas Ford,¹⁶⁶

the causal factors for the threatened position of the French language that have generally been identified are: (a) the declining birth rate of Quebec francophones resulting in a decline in the Quebec francophone proportion of the Canadian population as a whole; (b) the decline of the francophone population outside Quebec as a result of assimilation; (c) the greater rate of assimilation of immigrants to Quebec by the anglophone community of Quebec; and (d) the continuing dominance of English at the higher levels of the economic sector.

Tot seguit glossarem breument cadascun d'aquests factors causals, tot fent ús de la informació empírica imprescindible.

4.1.1. EL DECLIVI DE LA NATALITAT DELS FRANCÒFONS DEL QUEBEC

El factor (a), cal emmarcar-lo en l'evolució demogràfica dels grups lingüístics del Canadà, que es pot analitzar a partir de les dades del cens.

A l'hora de considerar la informació que proporciona el cens, cal distingir entre les característiques *ètniques* de la població i les pròpiament *lingüístiques*. El cens conté una pregunta sobre l'origen ètnic dels ciutadans, definit d'aquesta manera per Statistics Canada-Statistique Canada:

163. Coneguda com a «Comissió Laurendeua-Dunton» i també, més familiarment, com a «Comissió B i B».

164. Coneguda com a «Comissió Gendron».

165. En el camp específic de l'ensenyament, també cal esmentar la Royal Commission of Inquiry on Education in the Province of Quebec, coneguda com a «Comissió Parent», que va ser creada l'any 1961 i va publicar l'últim volum del seu informe cinc anys després.

166. Analitzem aquesta sentència al capítol 6. Sobre les raons de la política lingüística quebequesa, vegeu també Daoust (1983, p. 207 i seg.), D'Anglejan (1984, p. 31 i seg.), Bourhis (1984, p. 18 i seg.) i Laporte (1984, p. 55 i seg.). Segons Woehrling (1992, p. 99), els factors clau es redueixen a dos: «d'une part, la désaffection des immigrants allophones à l'égard de l'école française et leur intégration massive à la communauté anglophone et, d'autre part, l'infériorité du français par rapport à l'anglais dans la vie économique, au Québec même.» Per la seva banda, Esmán (1994) destaca la baixada de la natalitat al Quebec combinada amb la tendència dels immigrants a integrar-se a la comunitat anglòfona.

Ethnic Origin: Refers to the ethnic or cultural group(s) to which the respondent's ancestors belong. An ancestor is someone from whom a person is descended and is usually more distant than a grandparent. Ancestry should not be confused with citizenship or nationality.

Pel que fa a la llengua, el cens conté preguntes sobre els tres conceptes següents:

Mother tongue: the first language learned at home in childhood and still understood by the individual at the time of the census.

Home language: the language spoken most often at home by the individual at the time of the census.

Knowledge of official language: refers to the ability to conduct a conversation in English only, in French only, in both English and French, or in neither of the official languages of Canada.¹⁶⁷

Cal dir que a l'hora de justificar la política lingüística quebequesa s'han tingut en compte totes dues característiques, i de vegades s'han confós. Així, quan D'Anglejan (1984, p. 32) esmenta els factors socials que van precipitar la intervenció lingüística del Govern quebequès, utilitza l'expressió «francòfons» per a referir-se en realitat als «canadencs d'origen ètnic francès».¹⁶⁸

Els comentaris que farem a continuació es basen en les dades del cens referides a la llengua materna dels ciutadans canadencs, i no pas al seu origen ètnic. Com assenyalen Marmen i Corbeil (1999), «l'évolution de la taille des groupes linguistiques du Canada résulte principalement de facteurs tels que la fécondité et la migration internationale (immigration et émigration) et aussi, à l'échelle des provinces et des territoires, de la migration interprovinciale. Un autre phénomène influe également sur la taille de ces groupes: la transmission de la langue maternelle des parents aux enfants.» Tot seguit considerarem individualment cadascun d'aquests subfactors.

Fecunditat. Gràcies a una fecunditat superior a la dels anglòfons, entre el 1850 i el 1950 els francòfons van poder mantenir la seva proporció de la po-

167. L'any 1991 es va incorporar al cens una pregunta sobre la capacitat de sostenir una conversa en una llengua diferent del francès i de l'anglès. Des del 2001, el cens també conté una pregunta de dues parts sobre la llengua més usada a la feina: «The first part asks for the language the respondent uses most often in his or her work. The second part asks for any other languages used on a regular basis in the workplace.»

168. «Between 1961 and 1971, the percentage of francophones in the Canadian population declined from 30.4 to 28.7. Demographic projections [...] indicated that by the year 2000 this figure would further decrease to 23 %.» Si la variable rellevant és la llengua materna, entre el 1961 i el 1971 la proporció de *francòfons* va passar del 28,1 al 26,9 per cent, tal com veurem a la taula 17.

blació canadenc a l'entorn del trenta per cent, tot contrarestant el creixement de la comunitat anglòfona que es produïa a través de la immigració. En el període 1956-1961, l'índex sintètic de fecunditat encara va ser més alt per a les dones francòfones que per a les anglòfones (4,31 contra 3,8). Tanmateix la fecunditat dels francòfons va cedir des del començament dels anys seixanta, fins al punt d'esdevenir *inferior* a la dels anglòfons a partir del període 1966-1971, com es pot veure a la taula 16. A l'interior del Quebec, la fecunditat dels francòfons també va cedir, sense arribar a ser superada per la dels anglòfons.

TAULA 16
Índex sintètic de fecunditat segons la llengua materna al Canadà i al Quebec, del 1956 al 1976

	<i>Totes les llengües</i>	<i>Anglès</i>	<i>Francès</i>	<i>Altres</i>
Canadà				
1956-1961	3,88	3,80	4,31	3,48
1961-1966	3,51	3,48	3,66	3,40
1966-1971	2,49	2,46	2,36	2,85
1971-1976	1,98	1,95	1,85	2,32
Quebec				
1956-1961	3,99	3,26	4,22	2,79
1961-1966	3,43	3,04	3,54	2,93
1966-1971	2,26	2,09	2,27	2,58
1971-1976	1,82	1,62	1,81	2,26

En part com a conseqüència d'aquests canvis en la fecunditat, la proporció de la població de llengua materna francesa en el conjunt de la població canadenc va passar del vint-i-nou per cent l'any 1951 al 28,1 l'any 1961 i al 26,9 l'any 1971.

TAULA 17
Llengua materna. Francès. Milers de persones i percentatges

	<i>Canadà</i>		<i>Quebec</i>		<i>ROC</i>	
1951	4.068,8	29,0	3.347,0	82,5	721,8	7,3
1961	5.123,2	28,1	4.269,7	81,2	853,5	6,6
1971	5.792,7	26,9	4.866,4	80,7	926,3	6,0

TAULA 18
Llengua materna. Anglès. Milers de persones i percentatges

	Canadà		Quebec		ROC	
1951	8.280,8	59,1	558,3	13,8	7.722,6	77,6
1961	10.660,5	58,5	697,4	13,3	9.963,1	76,8
1971	12.967,4	60,1	788,8	13,1	12.178,6	78,4

Migració internacional. Històricament, la immigració ha fet créixer la població del Canadà. L'any 1951 hi havia 2.060.000 immigrants, que representaven el 14,7 per cent de la població. Deu anys després n'hi havia 2.844.000, que constituïen el quinze i mig per cent. Lingüísticament, la immigració s'ha traduït en un creixement de la població al·loglota (que no té el francès ni l'anglès com a llengua materna); entre el 1951 i el 1961 va passar de l'11,8 al tretze i mig per cent, com es pot veure a la taula 19.

TAULA 19
Llengua materna. Altres. Milers de persones i percentatges

	Canadà		Quebec		ROC	
1951	1.659,8	11,8	150,4	3,7	1.509,4	15,2
1961	2.454,6	13,5	292,1	5,6	2.162,4	16,7
1971	2.808,2	13,0	372,5	6,2	2.435,6	15,7

Però la immigració també ha contribuït a fer créixer els efectius del grup lingüístic anglès, tant directament com per mitjà de l'assimilació de la segona generació. Segons Marmen i Corbeil (1999, p. 69), «parmi la population immigrée ayant déclaré au recensement de 1996 être venue au Canada entre 1951 et 1996, on a relevé un nombre près de neuf fois plus élevé de personnes de langue maternelle anglaise (1,4 million) que de langue maternelle française (159.000).» D'altra banda, l'experiència dels immigrants arribats al Canadà al començament del segle xx mostra que els descendents dels immigrants solen aprendre l'anglès com a llengua materna. Així, fora del Quebec, el cinquanta per cent dels fills de dones immigrades al Canadà abans del 1981 van aprendre l'anglès com a llengua materna. Pel que fa al Quebec, els fills de les dones immigrades al Quebec abans del 1981 van aprendre com a llengua materna més l'anglès (divuit per cent) que no pas el francès (quinze per cent). (En can-

vi, des del 1981, els infants aprenen més el francès [onze per cent] que no pas l'anglès [quatre per cent].)

Migració interprovincial. La migració interprovincial ha condicionat l'evolució dels grups lingüístics, però no en el període anterior a l'eclosió de la política lingüística quebequesa. En tot cas, cal assenyalar que entre el 1971 i el 1996 prop de 400.000 anglòfons van marxar cap a altres províncies, cosa que va fer baixar la proporció d'anglòfons sobre la població quebequesa del catorze per cent del 1951 al nou per cent del 1996. Com assenyalen Marmen i Corbeil (1999, p. 75), «la migration des anglophones hors du Québec a atteint un sommet pendant la période de 1976 à 1981: environ 130.000 d'entre eux ont quitté le Québec vers d'autres provinces, alors que seulement 25.000 gagnaient la province depuis le reste du pays, pour une perte nette de plus de 100.000 dans la population anglophone. Cette migration a coïncidé avec l'adoption de mesures législatives (Loi 101) visant à promouvoir le statut du français et avec une conjoncture économique favorable dans d'autres grandes provinces.»

Transmissió de la llengua materna. Les dades del cens revelen que l'any 1971 al Quebec tant els matrimonis anglòfons com els francòfons transmetien la llengua respectiva a la seva descendència. Així, el 99,1 per cent dels fills de matrimonis anglòfon-anglòfona tenien l'anglès com a llengua materna, i el 99,6 per cent dels fills de matrimonis francòfon-francòfona hi tenien el francès. En els matrimonis mixtos francès-anglès, la llengua transmesa era el francès en el 49,1 per cent dels casos i l'anglès en el 50,6 per cent. Quan cap dels cònjuges era francòfon la situació era desfavorable al francès.

TAULA 20
*Llengua materna dels infants menors de divuit anys
que viuen en una família espòs-esposa. Quebec, 1971*

	<i>Anglès</i>	<i>Francès</i>	<i>No oficial</i>
Tots dos no oficial	14,1 %	2,9 %	83,0 %
Un francès, l'altre no oficial	17,5 %	74,6 %	7,9 %
Un anglès, l'altre no oficial	93,4 %	1,5 %	5,1 %

4.1.2. EL DECLIVI DE LA POBLACIÓ FRANCÒFONA FORA DEL QUEBEC

Començant per l'informe de la Comissió Laurendeau-Dunton, diferents estudis de l'època van mostrar proves de l'assimilació dels francòfons fora del Quebec.

En els estudis demolingüístics es fa servir el terme «transfert linguistique» per a designar la tendència a parlar més sovint a casa una llengua diferent de la llengua materna, que eventualment pot ser la llengua que hom transmet al fills i es pot convertir, doncs, en la llengua materna dels fills. Les dades disponibles assenyalen una incidència significativa de la transferència lingüística en la minoria francòfona de fora del Quebec.

L'any 1971, el 29,8 per cent dels francòfons de la resta del Canadà utilitzaven més sovint a casa una llengua diferent del francès. Per províncies, els percentatges oscil·laven entre el 8,8 per cent de Nova Brunswic i el 73,6 de la Colúmbia Britànica i el 74,4 de Yukon.¹⁶⁹

4.1.3. L'ASSIMILACIÓ DELS IMMIGRANTS A LA COMUNITAT ANGLÒFONA

L'assimilació dels immigrants a la comunitat anglòfona del Quebec s'ha d'emmarcar en una consideració més àmplia del fenomen de la immigració al Quebec. La immigració massiva al Quebec és un fenomen relativament recent. L'any 1871 hi havia un 1,6 per cent de població que no era d'origen francès o britànic. Entre el 1901 i el 1921, el Quebec va experimentar la primera onada migratòria, que va situar l'anterior proporció en el 4,9 per cent. En el decenni 1951-1961, el Quebec va rebre el nombre d'immigrants més gran de la seva història (més de 30.000 anuals), i l'any 1961 la proporció de la població d'origen no francès ni britànic va atènyer el 8,6 per cent.¹⁷⁰ Una circumstància que cal destacar és la forta concentració d'aquesta immigració a l'àrea metropolitana de Mont-real. De les 450.800 persones d'origen no francès ni britànic que hi havia al Quebec l'any 1961, 378.404 residien a l'àrea metropolitana de Mont-real. En general, el Quebec era la província canadenca amb el percentatge més elevat de concentració urbana de la població d'origen no francès ni britànic (92,1 per cent).

En el seu estudi sobre l'assimilació lingüística dels immigrants al Quebec, Caldwell (1977, p. 55) arriba a una conclusió inequívoca: «in the past thirty years, French has lost its place as the major beneficiary of language transfers in Quebec.» Les dades censals en què es basa Caldwell ofereixen la distribució de transferències que es pot veure a la taula 21.

Pel que fa a la inscripció escolar dels grups ètnics, les dades proporcionades a la Comissió Parent per la Comissió d'Escoles Catòliques de Mont-real van revelar que el curs 1962-1963 el 25,2 per cent dels fills dels immigrants italians es trobava en escoles de llengua francesa, mentre que el 74,8 per cent

169. Marmen i Corbeil (1999, p. 81).

170. Commission (1972c, p. 53 i 146, taula 8).

TAULA 21
*Distribució en percentatge de transferències lingüístiques a l'anglès i al francès
 per part dels qui tenen un altre origen ètnic (1931-1971)*

	% transferit al sector anglòfon	% transferit al sector francòfon
1931	48	52
1941	64	36
1951	70	30
1961	70	30
1971	62	38

TAULA 22
*Distribució d'alumnes segons el seu origen ètnic a les escoles franceses i angleses
 de la Comissió d'Escoles Catòliques de Mont-real (1962-1963)*

	Escoles franceses		Escoles angleses		Total
	Nombre	%	Nombre	%	
Anglès i escocès	1.028	11,0	7.262	89,0	8.290
Francès	149.814	96,9	4.832	3,1	154.646
Alemanys	137	17,2	658	82,8	795
Hongarès	127	19,9	513	80,1	640
Irlandès	578	17,7	2.689	82,3	3.267
Italià	4.175	25,2	12.381	74,8	16.556
Polonès	261	12,2	1.976	87,8	2.137
Portuguès	89	16,4	454	83,6	543
Espanyol	63	23,1	210	76,9	273
Ucraïnès	124	8,2	1.378	91,8	1.502
Altres	1.070	37,0	1.821	63,0	2.891

es trobava en escoles catòliques angleses. Les dades completes obtingudes per la Comissió Parent es poden veure a la taula 22.¹⁷¹

L'informe de la Comissió Parent va considerar que aquesta situació era alarmant respecte a la situació de trenta anys enrere, quan les matriculacions a les escoles franceses superaven el cinquanta per cent. La Comissió Gendron es va fer ressò d'aquestes dades¹⁷² i va constatar que el curs 1971-1972 la si-

171. Royal Commission (1966, p. 89-115). Reproduït a Mallea (1977, p. 96).

172. Commission (1972c, p. 202).

tuació s'havia agreujat, amb només un 10,7 per cent de matriculacions a les escoles franceses de la CECM.¹⁷³

En el conjunt de la regió de Mont-real, l'any 1970 la clientela escolar es repartia de la manera que es veu a la taula 23, segons la religió i la llengua parlada a casa.

TAULA 23
Clientela escolar a la regió de Mont-real. 1970

		<i>Francès</i>	<i>Anglès</i>	<i>Altres llengües</i>
Sector públic catòlic	Escoles franceses	97,70 %	0,72 %	1,58 %
	Escoles angleses	8,58 %	36,30 %	55,02 %
	Escoles bilingües	96,70 %	3,30 %	
Sector públic protestant	Escoles franceses	100,00 %		
	Escoles angleses	4,38 %	77,34 %	18,38 %
	Escoles bilingües	37,30 %	41,30 %	21,40 %
Sector privat catòlic	Escoles franceses	97,10 %	1,70 %	1,15 %
	Escoles angleses	20,30 %	69,30 %	10,40 %
Sector privat protestant	Escoles franceses	13,30 %	66,60 %	20,00 %
	Escoles angleses	3,70 %	92,60 %	3,70 %
	Escoles bilingües	65,90 %	28,90 %	5,02 %
Altres escoles	Escoles franceses	100,00 %		
	Escoles angleses	8,30 %	46,50 %	45,20 %

Aquesta situació es relaciona directament amb el quart factor esmentat al començament. Segons la Comissió Gendron, si la gran majoria dels immigrants escollia l'escola anglesa era, entre altres raons, per «le contrôle de la plus grande partie de l'économie québécoise par les intérêts américains et anglo-canadiens.»¹⁷⁴ Aquesta és la qüestió que considerarem a la secció següent. Abans de passar-hi, però, convé recordar l'existència d'un sector d'alumnes francòfons inscrits en escoles angleses. Segons Caldwell (1977, p. 61), en només cinc anys (del 1969 al 1974) els alumnes francòfons van passar del 8,4 al 12,4 per cent de tots els alumnes inscrits en escoles angleses.

173. Commission (1972c, p. 202).

174. Commission (1972c, p. 73).

4.1.4. EL DOMINI DE L'ANGLÈS A L'ECONOMIA

En el seu informe, la Comissió Laurendeau-Dunton va constatar la concentració de francòfons en els salaris més baixos i el control dels llocs directius per part dels anglòfons a partir d'enquestes entre empreses manufactures: «À mesure qu'on s'élève dans l'échelle de rémunération des grandes entreprises manufacturières, la proportion des francophones décline.»¹⁷⁵

TAULA 24
*Personal assalariat de trenta-sis grans empreses de Mont-real,
per llengua i nivell de salari^a*

	<i>Francòfons</i>	<i>Anglòfons</i>
5.000-6.499 \$	49 %	51 %
6.500-7.999 \$	41 %	59 %
8.000-9.999 \$	27 %	73 %
10.000-11.999 \$	23 %	77 %
12.000-14.999 \$	17 %	83 %
15.000 i més \$	17 %	83 %

a. Mallea (1977, p. 172) i D'Anglejan (1984, p. 34).

TAULA 25
*Personal assalariat de trenta-una grans empreses del Quebec (Mont-real exclòs),
per llengua i nivell de salari^a*

	<i>Francòfons</i>	<i>Anglòfons</i>
5.000-6.499 \$	82 %	18 %
6.500-7.999 \$	76 %	24 %
8.000-9.999 \$	61 %	39 %
10.000-11.999 \$	42 %	58 %
12.000-14.999 \$	35 %	67 %
15.000 i més \$	23 %	77 %

a. Reproduït per Mallea (1977, p. 67).

175. Commission royale (1969, p. 1022). Vegeu també Mallea (1977).

L'informe de la Comissió Gendron del 1972 va confirmar aquests resultats. Per començar, la Comissió va detectar l'existència d'una segregació horitzontal («par juxtaposition de groupes dans les secteurs d'activité différents») i una segregació vertical («par étagement des groupes dans la hiérarchie des tâches et des fonctions») dins la mà d'obra quebequesa.¹⁷⁶ La taula 26 ofereix proves de la segregació horitzontal. Mentre que en el conjunt de la mà d'obra quebequesa l'any 1971 hi havia 5,3 treballadors francòfons per cada treballador anglòfon (1.820.000 francòfons i 344.000 anglòfons), en la indústria primària la raó arribava a dinou; en canvi, en el sector de les finances, baixava a 2,4.

TAULA 26
*Nombre de treballadors francòfons per cada treballador anglòfon
per sector d'activitat^a*

<i>Sectors d'activitat</i>	<i>Nombre de treballadors francòfons</i>
Indústria primària	19,0
Indústria de la construcció	15,7
Administració pública	9,0
Comerç	8,1
Serveis personals i socials	5,7
Indústria secundària	4,9
Serveis d'utilitat pública	3,2
Serveis financers	2,4

a. Commission (1972a, p. 117, taula I.62).

La taula 27, d'altra banda, ofereix proves de la segregació vertical. En paraules de la Comissió, hi havia dos sectors, la indústria primària i la secundària, que «sont dominés en haut par des anglophones et en bas par les francophones.»

Pel que fa a l'estratificació salarial, l'informe de la Comissió Gendron va confirmar els resultats de la Comissió Laurendeau-Dunton. Una enquesta amb dos mil quadres d'empreses privades va revelar que la representació dels francòfons no era proporcional a la seva importància numèrica en el conjunt de la mà d'obra (77,7 per cent). En paraules de la Comissió, «non seulement les francophones sont-ils sous représentés dans l'ensemble des cadres, mais plus on s'élève dans la hiérarchie administrative et technique, plus ils se raréfient.»

En un altre estudi fet amb els treballadors de les seus socials de deu empreses multinacionals, la Comissió va descobrir que per cada treballador

176. Commission (1972a, p. 117).

TAULA 27
*Nombre de francòfons per cada anglòfon per sector d'activitat
i per nivell d'ocupació^a*

	<i>Adminis- tradors i pro- fessionals</i>	<i>Empleats d'oficina i venedors</i>	<i>Empleats dels serveis de transports i telecomu- nicacions</i>	<i>Encarregats i obrers</i>
Indústria primària	2,3	10,0	12,0	18,0
Indústria de la construcció	4,0	2,2	38,0	73,5
Administració pública	7,5	35,5	7,0	6,8
Comerç	7,2	6,9	6,8	15,1
Serveis personals i socials	4,7	5,5	9,3	9,8
Indústria manufacturera	1,1	3,5	8,3	11,0
Serveis d'utilitat pública	1,8	2,1	2,2	4,9
Serveis financers	2,4	2,5	2,0	2,0

a. Commission (1972a, p. 119, taula I.63).

francòfon n'hi havia dos d'anglòfons, i que la infrarepresentació dels francòfons s'accentuava a mesura que hom pujava en l'escala dels salaris. Així, els francòfons tenien el trenta per cent de salaris inferiors a deu mil dòlars, però només el quinze per cent dels salaris superiors a vint-i-dos mil dòlars.

A diferència de la Comissió Parent i de la Comissió Laurendeau-Dunton, la Comissió Gendron no va assumir que l'ensenyament fos el factor clau per a superar la vulnerabilitat del francès. Com diu Mallea (1977, p. 11), «the most important conclusion reached by the “Gendron” Commission was that the language of work, *not* the language of instruction was the crucial variable for the maintenance and promotion of the French language in Québec. For example, the Commission argued that the proclivity of immigrants to integrate with the Anglophone community stemmed from causes “quite beyond the mere fact” that their children attend English-speaking schools. Economic motivations were far more important.»

En tot cas, això no vol dir que la Comissió Laurendeau-Dunton no fes propostes per a la francesització de les relacions laborals. Així, en el tercer volum del seu informe, dedicat al món del treball, aquesta comissió va recomanar «that in the private sector in Quebec, governments and industry adopt the objective that French become the principal language of work at all levels.»

A més de les comissions esmentades, el factor (*d*) també va ser estudiat per l'economista François Vaillancourt a partir de les dades del cens del 1971,

primer en la seva tesi doctoral¹⁷⁷ i després en un estudi encarregat pel Conseil de la langue française.¹⁷⁸

L'any 1970 els francòfons, que constituïen poc més del vuitanta per cent de la població del Quebec, tenien el 74,7 per cent de la renda. En canvi, els anglòfons, que eren el tretze per cent de la població, tenien el 17,8 per cent de la renda.

TAULA 28
Distribució de la renda segons els grups lingüístics (1970)^a

Francòfons unilingües	37,5 %
Francòfons bilingües	37,2 %
Anglòfons unilingües	9,2 %
Anglòfons bilingües	8,6 %
Anglòfons-francòfons	
Al·loglots francòfons	1,0 %
Al·loglots anglòfons	2,7 %
Al·loglots bilingües	3,3 %
Al·loglots altres	0,5 %
Total	100,0 %

a. Vaillancourt (1988, p. 49, taula 2-2). Vegeu també <<http://www.olf.gouv.qc.ca/index.html>>

Naturalment, aquesta distribució de la renda implica diferències en la remuneració dels quebequesos segons les seves característiques lingüístiques. Segons Vaillancourt, «en 1970, les hommes anglophones, unilingues ou bilingues, tiraient de leurs attributs linguistiques un revenu de travail plus élevé que les francophones unilingues», com es pot veure a la taula 29.

Aquestes desigualtats econòmiques relacionades amb la llengua tenen el seu reflex en les actituds lingüístiques dels parlants. El sociolingüista Wallace Lambert i els seus col·legues van dissenyar el test *matched-guise* per estudiar els efectes psicosocials del bilingüisme a Mont-real.¹⁷⁹

En el primer estudi fet als anys 1958-1959, els estudiants FC [francòfons] van avaluar «the EC guises [anglòfons] significantly *more* favourably than

177. Vaillancourt (1980) és una versió lleugerament modificada de la tesi doctoral presentada a la Queen's University de Kingston l'any 1978.

178. Vaillancourt (1988).

179. En aquest test es demana als oients que valorin les qualitats personals de parlants que han estat enregistrats fent servir alternativament les llengües que són objecte de la investigació. La idea és mantenir el context, el text i els parlants constants, i variar només la llengua utilitzada, a fi de copsar l'efecte que la tria lingüística provoca en els oients.

TAULA 29
Rendes mitjanes del treball al Quebec. Homes. 1970^a

	<i>Dòlars</i>	<i>Raó en relació amb els francòfons unilingües</i>
Anglòfons unilingües	8.171	1,59
Anglòfons bilingües	8.938	1,74
Francòfons unilingües	5.136	
Francòfons bilingües	7.363	1,43
Al·loglots anglòfons	6.462	1,26
Al·loglots francòfons	5.430	1,06
Al·loglots bilingües	7.481	1,46
Al·loglots altres	4.229	0,82

a. Vaillancourt (1988, p. 56, taula 3-1).

the FC guises on a whole series of traits.»¹⁸⁰ Segons aquest estudi, «not only did the FC judges generally downgrade representatives of their own ethnic-linguistic group, they also rated the FC guises much more negatively than the EC judges had.» Lambert i els seus col·legues van considerar aquests resultats «as a reflection of a community-wide stereotype of FCs as being relatively second-rate people, a view apparently shared by certain subgroups of FCs.»

En un estudi posterior (Preston, 1963) es va confirmar la tendència del primer estudi. Segons Lambert (1967, p. 97), «the general pattern of evaluations presented by the FC judges [...] indicates that they view their own linguistic cultural group as *inferior* to both the English Canadian and the European French groups.»¹⁸¹ Com diu Woolard (1992, p. 125), els resultats d'aquests estudis van interpretar-se «com una mesura de la falta de prestigi social de la llengua francesa i de l'autoestigmatització dels francòfons del Canadà.»

4.2. CATALUNYA

A diferència del Quebec, a Catalunya no es van crear comissions d'investigació sobre l'estat de la llengua catalana, les conclusions de les quals permetessin orientar la política lingüística. La política lingüística catalana es va formular en el context d'un canvi polític fonamental, que va significar el pas d'un

180. Lambert (1967, p. 94 i seg.). La cursiva és de l'autor.

181. La cursiva és de l'autor.

estat autoritari i centralista a un estat liberaldemocràtic descentralitzat. Per això la discussió sobre la política lingüística no es va basar en estudis sociològics exhaustius, sinó que va esdevenir una dimensió més de la construcció del nou sistema polític.

Segons Argelaguet (1993, p. 80 i seg.), durant l'elaboració de l'Estatut d'autonomia de Catalunya es van contraposar dues definicions diferents del problema lingüístic. Els partits nacionalistes (CDC, UDC i ERC) «concebien la qüestió com un problema d'ús del català, és a dir, calia garantir-ne legalment l'ús a través d'exigir-ne el coneixement.» En aquest sentit, l'aspecte més discutit va ser la pretensió de CDC d'incorporar a l'article 3 de l'Estatut una obligació de saber el català anàloga a l'obligació de saber el castellà establerta per la Constitució espanyola. En canvi, segons els partits d'esquerra (PSC-PSOE i PSUC), que s'oposaven a establir l'obligatorietat de saber el català, «el problema fonamental al qual s'enfronta la situació del català a Catalunya és el seu coneixement.» La conclusió del debat és que «s'adopta la definició del problema proposada per les forces d'esquerres, segons les quals és imprescindible impulsar el coneixement del català, perquè aquest encara és molt deficitari.» En tot cas, els partits nacionalistes van aconseguir introduir el mandat de l'article 3.3, que situa l'obligació de saber el català en un futur d'«igualtat plena [del català i el castellà] quant als drets i deures dels ciutadans de Catalunya.»¹⁸²

El dèficit de coneixement del català per part dels catalans és un dels factors socials bàsics que explica la política lingüística de Catalunya. Naturalment, aquest dèficit era una de les conseqüències de l'exclusió del català de la vida pública que havia practicat el franquisme.¹⁸³ En una visió àmplia, el factor social bàsic que explica la intervenció governamental en matèria de llengües a Catalunya és la situació precària de la llengua produïda per l'efecte combinat de la proscripció pública esmentada i de l'arribada de grans contingents de població hispanòfona d'altres regions d'Espanya que no va ser possible socialitzar en català. En tot cas, a diferència del Quebec, aquesta situació precària no es va documentar en dades d'uns censos lingüístics inexistents ni en les troballes de cap comissió d'estudi governamental.

Tot i que no hi ha estudis demolingüístics fiables, les dades demogràfiques poden oferir una aproximació a l'erosió del grup lingüístic català durant el segle xx, com a conseqüència de la immigració.

182. Vegeu també Argelaguet (1999, p. 55).

183. Sobre la persecució del català durant el règim franquista, vegeu Solé i Villarroya (1993) i Benet (1995). El primer és una cronologia de tot el període, i el segon, un exhaustiu estudi centrat en els primers anys de la dictadura. Aquesta persecució va ser la continuació d'una política de monolingüisme que va començar al segle XVIII. Per a una visió panoràmica d'aquesta, vegeu Ferrer (1985). Sobre la dictadura del general Primo de Rivera (1923-1930), vegeu Roig (1992).

En l'època contemporània, la immigració a Catalunya va començar a ser important a partir del 1920. Segons les dades de Termes (1984, p. 129), el percentatge de no-catalans residents a Catalunya va ser baix fins a aquesta època, com es pot veure a la taula 30.

TAULA 30
Percentatge d'immigrants a Catalunya (1887-1930)

1887	1,25
1897	3,33
1900	4,22
1910	5,44
1920	14,03-14,41
1930	19,61-23,64 (segons la font)

En tot cas, aquesta immigració de la tercera dècada del segle xx no era totalment de llengua castellana. Segons Termes (1984, p. 131), l'origen lingüístic dels immigrants de la província de Barcelona es repartia de la manera que es pot veure a la taula 31.

TAULA 31
Origen lingüístic dels immigrants (1920 i 1930)

	<i>Catalanoparlants</i>		<i>Castellanoparlants</i>	
	<i>Nombre</i>	<i>% població</i>	<i>Nombre</i>	<i>% població</i>
1920	235.999	17,71	159.443	11,82
1930	329.708	18,31	318.956	17,49

La gran onada migratòria del segle xx es va produir després de la Guerra Civil, entre el 1950 i el 1975. Com assenyala Termes, entre el 1950 i el 1975 el creixement migratori va donar 1,4 milions de persones a Catalunya. Només en el període 1962-1975 Catalunya va registrar un saldo migratori amb la resta d'Espanya de 845.248 persones. Així, entre el 1950 i el 1975 Catalunya gairebé va duplicar la seva població, que va passar de 3.218.596 a 5.660.393 persones.

La novetat de la immigració de la segona meitat del segle xx és que procedia majoritàriament de territoris de llengua castellana, començant per Andalusia. El resultat d'aquests moviments de població va ser que el grup lingüístic

català va deixar de ser hegemònic en el seu territori històric, i especialment a la província de Barcelona, on l'any 1975 residien 4,4 milions d'habitants, que constituïen el setanta-set per cent de la població de Catalunya (5,6 milions).

Aquesta pèrdua d'hegemonia es pot constatar amb la pregunta sobre la llengua familiar habitual del primer cens lingüístic oficial del 1975.¹⁸⁴ Les dades obtingudes són indicatives de la situació social de la llengua catalana en una part del territori habitada per tres quarts parts de la població.¹⁸⁵

Les preguntes del cens es referien a la capacitat d'entendre el català, a la capacitat de parlar-lo, a la capacitat d'escriure'l i a la condició del català com a llengua familiar habitual:¹⁸⁶

TAULA 32
Dades del cens (1975)

	<i>Entenen el català</i>	<i>El saben parlar</i>	<i>Llengua familiar</i>	<i>L'escriuen</i>
%	74,3	53,1	41,7	14,5

Segons Torres (1980), que es basa en els estudis disponibles de l'època, les dades de coneixement més versemblants per al conjunt de Catalunya serien un vuitanta per cent per a la capacitat d'entendre i un seixanta per cent per a la capacitat de parlar; pel que fa a l'ús, considera que les dades més fiables són les d'un estudi inèdit de Jaume Bibiloni i Rosa Junyent, segons el qual el cinquantadós per cent dels adults residents a Catalunya tenien el català com a llengua familiar; el quaranta per cent, el castellà, i el sis per cent, totes dues llengües.

Tornant al cens del 1975, és interessant examinar la situació dels vint-i-set municipis que en aquell temps formaven l'anomenada Corporació Metropolitana de Barcelona, en la qual residien dues tercers parts dels habi-

184. Dos problemes tècnics bàsics d'aquest cens són que es va limitar a la província de Barcelona i que en realitat no era un cens, perquè en els municipis de més de cinc-cents habitants es va treballar amb mostres molt inferiors al cent per cent. A la ciutat de Barcelona, a més, es van detectar greus irregularitats en la recollida de dades. Com diu Reixach en l'estudi de les dades, «els resultats del Cens Lingüístic en el municipi de Barcelona s'han de considerar carents de validesa estadística i útils només com a indicatius de tendències en l'ús i coneixement de la llengua catalana.»

185. Reixach (1985). Les enquestes coetànies abonen la validesa d'aquestes dades. Vegeu Torres (1980) i Torres (1985).

186. La pregunta sobre la llengua familiar habitual va desaparèixer en el cens següent (1981) i no s'ha tornat a formular mai més. Com hem assenyalat al capítol 1, els censos lingüístics que s'apliquen a Catalunya no permeten classificar la població en funció de la seva llengua materna o habitual, a diferència dels censos canadencs i dels de molts altres territoris rellevants del món.

tants de la província de Barcelona i una mica més de la meitat dels habitants de Catalunya.

TAULA 33
Dades del cens (1975) segons la grandària dels municipis

	<i>Entenen el català %</i>	<i>El saben parlar %</i>	<i>Llengua familiar %</i>	<i>L'escriuen %</i>
2.000-5.000	80,9	64,5	55,9	14,6
5.000-10.000	79,6	52,5	37,4	15,1
10.000-25.000	53,7	35,1	26,5	8,6
25.000-50.000	60,0	37,2	26,6	8,4
>50.000	54,0	30,6	20,7	6,2
CMB (sense B)	55,4	33,0	23,0	7,1
Barcelona	83,4	60,8	46,9	19,2
CMB (amb B)	72,0	49,3	37,0	14,3

En el seu estudi sobre els censos del 1975 i el 1981, Reixach (1985, p. 166) conclou que «és evident [...] que la situació sociolingüística catalana actual, en els termes en què intenten conèixer-la els censos de 1975 i 1981, depèn fonamentalment de la immigració.»

A la província de Barcelona, sense comptar la capital, eren nascuts a Catalunya el 55,9 per cent dels habitants; als territoris catalanoparlants de les Illes Balears i València, l'1,6; a la resta d'Espanya, el 41,4, i a l'estranger, l'1,1. La taula 34 mostra la poca difusió del català entre els nascuts a la resta d'Espanya:

TAULA 34
Dades del cens segons el lloc de naixement

	<i>Entenen el català %</i>	<i>El saben parlar %</i>	<i>Llengua familiar %</i>
Catalunya	79,2	69,7	61,6
Balears i València	86,4	66,3	48,6
Rest a d'Espanya	53,5	18,6	7,1
Estranger	64,5	38,7	24,9
Total	68,5	48,1	38,3

Considerant que en tot Catalunya l'any 1975 hi havia uns 2.200.000 immigrants, Reixach (1985, p. 166) avalua «en xifres rodones i de forma aproximativa» la situació lingüística de la immigració de la manera següent:

TAULA 35
Estimació sobre les característiques lingüístiques dels immigrants

	<i>Entenen el català</i>		<i>El saben parlar</i>		<i>Llengua familiar</i>	
Sí	50 %	1.100.000	20 %	550.000	7 %	220.000
No	50 %	1.100.000	80 %	1.650.000	93 %	1.980.000

L'arribada de la immigració es va produir en un context polític en què no existien instruments formals de socialització en català, com l'escola, l'Administració o els mitjans de comunicació. Des de la derogació de l'Estatut d'autonomia republicà, l'any 1938, la llengua catalana no va reaparèixer en el sistema educatiu públic fins als anys setanta, amb el Decret 1433/1975, de 30 de maig, pel qual s'autoritzava amb caràcter experimental la inclusió de l'ensenyament de les «llengües natives espanyoles» com a matèria voluntària per als alumnes dels centres d'Educació Preescolar i Educació General Bàsica. En el cas de l'Administració, fins el Decret 2929/1975, de 31 d'octubre, no va ser legalment possible utilitzar les «llengües regionals» en les institucions públiques. Cal dir que, segons aquest decret, l'única possibilitat d'usar oficialment les llengües diferents del castellà es reduïa a l'Administració local, i encara només en comunicacions orals de segon ordre.¹⁸⁷

Pel que fa als mitjans de comunicació, el primer diari en català després de la Guerra Civil no va aparèixer fins l'any 1976, i tot i que les emissions de televisió en català van començar cap al final del període franquista el primer canal íntegrament en català no va començar les seves emissions regulars fins l'any 1984.

187. Article 3: «El castellano, como idioma oficial de la Nación, y vehículo de comunicación de todos los españoles, será el usado en todas las actuaciones de los Altos Órganos del Estado, Administración Pública, Administración de Justicia, Entidades Locales y demás Corporaciones de Derecho Público. Será asimismo el idioma utilizado en cualesquiera escritos o peticiones que a los mismos se dirijan o que de ellos emanen.» Article 5: «Las Entidades y demás Corporaciones de carácter local podrán utilizar oralmente las lenguas regionales en su vida interna, salvo en las sesiones plenarias cuando se trate de propuestas de asuntos que deban motivar acuerdos u otros actos formales que se consignen en acta, en las que deberá utilizarse el idioma oficial [...]»

Una altra diferència bàsica entre el Quebec i Catalunya fa referència a la posició de les llengües en el sector econòmic. Tot i que a Catalunya no hi ha estudis meticulosos com els de Vaillancourt sobre el Quebec, l'evidència disponible assenyala que el català, tradicionalment, ha ocupat els esglaons superiors del sector econòmic. A l'estudi sobre el cens del 1975 no hi ha un capítol sobre llengua i nivell de renda, però hi ha dos capítols que aporten evidència indirecta sobre aquesta relació.

En el capítol «professió i llengua», podem observar que el percentatge de persones que tenen el català com a llengua familiar habitual supera el cinquanta per cent en tots els grups professionals llevat del «personal de serveis», els «treballadors qualificats i no qualificats» i les Forces Armades. Aquests tres grups també són els que registren percentatges més baixos respecte a les habilitats d'entendre, parlar i escriure el català. Com es pot veure a taula 36,¹⁸⁸ els «dirigents de l'Administració pública i l'empresa privada» són els que re-

TAULA 36
Coneixement i ús del català per professions.
Província de Barcelona (sense la capital)

	<i>Entenen el català %</i>	<i>El saben parlar %</i>	<i>L'escriuen %</i>	<i>Llengua familiar %</i>
Professionals, tècnics i similars	91,8	74,2	41,4	59,5
Dirigents de l'Administració pública i l'empresa privada	97,1	88,6	45,0	80,0
Personal administratiu i similar	91,4	73,3	30,5	55,2
Comerciants i venedors	88,3	72,5	24,4	57,4
Personals dels serveis	71,7	44,7	9,2	30,9
Agricultors, pescadors	91,2	84,6	20,0	81,4
Treballadors qualificats i no qualificats	71,8	44,4	9,4	30,5
Forces Armades	54,4	16,6	2,6	9,1
No actius	59,7	44,4	8,6	38,1
No consta	69,1	46,3	10,7	37,3
Total	68,3	48,0	11,5	38,2

188. Reixach (1985, p. 121).

gistren uns percentatges més elevats quant a la competència (97,1, 88,6 i 45) i atenyen un vuitanta per cent quant a l'ús del català com a llengua familiar habitual. Aquestes xifres són molt superiors a les dels «treballadors qualificats i no qualificats» (71,8, 44,4 i 9,4 pel que fa a la competència i 30,5 pel que fa a l'ús familiar del català).

En aquest panorama destaca la situació dels treballadors, que l'any 1975 representaven el trenta per cent de la població de la província i el seixanta-cinc per cent de la població activa. Segons Reixach (1985, p. 130), «el seu gran nombre i la seva poca catalanització fan baixar en picat les xifres generals de coneixement i ús del català.» La taula 37 reuneix les dades referides als treballadors de Barcelona ciutat, la resta de la província i la província en conjunt.¹⁸⁹

TAULA 37
Coneixement i ús del català entre els treballadors

	<i>Barcelona ciutat %</i>	<i>Resta província %</i>	<i>Total %</i>
Entenen el català	85,0	71,8	76,4
Saben parlar-lo	57,3	44,4	50,6
El tenen com a llengua familiar habitual	40,3	30,5	35,2
L'escriuen	15,0	9,4	12,0

Aquestes dades, doncs, suggereixen una estratificació ètnica en el món del treball a l'inrevés de la que hem vist que existia al Quebec. El capítol «grau d'instrucció i llengua», d'altra banda, també il·lustra com el coneixement del català i el seu ús com a llengua familiar habitual augmenten amb el grau d'instrucció. Si acceptem que existeix una relació positiva entre el grau d'instrucció de les persones i el seu nivell de renda, podem concloure, indirectament, que el coneixement del català i el seu ús com a llengua familiar habitual augmenten amb el nivell de renda.

A més del cens del 1975, hi ha altres fonts que suggereixen la mateixa relació entre el lloc de naixement (com a succedani de la llengua) i la «classe social». Segons Miguélez (1987, p. 306), «tots els estudis disponibles que fan referència a la dècada dels seixanta mostren una diferència notable, quant al

189. Reixach (1975, p. 130).

TAULA 38
Coneixement i ús del català per grau d'instrucció.
Província de Barcelona (sense la capital)

	<i>Entenen el català %</i>	<i>Saben parlar-lo %</i>	<i>L'escriuen %</i>	<i>Llengua familiar %</i>
Analfabets < 10 anys	36,0	25,1	—	26,4
Analfabets > 10 anys	46,7	25,9	—	20,8
Primària incompleta	63,1	40,1	5,4	31,0
Primària completa	80,6	58,6	15,2	45,6
Batxillerat elemental	91,7	75,6	31,2	59,2
Batxillerat superior	93,8	79,8	42,8	63,8
Formació professional	89,8	70,5	31,0	53,8
Carreres intermèdies	92,6	78,4	43,7	66,1
Ensenyament superior	92,7	75,7	50,3	62,3
Total	68,3	48,0	11,5	38,2

grau de mobilitat entre immigrants i nadius, que és desfavorable als immigrants.» Un d'aquests estudis és el de Pinilla de las Heras, que permet concloure a Miguélez que «com més baixa és la categoria més alta és la presència d'immigrants —a l'última, el 80 % són immigrants i l'11 % són nadius—, i com més alta és la categoria més alta és la presència de nadius —a la primera, el 80 % són nadius i el 20 % són immigrants.»¹⁹⁰ Segons Miguélez (1987, p. 309), els estudis posteriors confirmen la mateixa situació: així, en la investigació de Carlota Solé, torna a aparèixer «una estratificació accentuada que indica diferències entre 1-3 i 1-5 en les categories més baixes, en detriment dels nascuts fora de Catalunya.»¹⁹¹ En la mateixa línia, després de revisar un estudi del Banco de Bilbao del 1984, Sàez (1980) conclou que «per raons d'estructura social diferencial entre autòctons i nouvinguts, així com per arrelament, la immigració nodreix sobretot les classes populars de Catalunya, i en grau important i creixent, encara que minoritari, les classes mitjanes; els autòctons, per contra, formen el gruix dels esglaons més ben remunerats i de major ascendent social.»

En el cas del Quebec, hem vist com la posició inferior del francès en el sector econòmic es traduïa en un estatus inferior de la llengua, que s'havia detectat en els estudis experimentals de Lambert i altres autors. Doncs bé, en el

190. E. PINILLA DE LAS HERAS (1973-1975).

191. C. SOLÉ (1981).

cas de Catalunya, la posició superior del català es tradueix en un estatus també superior detectable amb la mateixa metodologia.

En un estudi sobre bilingüisme i etnicitat a Barcelona, Woolard va aplicar el test *matched-guise* a una mostra de dos-cents quaranta estudiants d'ensenyament secundari i superior. Els estudiants havien de puntuar cada veu enregistrada segons quinze trets (intelligent, simpàtica, culta, etc.) en una escala de sis punts (de «molt poc» a «molt»). Contràriament a Lambert, que havia examinat els judicis en cada un dels trets per separat, Woolard va fer una anàlisi factorial, i va anomenar «estatus» un dels factors. L'anàlisi de les dades obtingudes va permetre a Woolard observar que hi havia un efecte de la llengua dels locutors sobre l'estatus, que ella va resumir en aquest principi: «Els qui parlen català evoquen majors sentiments d'estatus.» Segons ella, «aquest resultat contradiu l'expectativa dels planificadors lingüístics i dels sociolingüistes que se centren en la importància de les sancions d'ordre legal i institucional a l'hora de determinar l'estatus o prestigi d'una llengua. En aquest model, esperariem que fos el castellà la llengua que rebés puntuacions més altes d'estatus.»¹⁹² L'explicació avançada per Woolard relaciona aquest resultat amb el poder econòmic: «Opino que és aquest poder econòmic superior dels catalans allò que constitueix el fonament per l'atribució del prestigi lingüístic.»¹⁹³

4.3. SUMARI

En aquest capítol hem considerat els «problemes» que van originar les polítiques lingüístiques del Quebec i de Catalunya. Com hem dit al començament, les polítiques lingüístiques de Catalunya i del Quebec són les respostes a un mateix problema (la vulnerabilitat del català i del francès, respectivament), que es concreta en aspectes diferents. En el cas del Quebec, els quatre factors causals de la vulnerabilitat del francès que hem examinat són: el descens de la natalitat dels francòfons quebequesos i el descens de la proporció de francòfons quebequesos en el conjunt de la població canadenca; el descens de la població francòfona de fora del Quebec a través de l'assimilació a la comunitat anglòfona, la tendència dels immigrants al Quebec a assimilar-se a la comunitat anglòfona; i el domini de l'anglès en el món econòmic. Els dos darrers, que estan fortament relacionats, proporcionen la justificació d'algunes de les mesures més controvertides de la política lingüística quebequesa. Segons Woehrling (1993, p. 12), per exemple, l'objectiu general de la

192. Woolard (1992, p. 160).

193. Woolard (1992, p. 164).

Llei 101 seria «amener les non-francophones à apprendre et à utiliser le français», i en aquest sentit el veritable objectiu de mesures com la retolació exclusivament en francès seria contribuir «à modifier l'attitude psychologique des non-francophones à l'égard de la langue française, en les persuadant qu'il est nécessaire pour eux d'apprendre et d'utiliser cette langue.»

A Catalunya, el problema s'ha definit en uns altres termes. Com ja hem anunciat al capítol 1, la divisió lingüística que caracteritza la societat catalana no s'ha traduït institucionalment en l'existència de dos grups lingüístics definits per mitjà del cens. Almenys en el discurs polític dominant, el problema lingüístic a Catalunya s'ha concebut com un problema de *tota* la societat, i no solament de la part de la societat que, en un cens com el canadenc, declararia tenir el català com a llengua materna. En aquest sentit, la vulnerabilitat del català s'ha interpretat més en termes polítics, com una conseqüència de la severa prohibició del català durant el franquisme, que va produir una població àmpliament analfabeta en la llengua autòctona, que no pas en termes sociodemogràfics, com el resultat del gran descens de la proporció de catalanòfons en el conjunt de la població catalana i espanyola a causa de la immigració. En tot cas, la naturalesa del fenomen immigratori és diferent en cada cas. Al Quebec, que va esdevenir una societat receptora d'immigració estrangera molt abans que Catalunya, la preocupació es va centrar en la tendència observable dels immigrants estrangers a integrar-se a la minoria anglòfona local. A Catalunya, la immigració estrangera és molt més recent, i és tot just en el canvi de segle que s'ha començat a debatre sobre els seus efectes lingüístics. En el moment de definir el problema lingüístic, la immigració rellevant a Catalunya era la immigració *interior* dels anys 1960 i 1970, que va desbordar la tradicional capacitat d'integració que el català, gràcies al seu alt prestigi, havia exercit fins aleshores. Aquest alt prestigi del català a Catalunya contrasta amb el baix prestigi del francès al Quebec, i tots dos fenòmens s'expliquen per les raons sociològiques que hem exposat anteriorment. Això explica en part el diferent tractament de què ha estat objecte tot el món socioeconòmic en les polítiques lingüístiques respectives.

Al capítol 5 examinarem aquestes polítiques lingüístiques, enteses com a conjunt de decisions legislatives referides al règim d'oficialitat i al règim d'intervencionisme en el sector privat. Això ens permetrà identificar les principals àrees de controvèrsia i, posteriorment, entrar en la discussió pròpiament normativa.

5. LES POLÍTIQUES DEL QUEBEC I DE CATALUNYA: LES DECISIONS

L'objectiu d'aquest capítol és descriure les principals decisions legislatives en matèria de llengües que han adoptat el Quebec i Catalunya com a resposta als problemes exposats al capítol 4. El present capítol ignora deliberadament els components habituals del *policy analysis* per fixar-se exclusivament en el contingut de les decisions. Al capítol següent abordarem les principals controvèrsies que han suscitat aquestes decisions i les relacionarem amb els debats normatius corresponents, tenint present el marc teòric que hem esbossat al capítol 2.

No cal dir que aquestes decisions contribueixen a definir el model de política lingüística que se segueix en cada cas. En aquest sentit, una circumstància que cal tenir present abans d'abordar l'estudi de les decisions és la regulació constitucional de la diversitat lingüística i en particular el repartiment de competències entre l'estat i les unitats subestatals pel que fa a la matèria lingüística. En el cas del Canadà, si ens remuntem a la creació de la federació, observem que la Llei constitucional del 1867 (adoptada pel Parlament britànic amb el nom de British North American Act), no va establir l'oficialitat de les llengües; de fet, l'única disposició lingüística que conté és l'article 133, encara vigent, que permet l'ús del francès i de l'anglès al Parlament federal i davant dels tribunals federals, així com al Parlament i als tribunals del Quebec, i imposa l'adopció i publicació en francès i en anglès de les lleis del Parlament del Canadà i del Parlament del Quebec. La qüestió lingüística no va ser regulada pel legislador canadenc fins a l'any 1970, quan, en resposta a l'informe de la Comissió Laurendeau-Dunton, el Govern canadenc va fer aprovar l'Official Languages Act, que estableix explícitament l'oficialitat del francès i de l'anglès.¹⁹⁴ Aquest principi va ser constitucionalitzat l'any 1982, quan es va aprovar la Carta canadenca

194. Official Languages Act, RSC, 1970, c. O-2.

de drets i llibertats (part I de la Llei constitucional del 1982), que conté una secció dedicada a les llengües oficials del Canadà i una altra als drets educatius de les minories lingüístiques.¹⁹⁵

195. «Official Languages of Canada

»16. (1) English and French are the official languages of Canada and have equality of status and equal rights and privileges as to their use in all institutions of the Parliament and government of Canada.

»(2) English and French are the official languages of New Brunswick and have equality of status and equal rights and privileges as to their use in all institutions of the legislature and government of New Brunswick.

»(3) Nothing in this Charter limits the authority of Parliament or a legislature to advance the equality of status or use of English and French.

»17. (1) Everyone has the right to use English or French in any debates and other proceedings of Parliament.

»(2) Everyone has the right to use English or French in any debates and other proceedings of the legislature of New Brunswick.

»18. (1) The statutes, records and journals of Parliament shall be printed and published in English and French and both language versions are equally authoritative.

»(2) The statutes, records and journals of the legislature of New Brunswick shall be printed and published in English and French and both language versions are equally authoritative.

»19. (1) Either English or French may be used by any person in, or any pleading in or process issuing from, any court established by Parliament.

»(2) Either English or French may be used by any person in, or any pleading in or process issuing from, any court of New Brunswick.

»20. (1) Any member of the public in Canada has the right to communicate with, and to receive available services from, any head or central office of an institution of the Parliament or government of Canada in English or French, and has the same right with respect to any other office of any such institution where (a) there is a significant demand for communications with and services from that office in such language; or (b) due to the nature of the office, it is reasonable that communications with and services from that office be available in both English and French.

»(2) Any member of the public in New Brunswick has the right to communicate with, and to receive available services from, any office of an institution of the legislature or government of New Brunswick in English or French.

»21. Nothing in sections 16 to 20 abrogates or derogates from any right, privilege or obligation with respect to the English and French languages, or either of them, that exists or is continued by virtue of any other provision of the Constitution of Canada.

»22. Nothing in sections 16 to 20 abrogates or derogates from any legal or customary right or privilege acquired or enjoyed either before or after the coming into force of this Charter with respect to any language that is not English or French.

»Minority Language Educational Rights

»23. (1) Citizens of Canada

»(a) whose first language learned and still understood is that of the English or French linguistic minority of the province in which they reside, or (b) who have received their primary school instruction in Canada in English or French and reside in a province where the language in which they received that instruction is the language of the English or French linguistic minority population of the province, have the right to have their children receive primary and secondary school instruction in that language in that province.

Pel que fa al repartiment de competències, com assenyala Gosselin (2000, p. 25), «el poder de fer lleis que concernissin la llengua no es va inscriure formalment a la Llei constitucional del 1867. Es tracta, més aviat, tal com han decidit els tribunals, d'un poder accessori a l'exercici de les competències legislatives respectives del Parlament federal i de la Legislatura del Quebec en els àmbits que els són assignats. És a dir, que el poder de reglamentar els aspectes lingüístics en un àmbit particular és tributari del poder específic de legislar en aquest àmbit.» Aquest sistema, en què cap dels dos nivells de govern no pot regular en exclusiva el conjunt de les qüestions lingüístiques, s'ha traduït en l'existència de dos règims lingüístics diferents a l'interior mateix del Quebec: en els àmbits de competència provincial és aplicable la Carta de la llengua francesa, que estableix l'oficialitat exclusiva del francès (amb determinades facilitats per a l'anglès), mentre que les institucions federals són regides per la Llei federal de llengües oficials (Official Languages Act), que estableix l'oficialitat de l'anglès i del francès. D'altra banda, com veurem en aquest capítol, determinades disposicions de la Carta de la llengua francesa van ser anul·lades en virtut de les clàusules lingüístiques de la Llei constitucional del 1867 i de la Carta canadenc de drets i llibertats del 1982. En tot cas, una circumstància remarcable és que les decisions legislatives del Quebec en matèria de llengües van ser adoptades en absència d'una regulació constitucional del fet lingüístic, i de fet en contra de la Llei federal de llengües oficials, del moment que estableixen l'oficialitat exclusiva del francès.

En el cas català, les coses són ben diferents, perquè les decisions legislatives s'han adoptat dins el marc d'una regulació constitucional prèvia, i de fet com a desplegament d'aquest marc constitucional. Com és sabut, la Constitució espanyola del 1978 declara el castellà com a llengua oficial de l'Estat i anuncia l'oficialitat de les «altres llengües espanyoles» a les comunitats autònomes respectives.¹⁹⁶ D'acord amb això, l'Estatut d'autonomia de Catalunya

»(2) Citizens of Canada of whom any child has received or is receiving primary or secondary school instruction in English or French in Canada, have the right to have all their children receive primary and secondary language instruction in the same language.

»(3) The right of citizens of Canada under subsections (1) and (2) to have their children receive primary and secondary school instruction in the language of the English or French linguistic minority population of a province (a) applies wherever in the province the number of children of citizens who have such a right is sufficient to warrant the provision to them out of public funds of minority language instruction; and (b) includes, where the number of those children so warrants, the right to have them receive that instruction in minority language educational facilities provided out of public funds.»

196. Article 3 CE: «1. El castellà és la llengua espanyola oficial de l'Estat. Tots els espanyols tenen el deure de conèixer-la i el dret d'usar-la. 2. Les altres llengües espanyoles seran també oficials en les respectives Comunitats Autònomes d'acord amb els seus Estatuts. 3. La riquesa de les diferents modalitats lingüístiques d'Espanya és un patrimoni cultural que serà objecte d'especial respecte i protecció.»

declara el català i el castellà com a llengües oficials a Catalunya.¹⁹⁷ D'altra banda, a diferència del Canadà, la formulació del règim d'oficialitat va ser objecte d'un consens bàsic.¹⁹⁸

197. Article 3 EAC: «1. La llengua pròpia de Catalunya és el català. 2. L'idioma català és l'oficial de Catalunya, així com també ho és el castellà, oficial a tot l'Estat espanyol. 3. La Generalitat garantirà l'ús normal i oficial d'ambdós idiomes, prendrà les mesures necessàries per tal d'assegurar llur coneixement i crearà les condicions que permetin d'arribar a llur igualtat plena quant als drets i deures dels ciutadans de Catalunya. 4. La parla aranesa serà objecte d'ensenyament i d'especial respecte i protecció.»

198. Aquest consens es pot comprovar en el procés d'elaboració de l'article 3 de la Constitució, durant el qual els partits polítics catalans van donar el seu consentiment a la fórmula *monolingüisme al centre, bilingüisme a les regions*. Al Congrés dels Diputats, el grup parlamentari de Minoria Catalana (corresponent a la coalició liderada per CDC que havia obtingut el 16,8 per cent dels vots i onze escons sobre quaranta-set) va presentar una esmena contrària a aquest model, però no la va arribar a defensar: «1. Todas las lenguas nacionales serán oficiales en sus respectivos territorios. El castellano será la lengua oficial de los órganos del Estado, sin perjuicio de lo que dispongan los Estatutos de autonomía que se establezcan. 2. En los territorios autónomos de España de lengua distinta al castellano cada Estatuto de Autonomía determinará el carácter oficial exclusivo o transitoriamente cooficial con el castellano de la respectiva lengua. 3. La riqueza de las distintas modalidades lingüísticas de España es patrimonio cultural que será objeto de especial respeto y protección, que vendrán concretados en su uso efectivo en la estructura administrativa y de educación.» Pel que fa al Senat, l'única esmena contrària al model va ser formulada pel senador Audet, d'ERC, de la coalició Entesa dels Catalans, que s'havia imposat a les quatre circumscripcions catalanes (al Congrés, ERC havia obtingut el 4,6 per cent dels vots i un diputat). Aquesta esmena, que reproduïa la que Minoria Catalana havia retirat al Congrés, va ser àmpliament derrotada tant a la Comissió de la Constitució del Senat com al Ple. Un cop aprovada la Constitució, en la redacció de l'Estatut d'autonomia de Catalunya també es va obtenir un consens bàsic sobre el règim d'oficialitat. Convé assenyalar que els partits polítics catalans no es van plantejar el possible ús del català a escala «federal». Això es pot copsar en les seves propostes sobre la llengua que havia d'utilitzar la Generalitat de Catalunya per a relacionar-se amb els òrgans de l'Estat. AP, UCD i UDC proposaven seguir el criteri de l'article 2 de l'Estatut d'autonomia del 1932 (en castellà en qualsevol cas), mentre que CDC feia una distinció entre les relacions amb els òrgans de l'Administració central residents fora de Catalunya (en castellà) i les relacions amb els òrgans dependents de l'Administració central residents a Catalunya (en català o en castellà). Cal fer constar que en el camp social el model de la doble oficialitat va trobar més resistències. Milian (1984a, p. 138, nota 37) recorda que, abans del procés constituent, a Catalunya hi va haver un viu debat a la premsa sobre la qüestió de si el català havia de ser o no l'única llengua oficial de Catalunya, i remarca que tots dos criteris van trobar ressò en les resolucions del Congrés de Cultura Catalana (1976-1977), que va ser un dels referents no solament de la futura política lingüística catalana, sinó de la mateixa institucionalització de Catalunya. Així, l'apartat cinquè de la base primera de les resolucions de l'àmbit d'Institucions del Congrés diu que «la llengua pròpia de Catalunya és la catalana. La Generalitat garantirà l'ús oficial dels idiomes català i castellà» (Resolucions I, volum I, p. 370 [1978]); en canvi, a les resolucions de l'àmbit de Llengua es va optar pel criteri de l'oficialitat única («Una política democràtica en la nostra àrea ha de tenir com a fita última per al futur la completa normalització de la llengua catalana, la qual cosa implicarà la seva oficialitat única en els territoris que l'han tinguda tradicionalment com a usual») (Resolucions I, volum I, p. 48 [1978]).

El Tribunal Constitucional espanyol ha reconegut la competència de les comunitats autònomes per a regular l'abast de l'oficialitat de les llengües en els seus territoris, però de fet l'Estat no ha deixat d'exercir el seu poder regulador i la situació real no és gaire diferent de la quebequesa, en el sentit que a Catalunya les institucions estatals estan sotmeses a un règim lingüístic diferent (monolingüisme castellà o bilingüisme amb predomini del castellà) del que regula les institucions autonòmiques i locals (monolingüisme català o bilingüisme amb predomini del català).¹⁹⁹

Les taules 39 i 40 comparen els règims d'oficialitat del Canadà i Espanya, d'una banda, i del Quebec i Catalunya, de l'altra.

TAULA 39
Llengües oficials del Canadà i d'Espanya

	Canadà		Espanya	
	Francès	Anglès	Català	Castellà
Statutory	+	+	–	+
Working	±	+	–	+
Symbolic	±	+	–	+

TAULA 40
Llengües oficials del Quebec i de Catalunya

	Quebec		Catalunya	
	Francès	Anglès	Català	Castellà
Statutory	+	– (CLF) + (OLA i CDL)	+	+
Working	+	±	+	±
Symbolic	+	–	+	–

Podem observar que el Canadà i Espanya han optat per models diferents: al Canadà s'aplica la fórmula *bilingüisme al centre*, mentre que Espanya se-

199. Sobre el repartiment de competències entre l'Estat i les comunitats autònomes en matèria de llengua, vegeu Cobreros (1990). Sobre la jurisprudència constitucional referida a aquesta qüestió, vegeu Puig Salellas (1986, 1987, 1989). Sobre la regulació del plurilingüisme a l'Administració espanyola, vegeu Vernet (1992b).

gueix la regla de l'*unilingüisme al centre*. En canvi, en el nivell subestatal hi ha una coincidència *grosso modo*: tant el Quebec com Catalunya practiquen la fórmula *bilingüisme a les regions*. La diferència més aparent és que la legislació quebequesa no considera l'anglès com a llengua oficial, cosa que sí que fa la legislació catalana amb el castellà. Fora d'això, la diferència més interessant fa referència al grau d'oficialitat: l'oficialitat del francès al Quebec té una intensitat diferent de l'oficialitat del català a Catalunya.

Ara bé, les diferències més notables, en realitat, les trobem en el règim d'intervencionisme en el sector privat. Com tindrem ocasió de comprovar en aquest capítol, la legislació quebequesa conté més supòsits d'intervenció coercitiva que la catalana. De fet, en la seva redacció original, la Carta de la llengua francesa contenia alguns casos d'ús exclusiu del francès en el món del comerç i els negocis, i encara avui les regulacions que en deriven conserven algun supòsit residual en què s'aplica aquesta norma. La legislació catalana, en canvi, mai no ha establert l'ús exclusiu del català fora d'alguns supòsits molt determinats del règim d'oficialitat. En relació amb això, també cal remarcar que la legislació quebequesa, a diferència de la catalana, preveu un estricte règim de sancions.

5.1. LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA DEL QUEBEC

La preocupació quebequesa per la situació del francès va tenir la seva primera traducció institucional l'any 1961, amb la creació del Ministeri d'Afers Culturals i de l'Office de la langue française. Per a atendre les preocupacions quebequeses, l'any 1963 el Govern federal va crear la Comissió Laurendeau-Dunton, a la qual ja ens hem referit al capítol 4, que va publicar un informe preliminar l'any 1965 i el definitiu, en cinc volums, entre el 1967 i el 1970. La Comissió Laurendeau-Dunton va examinar els principis de territorialitat i de personalitat, entesos en el sentit «pervertit» del capítol 3 (segons el principi de territorialitat, els serveis governamentals haurien d'estar disponibles només en la llengua de la majoria: en francès al Quebec i en anglès a les altres províncies; i segons el principi de personalitat els individus tindrien dret a rebre els serveis governamentals en francès i en anglès a qualsevol província), i va refusar el primer, amb l'argument que «it would deprive minority groups *en bloc* [...] of essential language rights.»²⁰⁰ Aquesta era l'opció que havia defensat el primer ministre Lester B. Pearson i la que defensava el seu successor Pierre Trudeau, tots dos del Partit Liberal, que consideraven la política lin-

200. MacMillan (1998, p. 71).

güística federal com un instrument per a promoure i reforçar la «unitat nacional» del Canadà.²⁰¹ En resposta a les recomanacions de la Comissió Laurendeau-Dunton, el Govern federal va impulsar la Llei de llengües oficials (Official Languages Act). L'article 2 de l'OLA declara que l'anglès i el francès són les llengües oficials del Canadà i «possess and enjoy equality of status and equal rights and privileges as to their use in all the institutions of the Parliament and Government of Canada.» Amb aquest article, el Govern reconeixia el deure de proporcionar serveis en totes dues llengües oficials on «numbers warrant» i a les oficines centrals del Govern federal, i es comprometia a incrementar les oportunitats de treballar en francès al Govern federal i a incrementar el percentatge de francòfons en la funció pública federal. Per a la provisió de serveis en totes dues llengües oficials, el Govern tenia un pla per a la constitució de districtes bilingües semblants als de Finlàndia, que va fracassar davant l'efecte combinat de la intransigència provincial i la mateixa distribució territorial dels grups lingüístics.²⁰² Com assenyala Magnet (1995, p. 29), aquesta política lingüística federal, que advoca pel bilingüisme a escala federal, «became immediately contentious in Quebec», que poc temps després «contradicted Federal policy by enactment of its own official language legislation» (és a dir, la Llei 22, que declara el francès única llengua oficial del Quebec). En aquesta mateixa línia, MacMillan (1998, p. 75) observa que «in Quebec, the development of language legislation assigning priority to the French language was a *standing contradiction* to the federal policy.»²⁰³

La Comissió Laurendeau-Dunton també va recomanar que el Govern del Quebec creés una comissió específica que estudiés la situació del francès al Quebec. Seguint aquesta recomanació, i també com a resposta a la crisi de Saint-Léonard, l'any 1968 el Govern quebequès va nomenar la Comissió Gendron. L'informe d'aquesta comissió, que es va fer públic l'any 1972, va ser un dels factors que va presidir l'elaboració de la Llei 22 del 1974, que revisarem més endavant.

L'esdeveniment que se sol situar a l'origen de la política lingüística quebequesa contemporània és la crisi que va esclatar l'any 1967 a Saint-Léonard, un

201. MacMillan (1998, p. 73) i Magnet (1995, p. 29 i 32).

202. McRae (1978).

203. La cursiva és nostra. Vegeu també la nota 140. En realitat, un factor causal en la formulació de la política lingüística del Quebec és la política lingüística federal, que als ulls quebequesos va donar respostes inadequades a les preocupacions sobre la situació del francès. Com diu Edwards (1996), la política lingüística del Quebec és «in response to federal language policy.» Aquest conflicte entre polítiques lingüístiques va tenir el seu primer episodi en el xoc entre l'Official Languages Act del 1969 i la Llei 22 quebequesa del 1974. Sens dubte, l'episodi més conegut és el xoc entre la Llei 101 del 1977 i els drets lingüístics reconeguts per la Carta de drets i llibertats del 1982 en relació amb els criteris d'accés a la xarxa escolar anglesa del Quebec.

suburbi de Mont-real que en pocs anys havia rebut una forta immigració, sobretot de procedència italiana. Com diu Gosselin (2000, p. 21), «en aquesta època, el 90 % dels escolars al·loglots de Saint-Léonard freqüentaven escoles primàries bilingües on, en realitat, l'ensenyament es feia sovint principalment en anglès. Al final dels seus estudis primaris, el 85 % d'aquests nens es dirigien a les escoles secundàries anglòfones i s'integraven a la comunitat anglòfona.» El novembre de 1967 la comissió escolar de Saint-Léonard, dominada pels francòfons, va anunciar el seu propòsit de suprimir els programes d'ensenyament bilingüe, i el dia 27 de juny de 1968 va decidir formalment que a partir del curs següent el francès fos la llengua d'ensenyament de les escoles que es trobessin sota la seva jurisdicció.²⁰⁴ Aquesta decisió va causar una gran controvèrsia, incloent-hi greus disturbis al carrer. Com a resposta a la crisi de Saint-Léonard, el 9 de desembre de 1968 el Govern de la Unió Nacional presidit per Jean-Jacques Bertrand va presentar a l'Assemblea Nacional la proposició de llei 85. Aquesta proposició de llei estatuïa la llibertat d'elecció de la llengua de l'ensenyament, però establí que els infants que seguien l'ensenyament en una escola anglesa adquirissin un coneixement funcional de la llengua francesa. Davant les fortes crítiques de què va ser objecte per part dels francòfons, quatre mesos després de presentar la proposició el Govern va optar per retirar-la. Com que la crisi de Saint-Léonard continuava oberta (el 10 de setembre de 1969 encara hi va haver enfrontaments entre grups de francòfons i d'immigrants italians), el Govern va decidir impulsar la proposició de llei 63, que va ser aprovada el 28 de novembre de 1969.²⁰⁵

5.1.1. LA LLEI 63²⁰⁶

La Llei 63 no conté cap disposició sobre la llengua oficial del Quebec ni sobre l'ús del francès a l'Administració. Les úniques mesures que preveu es refereixen a l'ensenyament i, en menor mesura, a la llengua de l'activitat socioeconòmica.

Pel que fa a l'ensenyament, la Llei 63 preveu mesures perquè els immigrants portin els seus fills a l'escola francesa,²⁰⁷ però al mateix temps estableix

204. «[...] que en tous les premières années du cours primaire se trouvant sous la juridiction de la Commission [...], à compter de septembre 1968, la langue d'enseignement soit le français.»

205. Milian (1992, p. 256 i seg.).

206. Loi pour promouvoir la langue française au Québec. Act to Promote the French Language. 28 de novembre de 1969.

207. Article 3: «L'article 3 de la Loi du ministère de l'immigration (1968, chapitre 68) est modifié en ajoutant, à la fin, le paragraphe suivant: e) prendre, de concert avec le ministre d'éducation, les dispositions nécessaires pour que les personnes qui s'établissent au Québec acquiè-

legalment, per primer cop en la història del Quebec,²⁰⁸ la llibertat dels pares d'escollir el francès o l'anglès com a llengua d'educació dels seus fills, tot preveient que els alumnes de les escoles angleses adquireixin un coneixement funcional del francès.²⁰⁹

Fora de l'àmbit de l'ensenyament, la Llei 63 és la primera llei quebequesa que introdueix un règim d'intervencionisme en el sector privat, tot anunciant l'objectiu de convertir el francès en la llengua de treball en les empreses públiques i privades i en la llengua prioritària de la retolació. Així, l'article 4 atribueix a l'Office de la langue française la tasca d'aconsellar el Govern sobre les mesures legislatives o administratives que es puguin prendre amb aquests objectius. També atribueix a aquest organisme la preparació de programes amb les empreses perquè els seus directius i els seus empleats adquireixin un coneixement funcional del francès i l'audició de queixes dels empleats sobre l'ús del francès a la feina.²¹⁰ En aquest punt, el Govern seguia la recomanació de la Comissió Laurendeau-Dunton de convertir el francès en «the principal language of work at all levels.»

Del moment que la Llei 63 garantia el principi de lliure elecció de la llengua d'instrucció, va ser ben rebuda per les comunitats immigrants i per la minoria anglòfona. En canvi, s'hi van oposar fermament els grups d'interès francòfons.²¹¹ Una de les crítiques més importants d'aquests grups és que la

rent dès leur arrivée ou même avant qu'elles quittent leur pays d'origine la connaissance de la langue française et qu'elles fassent instruire leurs enfants dans des institutions d'enseignement où les cours sont donnés en langue française.»

208. Mallea (1977, p. 14).

209. Article 2: «L'article 203 de la Loi d'instruction publique [...] est de nouveau modifié en remplaçant les paragraphes 3 et 4 par les suivants: 3. [...] [Les cours d'études du niveau de la première année à celui de la onzième inclusivement] sont donnés en langue anglaise à chaque enfant dont les parents ou les personnes qui en tiennent lieu en font la demande lors de son inscription; les programmes d'études et les examens doivent assurer une connaissance d'usage de la langue française à ces enfants et le ministre doit prendre les mesures nécessaires à cette fin.»

210. Article 4: «L'article 14 de la Loi du ministère des affaires culturelles (Status refondus, 1964, chapitre 57) est remplacé par les suivants: 14. L'Office de la langue française doit, sous la direction du ministre: [...] b) conseiller le gouvernement sur toute mesure législative ou administrative qui pourrait être adoptée pour faire en sorte que la langue française soit la langue d'usage dans les entreprises publiques et privées au Québec; c) élaborer, de concert avec ces entreprises, des programmes pour faire en sorte que la langue française y soit la langue d'usage et pour assurer à leurs dirigeants et à leurs employés une connaissance d'usage de cette langue; d) conseiller le gouvernement sur toute mesure législative ou administrative qui pourrait être adoptée en matière d'affichage public pour faire en sorte que la langue française y soit prioritaire [...]. 14a. L'Office de la Langue française peut entendre toute plainte de tout employé ou tout groupe d'employés à l'effet que son droit à l'usage de la langue française comme langue de travail n'est pas respecté.»

211. Macdonald (1977).

lleï convertia en *dret* el que fins aleshores havia estat un *privilegi* (és a dir, la lliure elecció de la llengua d'instrucció). Aquesta oposició ha estat vista com una de les causes de la derrota de la Unió Nacional a les eleccions provincials del 1970, que va guanyar el Partit Liberal, encapçalat per Robert Bourassa.

El 31 de desembre de 1972, la Comissió Gendron va fer públic el seu informe, amb un seguit de recomanacions per a la futura política lingüística quebequesa:²¹²

- a) French should be the official language, but both French and English should be given the status of national languages;²¹³
- b) persuasion and incentives should be used, with coercion as last resort, to promote the use of French in the workplace;²¹⁴
- c) with respect to education, Bill 63 should not be repealed until its long-term effects could be assessed;²¹⁵
- d) incentives should be used to encourage immigrant parents to send their children to French schools.²¹⁶

Com hem dit al capítol 4, a diferència de la Comissió Parent i de la Comissió Laurendeau-Dunton, la Comissió Gendron no va assumir que l'ensenyament fos el factor clau per a superar la vulnerabilitat del francès. Segons Mallea

212. D'Anglejan (1984, p. 37 i seg.). Vegeu també Stein (1977, p. 249) i Magnet (1995, p. 36).

213. Recomanació i): «La Commission recommande au gouvernement québécois de proclamer immédiatement le français *langue officielle* du Québec, et le français et l'anglais *langues nationales* du Québec [...].»

214. Recomanació 3: «Nous recommandons au Gouvernement du Québec de prendre les dispositions nécessaires pour faire du français la langue des communications internes dans les milieux de travail au Québec.» Recomanació 9: «Nous recommandons au Gouvernement de proposer aux entreprises une politique de francophonisation qui ait pour objectif d'augmenter graduellement, à compétence égale, la présence des francophones aux échelons moyens et supérieurs de la hiérarchie administrative jusqu'à un taux moyen qui dans la majorité des établissements se rapproche sensiblement de celui qu'on trouve dans la main d'oeuvre québécoise, selon les deux régions distinguées dans ce rapport.» Commission d'enquête (1972a, p. 305 i seg.).

215. Recomanació iv): «La Commission recommande au gouvernement québécois d'exiger que tous les élèves des écoles anglophones de la province acquièrent une connaissance approfondie du français, dès le plus bas âge possible, et que tous les élèves des écoles francophones acquièrent une égale connaissance de l'anglais, dès le plus bas âge possible [...]. Pour le moment, la Commission ne recommande pas d'autres modifications de fond au système scolaire actuel. Elle déclare toutefois reconnaître au gouvernement québécois pleins pouvoirs de légiférer en matière de langue d'enseignement. Elle reconnaît en outre que si les mesures proposées dans les paragraphes (i), (ii) et (iii) ci-dessus ne donnaient pas, dans un période de trois à cinq ans, les résultats escomptés [...] le gouvernement québécois pourrait raisonnablement conclure qu'il ne lui reste plus qu'à légiférer en ce domaine de façon à consolider et à développer le caractère français du Québec.»

216. Recomanació 22: «Que le ministère de l'Éducation veille d'une façon constante à ce que les écoles de langue française admettent les enfants des immigrants ou de ceux qui sont devenus citoyens, indépendamment de leur langue ou de leur religion.»

(1977, p. 11), «the most important conclusion reached by the “Gendron” Commission was that the language of work, *not* the language of instruction was the crucial variable for the maintenance and promotion of the French language in Québec. For example, the Commission argued that the proclivity of immigrants to integrate with the Anglophone community stemmed from causes “quite beyond the mere fact” that their children attend English-speaking schools. Economic motivations were far more important.»

L'informe de la Comissió Gendron va ser durament criticat pels grups francòfons.²¹⁷ La resposta del Govern a aquest informe va ser la Llei 22, aprovada l'any 1974, després d'unes eleccions en què els liberals van obtenir cent dos dels cent deu escons de l'Assemblea Nacional. Com veurem, la Llei 22 es va separar significativament de les quatre recomanacions de la Comissió Gendron que hem esmentat: en primer lloc, no va declarar el francès i l'anglès «llengües nacionals del Quebec»; en segon lloc, va preveure mesures coercitives per a la francesització de les empreses; en tercer lloc, òbviament va derogar la Llei 63, i en quart lloc, va suprimir la llibertat d'elecció de la llengua d'ensenyament i la va substituir per un dret condicionat al coneixement previ de la llengua de l'escola, verificable per mitjà d'un examen oficial.

5.1.2. LA LLEI 22²¹⁸

La Llei 22 no és tan coneguda com la CLF, però, com diu Daoust (1983, p. 218), no són significativament diferents. De fet, la Llei 22 és la primera llei que estableix que el francès és *la* llengua oficial del Quebec (article 1). En aquest àmbit, preveu l'ús exclusiu del francès en la designació dels organismes governamentals (article 11). La resta de disposicions preveuen l'ús predominant del francès, però no la seva exclusivitat: per exemple, la Llei 22 anuncia que el text francès de les lleis preval sobre l'anglès (article 2); també preveu que els textos i documents oficials que emanen de l'Administració pública siguin redactats en francès (article 6), però aclareix que poden ser acompanyats d'una versió anglesa (article 8), amb el benentès que només la versió francesa és autèntica. L'oficialitat del francès fa que el seu coneixement sigui un requisit d'accés i de promoció dins l'Administració pública.²¹⁹ Malgrat l'oficialitat

217. Vegeu Mallea (1977, p. 12), Stein (1977, p. 249 i seg.) i Juteau (2000, p. 19).

218. Loi sur la langue officielle. Official Language Act, LQ 1974, c. 6. Sancionada el 31 de juliol de 1974.

219. Article 14: «Nul ne peut être nommé, muté ou promu à une fonction administrative dans l'administration publique s'il n'a de la langue officielle une connaissance appropriée à l'emploi qu'il postule.»

exclusiva del francès, la Llei 22 anuncia que tothom té dret a adreçar-se a l'Administració pública en francès *o en anglès* (article 10), i estableix que en una assemblea deliberant de l'Administració les intervencions es poden fer en francès *o en anglès* (article 15). En el cas de l'Administració de Justícia, la Llei 22 conté una única disposició segons la qual el ministre de Justícia ha de fer per manera que els judicis pronunciats en anglès siguin traduïts al francès (article 16).

La Llei 22 també introdueix un capítol dedicat a les empreses d'utilitat pública i les corporacions professionals. Així, les empreses i les corporacions han de fer per manera que els seus serveis siguin oferts al públic en francès (article 18), i han de publicar en francès els avisos, comunicacions, formularis i impresos destinats al públic, amb el benentès que poden ser acompanyats d'una versió anglesa (article 20). Segons la Llei 22, el coneixement del francès és un requisit per a l'exercici d'una professió (article 21).

Pel que fa a l'ensenyament, la Llei 22 *rectifica* el criteri de la lliure elecció de la Llei 63 i restringeix l'accés a les escoles angleses als infants que tinguin un coneixement suficient de l'anglès, el qual podrà ser verificat per mitjà d'un examen; tots els altres infants han de rebre l'ensenyament en francès.²²⁰ En canvi, manté el criteri de la Llei 63 d'assegurar el coneixement del francès als alumnes que reben l'ensenyament en anglès, tot afegint que el ministre d'Educació també ha de prendre mesures per assegurar l'ensenyament de l'anglès als alumnes que reben l'ensenyament en francès (article 44).

La Llei 22 també fa un pas endavant en el règim d'intervencionisme en el sector privat introduït per la Llei 63. En el cas del món del treball, la Llei 22 declara que el francès és la llengua de les relacions laborals (article 25), i estableix que les empreses han d'aplicar un programa de francesització que permeti l'obtenció d'un certificat considerat obligatori per a les empreses que vulguin rebre subvencions, concessions o beneficis de l'Administració pública, o que vulguin fer contractes de compra, serveis, lloguer o obres públiques amb el Govern (article 28). La Régie de la langue française, successora de l'Office de la langue française, és l'òrgan administratiu encarregat d'aplicar aquests programes i de lliurar els certificats corresponents.

En el cas del món del comerç i els negocis, la Llei 22 estableix que les raons socials han de ser en francès, tot i que poden ser acompanyades d'una versió anglesa (article 30), amb el benentès que en aquest cas la raó social en francès ha de figurar almenys d'una manera igual de prominent que la versió anglesa (article 32). La Llei també estableix l'ús del francès en els contractes d'adhesió, els contractes amb clàusules tipus impreses i els formularis de comanda,

220. Article 41: «Les élèves doivent connaître suffisamment la langue d'enseignement pour recevoir l'enseignement dans cette langue. Les élèves qui ne connaissent suffisamment aucune des langues d'enseignement reçoivent l'enseignement en langue française.»

factures i rebuts impresos (article 33), i en l'etiquetatge dels productes, els certificats de garantia i les instruccions, així com els menús i les cartes de vins (article 34). Finalment, estableix que la retolació pública (*affichage public, public signs*) s'ha de fer en francès o en francès i una altra llengua, així com també la publicitat escrita, especialment a les tanques publicitàries (*panneaux-réclame, bill-boards*) i rètols lluminosos (*enseignes lumineuses, electric signs*) (article 35), excepte en el cas que els anuncis apareguin en diaris o publicacions periòdiques que usen una llengua diferent del francès (article 36).

Com diu Stein (1977, p. 251 i seg.), «the reaction to Bill 22 from the Anglophone and non-Francophone immigrant populations was immediate and strongly adverse [...]. Ironically, the opposition in the Francophone community from both nationalist and moderate groups was equally acerbic.» El punt de vista del diari *Le Devoir* és il·lustratiu d'aquesta posició: «although the legislation offered interesting solutions in the sphere of public administration, it was too timid in regulating the language of labour and business, and failed lamentably in the field of education.» Mentre que el primer ministre Bourassa pretenia rebre el suport d'un ampli espectre de l'opinió pública tant de la comunitat francòfona com de l'anglòfona, la realitat és que la Llei 22 no va complaure ningú. Com diu Juteau (2000, p. 19), «rejetée par les anglophones, les allophones et les francophones, cette loi fut considérée comme un désastre politique.»

5.1.3. LA CARTA DE LA LLENGUA FRANCESA²²¹

La Llei 22 tot just s'havia començat a aplicar quan l'any 1976 es van celebrar les noves eleccions provincials, que va guanyar el Parti Québécois de René Lévesque, en part gràcies al fet que els votants anglòfons, descontents amb la Llei 22, van castigar el partit liberal.

L'any següent, el Govern del PQ va impulsar la Carta de la llengua francesa, també coneguda com a Llei 101. De la mateixa manera que la Llei 22, la Llei 101 estableix que el francès és *la* llengua oficial del Quebec, però, a diferència de la Llei 22, reconeix un seguit de drets lingüístics «fonamentals»:

2. Toute personne a le droit que communiquent en français avec elle l'Administration, les services de santé et les services sociaux, les entreprises d'utilité publique, les ordres professionnels, les associations de salariés et les diverses entreprises exerçant au Québec.

221. Charte de la langue française. Charter of de French Language (Projecte de llei 101), LQ, 1977, c. 5, LRQ, c. C. 11. Aprovada el 26 d'agost de 1977.

3. En assemblée délibérante, toute personne a le droit de s'exprimer en français.
4. Les travailleurs ont le droit d'exercer leurs activités en français.
5. Les consommateurs de biens ou de services ont le droit d'être informés et servis en français.
6. Toute personne admissible à l'enseignement au Québec a droit de recevoir cet enseignement en français.

Fora d'això, les principals diferències entre la Llei 22 i la Llei 101 són les següents:²²²

— En el cas de la legislació i la justícia, la Llei 22 es limitava a assenyalar que el text francès de les lleis prevalia sobre el text anglès, i que calia traduir al francès les sentències redactades en anglès. La Llei 101, en canvi, conté un capítol sencer dedicat a la qüestió, en què declara que el francès és la llengua de la legislació i de la justícia (article 7), i d'acord amb això estableix que només és oficial el text francès de les lleis i els reglaments (article 9). (Tot i així, l'article 10 de la Llei 101 preveu la publicació d'una versió no oficial anglesa dels projectes de llei, les lleis i els reglaments.)

— En el cas de l'Administració, la Llei 101 manté el criteri de la Llei 22 sobre l'ús exclusiu del francès en la designació dels organismes de l'Administració (article 14), amb l'excepció dels organismes anglòfons (article 26), i hi afegeix quatre supòsits més d'ús exclusiu: *a*) les comunicacions escrites de l'Administració amb els altres governs i amb les persones jurídiques establertes al Quebec (article 16); *b*) les comunicacions entre organismes de l'Administració (article 17); *c*) la retolació (article 22), amb l'excepció dels organismes anglòfons (article 24) i dels casos en què la salut o la seguretat pública pugui exigir l'ús d'una altra llengua, i *d*) la senyalització viària, amb el benentès que el text francès pot ser completat o substituït per símbols o pictogrames (article 29). En tots els altres casos, s'estableix l'ús obligatori, no exclusiu, del francès, compatible amb una versió anglesa.²²³

— En el cas de les empreses parapúbliques i les corporacions professionals, la Llei 101 manté els mateixos criteris bàsics de la Llei 22 i hi afegeix un cas d'ús exclusiu del francès en la designació de les corporacions professionals (article 34).

— En el cas del món del treball, la Llei 101 estableix la redacció en francès dels convenis col·lectius (article 43), i de les sentències arbitral, amb el benentès que si es redacten simultàniament en una altra llengua només la

222. Daoust (1983, p. 222 i seg.) sintetitza algunes d'aquestes diferències.

223. Segons l'article 89 de la Llei 101: «dans les cas où la présente loi n'exige pas l'usage exclusif de la langue officielle, on peut continuer à employer à la fois la langue officielle et une autre langue.»

versió francesa és oficial (article 44). La diferència més important concerneix el certificat de francesització: així com la Llei 22 obligava a obtenir el certificat només les empreses que tinguessin tractes amb el Govern, la Llei 101 obliga totes les empreses que tinguin cinquanta treballadors o més. A més, els objectius de la francesització són més severs en la Llei 101, i s'hi estableix un termini, abans inexistent, per a l'obtenció del certificat.

— En el cas del comerç i els negocis, així com la Llei 22 permetia la retolació i la publicitat en francès i una altra llengua, ara la Llei 101 estableix l'ús exclusiu del francès en tots dos casos (article 58), amb un seguit d'excepcions.²²⁴ S'observa la mateixa diferència quant a les raons socials. Segons l'article 68 de la Llei 101, les raons socials poden tenir una versió en una altra llengua per a la seva utilització fora del Quebec, però l'article 69 estableix que, al Quebec, «seule la raison sociale en français peut être utilisée.» En tots els altres casos es permet l'ús addicional d'altres llengües, amb la condició que el francès figuri «d'une façon au moins aussi évidente que toute autre langue» (article 91). Així, el francès ha de ser usat obligatòriament (no exclusivament) en les inscripcions que hi hagi en els productes, en el seu continent o embalatge i en els documents que els acompanyen, com les instruccions i els certificats de garantia, i també en els menús i les cartes de vins (article 51); en els catàlegs i els prospectes (article 53); en els contractes d'adhesió, els contractes amb clàusules tipus impreses i els documents que els acompanyen (article 55); en els formularis de demanda d'ocupació, de comanda, les factures i els rebuts (article 57). En aquest punt, el criteri de la Llei 101 no difereix substancialment del de la Llei 22, que preveia la redacció en francès dels contractes d'adhesió, els contractes amb clàusules tipus impreses, els formularis de comanda, les factures i els rebuts (article 33), així com l'etiquetatge dels productes, els certificats de garantia i les instruccions dels productes, i els menús i les cartes de vins (article 34). L'article 54 de la Llei 101 introdueix una novetat respecte a la Llei 22: prohibeix les joguines el funcionament de les quals requereixi l'ús d'una llengua diferent del francès, llevat que la joguina també estigui disponible en francès amb unes condicions igualment favorables.

— Pel que fa a l'ensenyament, la Llei 101 suprimeix el criteri de la llibertat d'elecció, que la Llei 22 només havia limitat exigint als alumnes el coneixement previ de la llengua d'ensenyament. L'article 72 estableix que l'ensenyament «se donne en français» a l'escola infantil, primària i secundària, amb les excepcions previstes pels articles 73 (membres de la comunitat anglofona del Quebec), 81 (infants amb dificultats d'aprenentatge) i 85 (persones que re-

224. Articles 59 a 62.

sideixen temporalment al Quebec). L'article 73 detalla els quatre tipus d'infants que per derogació de l'article 72 poden rebre l'ensenyament en anglès:

- a) les enfants dont le père ou la mère a reçu au Québec l'enseignement primaire en anglais;
- b) les enfants dont le père ou la mère est, le 26 août 1977, domicilié au Québec et a reçu, hors du Québec, l'enseignement primaire en anglais;
- c) les enfants qui, lors de leur dernière année de scolarité au Québec avant le 26 août, recevaient légalement l'enseignement en anglais dans une classe maternelle publique ou à l'école primaire ou secondaire;
- d) les frères et soeurs cadets des enfants visés au paragraphe c.

— Pel que fa a la maquinària administrativa, la llei estableix tres agències diferents a les quals s'assignen les principals funcions de la Régie de la langue française: l'Office de la langue française, la Commission de surveillance de la langue française i el Conseil de la langue française.²²⁵

— Finalment, la Llei 101 introdueix un quadre de sancions per l'incompliment de les disposicions de la mateixa llei o dels reglaments adoptats en virtut de la llei per part del Govern quebequès o de l'Office de la langue française.

El capítol sobre legislació i justícia de la Llei 101 va ser impugnat molt aviat i va ser declarat inoperant poc després pel Tribunal Suprem del Canadà en la seva sentència sobre el cas *Blaikie* del 1979, amb l'argument que contravenia la regla del bilingüisme legislatiu establerta per l'article 133 de la Llei constitucional del 1867. El Govern federal també va mostrar el seu desacord amb les previsions de la Llei 101 sobre la llengua d'ensenyament, però no podia impugnar-les perquè al Canadà l'educació és una competència de les províncies i en qualsevol cas en aquell moment no hi havia cap precepte constitucional relatiu a la llengua d'ensenyament. L'estratègia del Govern federal va consistir a constitucionalitzar un precepte sobre la llengua d'ensenyament. D'acord amb això, l'article 23 de la Carta de drets i llibertats es va redactar d'una manera que invalidés l'article 72 de la Llei 101, tot consagrant el dret de rebre l'ensenyament en anglès al Quebec als fills dels ciutadans canadencs de llengua anglesa procedents de províncies anglòfones.

225. L'Office s'institueix «pour définir et conduire la politique québécoise en matière de recherche linguistique et de terminologie et pour veiller à ce que le français devienne, le plus tôt possible, la langue des communications, du travail, du commerce et des affaires dans l'Administration et les entreprises» (article 100); la Commission té com a missió «traiter des questions se rapportant au défaut de respect de la présente loi» (article 158); i el Conseil, «conseiller le ministre sur la politique québécoise de la langue française et sur toute question relative à l'interprétation et à l'application de la présente loi» (article 186).

Com diu Milian (1992, p. 275), «una preocupació de fons guia el contingut del nou article: impedir que les disposicions provincials puguin dificultar la mobilitat dels canadencs. Es tracta de garantir que els drets escolars permetin a tot canadenc desplaçar-se al llarg i a l'ample del país sense témer per la instrucció dels fills.»

23. (1) Citizens of Canada

(a) whose first language learned and still understood is that of the English or French linguistic minority population of the province in which they reside, or

(b) who have received their primary school instruction in Canada in English or French and reside in a province where the language in which they received that instruction is the language of the English or French linguistic minority population of the province,

have the right to have their children receive primary and secondary school instruction in that language in that province.

(2) Citizens of Canada of whom any child has received or is receiving primary or secondary school instruction in English or French in Canada, have the right to have all their children receive primary and secondary language instruction in the same language.

Cal dir que l'article 59 de la Carta condiciona l'entrada en vigor de l'article 23.1(a) a l'aprovació de l'Assemblea Nacional o del Govern del Quebec. La vigència exclusiva de l'article 23.1(b) impedeix l'accés a l'escola anglesa del Quebec als ciutadans canadencs que no hagin rebut l'ensenyament primari en anglès *al Canadà* (bàsicament, els immigrants de llengua materna anglesa que hagin adquirit recentment la nacionalitat canadenca).

L'article 23 de la Carta obria una via per a la impugnació que va ser aprofitada immediatament pels Protestant School Boards. En la seva sentència del cas Quebec contra Quebec Protestant School Boards (1984), el Tribunal Suprem del Canadà va declarar l'article 73 de la Llei 101 incompatible amb l'article 23 de la Carta de drets i llibertats.

Fora d'això, la Carta de drets i llibertats va constitucionalitzar els altres preceptes de l'OLA. Així, l'article 16 de la Carta reproduïx l'article 2 de l'OLA sobre l'oficialitat de l'anglès i el francès, i l'article 20 estableix el dret a comunicar-se en anglès o francès i rebre serveis en anglès o francès de les oficines centrals del Parlament i del Govern federal i de qualsevol altra oficina d'aquestes institucions on hi hagi una demanda significativa de comunicacions i serveis en anglès o francès, o bé quan la naturalesa de l'oficina justifiqui que les comunicacions i els serveis estiguin disponibles en totes dues llengües.

5.1.4. LES REFORMES DE LA CLF: LLEIS 57, 178, 86 I 40

Malgrat la derrota sobiranista en el referèndum del 1980, el PQ va guanyar les eleccions provincials del 1981, i l'any 1983 el segon Govern del PQ, presidit novament per René Lévesque, va impulsar la Llei 57.²²⁶ El propòsit general de la llei era flexibilitzar algunes disposicions de la CLF, en un intent del PQ d'acostar-se als votants anglòfons, que en el referèndum havien votat en bloc contra la sobirania-associació:

— En el cas de l'Administració, la Llei 57 deixa sense efecte per a les institucions anglòfones l'article 20 de la CLF, segons el qual «pour être nommé, muté ou promu à une fonction dans l'Administration, il faut avoir de la langue officielle une connaissance appropriée à cette fonction» (article 2), i introdueix un nou article 22.1 a la CLF, segons el qual en un municipi, per a la designació d'una via pública, es pot utilitzar, juntament amb el terme genèric francès, un terme específic en una altra llengua si és consagrat per l'ús o es pot justificar pel seu valor cultural o històric (article 3). També modifica l'article 26 de la CLF per permetre que dins de les institucions anglòfones dues persones puguin comunicar-se per escrit entre elles exclusivament en anglès (article 6) i substitueix l'article 28 de la CLF per permetre que les escoles anglòfones puguin utilitzar l'anglès de manera exclusiva «dans leurs communications d'ordre pédagogique» (article 7).

— En el cas dels organismes parapúblics, la Llei 57 substitueix l'article 35 de la CLF per incorporar un seguit de supòsits que serveixen per a acreditar que els membres de les corporacions professionals tenen un coneixement apropiat del francès. Segons el nou article 35, una persona té un coneixement apropiat del francès si: *a*) ha fet tres anys o més d'ensenyament secundari o postsecundari en francès; *b*) ha passat l'examen de francès com a llengua materna al quart o cinquè curs de l'ensenyament secundari; *c*) a partir del curs 1985-1986 obté un certificat d'estudis secundaris al Quebec (article 9).

— En el cas del comerç i els negocis, la Llei 57 dona una nova redacció a l'article 58 de la CLF per deixar més clar que en determinats supòsits la retolació pública i la publicitat comercial «peuvent être faits à la fois en français et dans une autre langue ou uniquement dans une autre langue» (article 12), i dona una nova redacció a l'article 62 de la CLF per deixar clar que la possibilitat de retolació bilingüe dels establiments especialitzats en la venda de productes típics d'una nació estrangera o d'un grup ètnic particular afecta l'inte-

226. Loi modifiant la Charte de la langue française. Act to Amend the Charter of the French Language (projecte de llei 57), LQ, 1983, c. 57. Aprovada el 22 de desembre de 1983.

rior i l'exterior dels establiments (article 13). També modifica l'article 68 de la CLF per permetre que en els textos redactats en una llengua diferent del francès les raons socials puguin aparèixer únicament en aquesta llengua (article 14).

— En el cas de l'ensenyament, la Llei 57 modifica l'article 73 de la CLF per ampliar els candidats a rebre l'ensenyament en anglès; ja no cal que el pare o la mare hagin rebut tot l'ensenyament primari en anglès al Quebec, sinó simplement «la majeure partie» (article 15). També introdueix un nou article 86.1 a la CLF per facultar el Govern a autoritzar per decret l'accés a l'ensenyament en anglès a infants que no compleixen la clàusula Quebec de l'article 73. Concretament, es tracta d'infants que vinguin de províncies del Canadà on els serveis escolars per als francòfons siguin comparables als serveis oferts als anglòfons del Quebec (article 20).

— Finalment, la Llei 57 modifica els articles 143 i 144 de la CLF per permetre que les seues socials i els centres de recerca d'empreses amb una activitat que s'estengui fora del Quebec puguin utilitzar una llengua diferent del francès com a llengua de treball (articles 33 i 34).

A les eleccions provincials del 1985, el Partit Liberal, dirigit per Robert Bourassa, va tornar al Govern del Quebec. Els liberals, que s'havien compromès amb una agenda proanglòfona en la campanya electoral, van impulsar la Llei 58,²²⁷ per mitjà de la qual van «amnistià» els al·loglots matriculats il·legalment a l'escola anglesa i els van garantir la transmissió als seus descendents del dret de rebre l'ensenyament en anglès. En canvi, van negligir aquesta agenda en la reacció davant la sentència del cas Ford publicada pel Tribunal Suprem del Canadà l'any 1988. Com veurem al capítol 6, aquesta sentència va declarar contraris a la Carta canadenca de drets i llibertats i a la Carta quebequesa de drets i llibertats de la persona els articles 58 i 69 de la CLF, que estableixen l'ús exclusiu del francès en la retolació pública i la publicitat comercial, d'una banda, i en les raons socials, de l'altra. Per mitjà de la Llei 178,²²⁸ l'Assemblea Nacional va recórrer a la disposició derogatòria de la Constitució canadenca («notwithstanding clause»)²²⁹ per a sostreure de l'examen dels tribunals canadencs durant els cinc anys següents dues disposicions de la CLF (l'article 58 i el primer paràgraf del 68²³⁰) respecte dels arti-

227. Loi sur l'admissibilité à l'enseignement en anglais de certains enfants (Projecte de llei 58), LQ, 1986, c. 46. Aprovada el 19 de juny de 1986.

228. Loi modifiant la Charte de la langue française. Act to Amend The Charter of the French Language (Projecte de llei 178), LQ, 1988, c. 54. Aprovada el 22 de desembre de 1988.

229. Article 33 de la Llei constitucional del 1982.

230. La Llei 178 va derogar l'article 69 i va traslladar la disposició sobre l'unilingüisme de les raons socials a l'article 68 de la CLF.

cles 2(b) (llibertat d'expressió) i 15 (dret a la igualtat) de la Carta canadenc de drets i llibertats i dels articles 3 (llibertat d'expressió) i 10 (dret a la igualtat) de la Carta quebequesa de drets i llibertats de la persona, és a dir, respecte dels articles que el Tribunal Suprem havia considerat infringits en el cas Ford.²³¹

La Llei 178 modifica l'article 58 de la CLF per establir l'unilingüisme francès de la retolació pública i la publicitat comercial «à l'extérieur ou destinés au public qui s'y trouve» i permetre el bilingüisme a l'interior sempre que la retolació i la publicitat «soient destinés uniquement au public qui s'y trouve et que le français figure de façon nettement prédominante» (article 1). També modifica l'article 61 de la CLF per remarcar que en tot el que fa referència a les activitats culturals d'un grup ètnic particular la retolació exterior es pugui fer alhora en francès i en la llengua d'aquest grup (article 4), i l'article 62 per refermar la possibilitat de la retolació bilingüe a l'exterior en els establiments especialitzats en la venda de productes típics d'una nació estrangera o d'un grup ètnic particular (article 5). La modificació de l'article 68 de la CLF permet que les raons socials figurin en francès i una altra llengua en la retolació pública i la publicitat comercial bilingües i confirma la possibilitat que hi figurin exclusivament en una altra llengua en la retolació pública i la publicitat que es faci en una llengua diferent del francès (article 6).

L'aprovació de la Llei 178 va provocar la dimissió de tres dels quatre ministres anglòfons del Govern liberal i ha estat esmentada com un dels ingredients del fracàs de l'acord de Meech Lake el juny de 1990.²³² L'any 1993, quan s'acabaven els cinc anys del termini d'aplicació de la clàusula derogatòria invocada per la Llei 178, el Govern liberal va haver de tornar a considerar el contingut de la CLF. En la preparació de la nova legislació van influir diversos factors: en primer lloc, els sondeigs d'opinió van mostrar que la majoria de quebequesos (i, sobretot, la majoria de quebequesos francòfons) eren partidaris de permetre la retolació bilingüe; en segon lloc, el Conseil de la langue française va recomanar que es permetés la retolació bilingüe en determinades circumstàncies,²³³ i, en tercer lloc, el Comitè de Drets Humans de l'ONU

231. Article 10 de la Llei 178: «Les dispositions de l'article 58 [unilingüisme de la retolació pública i la publicitat comercial] et celles du premier alinéa de l'article 68 [unilingüisme de les raons socials], respectivement édictées par les articles 1 et 6 de la présente loi, ont effet indépendamment des dispositions du paragraphe b de l'article 2 et de l'article 15 de la Loi constitutionnelle de 1982 [...] et s'appliquent malgré les articles 3 et 10 de la Charte des droits et libertés de la personne (LRQ, chapitre C-12).»

232. Edwards (1996, p. 6).

233. Considerant que els articles 58 i 68 de la CLF deixaven d'estar en vigor, el ministre responsable de l'aplicació de la Carta, Claude Ryan, va adreçar aquesta pregunta al Conseil:

va fer conèixer la seva decisió sobre la Llei 178, que considerava contrària a l'article 19 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics.²³⁴ Poc després de saber-se aquesta decisió, el Govern liberal va presentar la Llei 86,²³⁵ que estableix el «retorn» a la retolació bilingüe. Concretament, l'article 58 de la CLF queda redactat de la manera següent:

L'affichage public et la publicité commerciale doivent se faire en français. Ils peuvent également être faits à la fois en français et dans une autre langue pourvu que le français y figure de façon nettement prédominante. Toutefois, le gouvernement peut déterminer, par règlement, les lieux, les cas, les conditions ou les circonstances où l'affichage public et la publicité commerciale doivent se faire uniquement en français ou peuvent se faire sans prédominance du français ou uniquement dans une autre langue.

«Compte tenu des objectifs de la Charte, des principes d'égalité et de liberté qui doivent régler la marche d'une société démocratique et de la situation particulière du Québec au plan linguistique, est-il souhaitable d'apporter des modifications aux articles de la Charte qui traitent de l'affichage public, de la publicité commerciale et de l'affichage des raisons sociales?» La resposta del Conseil va ser aquesta: «Selon le Conseil, il y a trois raisons principales pour lesquelles il est souhaitable de modifier les articles 58 et 68. D'abord, le Conseil estime que le maintien de l'interdiction de l'usage des autres langues que le français à l'extérieur des établissements commerciaux de toute nature et de toute taille et à l'intérieur pour certaines catégories d'entre eux lui est aujourd'hui difficilement justifiable au regard de l'éthique d'une société démocratique, compte tenu du redressement substantiel du visage français au cours des quinze dernières années. Ensuite, cette interdiction crée, est-il nécessaire de le souligner, un malaise certain au sein de la société québécoise en ne rendant pas justice à sa tradition de tolérance [...]. Enfin, le Conseil juge que, en levant la généralité de l'interdiction de l'usage de langues autres que le français dans l'affichage commercial, les fonctions linguistiques et symboliques de l'affichage en français ne sauraient être sérieusement remises en question.» A partir d'aquestes consideracions, el Conseil va recomanar les mesures següents: «a) que la langue française demeure la seule langue obligatoire dans l'affichage public et commercial partout au Québec; b) que, dans certaines circonstances, le législateur autorise l'emploi d'autres langues dans l'affichage public et la publicité commerciale; c) que, lorsque l'usage d'autres langues est autorisé, les inscriptions en langue française soient nettement prédominantes et que cette prédominance continue d'être définie par un rapport de 2/3 à 1/3 sur l'ensemble des autres langues.»

234. Article 19: «1. Everyone shall have the right to hold opinions without interference. 2. Everyone shall have the right to freedom of expression; this right shall include freedom to seek, receive and impart information and ideas of all kinds, regardless of frontiers, either orally, in writing or in print, in the form of art, or through any other media of his choice. 3. The exercise of the rights provided for in paragraph 2 of this article carries with it special duties and responsibilities. It may therefore be subject to certain restrictions, but these shall only be such as are provided by law and are necessary: (a) For respect of the rights or reputations of others; (b) For the protection of national security or of public order, or of public health or morals.»

235. Loi modifiant la Charte de la langue française. Act to Amend The Charter of the French Language (Projecte de llei 86), LQ, 1993, c. 40.

El reglament sobre la llengua del comerç i dels negocis²³⁶ limita la retolació exclusivament en francès a dos supòsits concrets: els anuncis de més de setze metres quadrats visibles des d'una via pública i la publicitat en els mitjans de transport públic i els seus accessos.²³⁷ Aquest reglament també estableix els casos en què la retolació es pot fer sense predominança del francès (el francès hi ha de figurar «de façon au moins aussi évidente» que l'altra llengua)²³⁸ o únicament en una llengua diferent del francès.²³⁹

Pel que fa a la utilització de les raons socials, la Llei 86 modifica l'article 68 de la CLF per permetre l'ús de versions bilingües sense limitacions i l'ús de llengües altres que el francès en els supòsits previstos reglamentàriament:

Une raison sociale peut être assortie d'une version dans une autre langue que le français pourvu que, dans son utilisation, la raison sociale de langue française figure de façon au moins aussi évidente.

Toutefois, dans l'affichage public et la publicité commerciale, l'utilisation d'une raison sociale dans une autre langue que le français est permise dans la mesure où cette autre langue peut, en application de l'article 58 et des règlements édictés en vertu de cet article, être utilisée dans cet affichage ou cette publicité.

En outre, dans les textes ou documents rédigés uniquement dans une autre langue que le français, une raison sociale peut apparaître uniquement dans l'autre langue.

En el cas de l'ensenyament, la Llei 86 reconeix els criteris d'admissió a l'escola anglesa de la Llei constitucional del 1982, tot inserint formalment la «clàusula Canadà» a l'article 73 de la CLF, que queda redactat així:

Peuvent recevoir l'enseignement en anglais, à la demande de l'un de leurs parents:

1° les enfants dont le père ou la mère est citoyen canadien et a reçu un enseignement primaire en anglais au Canada, pourvu que cet enseignement constitue la majeure partie de l'enseignement primaire reçu au Canada;

236. Règlement sur la langue du commerce et des affaires. Charte de la langue française. (LRQ, c. C-11, a. 53, 58 et 67; 1993, c. 40, a. 16, 18 et 21).

237. Article 15: «La publicité commerciale d'une entreprise, présentée sur des panneaux-réclame, sur des affiches ou sur tout autre support d'une superficie de 16 mètres carrés ou plus et visible de tout chemin public, au sens de l'article 4 du Code de la sécurité routière (LRQ, c. C-24.2), doit être faite uniquement en français à moins que cette publicité ne soit située sur les lieux mêmes des établissements de cette entreprise.» Article 16: «La publicité commerciale d'une entreprise doit être faite uniquement en français sur ou dans tout moyen de transport public et ses accès, y compris les autobus.»

238. Articles 19 a 21. Vegeu Gosselin (2000, p. 37).

239. Articles 22 a 25. Vegeu Gosselin (2000, p. 36 i seg.).

2° les enfants dont le père ou la mère est citoyen canadien et qui ont reçu ou reçoivent un enseignement primaire ou secondaire en anglais au Canada, de même que leurs frères et soeurs, pourvu que cet enseignement constitue la majeure partie de l'enseignement primaire ou secondaire reçu au Canada;

3° les enfants dont le père et la mère ne sont pas citoyens canadiens mais dont l'un d'eux a reçu un enseignement primaire en anglais au Québec, pourvu que cet enseignement constitue la majeure partie de l'enseignement primaire reçu au Québec;

4° les enfants qui, lors de leur dernière année de scolarité au Québec avant le 26 août 1977, recevaient l'enseignement en anglais dans une classe maternelle publique ou à l'école primaire ou secondaire, de même que leurs frères et soeurs;

5° les enfants dont le père ou la mère résidait au Québec le 26 août 1977, et avait reçu un enseignement primaire en anglais hors du Québec, pourvu que cet enseignement constitue la majeure partie de l'enseignement primaire reçu hors du Québec.

A més, la Llei 86 dona una nova redacció a l'article 81 de la CLF per explicitar que els alumnes amb dificultats d'aprenentatge poden rebre l'ensenyament en anglès, i a l'article 85 per explicitar que els alumnes que resideixen temporalment al Quebec tenen el mateix dret.

La Llei 86 també consagra el bilingüisme de les lleis, reglaments i textos d'aplicació per substitució dels articles 7 a 13 de la CLF, que l'any 1979 el Tribunal Suprem havia declarat contraris a la Llei constitucional del 1867 en la seva sentència sobre el cas *Blaikie*.²⁴⁰ I, finalment, pel que fa a la maquinària institucional, la Llei 86 aboleix la Commission de surveillance de la langue française.

Jacques Parizeau, líder del PQ, va afirmar que la Llei 86 amenaçava la seguretat del francès al Quebec, i va assegurar que si el seu partit guanyava les eleccions del 1994 la derogaria. Les eleccions celebrades el 12 de setembre de 1994 van significar el retorn del PQ al poder, i el nou Govern, presidit per Lucien Bouchard, va fer elaborar un informe sobre la situació del francès al

240. El nou article 7 de la CLF queda redactat així: «Le français est la langue de la législation et de la justice au Québec sous réserve de ce qui suit: 1° les projets de loi sont imprimés, publiés, adoptés et sanctionnés en français et en anglais, et les lois sont imprimées et publiées dans ces deux langues; 2° les règlements et les autres actes de nature similaire auxquels s'applique l'article 133 de la Loi constitutionnelle de 1867 sont pris, adoptés ou délivrés, et imprimés et publiés en français et en anglais; 3° les versions française et anglaise des textes visés aux paragraphes 1° et 2° ont la même valeur juridique; 4° toute personne peut employer le français ou l'anglais dans toutes les affaires dont sont saisis les tribunaux du Québec et dans tous les actes de procédure qui en découlent.»

Quebec vint-i-cinc anys després dels treballs de la Comissió Gendron i vint anys després de l'actuació legislativa encetada amb la Llei 22. A partir d'aquest informe, el Govern va presentar un projecte de llei a l'Assemblea Nacional amb el propòsit de retornar a l'esperit original de la CLF. L'any 1997 l'Assemblea va aprovar la llei que es coneix com a Llei 40.²⁴¹ Entre altres mesures, la Llei 40 restableix la Commission de surveillance de la langue française abolida per la Llei 86 (ara amb el nom de Commission de protection de la langue française) i afegeix garanties lingüístiques a la CLF en benefici dels consumidors, per mitjà de nous articles com el 30.1²⁴² i el 52.1.²⁴³

5.2. LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA DE CATALUNYA

Com ha assenyalat Argelaguet (1999, p. 40), a Catalunya la formulació de la política lingüística es produeix en una situació excepcional, perquè «no s'insereix en el marc d'un replantejament d'una determinada política fruit d'una implementació prèvia, sinó que es tracta de bastir un marc totalment diferent a la situació de partida.» Aquest «marc totalment diferent» és inseparable dels canvis en el conjunt del sistema polític que van significar la Constitució espanyola del 1978 i els estatuts d'autonomia. En el cas de Catalunya, una de les prioritats del primer Govern autònom que es va constituir l'any 1980 va ser la política lingüística: un reflex d'això van ser la ràpida creació de la Direcció General de Política Lingüística a l'abril de 1980, molt poc temps després de la mateixa constitució del Govern, i l'encàrrec que va rebre aquesta direcció general de confeccionar una llei de «normalització lingüística». Aquesta llei, que va tenir una tramitació parlamentària laboriosa, és la decisió legislativa catalana que considerarem en primer lloc.²⁴⁴

241. Loi modifiant la Charte de la langue française. Act to Amend The Charter of the French Language (Projecte de llei 40), LQ, 1997, c. 24.

242. Article 30.1: «Les membres des ordres professionnels doivent fournir en français et sans frais de traduction, à toute personne qui fait appel à leurs services et qui leur en fait la demande, tout avis, opinion, rapport, expertise ou autre document qu'ils rédigent et qui la concerne. Cette demande peut être faite à tout moment.»

243. Article 52.1: «Tout logiciel, y compris tout ludiciel ou système d'exploitation, qu'il soit installé ou non, doit être disponible en français, à moins qu'il n'en existe aucune version française. Les logiciels peuvent être disponibles également dans d'autres langues que le français, pourvu que la version française soit accessible dans des conditions, sous réserve du prix lorsque celui-ci résulte d'un coût de production ou de distribution supérieur, au moins aussi favorables et possède des caractéristiques techniques au moins équivalentes.»

244. No abordarem aquí les vicissituds de l'elaboració de la llei. Sobre aquesta qüestió, vegeu Ferrer (1984) i Argelaguet (1998).

5.2.1. LA LLEI 7/1983²⁴⁵

Així com una part molt important de la política lingüística quebequesa ha consistit a restringir l'accés a l'escola anglesa, en el context d'una doble xarxa escolar (francesa i anglesa), en el cas de Catalunya una part també molt important de la política lingüística ha consistit en la progressiva substitució del castellà pel català com a llengua d'instrucció en una xarxa escolar única.

Les disposicions normatives anteriors a la Llei 7/1983 han estat considerades com «l'aplicació, *de facto*, de criteris separadors.»²⁴⁶ Després de quaranta anys de prohibició, la llengua catalana va ser incorporada com a assignatura al sistema d'ensenyament per mitjà del Reial decret 2092/1978, que feia dependre la possibilitat d'usar-la com a llengua vehicular d'una autorització prèvia.²⁴⁷ El Decret 270/1982 va suprimir l'autorització prèvia per a professar assignatures en llengua catalana, i va disposar com a règim ordinari la utilització del català (i del castellà) com a llengua vehicular d'una o més assignatures, a més de llengua i literatura. Malgrat això, el Decret també preveia que els centres que volguessin utilitzar una única llengua vehicular poguessin quedar eximits del règim ordinari. Considerant que en la sol·licitud d'exempció era decisiva la voluntat dels pares, el Decret 270/1982 encobria un model separatista basat en el criteri d'elecció pels pares de la llengua d'ensenyament dels seus fills.

En el camp de l'ensenyament, la Llei 7/1983 va significar l'abandó del separatisme, en la mesura que no consagra el dret a la lliure elecció.²⁴⁸ La llei declara el català llengua pròpia de l'ensenyament en tots els nivells educatius (article 14.1), reconeix el dret dels infants a rebre el «primer ensenyament» en la seva llengua «habitual» catalana o castellana (article 14.2),²⁴⁹ estableix que el català i el castellà han de ser ensenyats en tots els nivells de l'ensenyament no universitari (article 14.3) i que al final dels estudis bàsics tots els alumnes han de saber català i castellà (article 14.4). Cal dir que el dret a rebre el primer ensenyament en la llengua habitual no es podrà exercir en centres diferents (article 14.5).

Pel que fa a la llengua vehicular, si descomptem la declaració del català com a llengua pròpia de l'ensenyament, l'única cosa que diu la Llei 7/1983 és

245. Llei 7/1983, de 18 d'abril, de normalització lingüística a Catalunya.

246. Milian (1984b, p. 33).

247. Article 6.2 de l'Ordre de 14 de setembre de 1978 i article 5.3 de l'Ordre de 10 de setembre de 1980.

248. Milian (1984b, p. 37; 1992, p. 329).

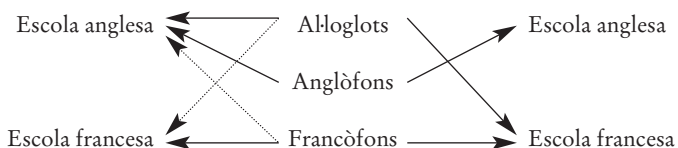
249. La Llei, doncs, conté un residu de *personalitat* en un model altrament territorial, en el qual tots els ciutadans són tractats de la mateixa manera al marge de les seves característiques lingüístiques personals.

que l'Administració ha de prendre mesures perquè «la llengua catalana sigui emprada progressivament a mesura que tots els alumnes la vagin dominant.» Aquesta qüestió va ser concretada per les disposicions que despleguen la Llei 7/1983: el Decret 362/1983, de 30 d'agost, i l'Ordre de 8 de setembre de 1983. En el capítol dedicat al català com a llengua d'ensenyament, el Decret 362/1983 disposa que les classes de llengua catalana i llengua castellana es faran en català i castellà, respectivament (article 8), que «es farà una extensió progressiva de la llengua catalana com a llengua d'ensenyament a partir del Cicle Mitjà d'EGB [tercer de primària]» i que «reglamentàriament es determinaran les àrees o assignatures que s'han d'impartir en llengua catalana en els diferents nivells no universitaris» (article 9). (A instàncies del Govern espanyol, el Decret 362/1983 va ser modificat pel Decret 576/1983, que afegeix a les disposicions anteriors la clàusula que «a més de la llengua castellana, s'haurà de professar, almenys, una altra assignatura o àrea en aquest idioma.») El reglament anunciat pel Decret 362/1983 va ser establert per l'Ordre de 8 de setembre de 1983: «al Cicle Mitjà [de tercer a cinquè de primària] els alumnes han de rebre en català almenys l'àrea de Ciències Socials o la de Ciències Naturals, i a la segona etapa [de sisè a vuitè de primària] han de rebre en català almenys totes dues àrees.» Cal dir que el Decret 362/1983 i l'ordre que el desplega van ser objecte d'un recurs contenciós administratiu que deu anys després va anar a parar al Tribunal Suprem, el qual va presentar una qüestió d'inconstitucionalitat al Tribunal Constitucional sobre el capítol d'ensenyament de la Llei 7/1983. Per mitjà de la sentència 337/1994, el Tribunal Constitucional va dictaminar que el capítol d'ensenyament de la Llei 7/1983 s'ajusta a la Constitució espanyola.²⁵⁰

En tot cas, el model lingüísticoescolar a què tendeix Catalunya des de l'aprovació de la Llei 7/1983 difereix significativament del que va instaurar la Llei 101 al Quebec.

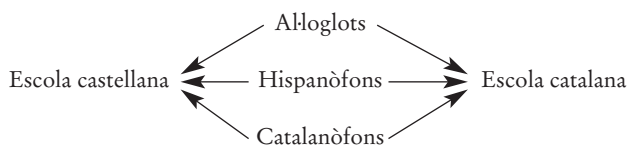
250. En aquest punt convé assenyalar que, a diferència de la Constitució canadenca del 1982, la Constitució espanyola del 1978 no consagra cap dret lingüístic en matèria d'ensenyament. Com assenyala Milian (1992, p. 343), l'única norma espanyola que fa referència al dret de rebre ensenyament en una llengua determinada és el Reial decret 480/1981, sobre el funcionament al País Basc i Catalunya de l'Alta Inspecció de l'Estat en matèria d'ensenyament no universitari. Segons l'article 3.5 d'aquest reial decret, correspon a l'Alta Inspecció «velar por el respeto a los derechos lingüísticos entre los cuales está [...] en particular el de recibir enseñanza en la lengua del Estado.» Cal dir que l'any 1981 el Govern espanyol va presentar un projecte de llei que pretenia harmonitzar les disposicions normatives de les comunitats autònomes sobre determinades matèries, en el qual es preveia que «los padres de los alumnos y, en su caso, los alumnos tendrán derecho a elegir la lengua en que deseen que se imparta la enseñanza.»

ABANS DE LA LLEI 101

DESPRÉS DE LA LLEI 101

ABANS DE LA LLEI 7/1983

DESPRÉS DE LA LLEI 7/1983

A més de l'ensenyament, els dos altres àmbits regulats per la Llei 7/1983 són l'Administració pública i els mitjans de comunicació públics. En l'àmbit de l'Administració, la Llei incorpora i eixampla les previsions d'un dels primers decrets del Govern (Decret 90/1980, de 27 de juny) i estableix que el català és la llengua pròpia de la Generalitat, de l'Administració local i de les altres corporacions públiques dependents de la Generalitat (article 5.1), amb el benentès que el català i el castellà, com a llengües oficials, han de ser emprats preceptivament (article 5.2), per exemple en l'edició de les lleis i altres textos oficials (article 6); reconeix el dret dels ciutadans a relacionar-se amb l'Administració en la llengua oficial de la seva elecció (article 8.1), i declara que els topònims tenen com a única forma oficial la catalana (article 12.1). En el cas dels mitjans de comunicació, la Llei declara que el català serà la llengua normalment utilitzada pels mitjans de comunicació propis de la Generalitat (article 21.1) i que es fomentarà l'ús del català en els mitjans de comunicació privats i en el teatre, el cinema i l'edició (articles 22 i 23).

A més de l'ensenyament, les diferències entre la Llei 7/1983 i la CLF són nombroses. En el cas de l'Administració, la Llei 7/1983 només preveu l'ús exclusiu del català en la toponímia, mentre que el redactat original de la CLF preveia l'ús exclusiu del francès en cinc casos. (Curiosament, la toponímia no és un d'aquests casos.) En la doble edició dels textos legislatius, en canvi, la CLF conté una exigència més àmplia de bilingüisme, perquè estableix la doble edició tant de les lleis com dels projectes de llei. D'altra banda, la CLF no reconeix explícitament el dret a relacionar-se en anglès amb l'Administració,

però aquesta possibilitat es dedueix de l'excepció a l'article 15, segons la qual la redacció dels textos en francès no s'aplica «à la correspondance de l'Administration avec les personnes physiques lorsque celles-ci s'adressent à elle dans une langue autre que le français.»

TAULA 41
Drets lingüístics a la CLF i a la Llei 7/1983

CLF	Llei 7/1983
Toute personne a le droit que communiquent en français avec elle l'Administration, les services de santé et les services sociaux, les entreprises d'utilité publique, les ordres professionnels, les associations de salariés et les diverses entreprises exerçant au Québec (article 2).	Conèixer el català (article 2.1). Adreçar-se en català, de paraula i per escrit, a l'Administració, als organismes públics i a les empreses públiques i privades (article 2.1). + Dret a relacionar-se amb la Generalitat, l'Administració civil de l'Estat, l'Administració local i les altres entitats públiques en la llengua oficial escollida (article 8.1). + Utilitzar la llengua oficial escollida en les relacions amb l'Administració de Justícia (article 9.1). + Obtenir la redacció dels documents públics en la llengua oficial escollida (article 10.1).
En assemblée délibérante, toute personne a le droit de s'exprimer en français (article 3).	Expressar-se en català en qualsevol reunió (article 2.1).
Les travailleurs ont le droit d'exercer leurs activités en français (article 4).	Desenvolupar en català les activitats professionals, laborals, polítiques i sindicals (article 2.1).
Les consommateurs de biens ou de services ont le droit d'être informés et servis en français (article 5).	Rebre l'ensenyament en català (article 2.1). + Rebre el primer ensenyament en la llengua habitual (article 14.2).
Toute personne admissible à l'enseignement au Québec a droit de recevoir cet enseignement en français (article 6).	No ésser discriminat per raó de la llengua oficial que empra (article 2.3). Adreçar-se als jutjats i als tribunals per a obtenir la protecció judicial dels drets lingüístics (article 4.1). Expressar-se, de paraula o per escrit, en la llengua oficial preferida (professors i alumnes dels centres d'ensenyament superior) (article 16.1).

Les tres diferències principals entre la Llei 7/1983 i la CLF afecten el catàleg de drets lingüístics, els àmbits en què no incideixen totes dues legislacions i la previsió o no de sancions. Pel que fa a la primera qüestió, recordem que la CLF dedica el capítol II (articles 2 a 5) a enumerar cinc drets lingüístics «fonamentals», que han romàs intactes al llarg de les successives reformes de què ha estat objecte. La Llei 7/1983, en canvi, els va anunciant de manera dispersa i de vegades repetitiva i no els atribueix la condició de «fonamentals». A part d'aquesta qüestió formal, hi ha diferències significatives: *a*) mentre que la CLF només recull drets referits al francès, la Llei 7/1983 recull alguns drets referits simultàniament al català i al castellà, a conseqüència del caràcter legalment oficial de totes dues llengües; *b*) mentre que la CLF recull el dret de tota persona que l'Administració es comuniqui amb ella en francès, la Llei 7/1983 només recull el dret d'adreçar-se en català a l'Administració, sense que quedi clar si això genera el deure de correspondre en aquesta llengua; *c*) la Llei 7/1983 no recull cap dret lingüístic dels consumidors, més enllà del dret genèric d'adreçar-se en català «a les empreses públiques i privades.»

Pel que fa a la segona qüestió (els àmbits en què no incideixen totes dues legislacions), tenim que, d'una banda, la Llei 7/1983 preveu mesures per als mitjans de comunicació, però la CLF s'absté de regular aquest àmbit; i, de l'altra, que la CLF preveu mesures sobre la llengua del treball i la llengua «del comerç i els negocis», mentre que la Llei 7/1983 roman silenciosa sobre aquests dos àmbits. En el cas del treball, la Llei 7/1983 es limita a anunciar el dret que ja hem esmentat a «desenvolupar en català les activitats professionals, laborals, polítiques i sindicals» (article 2.1). Pel que fa al comerç i els negocis, també hem vist que el mateix article 2.1 recull el dret a adreçar-se en català a «a les empreses públiques i privades», però l'única mesura imperativa en aquest àmbit que preveu la Llei és la de l'article 13, segons el qual les empreses «de caràcter públic» han de fer per manera que els empleats que tenen relació directa amb el públic tinguin el coneixement del català «necessari per a atendre amb normalitat el servei que els és encomanat.» Aquesta disposició recorda molt parcialment l'article 30 de la CLF, segons el qual «les entreprises d'utilité publique, les ordres professionnels et les membres des ordres professionnels doivent faire en sorte que leurs services soient disponibles dans la langue officielle.»²⁵¹ Fora d'això, l'article 25 de la Llei 7/1983 es limita a anunciar que el Govern català «ha de *fomentar* la normalització de l'ús del català en les activitats mercantils, publicitàries, culturals, associatives, esportives i de qualsevol altra mena.»²⁵²

251. Per a una comparació, paràgraf per paràgraf, de la CLF i la Llei 7/1983, vegeu Beaulieu (1992). Per a una comparació més sintètica, limitada a les «principals» disposicions de tots dos textos legislatius, vegeu Keating (1998).

252. La cursiva és nostra.

Pel que fa a la tercera qüestió (la previsió o no de sancions), el títol v de la CLF («Infracciones et peines») contrasta amb el silenci total de la Llei 7/1983. Entre altres coses, aquesta circumstància referma la conclusió que la Llei 7/1983, a diferència de la CLF, no intervé coactivament en el sector privat.

A la secció següent repassarem les mesures adoptades després de la Llei 7/1983, que han significat la catalanització relativa dels tres àmbits en què incideix, tots tres propis del règim d'oficialitat (l'ensenyament, l'Administració pública i els mitjans de comunicació públics).

5.2.2. LA LLEI 10/1983, EL DECRET 107/1987 I ELS DECRETS 94, 95 I 96/1992

En el cas dels mitjans de comunicació, la Llei 10/1983, que va crear l'ens públic Corporació Catalana de Ràdio i Televisió, estableix que un dels principis inspiradors de la programació ha de ser «la promoció de la llengua i de la cultura catalanes», i això s'ha traduït en el fet que el català és la llengua normalment emprada pels serveis de radiodifusió i televisió de la Generalitat.

D'altra banda, l'article 7.2 de la Llei 7/1983, que preveu que el Govern reglamentari l'ús del català en els òrgans de la seva competència, va ser desplegat per mitjà del Decret 107/1987, pel qual es regula l'ús de les llengües oficials per part de l'Administració de la Generalitat de Catalunya. L'article 2 d'aquest decret disposa que «d'una manera general, la Generalitat emprarà el català per a les seves relacions.» La Generalitat usará el castellà en un nombre limitat de supòsits: en la documentació destinada a administracions públiques de fora de Catalunya en les quals el català no sigui oficial (article 7.1); en les comunicacions i notificacions dirigides a persones físiques o jurídiques residents en l'àmbit lingüístic català que demanin de rebre-les en castellà (article 9.1); en les comunicacions i notificacions dirigides a persones residents fora de l'àmbit lingüístic català (article 9.2); en l'expedició de testimoniatges d'expedients quan hi hagi sol·licitud prèvia (article 13); en l'atenció oral als ciutadans que triïn el castellà (article 14), i en les disposicions d'obligada publicació (article 16). Una peça important en la catalanització de l'Administració autonòmica va ser la Llei de la funció pública de 1985, l'article 34 de la qual estableix que «en el procés de selecció s'haurà d'acreditar el coneixement de la llengua catalana en la seva expressió oral i escrita.»²⁵³

Finalment, en l'àmbit de l'ensenyament, l'any 1992 el Govern català va aprovar el decret 75/1992, pel qual s'estableix l'ordenació general dels ense-

253. Aquesta llei va ser objecte d'un recurs d'inconstitucionalitat i no es va fer efectiva fins a l'any 1991, arran de la sentència 46/1991 del Tribunal Constitucional espanyol. Vegeu la secció 6.2.2.

nyaments de l'educació infantil, l'educació primària i l'educació secundària obligatòria a Catalunya. Aquest decret, que desplega la Llei espanyola d'ordenació general del sistema educatiu (LOGSE), estableix que el català «s'utilitzarà normalment com a llengua vehicular i d'aprenentatge» (article 3.1). D'acord amb el decret 75/1992, el Govern va aprovar els decrets 94/1992 (que estableix l'ordenació curricular de l'ensenyament infantil), 95/1992 (educació primària) i 96/1992 (educació secundària obligatòria), que repeteixen la disposició esmentada per a cada nivell educatiu. Amb aquests tres decrets es va formalitzar el pas de la utilització *progressiva* del català com a llengua vehicular prevista per la Llei 7/1983 a la seva utilització *habitual*, que posteriorment va ser elevada a rang de llei amb l'aprovació de la Llei 1/1998 (vegeu *infra*). Cal dir que aquesta disposició no representa un canvi de model, sinó més aviat una transformació quantitativa.²⁵⁴ El dret a rebre el primer ensenyament en la llengua habitual (article 14.2 de la Llei 7/1983) va ser mantingut, així com l'objectiu de bilingüisme final (article 14.4) i l'obligació legal de rebre en castellà una assignatura a més de llengua i literatura castellanen (Decret 576/1983).

5.2.3. LA INTERVENCIÓ EN EL SECTOR PRIVAT

Després de les eleccions autonòmiques del 1988, el Govern català va designar un nou director general de Política Lingüística, que va presentar un nou programa d'actuació en aquesta àrea. El Govern considerava esgotada la primera etapa de la política lingüística catalana (caracteritzada pel triple objectiu de generalitzar el coneixement del català entre la població, catalanitzar l'Administració i crear mitjans de comunicació públics en aquesta llengua) i entenia que l'objectiu genèric de la nova etapa havia de ser estendre el que s'ha anomenat «ús social» del català.²⁵⁵

D'acord amb aquesta convicció, des del 1990 el Govern català va fer un pas endavant en les seves intervencions lingüístiques en el sector privat, fins aleshores limitades a mesures de foment, i va començar a establir l'ús obligatori del català en el món del comerç i els negocis amb la fórmula «almenys en català»:²⁵⁶

254. Milian (1992, p. 353).

255. Ginebra (1992) i Reniu (1994).

256. Cal assenyalar alguns precedents de la dècada dels vuitanta, com per exemple l'Ordre de 18 de febrer de 1986, de normalització lingüística dels rètols utilitzats en la senyalització d'aparells i instal·lacions; l'Ordre de 3 d'octubre de 1986, de normalització lingüística de la informació a l'usuari en tallers de reparació de vehicles automòbils i dels seus equips components, i el Decret 147/1987, pel qual es regula l'activitat industrial i de prestació de serveis en els tallers de reparació de vehicles automòbils, dels seus equips i components.

— Decret 166/1990, de 20 de juny, pel qual es regula la prestació del servei de transport de vehicles automòbils avariats. Aquest decret estableix que serà almenys en català el cartell en el qual s'especificaran els preus aplicables per quilòmetre recorregut i per serveis concrets.

— Ordre de 25 de juny de 1992, sobre documents de control del transport de viatgers per carretera. Aquesta ordre estableix que seran almenys en català el llibre de ruta, el rètol on s'especifiquin les condicions d'anul·lació i devolució de l'import dels bitllets i el distintiu dels vehicles destinats al transport escolar.

— Decret 298/1993, de 8 d'octubre, de modificació del Decret 147/1987, de 31 de març, pel qual es regula l'activitat industrial i de prestació de serveis en els tallers de reparació de vehicles automòbils, dels seus equips i components. Aquest decret estableix que seran almenys en català: *a)* el cartell en el qual s'especificaran els preus aplicables per hora de treball i per serveis concrets; *b)* el cartell informatiu de l'horari de prestació de serveis al públic; *c)* els catàlegs i les tarifes de les peces que s'emprin en les reparacions, i *d)* els albarans o factures acreditatius del preu i l'origen de les peces emprades a la reparació.

— Decret 53/1994, de 8 de febrer, sobre el règim de preus, reserves i serveis complementaris en establiments d'allotjament turístic. Aquest decret estableix que seran almenys en català la publicitat dels preus i les factures.

— Decret 168/1994, de 30 de maig, de reglamentació de les agències de viatges. Aquest decret estableix que seran almenys en català el rètol exterior de l'establiment, la informació lliurada als clients i els contractes de viatges.

— Decret 317/1994, de 4 de novembre, pel qual s'estableixen normes sobre l'ordenació i la classificació dels establiments de restauració. Aquest decret estableix que seran almenys en català els preus i les cartes de plats i vins.

— Decret 290/1995, de 28 de setembre, pel qual es regulen determinades activitats de prestació de serveis a domicili. Aquest decret estableix que seran almenys en català les tarifes dels serveis oferts, els pressupostos i les factures.²⁵⁷

En aquest període, el Govern català també va impulsar la Llei 3/1993, de l'Estatut del Consumidor, i la Llei 8/1996, de regulació de la programació audiovisual distribuïda per cable. La Llei 3/1993 conté un capítol dedicat als drets lingüístics dels consumidors, que, com hem vist, eren absents a la Llei 7/1983. Concretament, es reconeix el dret a rebre en català: *a)* les informacions pertinents per al consum i l'ús dels béns, els productes i els serveis i els contractes, i *b)* els contractes i tota la documentació que hi faci referència. També

257. Després de l'aprovació de la Llei 1/1998 (vegeu *infra*), s'han aprovat altres normatives d'aquest caire, com per exemple l'Ordre de 16 de desembre de 1999, per la qual es regula el funcionament dels establiments dedicats a la neteja tèxtil, o el Decret 213/2001, de 24 de juliol, de protecció dels drets del consumidor i usuari en la prestació de serveis sobre els béns de naturalesa duradora.

s'estableix el deure de les empreses i establiments «de trobar-se en condicions de poder atendre els consumidors quan s'expressin en qualsevol de les llengües oficials de Catalunya.» Aquesta és la primera vegada que una llei catalana considera com una infracció sancionable la vulneració de drets lingüístics.²⁵⁸

La Llei 8/1996, d'altra banda, és la primera llei catalana que estableix quotes de català en els mitjans de comunicació. Segons aquesta llei, els operadors de televisió per cable han de dedicar el cinquanta per cent del temps destinat a obres europees a l'emissió d'obres «d'expressió originària en qualsevol llengua oficial de Catalunya», amb el benentès que com a mínim el cinquanta per cent d'aquestes obres ha de ser en català (article 7.1). La Llei 8/1996 també estableix que les pel·lícules, sèries o documentals doblats o subtitulats s'han d'oferir com a mínim en català (article 7.2). Totes aquestes obligacions estan subjectes a un règim sancionador que la mateixa llei especifica.

5.2.4. LA LLEI 1/1998²⁵⁹

Dins el marc del «nou impuls» a la política lingüística predicat pel nou director general de Política Lingüística, l'any 1990 el Govern català va anunciar la intenció d'estudiar la reforma de la Llei 7/1983, i l'any 1992 la coalició Convergència i Unió va concórrer a les eleccions autonòmiques amb un programa on es prometia aquesta reforma, justificada amb la necessitat d'impulsar l'«ús social» del català un cop esgotades les possibilitats de la difusió del seu coneixement. L'any 1993, el Govern de Convergència i Unió va començar converses amb els partits (fins i tot es va filtrar a la premsa l'avantprojecte de llei que postulava el Govern), però l'intent de reforma va fracassar, sobretot pel fet que l'any següent, a conseqüència del recurs contenciós administratiu presentat feia deu anys contra el Decret 362/1983, la llei que hom pretenia reformar va anar a parar al Tribunal Constitucional. Un cop confirmada la constitucionalitat de la Llei 7/1983, Convergència i Unió va tornar a concórrer a les eleccions del 1995 amb la promesa de reformar-la, i el procés de reforma es va enllestir l'any 1997 amb l'aprovació parlamentària de la Llei 1/1998.

La Llei 1/1998 manté els criteris bàsics de la Llei 7/1983 i la legislació posterior pel que fa al règim d'oficialitat en els àmbits de l'Administració, l'ensenyament i els mitjans de comunicació públics. En el cas de l'Administració,

258. Article 29f): «Es consideren infraccions en materia de defensa dels consumidors: Vulnerar els drets lingüístics que són reconeguts per aquesta Llei als consumidors o impedir-ne l'exercici.» Cal dir que la Llei no tipifica les sancions, sinó que remet a la Llei 1/1990, de 8 de gener, sobre disciplina del mercat i de defensa dels consumidors i dels usuaris.

259. Llei 1/1998, de 7 de gener, de política lingüística.

TAULA 42
Drets lingüístics a la Llei 7/1983 i a la Llei 1/1998

<i>Llei 7/1983</i>	<i>Llei 1/1998</i>
Conèixer el català (article 2.1). Expressar-s'hi, de paraula i per escrit, en les relacions i els actes públics, oficials i no oficials (article 2.1): — Adreçar-se en català, de paraula i per escrit, a l'Administració, als organismes públics i a les empreses públiques i privades. — Expressar-se en català en qualsevol reunió. — Desenvolupar en català les activitats professionals, laborals, polítiques i sindicals. — Rebre l'ensenyament en català. No ésser discriminat per raó de la llengua oficial que empra (article 2.3). Adreçar-se als jutjats i als tribunals per a obtenir la protecció judicial dels drets lingüístics (article 4.1). Dret a relacionar-se amb la Generalitat, l'Administració civil de l'Estat, l'Administració local i les altres entitats públiques en la llengua oficial escollida (article 8.1). Utilitzar la llengua oficial escollida en les relacions amb l'Administració de Justícia (article 9.1). Obtenir la redacció dels documents públics en la llengua oficial escollida (article 10.1). Rebre el primer ensenyament en la llengua habitual (article 14.2). Expressar-se, de paraula o per escrit, en la llengua oficial preferida (professors i alumnes dels centres d'ensenyament superior) (article 16.1).	Conèixer les dues llengües oficials (article 4.1). Expressar-se en qualsevol de les dues llengües oficials, oralment i per escrit, en les relacions i els actes públics i privats (article 4.1). Ésser atès en qualsevol de les dues llengües oficials en els termes que la Llei estableix (article 4.1). Emprar lliurement qualsevol de les dues llengües oficials en tots els àmbits (article 4.1). No ésser discriminat per raó de la llengua oficial que empra (article 4.1). Adreçar-se als jutjats i als tribunals per a obtenir la protecció judicial dels drets lingüístics (article 4.2). Adreçar-se a l'Administració de la Generalitat i al Síndic de Greuges per sol·licitar actuacions que garanteixin els drets lingüístics (article 4.3). Dret a relacionar-se, oralment i per escrit, amb l'Administració de l'Estat a Catalunya en la llengua oficial escollida i a ésser-hi atès (article 12.2). Dret a relacionar-se, oralment i per escrit, amb l'Administració de Justícia en la llengua oficial escollida i a ésser-hi atès (article 13.2). Obtenir la redacció dels documents públics en la llengua oficial escollida (article 14.2). Rebre el primer ensenyament en la llengua habitual (article 20.2). Expressar-se, de paraula o per escrit, en la llengua oficial preferida (professors i alumnes dels centres d'ensenyament superior) (article 22.1).

la Llei 1/1998 incorpora l'obligació d'acreditar el coneixement oral i escrit del català en el procés de selecció per a accedir a places de personal de l'Administració autonòmica, de l'Administració local i de l'Administració i els serveis de les universitats (article 11.3), que per al cas de l'Administració autonòmica ja havia fixat la Llei de la funció pública del 1985. En el cas de l'ensenyament, la Llei 1/1998 incorpora el criteri dels decrets del 1992 i estableix que «el català s'ha d'utilitzar normalment com a llengua vehicular i d'aprenentatge en l'ensenyament no universitari» (article 21.1), amb el benentès que es manté el dret dels infants a rebre el «primer ensenyament» en la seva llengua habitual, quan aquesta sigui el català o el castellà (article 21.2).²⁶⁰

Les diferències principals entre la Llei 7/1983 i la Llei 1/1998, cal situar-les, d'una banda, en el catàleg de drets lingüístics que es reconeixen i, de l'altra, en la introducció d'un règim d'intervencionisme en el sector privat més coactiu, que afecta els mitjans de comunicació privats, les indústries culturals i l'anomenada «activitat socioeconòmica».

Pel que fa al catàleg de drets lingüístics reconeguts, es poden observar dues diferències principals: *a)* la desaparició o reformulació d'alguns drets i *b)* l'aplicació de *tots* els drets a les dues llengües oficials.

Pel que fa al règim d'intervencionisme en el sector privat, les previsions de la Llei 1/1998 són les següents:

a) En el cas dels mitjans de comunicació privats, l'article 26 de la Llei 1/1998 preveu quotes de català en tres supòsits concrets: en les entitats que presten el servei públic de televisió per cable, en els concessionaris de televisions de gestió privada d'àmbit territorial de Catalunya i en les emissores de radiodifusió de concessió atorgada per la Generalitat (taula 43). L'incompliment d'aquests preceptes està sotmès al règim sancionador de la Llei 8/1996 i altres disposicions.

El darrer supòsit d'aquest apartat va ser desplegat pel Decret 269/1998, de 21 d'octubre, del règim jurídic de les concessions per a la prestació del servei de radiodifusió sonora en ones mètriques amb modulació de freqüència per a emissores comercials. Aquest decret estableix la quota del cinquanta per cent del temps d'emissió entre les obligacions del concessionari, si bé permet que les emissores que formen part de cadenes d'abast estatal puguin excloure d'aquesta obligació una franja horària d'un màxim de sis hores consecutives de durada. D'acord amb això, aquestes emissores poden complir la quota del cinquanta per cent usant el català en el trenta-set i mig per cent del temps d'emissió.

260. El manteniment d'aquest dret en la Llei 1/1998 és important, perquè en l'avantprojecte de llei del 1993 no hi figurava: «En atenció als seus drets lingüístics, els infants que tinguin dificultats de comprensió del català tenen dret a ser atesos de manera personalitzada fins a assolir el domini suficient de l'esmentada llengua. L'Administració ha de garantir aquest dret i posar els mitjans necessaris per fer-lo efectiu.»

TAULA 43
Quotes de català en mitjans de comunicació previstes per la Llei 1/1998

<i>Tipus d'empresa</i>	<i>Quota de català</i>	<i>Observacions</i>
Entitats que presten el servei públic de televisió per cable.	Cinquanta per cent del temps d'emissió de programes de producció pròpia de qualsevol mena i dels altres teleserveis que ofereixin i el vint-i-cinc per cent de la música cantada.	S'afegeix a les previsions de la Llei 8/1996.
Concessionaris de televisions de gestió privada d'àmbit territorial de Catalunya.	La mateixa quota que les entitats que presten el servei públic de televisió per cable.	
Emissores de radiodifusió de concessió atorgada per la Generalitat.	Cinquanta per cent del temps d'emissió i vint-i-cinc per cent de la música cantada.	Percentatge modificable per reglament segons les característiques de l'audiència.

b) En el cas de les indústries culturals, l'article 28.3 de la Llei 1/1998 estableix que el Govern català «pot establir per reglament quotes lingüístiques de pantalla i de distribució per als productes cinematogràfics que es distribueixin i s'exhibeixin doblats o subtitulats en una llengua diferent de l'original», que no podran excedir el cinquanta per cent de l'oferta en còmput anual. En virtut d'aquesta facultat, el Govern català va aprovar el Decret 237/1998, de 8 de setembre, sobre mesures de foment de l'oferta cinematogràfica doblada i subtitulada en llengua catalana, que preveu les quotes que s'especifiquen a la taula 44.

TAULA 44
Quotes de català segons el Decret 237/1998

<i>Tipus d'obra</i>	<i>Quota de distribució</i>	<i>Quota d'exhibició</i>
Obres doblades	Cinquanta per cent de còpies de les obres que es distribueixin amb més de setze còpies. Cinquanta per cent de còpies de totes les obres infantils. Vint-i-cinc per cent de còpies distribuïdes en còmput anual.	Vint-i-cinc per cent del temps d'exhibició en còmput anual. Les obres cinematogràfiques comunitàries en versió original catalana o doblades al català compten el doble que les obres no comunitàries.
Obres subtitulades	Vint-i-cinc per cent de còpies distribuïdes en còmput anual.	Vint-i-cinc per cent del temps d'exhibició en còmput anual.

c) En el cas de l'activitat socioeconòmica, la Llei 1/1998 recull el deure de les empreses i establiments «d'estar en condicions de poder atendre els consumidors i consumidoras quan s'expressin en qualsevol de les llengües oficials de Catalunya» (article 32.1), que ja havia introduït la Llei 3/1993. També aplica la fórmula «almenys en català» als vuit supòsits següents: als documents oferts per les entitats financeres als seus clients (xecs, pagarés, talaris i altres documents) (article 15.5); a la retolació i les comunicacions megafòniques de les empreses que ofereixin serveis públics (article 31.1); a les comunicacions i notificacions escrites d'aquestes empreses als seus clients (article 31.2); a la senyalització i els cartells d'informació general de caràcter fix i els documents d'oferta de serveis en els establiments oberts al públic (article 32.3); a la retolació, els avisos i la documentació adreçats al públic en les empreses concertades o subvencionades (article 33); a l'etiquetatge dels productes que gaudeixen de denominació d'origen, denominació comarcal o denominació de qualitat i dels productes artesanals (article 34.2); als rètols i les informacions de caràcter fix que han de constar a l'interior dels centres de treball (article 36.4).²⁶¹ Cal indicar que els articles 15, 31 i 32.3 són tres dels quatre articles que segons la Llei 1/1998 estan sotmesos al règim sancionador de la Llei 1/1990.²⁶²

Hi ha dues diferències principals entre la CLF i la Llei 1/1998 pel que fa al règim d'intervencionisme en el sector privat: la primera diferència és que la Llei 1/1998 (ni en el text mateix ni en els decrets que la despleguen) no preveu cap cas d'ús *exclusiu* del català; la segona és que la Llei 1/1998 és molt limitada quant als supòsits en què estableix l'ús obligatori del català. Així, en el món del treball, l'únic supòsit d'ús obligatori del català són «els rètols i les informacions de caràcter fix que han de constar a l'interior dels centres de treball» (article 36.4), i per a tota altra qüestió només s'apliquen mesures de foment. La CLF, en canvi, preveu l'ús obligatori del francès en les comunicacions que un empresari adreça al seu personal, en les ofertes d'ocupació o de promoció, en els convenis col·lectius, en les sentències arbitral i en les comunicacions sindicals. En aquesta línia, és evident que la Llei 1/1998 no conté res semblant als programes de francèsització de les empreses que preveu la CLF. En el cas del comerç i els negocis, la limitació de la Llei 1/1998 en relació amb la CLF és igualment clara. Per exemple, en el cas de l'etiquetatge la Llei 1/1998 limita l'ús obligatori del català a un cas residual (els productes que gaudeixen de denominació d'origen, denominació comarcal o denominació de qualitat i els

261. La fórmula «almenys en català» també apareix a l'article 17.6, referit als registres *públics*: «Els formularis i els altres impresos que estiguin a disposició del públic a les oficines dels registres han d'ésser redactats, almenys, en català.»

262. Vegeu nota 258.

productes artesanals);²⁶³ la CLF, en canvi, es refereix a l'etiquetatge de *qualsevol* producte i estén l'obligació d'usar el francès a documents com les instruccions d'ús, que la Llei 1/1998 permet redactar exclusivament en castellà. En el cas de la publicitat comercial, la Llei 1/1998 redueix a mesures de foment el que a la CLF és una obligació d'usar el francès, de vegades amb caràcter exclusiu. Una diferència addicional entre la CLF i la Llei 1/1998 fa referència al règim sancionador. Tot i que la Llei 1/1998 declara que «aquesta Llei no estableix sancions per als ciutadans i ciutadanes», sí que preveu l'aplicació dels règims sancionadors d'altres lleis a alguns dels seus preceptes; tanmateix aquesta remissió no és en absolut comparable amb el títol v de la CLF.

La taula que hem introduït al capítol 3 quan parlàvem del règim d'intervencionisme lingüístic podria servir-nos per a visualitzar les diferències entre les dues legislacions revisades. Si ens fixem, per exemple, en la publicitat comercial, veiem que a Catalunya hi ha una intervenció governamental no coercitiva (la Llei 1/1998 parla d'*afavorir*, *estimular* i *fomentar* l'ús del català en la publicitat), mentre que al Quebec l'ús del francès en la publicitat té el caràcter d'obligatori i, en casos molt determinats, el caràcter d'exclusiu. En el cas de l'etiquetatge, trobem una situació semblant, amb la diferència que a Catalunya hi ha un cas residual d'ús obligatori del català i que al Quebec no hi ha cap cas d'ús exclusiu del francès en aquest àmbit.

TAULA 45
Àmbits d'intervenció × tipus de coerció

	No-intervenció	Intervenció	
		No-coerció	Coerció
			Obligatori Exclusiu
Publicitat		C	Q
Etiquetatge		C	(C) Q

Com dèiem al capítol 3, aquest esquema es podria sofisticar fent referència a les sancions. Les disposicions de la CLF relatives a la publicitat i l'etiquetatge estan subjectes al règim sancionador que preveu la mateixa CLF. En canvi,

263. La norma general, de fet, permet l'ús exclusiu del castellà. Article 34.1: «Les dades que figuren en l'etiquetatge i en l'embalatge i les instruccions d'ús dels productes que es distribueixin en l'àmbit territorial de Catalunya poden figurar en català, en castellà o en qualsevol altra llengua de la Unió Europea.»

la disposició catalana que fa obligatori l'ús del català en determinats supòsits d'etiquetatge no està sotmesa al règim sancionador a què remet la Llei 1/1998.

5.3. SUMARI

Després de descriure, al capítol 4, els «problemes» que han donat origen a les polítiques lingüístiques del Quebec i Catalunya, hem dedicat aquest capítol 5 a presentar amb la ineludible perspectiva cronològica les principals decisions legislatives que han adoptat el Quebec i Catalunya com a resposta a aquests problemes, que configuren sengles règims d'oficialitat i d'intervencionisme en el sector privat. Aquestes decisions no es poden desvincular dels marcs estatals respectius, on la regulació del plurilingüisme adopta formes diferents: al Canadà s'aplica la fórmula *bilingüisme al centre, bilingüisme a les regions*, i en la cultura política existeix una tradició de respecte per la diversitat lingüística; Espanya, en canvi, ha optat fins ara per la fórmula *unilingüisme al centre, bilingüisme a les regions*, i no es pot parlar d'una tradició d'acomodació de la diversitat lingüística. Aquesta diferència és un dels factors explicatius que determinades controvèrsies que afecten el règim d'oficialitat s'hagin plantejat a propòsit de Catalunya i no del Quebec. Al Canadà no hi ha hagut cap desafiament seriós al principi que els funcionaris del Quebec han de saber el francès; en canvi, a Espanya hi ha hagut dificultats perquè s'acceptés el mateix principi a propòsit del català a Catalunya.

En tot cas, el Quebec i Catalunya comparteixen la fórmula del bilingüisme i reconeixen (com a mínim *de facto*) dues llengües oficials. En aquest context de bilingüisme, tant el Quebec com Catalunya es proposen protegir la llengua autòctona local en detriment de la llengua majoritària de l'Estat, i les diferències que es detecten es refereixen bàsicament a la *intensitat* del proteccionisme. En el règim d'oficialitat la intensitat mitjana és similar: tot i que la legislació quebequesa declara el francès com a única llengua oficial, en realitat reconeix l'anglès en supòsits que no són radicalment diferents dels que formen el règim de doble oficialitat a Catalunya (publicació de les lleis, atenció als ciutadans, etc.). És en el règim d'intervencionisme en el sector privat que les diferències són més acusades. Dit breu, la legislació quebequesa francesitza més àmbits i més coactivament dels que catalanitza la legislació catalana.

Un cop exposat aquest catàleg de decisions, dedicarem el capítol 6 a abordar les principals controvèrsies que han suscitat, tant en el règim d'oficialitat com en el de l'intervencionisme en el sector privat. Veurem com en aquestes controvèrsies es plantegen qüestions normatives rellevants per a traçar els límits del proteccionisme lingüístic legítim, i serà amb aquesta evidència que «comprovarem» la teoria esbossada al capítol 2.

6. LES POLÍTIQUES DEL QUEBEC I DE CATALUNYA: LES CONTROVÈRSIES

Al capítol 5 hem descrit les principals decisions legislatives en matèria de llengües que han adoptat el Quebec i Catalunya com a resposta als problemes exposats al capítol 4. L'objectiu d'aquest capítol 6 és identificar les principals àrees de controvèrsia que han envoltat aquestes decisions, i més concretament analitzar el seu control judicial, a fi d'establir-ne la compatibilitat amb els principis constitucionals que encarnen valors liberaldemocràtics. Aquesta anàlisi proporcionarà l'evidència empírica necessària per a «comprovar» la teoria que hem esbossat al capítol 2 i per a fixar sobre una base empírica sòlida els autèntics límits del proteccionisme lingüístic legítim.

Tant en el cas quebequès com en el català és possible identificar unes àrees de controvèrsia que han centrat el debat politicosocial (i, en aquest cas, jurídic) sobre la política lingüística; l'anàlisi que fem en aquest capítol abordarà aquestes àrees de controvèrsia i deixarà de banda els altres aspectes de la política lingüística. Al final del capítol dedicarem una secció addicional a considerar els casos relatius a la política lingüística quebequesa o catalana que s'han plantejat davant els organismes de l'ONU encarregats de la protecció dels drets humans, com a mesura complementària per a avaluar-ne l'adequació als valors liberaldemocràtics.

La primera àrea de controvèrsia, la política lingüísticoescolar, concerneix clarament el règim d'oficialitat. Al Quebec, la discussió s'ha centrat en (les limitacions imposades a) l'accés a la xarxa escolar anglesa a partir de la Llei 101, i a Catalunya, en l'ús predominant del català com a llengua vehicular a les escoles previst per la Llei 7/1983 i les disposicions que la despleguen.

La segona àrea de controvèrsia afecta el règim d'oficialitat a Catalunya i se situa a la frontera entre el règim d'oficialitat i el d'intervencionisme en el cas del Quebec. Es refereix a l'obligació de saber català que la legislació catalana va establir per als funcionaris i a l'obligació de saber francès que l'arti-

cle 35 de la CLF va introduir per als professionals.²⁶⁴ És interessant constatar que al Quebec l'article 20 de la CLF no ha generat cap controvèrsia significativa.²⁶⁵ En tot cas, és convenient remarcar que en la controvèrsia sobre l'article 35 no es va qüestionar la legitimitat d'aquesta norma, sinó un aspecte concret de la seva aplicació, regulada pel Reglament relatiu al coneixement de la llengua oficial necessari per a l'obtenció d'un permís d'una corporació professional.²⁶⁶

La tercera àrea de controvèrsia concerneix clarament la intervenció lingüística en el sector privat. Al Quebec aquesta controvèrsia s'ha centrat en les mesures que estableixen l'ús exclusiu del francès introduïdes per la Llei 101, i a Catalunya, en l'existència de mesures de foment destinades a incrementar l'ús públic de la llengua catalana.

6.1. EL QUEBEC

6.1.1. L'ACCÉS A LA XARXA ESCOLAR ANGLESA²⁶⁷

Un cop promulgada la Carta canadenca de drets i llibertats (articles 1-34 de la Constitució canadenca), la Quebec Association of Protestant School Boards va presentar un recurs contra l'article 73 de la Llei 101, que enuncia les excepcions al principi general establert per l'article 72, segons el qual l'ensenyament s'ha de fer en francès (vegeu 5.3). L'argument dels recurrents era que l'article 73 de la Llei 101 era inconsistent amb l'article 23 de la Carta canadenca de drets i llibertats. Recordem que, segons l'article 73 de la Llei 101, podien rebre l'ensenyament en anglès:

- a) les enfants dont le père ou la mère a reçu au Québec l'enseignement primaire en anglais;
- b) les enfants dont le père ou la mère est, le 26 août 1977, domicilié au Québec et a reçu, hors du Québec, l'enseignement primaire en anglais;

264. Article 35: «Les ordres professionnels ne peuvent délivrer de permis qu'à des personnes qui ont de la langue officielle une connaissance appropriée à l'exercice de leur profession.»

265. Article 20: «Pour être nommé, muté ou promu à une fonction dans l'Administration, il faut avoir de la langue officielle une connaissance appropriée à cette fonction.»

266. Com va dir el Tribunal Suprem, «respondent is not disputing the validity of s. 35 of the *Charter of the French language* [...], which requires knowledge of French appropriate to the practice of a profession. She is only challenging the validity of the Regulations providing for various methods of assessing such knowledge.»

267. AG Quebec v. Quebec Association of Protestant School Boards, [1984] 2 SCR 66.

- c) les enfants qui, lors de leur dernière année de scolarité au Québec avant le 26 août, recevaient légalement l'enseignement en anglais dans une classe maternelle publique ou à l'école primaire ou secondaire;
- d) les frères et soeurs cadets des enfants visés au paragraphe c.

En canvi, segons l'article 23 de la Carta canadenc,

23.1. Citizens of Canada

(a) whose first language learned and still understood is that of the English or French linguistic minority population of the province in which they reside, or

(b) who have received their primary school instruction in Canada in English or French and reside in a province where the language in which they received that instruction is the language of the English or French linguistic minority population of the province,

have the right to have their children receive primary and secondary school instruction in that language in that province.

El Tribunal Superior va estimar el recurs i la seva sentència va ser confirmada pel Tribunal d'Apel·lació. El Govern quebequès va presentar un recurs davant el Tribunal Suprem. Com hem observat al capítol 5, el Govern federal canadenc havia fet redactar l'article 23 de la Carta canadenc amb una disposició incompatible amb la «clàusula Quebec» de l'article 73 de la Llei 101.²⁶⁸ Per tant, no és gens sorprenent que el Tribunal Suprem sentenciés que «the provisions of s. 73 of Bill 101 collide directly with those of s. 23 of the Charter.» En aquest sentit, el Tribunal va sostenir que les disposicions de l'article 73 «are not limits which can be legitimized by s. 1 of the Charter»,²⁶⁹ perquè «such limits cannot be exceptions to the rights and freedoms guaranteed by the Charter nor amount to amendments of the Charter.»

D'aquesta manera, el Tribunal Suprem va consagrar el dret d'assistir a l'escola anglesa dels infants un dels pares dels quals havia anat a l'escola primària anglesa *al Canadà*.

268. El Tribunal Suprem va admetre que la intenció de l'article 23 de la Carta era *reformat* la Llei 101: «The framers of the Constitution unquestionably intended s. 23 to establish a general regime for the language of instruction, not a special regime for Québec; but in view of the period when the Charter was enacted, and especially in light of the wording of s. 23 of the Charter as compared with that of ss. 72 and 73 of Bill 101, it is apparent that the combined effect of the latter two sections seemed to the framers like an archetype of the regimes needing reform, or which at least had to be affected, and the remedy prescribed for all of Canada by s. 23 of the Charter was in large part a response to these sections.»

269. Article 1: «The Canadian Charter of Rights and Freedoms guarantees the rights and freedoms set out in it subject only to such reasonable limits prescribed by law as can be demonstrably justified in a free and democratic society.»

A la taula 46 es poden veure les diferències entre la Llei 101 i la Carta canadense pel que fa al tipus d'alumnes que poden accedir a l'escola anglesa del Quebec:

TAULA 46
Accés a l'escola anglesa del Quebec segons la Llei 101 i la Carta canadense

	<i>Llei 101</i>	<i>Carta canadense</i>
Infants el pare o la mare dels quals ha rebut l'ensenyament primari en anglès al Quebec.	Sí	Sí
Infants el pare o la mare dels quals ha rebut l'ensenyament primari en anglès a la resta del Canadà = <i>canadencs d'altres províncies</i> .	No	Sí
Immigrants.	No	No
Francòfons.	No	No

6.1.2. LA COMPETÈNCIA LINGÜÍSTICA DELS PROFESSIONALS²⁷⁰

Per a exercir la seva professió d'infermera al Quebec, Nancy Forget necessitava un permís de la Corporació Professional d'Infermers i Infermeres auxiliars del Quebec, que, d'acord amb l'article 35 de la Llei 101, no pot expedir permisos «qu'à des personnes ayant de la langue officielle une connaissance appropriée à l'exercice de leur profession.» Aquest article també facultava l'Office de la langue française per a reglamentar la celebració d'exàmens i l'emissió de certificats. L'article 2(a) del Reglament relatiu al coneixement de la llengua oficial necessari per a l'obtenció d'un permís d'una corporació professional presumeix que els candidats que han «suivi, à temps plein, à compter du secondaire, au moins trois années d'enseignement donné en français» tenen un coneixement apropiat del francès, i per als que no tenen aquesta formació l'article 3 estableix l'obligació de passar un examen.

Després de suspendre l'examen escrit, Forget va demanar al Tribunal Superior del Quebec que declarés nuls els articles 2(a) i 3 del Reglament i la declarés exempta d'una prova escrita que, al seu parer, no tenia cap relació amb l'exercici de la seva professió. En la seva demanda, va sostenir: *a)* que la distinció basada en la llengua que fan els articles 2(a) i 3 és discriminatòria i in-

270. Forget v. Quebec (AG), [1988] 2 SCR 90.

compatible amb l'article 10 de la Carta quebequesa dels drets i llibertats de la persona; *b*) que els articles 2(*a*) i 3 són discriminatoris des del punt de vista del dret administratiu perquè l'article 35 de la Llei 101 no faculta l'Office de la langue française per a dictar reglaments que facin distincions entre classes de candidats, i *c*) que l'article 3 comporta una subdelegació il·legal de poders. El Tribunal Superior va refusar el recurs, i el Tribunal d'Apel·lacions el va estimar. En la seva apel·lació al Tribunal Suprem, el Govern del Quebec va demanar que els articles 2(*a*) i 3 del Reglament fossin declarats vàlids. Nancy Forget, per la seva banda, va demanar que el Tribunal declarés que tenia dret a exercir la seva professió sense haver de passar un examen de francès.

En la seva sentència, el Tribunal Suprem va estimar el recurs del Govern del Quebec i va confirmar la validesa dels articles 2(*a*) i 3 del Reglament. Aquí ens referirem només al raonament del Tribunal Suprem sobre l'argument *a*) de la demandant, segons el qual la distinció basada en la llengua que fan els articles 2(*a*) i 3 és discriminatòria i incompatible amb l'article 10 de la Carta quebequesa dels drets i llibertats de la persona.

Segons el Tribunal Suprem, de l'article 10 de la Carta dels drets i llibertats es desprèn que hi ha d'haver tres elements perquè hi hagi discriminació:

(1) a «distinction, exclusion or preference», (2) based on one of the grounds listed in s. 10, and (3) which «has the effect of nullifying or impairing» the right to full and equal recognition and exercise of a human right or freedom.

Al parer del Tribunal Suprem, els articles 2(*a*) i 3 del Reglament complien els dos primers criteris, però no satisfien el tercer:

The distinction between candidates benefiting from the presumption of appropriate knowledge of French and those who must take the test is based on language, one of the criteria found in s. 10 [...]. However, in view of the undisputed requirement of s. 35 of the Charter of French language that candidates have a knowledge of French, Regulations that make distinctions to take account of the language skills of individuals do not impair the right to full equality. «Non-francophones» are not prohibited from joining a professional corporation on grounds that are arbitrary and have nothing to do with the required aptitudes. On the contrary, the Regulations enacted by the Office de la langue française allow them to show that they possess the necessary skills to be admitted to a professional corporation.

D'acord amb això, el Tribunal Suprem va concloure que els articles 2(*a*) i 3 del Reglament qüestionat «do not infringe the right to equality, and consequently these provisions are not discriminatory within the meaning of s. 10 of the *Charter*.»

6.1.3. LA RETOLACIÓ EXCLUSIVA EN FRANCÈS²⁷¹

Al febrer de 1984, els demandats (La Chaussure Brown's Inc., Valerie Ford, McKenna Inc., Nettoyeur et Tailleur Masson Inc. i La Compagnie de Fromage Nationale Ltée.) van reclamar al Tribunal Superior del Quebec que declarés nuls els articles 58 i 69 de la CLF, així com els articles 205 a 208, en la mesura que s'apliquen als articles 58 i 69. Segons l'article 58, «l'affichage public et la publicité commerciale se font uniquement [en français]», i l'article 69 disposa que «seule la raison sociale en langue française peut être utilisée au Québec.» Els articles 205 a 208, d'altra banda, es refereixen a les sancions que es deriven de l'incompliment de les disposicions de la CLF. El Tribunal Superior va estimar parcialment el recurs i va declarar invàlid l'article 58. El Fiscal General del Quebec va recórrer la sentència, i els demandats van promoure una apel·lació incidental («incidental appeal») contra la negativa del Tribunal Superior a declarar invàlids els articles 69 i 205 a 208. El Tribunal d'Apel·lació va desestimar l'apel·lació del Fiscal General i va estimar l'apel·lació incidental, tot declarant també inoperants l'article 69 i els articles 205 a 208, en la mesura que són aplicació dels articles 58 i 69.²⁷² Finalment, el Fiscal General va apel·lar al Tribunal Suprem, que en una sentència dictada el 15 de desembre de 1988 va desestimar l'apel·lació amb l'argumentació que revisarem tot seguit.

Els punts que havia de dilucidar el Tribunal Suprem eren els dos següents: a) si els articles 58 i 69 limitaven la llibertat d'expressió garantida per l'article 2(b) de la Carta canadenca de drets i llibertats²⁷³ i l'article 3 de la Carta de drets i llibertats de la persona del Quebec,²⁷⁴ i en cas afirmatiu si aquesta limitació era justificada en una societat liberaldemocràtica, d'acord amb els articles 1 de la Carta canadenca i 9.1 de la Carta quebequesa,²⁷⁵ i b) si els articles

271. Ford v. Quebec (AG), [1988] 2 SCR 712 i Devine v. Quebec (AG), [1988] 2 SCR 790. Vegeu Thibaut i Amboise (1987), Yalden (1989), De Montigny (1991), Mendes (1991), Woehrling (1993), Eisenberg (1994) i MacMillan (1998).

272. Sobre la sentència del Tribunal d'Apel·lació, vegeu Woehrling (1987).

273. Article 2 de la Carta canadenca: «Everyone has the following fundamental freedoms: b) freedom of thought, belief, opinion and expression, including freedom of the press and other media of communication.»

274. Article 3 de la Carta quebequesa: «Toute personne est titulaire des libertés fondamentales telles la liberté de conscience, la liberté de religion, la liberté d'opinion, la liberté d'expression, la liberté de réunion pacifique et la liberté d'association.»

275. Article 1 de la Carta canadenca: «The Canadian Charter of Rights and Freedoms guarantees the rights and freedoms set out in it subject only to such reasonable limits prescribed by law as can be demonstrably justified in a free and democratic society.» Article 9.1 de la Carta quebequesa: «Les libertés et droits fondamentaux s'exercent dans le respect des valeurs démocratiques, de l'ordre public et du bien-être général des citoyens du Québec. La loi peut, à cet égard, en fixer la portée et en aménager l'exercice.»

esmentats violaven la garantia contra la discriminació basada en la llengua de l'article 10 de la Carta quebequesa.²⁷⁶

Segons el Tribunal Constitucional, «“freedom of expression” includes the freedom to express oneself in the language of one's choice», i l'expressió considerada pels articles 58 i 69 (caracteritzada com a «expressió comercial») és expressió en el sentit dels articles 2(b) de la Carta canadenca i 3 de la Carta quebequesa:

Commercial expression, like political expression, is one of the forms of expression that is deserving of constitutional protection because it serves individual and societal values in a free and democratic society. Indeed, over and above its intrinsic value as expression, commercial expression, which protects listeners as well as speakers, plays a significant role in enabling individuals to make informed economic choices, an important aspect of individual self-fulfillment and personal autonomy.

L'article 1 de la Carta canadenca disposa que els drets i llibertats, com ara la llibertat d'expressió, poden ser subjectes «to such reasonable limits prescribed by law as can be demonstrably justified in a free and democratic society.» I l'article 9.1 de la quebequesa conté una disposició semblant. A fi d'establir si les limitacions introduïdes per la CLF eren justificades en una societat «lliure i democràtica», el Tribunal va aplicar el test introduït en la sentència *R. v. Oakes* i reformulat en aquests termes en el cas *R. v. Edwards Books and Art Ltd.*

Two requirements must be satisfied to establish that a limit is reasonable and demonstrably justified in a free and democratic society. First, the legislative objective which the limitation is designed to promote must be of sufficient importance to warrant overriding a constitutional right. It must bear on a «pressing and substantial concern.» Second, the means chosen to attain those objectives must be proportional or appropriate to the ends. The proportionality requirement, in turn, normally has three aspects: the limiting measures must be carefully designed, or rationally connected, to the objective; they must impair the right as little as possible; and their effects must not so severely trench on individual or group rights that the legislative objective, albeit important, is nevertheless outweighed by the abridgment of rights.

276. Article 10 de la Carta quebequesa: «Toute personne a droit à la reconnaissance et à l'exercice, en pleine égalité, des droits et libertés de la personne, sans distinction, exclusion ou préférence fondée sur la race, la couleur, le sexe, la grosseur, l'orientation sexuelle, l'état civil, l'âge sauf dans la mesure prévue par la loi, la religion, les convictions politiques, la langue, l'origine ethnique ou nationale, la condition sociale, le handicap ou l'utilisation d'un moyen pour pallier ce handicap. Il y a discrimination lorsqu'une telle distinction, exclusion ou préférence a pour effet de détruire ou de compromettre ce droit.»

El Tribunal va concedir la primera part del test, però va considerar que la limitació de la llibertat d'expressió imposada pels articles 58 i 69 de la CLF no satisfia el criteri de proporcionalitat:

The material established the importance of the legislative purpose reflected in the *Charter of the French Language* — the enhancement of the status of the French language in Quebec — and that it was a response to a pressing and substantial concern — the survival of the French language. The threat to the French language demonstrated to the government that it should, in particular, take steps to assure that the «*visage linguistique*» of Quebec would reflect the predominance of the French language. While the material indicated a rational connection between protecting the French language and assuring that the reality of Quebec society is communicated through the «*visage linguistique*», it did not demonstrate that the requirement of the use of French only in ss. 58 and 69 is either necessary for the achievement of the legislative purpose or proportionate to it. Whereas requiring the predominant display of the French language, even its marked predominance, would be proportional to the goal of promoting and maintaining a French «*visage linguistique*» in Quebec and therefore justified under s. 9.1 of the Quebec *Charter* and s. 1 of the Canadian *Charter*, requiring the exclusive use of French has not been so justified. French could be required in addition to any other language or it could be required to have greater visibility than that accorded to other languages.

D'acord amb això, el Tribunal Suprem va entendre que la limitació de la llibertat d'expressió imposada per l'article 58 no es podia justificar a partir de l'article 9.1 de la Carta quebequesa i que la limitació imposada pel 69 no

TAULA 47

Articles de les cartes quebequesa i canadenca violats pels articles 58 i 69 de la CLF

	3 CQ	2(b) CC	10 CQ
58. L'affichage public et la publicité commerciale se font uniquement dans la langue officielle. Toutefois, dans les cas et suivant les conditions ou les circonstances prévus par règlement de l'Office de la langue française, l'affichage public et la publicité commerciale peuvent être faits à la fois en français et dans une autre langue ou uniquement dans une autre langue.	*		*
69. Sous réserve de l'article 68, seule la raison sociale en langue française peut être utilisée au Québec.	*	*	*

es podia justificar ni amb l'article 1 de la Carta canadenca ni el 9.1 de la Carta quebequesa.

Pel que fa a la discriminació basada en la llengua, el Tribunal Suprem va considerar que els articles 58 i 69 creaven efectivament una distinció basada en la llengua en el sentit de l'article 10 de la Carta quebequesa. Segons el Tribunal, l'obligació d'usar exclusivament el francès, encara que s'apliqui a tothom, «has the effect of impinging differentially on different classes of persons according to their language of use. Francophones are permitted to express themselves in their language of use while anglophones and other non-francophones are prohibited from doing so.»

El mateix dia 15 de desembre de 1988 el Tribunal Suprem va dictar sentència sobre un cas relacionat. Allan Singer Ltd. i Victor Herbert Devine havien reclamat una declaració de nul·litat dels articles 52, 57, 58, 59, 60 i 61 de la CLF i del Reglament sobre la llengua del comerç i dels negocis, amb l'argument que ultrapassaven la competència de l'Assemblea Nacional del Quebec i violaven els articles 3 i 10 de la Carta quebequesa de drets i llibertats de la persona. El 26 de març de 1982 el Tribunal Superior del Districte de Mont-real va refusar la petició, i el 22 de desembre de 1986 el Tribunal d'Apel·lació del Quebec va confirmar la sentència apel·lada. Davant el Tribunal d'Apel·lació, l'apel·lant va sostenir que les disposicions impugnades també infringien els articles 2(b) (llibertat d'expressió) i 15 (igualtat) de la Carta canadenca de drets i llibertats.

Segons el Tribunal Suprem, l'apel·lació s'havia d'estimar parcialment. Els articles de la CLF qüestionats són *intra vires* del parlament provincial, però els articles 57, 59, 60 i 61, així com els articles 8, 9, i 12 a 19 del Reglament, infringeixen l'article 2(b) de la Carta canadenca i, llevat del 57, no es poden justificar amb l'article 1. D'altra banda, els articles qüestionats, així com els articles 8, 9 i 12 a 19 del Reglament, infringeixen l'article 3 de la Carta quebequesa i, llevat dels articles 52 i 57, no es justifiquen amb l'article 9.1. Finalment, els articles 58 a 61, així com els articles 8, 9 i 12 a 19 del Reglament, infringeixen l'article 10 de la Carta quebequesa.

Pel que fa a la llibertat d'expressió, el Tribunal Suprem va adoptar el criteri exposat a la sentència anterior. Les qüestions esmentades als articles 57, 59, 60 i 61 de la CLF són expressió en el sentit de l'article 2(b) de la Carta canadenca, i la llibertat d'expressió garantida per aquest article «includes the freedom to express oneself in the language of one's choice.» La mateixa anàlisi s'aplica a tots els articles impugnats en relació amb l'article 3 de la Carta quebequesa. Com en la sentència del cas Ford, el Tribunal Constitucional manté que la legislació que requereix l'ús exclusiu del francès no es pot justificar per l'article 1 de la Carta canadenca o l'article 9.1 de la Carta quebequesa. (En canvi, «the requirement of either joint or predominant use is justified under both sections.») Atès que la sentència del cas Ford va invalidar l'article 58

TAULA 48

Articles de les cartes quebequesa i canadenca violats pels articles 52 i 57-61 de la CLF

	3 CQ	2(b) CC	10 CQ
52. Les catalogues, les brochures, les dépliants et toute autre publication de même nature doivent être rédigés en français.	(*)		
57. Les formulaires de demande d'emploi, les bons de commande, les factures, les reçus et quittances sont rédigés en français.	(*)	(*)	
58. L'affichage public et la publicité commerciale se font uniquement dans la langue officielle. Toutefois, dans les cas et suivant les conditions ou les circonstances prévus par règlement de l'Office de la langue française, l'affichage public et la publicité commerciale peuvent être faits à la fois en français et dans une autre langue ou uniquement dans une autre langue.	*		*
59. L'article 58 ne s'applique pas à la publicité véhiculée par des organes d'information diffusant dans une langue autre que le français ni aux messages de type religieux, politique, idéologique ou humanitaire, pourvu qu'ils ne soient pas à but lucratif.	*	*	*
60. Les entreprises employant au plus quatre personnes, y compris le patron, peuvent afficher à la fois en français et dans une autre langue dans leurs établissements. Toutefois, le français doit apparaître d'une manière au moins aussi évidente que l'autre langue.	*	*	*
61. Pour tout ce qui concerne les activités culturelles d'un groupe ethnique particulier, l'affichage public peut se faire à la fois en français et dans la langue de ce groupe ethnique.	*	*	*

de la CLF, també són inconstitucionals els articles 59, 60 i 61 de la CLF i els articles 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16 i 19 del Reglament, que creen excepcions a l'article 58. (La invalidesa de l'article 69 també fa inconstitucionals els articles 17 i 18 del Reglament, que preveuen excepcions a l'article 69.) Els articles 52 i 57, tanmateix, són vàlids perquè són justificables amb l'article 9.1 de la Carta quebequesa, i el 57 —l'únic de tots dos subjecte a la Carta canadenca— també es pot justificar en virtut de l'article 1 de la Carta canadenca.

Pel que fa a la discriminació basada en la llengua, el Tribunal Constitucional va considerar que, si bé els articles 52 i 57 creen efectivament una dis-

tinció basada en la llengua, aital distinció no té l'efecte d'anul·lar el dret a la llibertat d'expressió garantit per l'article 3 de la Carta quebequesa, amb el benentès que «this right extends to protect the freedom to express oneself in the language of one's choice but it does not extend to guarantee a right to express oneself exclusively in one's own language.» Finalment, respecte a la igualtat davant la llei, el Tribunal Constitucional va considerar que, per tal com l'article 57 de la CLF infringeix l'article 2(b) de la Carta canadenca, era innecessari decidir si també infringia l'article 15, amb l'argument que «the conclusion regarding the operation of s. 1 of the Canadian *Charter* with respect to the *prima facie* breach of s. 2(b) would stand even if the *prima facie* breach of the Canadian *Charter* at issue was a breach of s. 15.»

6.2. CATALUNYA

6.2.1. EL CONTINGUT LINGÜÍSTIC DEL DRET A L'EDUCACIÓ

La primera gran àrea de controvèrsia sobre la política lingüística catalana fa referència al contingut lingüístic del dret a l'educació. Concretament, la qüestió que es discuteix és si els poders públics poden determinar la llengua de l'ensenyament o si, al contrari, existeix un dret dels ciutadans a escollir aquesta llengua.

La STC 337/1994 va fixar definitivament la qüestió. La història d'aquesta sentència és intricada. El dia 28 d'octubre de 1983 l'advocat Esteban Gómez Rovira, conegut per la seva actitud contrària a la política lingüística del Govern català, va interposar un recurs contenciós administratiu davant l'Audiència Territorial de Barcelona contra determinats preceptes del Decret 362/1983, de 30 d'agost, d'aplicació de la Llei 7/1983 a l'àmbit de l'ensenyament no universitari, i de l'Ordre de 8 de setembre que el desplejava. L'11 de març de 1985 l'Audiència Territorial de Barcelona va estimar parcialment el recurs i va declarar la nul·litat dels articles 2.1, 4.1, 4.2, 9.1, 13.1, 13.2, 13.4 (primer paràgraf) i 13.5 (primer paràgraf) i de la disposició transitòria primera del Decret, i dels articles 2, 3.2, 6, 8 i 9 i de la disposició transitòria tercera de l'Ordre. A més, va declarar «el derecho de los hijos menores del recurrente [...] a recibir la enseñanza totalmente en castellano con libros en el mismo idioma y en todas las asignaturas.» El Govern català, juntament amb l'associació Òmnium Cultural, van interposar un recurs d'apellació contra aquesta sentència, que va ser estimat pel Tribunal Suprem en la seva sentència de l'1 de febrer de 1988, amb l'argument purament formal que el recurrent no havia utilitzat el previ recurs de reposició abans de l'accés a la via jurisdiccional. Revocada així la sentència de l'Audiència Territorial de Barcelona, l'advocat Gómez Rovira va formular recurs d'empara davant el Tribunal Constitucional, tot al·legant

que la sentència del Tribunal Suprem suposava la vulneració dels drets fonamentals proclamats pels articles 14 (igualtat davant la llei) i 24 (tutela judicial efectiva) de la Constitució. Per mitjà de la seva sentència 32/1991, de 14 de febrer, el Tribunal Constitucional va atorgar parcialment l'empara, amb la consideració que la sentència del Suprem implicava una vulneració del dret a la tutela judicial efectiva, i va ordenar al Suprem que dictés sentència sobre el fons de la qüestió plantejada pel recurs d'apel·lació. En la tramitació d'aquest recurs el dia 15 de febrer de 1994 el Tribunal Suprem va plantejar una qüestió d'inconstitucionalitat al Tribunal Constitucional en relació amb els quatre articles de la Llei 7/1983 desplegats pels preceptes impugnats originalment (14.2, 14.4, primer incís del 15 i 20). Com diu Albertí (1995, p. 249), els problemes plantejats pel Tribunal Suprem en realitat es redueixen a una sola qüestió: «si existe en la Constitución un derecho de los alumnos (o, en su caso, de los padres o tutores) a elegir la lengua de enseñanza.»²⁷⁷ A l'hora de plantejar-la, el Tribunal Suprem es va expressar en aquests termes:

La lengua en que se ha de enseñar a los niños, en cualquier etapa, no puede ser sin más la que decidan los poderes públicos, sin que los padres y las familias y los tutores, y también en su caso, los propios niños [...], puedan decidir nada, quedando convertidos en meros sujetos pasivos de la decisión pública. Una tesis de esa naturaleza está contradicha en el artículo 26.3 de la Declaración Universal de los Derechos Humanos [...], a cuyo tenor «los padres tendrán derecho preferente a escoger el tipo de educación que habrá de darse a sus hijos.»

Al parer del Tribunal Suprem, aquesta pregunta *no* havia estat contestada pel Tribunal Constitucional en la seva sentència 195/1989, que resol el cas d'un pare que havia reclamat a la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana el pagament de despeses de transport i menjador escolars. Per a entendre el cas, convé tenir present que el model escolar adoptat per la Comunitat Valenciana és el de separatisme lingüístic, amb una línia d'ensenyament en castellà i una altra en valencià.

El recurrent era un pare que havia inscrit el seu fill en l'única escola de Castelló que impartia l'ensenyament en valencià. Com que aquesta escola es trobava molt allunyada del domicili familiar, a aquest pare se li feia necessari utilitzar els serveis d'autobús escolar i de menjador, la qual cosa el feia sentir

277. Vegeu també Muro (1997, p. 262 i 270), que recorda que el primer gran argument del Tribunal Suprem era la tesi segons la qual l'obligació de rebre l'ensenyament en català equival a imposar el deure de conèixer aquesta llengua, no recollit a la Constitució. Com ell mateix observa, aquest argument va ser objecte «de muy escasa consideración» a la sentència del Tribunal Constitucional.

discriminat respecte als pares que havien triat l'ensenyament en castellà. Un cop denegada aquesta reclamació, el pare va interposar recurs contenciós administratiu al·legant infracció dels articles 14 (igualtat) i 27 (dret a l'educació) de la Constitució. L'Audiència Territorial de València va desestimar el recurs, amb l'argument que l'article 14 era inaplicable (el recurrent pretenia comparar dues situacions no idèntiques) i que no existeix un dret constitucional a escollir una escola pública en concret. Tot seguit el pare va interposar recurs d'apel·lació davant el Tribunal Suprem, que el va desestimar per mitjà de la seva sentència de 14 de setembre de 1987. Finalment, el pare va presentar recurs d'empara al Tribunal Constitucional, que el va desestimar en la sentència 195/1989 a què fem referència. Pel que fa al dret a l'educació, el Tribunal Constitucional va declarar el següent:

Ninguno de los múltiples apartados del artículo 27 de la Constitución [...] incluye, como parte o elemento del derecho constitucionalmente garantizado, el derecho de los padres a que sus hijos reciban educación en la lengua de preferencia de sus progenitores en el Centro docente público de su elección.

El Tribunal també va refusar la connexió del dret a l'educació (article 27) amb la igualtat (article 14):

Este derecho tampoco resulta [...] de su conjunción con el artículo 14 de la Constitución, pues, proyectada a este área, la prohibición de trato injustificadamente desigual que en él se establece supone, sin duda, que no puede prevalecer en el disfrute del derecho a la educación discriminación alguna basada en la lengua, pero no implica ni puede implicar que la exigencia constitucional de igualdad de los españoles ante la Ley sólo puede entenderse satisfecha [...] cuando los educandos reciban la enseñanza [...] íntegramente en la lengua preferida por sus padres [...] en un Centro docente público de su elección.

Sembla, doncs, que el Tribunal Suprem va entendre que el Constitucional s'havia referit al dret dels pares a triar la llengua d'ensenyament *en un centre públic de la seva elecció*, i no simplement al dret dels pares a triar la llengua d'ensenyament, tot i que entre la jurisprudència citada pel Constitucional hi havia la SETDH de 23 de juliol de 1968, on es diu clarament que els articles rellevants del Conveni Europeu de Drets Humans no tenen «por efecto garantizar a los hijos o a sus padres el derecho a una instrucción impartida en la lengua de su elección», sense referències a la qüestió del centre públic.

Per mitjà de la sentència 337/1994 el Tribunal Constitucional va contestar negativament la pregunta de si la Constitució reconeix o no el dret dels pa-

res i dels fills a escollir la llengua de l'ensenyament entre les llengües oficials de cada comunitat autònoma (fonament jurídic novè):

[...] desde la perspectiva del art. 27 C.E. ha de llegarse a la conclusión de que ni del contenido del derecho constitucional a la educación reconocido en dicho precepto ni tampoco, en particular, de sus apartados 2, 5 y 7 se desprende el derecho a recibir la enseñanza en sólo una de las dos lenguas cooficiales en la Comunidad Autónoma, a elección de los interesados. El derecho de todos a la educación, no cabe olvidarlo, se ejerce en el marco de un sistema educativo en el que los poderes públicos [...] determinan los currículos de los distintos niveles, etapas, ciclos y grados de enseñanza, las enseñanzas mínimas y las concretas áreas o materias objeto de aprendizaje, organizando asimismo su desarrollo en los distintos Centros docentes; por lo que la educación constituye, en términos generales, una actividad reglada. De este modo, el derecho a la educación que la Constitución garantiza no conlleva que la actividad prestacional de los poderes públicos en esta materia pueda estar condicionada por la libre opción de los interesados de la lengua docente. Y por ello los poderes públicos —el Estado y la Comunidad Autónoma— están facultados para determinar el empleo de las dos lenguas que son cooficiales en una Comunidad Autónoma como lenguas de comunicación en la enseñanza, de conformidad con el reparto competencial en materia de educación.

Més enllà d'aquest pronunciament, el Tribunal Constitucional va utilitzar una argumentació finalista per a considerar legítim que la comunitat autònoma de Catalunya, en exercici de les seves competències en matèria d'educació, hagués optat per un model de conjunció lingüística i, dins aquest model, hagués donat un paper prioritari al català com a llengua de comunicació de l'ensenyament (fonament jurídic desè):

Este modelo de conjunción lingüística que inspira la Ley 7/1983 [...] es constitucionalmente legítimo en cuanto responde a un propósito de integración y cohesión social en la Comunidad Autónoma, cualquiera que sea la lengua habitual de cada ciudadano. Al igual que es legítimo que el catalán, en atención al objetivo de la normalización lingüística en Cataluña, sea el centro de gravedad de este modelo de bilingüismo, siempre que ello no determine la exclusión del castellano como lengua docente de forma que quede garantizado su conocimiento y uso en el territorio de la Comunidad Autónoma.

Un cop contestada negativament la qüestió d'inconstitucionalitat plantejada al Tribunal Constitucional, amb la seva sentència de 13 de juliol de 1995 (R. 6107) el Tribunal Suprem va anul·lar definitivament la sentència

de l'Audiència Territorial de Barcelona de 1985 i, per tant, va confirmar la plena validesa del Decret i l'Ordre impugnats inicialment, i de la Llei 7/1983 mateixa.

Poc abans d'aquesta sentència de 13 de juliol de 1995, el Tribunal Suprem havia tingut ocasió de pronunciar-se sobre el dret a l'educació en relació amb la qüestió lingüística en les seves sentències de 18 de juliol de 1991 (R. 5607) i 21 de febrer de 1994 (R. 1192).

En el primer cas, un grup de pares d'alumnes d'un institut de Benidorm (Alacant) va interposar un recurs contenciós administratiu al·legant que la impartició d'algunes assignatures exclusivament en català vulnerava els drets reconeguts als articles 14 (igualtat) i 27 de la Constitució (dret a l'educació). L'Audiència Territorial de València va estimar el recurs i va declarar inconstitucionals les alternatives que l'institut havia ofert a aquests pares. El Govern valencià va interposar recurs d'apel·lació i el Tribunal Suprem va revocar la sentència de l'Audiència, tot aplicant la doctrina constitucional de la STC 195/1989. En aquesta línia, el Tribunal Suprem sosté que la limitació de recursos fa inviable que cada alumne «pudiera tener garantizado, en todo momento, y en cada centro público de su elección, la recepción de la enseñanza en el idioma oficial escogido.»

En el segon cas, un altre grup de pares d'alumnes d'una escola de Polop de la Marina (Alacant) va interposar un recurs contenciós administratiu al·legant que s'havia vulnerat el dret a escollir la llengua d'ensenyament dels seus fills perquè l'escola, que era de línia castellana, no els havia comunicat que determinades assignatures passarien a impartir-se en català. El Tribunal Superior de Justícia de la Comunitat Valenciana va estimar el recurs, i l'apel·lació presentada pel Govern valencià va ser desestimada pel Tribunal Suprem. Segons el parer del TSJCV, subscrit íntegrament pel Suprem,

la cuestión esencial [...] de este recurso es determinar si a través de la enseñanza en valenciano de determinadas asignaturas se ha violado o no el derecho a la educación de los alumnos que, desconociendo el valenciano, no han llegado de momento a concluir su aprendizaje, con la consiguiente violación de lo dispuesto en el artículo 27 de la Constitución [...]. Y ha de estimarse el recurso [...], pues el derecho a la educación de los hijos de los recurrentes no queda suficientemente garantizado, pues aun cuando es cierto que el artículo 19.2 de la Ley de la Generalidad Valenciana 4/1983, de 23 noviembre [...], de Uso y Enseñanza del Valenciano dispone que al final del ciclo de EGB los alumnos han de estar capacitados para utilizar oralmente y por escrito el valenciano, en igualdad con el castellano, no es el caso en el que nos encontramos. La EGB no ha terminado para estos alumnos, ni siquiera el aprendizaje del valenciano, por lo que quienes reciban la educación en esta lengua sin conocerla suficientemente están en situación de de-

sigualdad en relación al resto de los compañeros que sí la conocen, y no tienen garantizado el derecho a la educación.

Segons el Tribunal Suprem, doncs, el dret a l'educació es vulnera si l'ensenyament s'imparteix en una llengua desconeguda per l'alumne.²⁷⁸

Després de la seva sentència de 13 de juliol de 1995, el Tribunal Suprem va tornar a abordar la qüestió lingüística en l'àmbit de l'educació en la sentència de 17 d'abril de 1996. En aquest cas, un grup de pares va sol·licitar al Govern català que l'ensenyament s'impartís als seus fills exclusivament en castellà. Denegada la sol·licitud, els pares van interposar recurs contenciós administratiu davant el Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, que el va estimar parcialment, només en el que feia referència als menors de set anys, que segons l'article 14.2 de la Llei 7/1983 són els únics alumnes que «tenen dret a rebre el primer ensenyament en llur llengua habitual, ja sigui aquesta el català o el castellà.» En el recurs de cassació presentat contra aquesta sentència, el Tribunal Suprem va desestimar les pretensions dels recurrents, que adueïen la infracció dels articles 3 (deure de conèixer el castellà), 14 (igualtat) i 27 (dret a l'educació) de la Constitució. Pel que fa a la presumpta vulneració de l'article 14, el Tribunal Suprem va considerar «de indudable acierto» les afirmacions de la sentència recorreguda:

Conviene en todo caso recordar aquí las afirmaciones de indudable acierto de la sentencia recurrida [...], cuando dice, en referencia al sistema bilingüe de enseñanza, que «no lesiona el artículo 14 de la Constitución, que afirma el principio de igualdad de todos los españoles ante la ley, al no implicar discriminación de aquellos ciudadanos castellano-parlantes o catalano-parlantes al imponerles en la misma intensidad el conocimiento de ambas lenguas, desmereciendo la pretensión de uso exclusivo de cualquiera de ellas en el sistema educativo», «ni tampoco conculca el artículo 149.11 [...] referenciado en las condiciones básicas que garanticen la igualdad de todos los españoles en el ejercicio de los derechos, al no implicar esta cláusula constitucional una regulación normativa rigurosamente uniforme de la que, en igualdad de circunstancias, en cualquier parte del territorio español se tienen los mismos derechos y obligaciones, al no poder desconocer la personalidad bilingüe de la Comunidad Autónoma de Cataluña.»

Respecte a la presumpta vulneració de l'article 27, el Tribunal Suprem va recordar la doctrina del Constitucional que hem revisat anteriorment (FJ 9 de la STC 337/1994). En aquest context, el Tribunal va considerar no aplicable la

278. En el cas concret que es discuteix, el Tribunal Suprem va donar per fet que aquesta situació de desconeixement es donava, una assumpció controvertible.

seva sentència de 21 d'abril de 1980 (R. 1392), que havia estat invocada pels recurrents, en la qual es reconeixia en aquests termes el dret dels fills de l'advocat Esteban Gómez Rovira a rebre l'ensenyament en castellà en un institut del Masnou (Barcelona):

Se quebranta el fundamental derecho a la educación, incluso cabe decir que hasta el máximo límite de negarlo del modo más absoluto, cuando la enseñanza se imparte en un idioma distinto de la oficial lengua española.

El Tribunal Suprem va recordar, d'una banda, que aquesta sentència era anterior al marc legal instaurat per la Llei 7/1983 i, de l'altra, que la interpretació que feia de l'article 27 de la Constitució havia quedat «desvirtuat» per les sentències del Tribunal Constitucional 195/1989 i, sobretot, 337/1994.

6.2.2. LA COMPETÈNCIA LINGÜÍSTICA DELS FUNCIONARIS²⁷⁹

L'any 1985 el Govern espanyol va presentar un recurs d'inconstitucionalitat contra l'incís final de l'article 34 de la Llei 17/1985, de la Funció Pública de l'Administració de la Generalitat de Catalunya, segons el qual «en el procés de selecció s'haurà d'acreditar el coneixement de la llengua catalana en la seva expressió oral i escrita.» Segons l'advocat de l'Estat, aquest precepte vulnerava el dret d'accés a la funció pública en condicions d'igualtat (article 23.2 CE en connexió amb el 14) i el principi que estableix que tots els espanyols tenen els mateixos drets i obligacions en qualsevol part del territori de l'Estat (article 139.1 CE).

En la seva sentència 46/1991,²⁸⁰ el Tribunal Constitucional va considerar que l'advocat de l'Estat havia plantejat dues qüestions diferents: d'una banda, si l'exigència de saber català introduïa un factor de discriminació en perjudici dels espanyols residents en qualsevol part del territori de l'Estat que no tinguin coneixements de llengua catalana; de l'altra, si el precepte impugnat introduïa un requisit per a l'accés a la funció pública contrari als principis de mèrit i capacitat.

En relació amb el primer punt, el Tribunal Constitucional va concloure que l'exigència de saber català no era discriminatòria des del vessant de la igualtat dels espanyols en tot el territori de l'Estat. D'acord amb el Tribunal,

el establecimiento de un régimen de cooficialidad lingüística en una parte del territorio del Estado no contradice el principio de igualdad de los españoles en todo el territorio nacional, recogido por el art. 139.1 CE, ya que

279. Vegeu Agirreazkuenaga (1984), Bosch (1987), Cobreros (1984, 1988), Fernández-Espinar (1987), Moles i Martí (1987), Raya Medina (1988) i Vernet (1992a, 1992c).

280. Vernet (1992a).

tal principio no puede ser entendido en modo alguno como una rigurosa y monolítica uniformidad del ordenamiento de la que resulte que en cualquier parte del territorio se tengan los mismos derechos y obligaciones, puesto que con la debida reserva respecto de la igualdad en las condiciones básicas del ejercicio de los derechos y libertades (art. 149.1.1.ª CE), «la potestad legislativa de que las Comunidades Autónomas gozan da a nuestro ordenamiento una estructura compuesta, por obra de la cual puede ser distinta la posición jurídica de los ciudadanos en las distintas partes del territorio nacional» (STC 37/1981, fundamento jurídico 2).

Respecte al segon punt, el Tribunal Constitucional va declarar que el precepte impugat se situava *dins* dels principis de mèrit i capacitat:

El propio principio de mérito y capacidad supone la carga para quien quiera acceder a una determinada función pública de acreditar las capacidades, conocimientos e idoneidad exigibles para la función a la que aspira. Por lo que la exigencia del conocimiento del idioma que es oficial en el territorio donde actúa la Administración a la que se aspira a servir es perfectamente incluible dentro de los méritos y capacidades requeridas.

Aquest recurs d'inconstitucionalitat del Govern espanyol va ser presentat abans que el Tribunal Constitucional es pronunciés sobre les exigències lingüístiques en l'accés a la funció pública en la seva sentència sobre la Llei bàsica de normalització de l'ús de l'euscar. Segons el fonament jurídic 14 de la sentència 82/1986, «nada se opone a que los poderes públicos prescriban, en el ámbito de sus respectivas competencias, el conocimiento de ambas lenguas para acceder a determinadas plazas de funcionario o que, en general, se considere como un mérito entre otros [...] el nivel de conocimiento de las mismas», sempre que es faci respectant els articles 14 (igualtat davant la llei) i 23 (accés en condicions d'igualtat a funcions públiques) de la Constitució i sense que l'aplicació d'aquest criteri produeixi discriminació.

Cal dir que la possibilitat de valorar com a mèrit o exigir el coneixement de llengües diferents del castellà era habitualment refusada pel Tribunal Suprem a l'hora de resoldre els recursos d'apel·lació en matèria contenciosa administrativa. La STS de 25 de gener de 1984 (R. 205) es considera l'inici d'una línia jurisprudencial consistent a considerar discriminatòria i contrària al principi d'igualtat qualsevol convocatòria en què el coneixement d'una llengua diferent del castellà fos requisit per a accedir a la funció pública, requisit per a optar a una plaça definitiva o, simplement, un mèrit puntuable.²⁸¹

281. Moles i Martí (1987, p. 134).

El 28 de febrer de 1983 la Diputació Foral de Guipúscoa va convocar en concurs-oposició una plaça del cap del Servei Foral de Prevenció, Extinció d'Incendis i Salvament, les bases del qual preveïen un exercici de caràcter obligatori no eliminatori d'èuscar, consistent en una conversa amb el tribunal i un exercici escrit. El Col·legi Oficial d'Enginyers Industrials de Madrid va considerar que aquest exercici era discriminatori i va interposar recurs contenciós administratiu davant l'Audiència de Pamplona, que el va desestimar, amb l'argument que no existia vulneració del dret fonamental d'igualtat davant la llei ni d'accés en condicions d'igualtat a funcions públiques. El Col·legi d'Enginyers va apel·lar contra la sentència de l'Audiència, i el Tribunal Suprem va estimar l'apel·lació, tot revocant la sentència de l'Audiència i, per tant, declarant nul·la la base del concurs-oposició relativa a l'exercici d'èuscar. L'argument que ens interessa especialment és el de la discriminació: segons el Tribunal Suprem, el fet que el coneixement de l'èuscar es valori amb 6 punts «discrimina» tots els qui no coneguin aquest idioma i en conseqüència vulnera l'article 14 de la Constitució, en la mesura que conculca el principi d'igualtat en l'accés a la funció pública:

es evidente que esta situación rompe el principio de igualdad del art. 14 de la vigente Constitución, en cuanto que se conculca el derecho de los españoles al acceso de las funciones públicas disminuido para todos aquellos que no sean parlantes del Euskera, pues, qué duda cabe que éstos tienen de salida unos puntos que no tienen el resto de los españoles, con la consiguiente vulneración del tal artículo.

Una excepció en aquesta línia jurisprudencial va ser la STS de 16 de desembre de 1985 (R. 6273), que va acceptar l'exigència de bilingüisme dels mestres:

Por lo que se refiere al artículo 4.º de la orden de convocatoria del concurso, se estima que la exigencia del compromiso de acreditar la posesión de alguna de las titulaciones que se describen en el artículo 8 de la orden o en su defecto obtener en un plazo máximo de cuatro cursos la capacitación para la enseñanza del catalán en Educación Preescolar y primera etapa de E. G. B., impuesta a los profesores procedentes de otras Provincias para ejercer su docencia en Cataluña, es medida que, si bien implica una diferenciación de las exigencias impuestas a los mismos profesores en las Provincias que integran Comunidades Autónomas no bilingües, no infringe el principio constitucional de igualdad dado que ese diferente trato no es discriminatorio y caprichoso, sino que es razonadamente motivado y proporcionado a la función de docencia que están llamados a desarrollar los destinatarios, según está concebida por la legislación señalada en los fundamentos de la sentencia que se revisa y que constituye desarrollo del artículo 3 párrafos 2 y 3 de la Constitución, como fruto del anunciado res-

peto y protección de las modalidades lingüísticas de España, es decir que sobre ser esa diferenciación razonablemente justificada y proporcionalmente adecuada al sistema educativo legalmente aceptado para esa etapa de la enseñanza primaria, en la que el niño se familiariza con tanta facilidad con los idiomas, es medida que se considera en este caso, encuadrada dentro del marco constitucional-estatutario de Cataluña y ello, singularmente, no por la mira de la implantación de la lengua u otra motivación semejante, sino como medio de garantizar al ciudadano de dicha Comunidad Autónoma, el ejercicio de su derecho a conocer y hablar el idioma catalán como lengua propia de la región y cooficial en la misma, según el artículo 3 de su Estatuto de Autonomía.

A partir del 1986, la jurisprudència del Tribunal Constitucional va començar a influir en la posició del Tribunal Suprem. La STS de 23 de setembre de 1986 (R. 4644) és la primera que recull la posició expressada pel fonament jurídic 14 de la STC 82/1986. Tot i que el cas plantejat aquí no era gaire diferent dels anteriors, la decisió del Tribunal Suprem va ser radicalment diferent. La Diputació Foral de Biscaia havia aprovat les bases d'una convocatòria de proves selectives per a la provisió de deu places d'enginyer industrial, que incloïa un exercici voluntari d'èuscar. El Col·legi Oficial d'Enginyers Industrials de Madrid va presentar recurs davant l'Audiència de Bilbao, que va anul·lar l'acord per considerar-lo contrari a l'article 14 de la Constitució. La Diputació Foral va interposar recurs d'apel·lació i el Tribunal Suprem el va estimar, tot revocant la sentència apel·lada i declarant ajustades a dret les bases de la convocatòria, que «no infringen el principio de igualdad establecido en el artículo 14 de la Constitución.»

Malgrat aquest precedent, entre el 1986 i el 1987 el Tribunal Suprem encara va dictar sentències que reiteraven l'antic criteri sobre aquesta qüestió. No va ser fins l'any 1988 que les sentències del Tribunal Suprem van començar a reflectir de manera consistent el punt de vista fixat per la STC 82/1986. La STS de 25 de gener de 1988 (R. 427) se sol considerar el punt d'inflexió en la línia jurisprudencial del Tribunal Suprem. En aquest procés és especialment destacable la STS de 20 de novembre de 1989 (R. 8311), la primera que considera constitucional l'exigència d'un exercici *obligatori i eliminatori* de coneixement de l'euscar en una oposició per a cobrir una plaça que no fos de mestre. A partir del 1992 es van reduir dràsticament els casos relatius a l'exigència de coneixements lingüístics en l'accés a la funció pública, i hom pot considerar consolidada la legitimitat tant de la valoració de la llengua com a mèrit com la seva valoració com a requisit de capacitat per a l'accés a la funció pública.

6.2.3. LA INTERVENCIÓ EN EL SECTOR PRIVAT

Com hem dit al capítol 3, des del 1990 el Govern català va començar a establir l'ús obligatori del català en l'àmbit de les empreses amb la fórmula «almenys en català», i aquest criteri va ser introduït en diferents disposicions de la Llei 1/1998. Fins avui, cap d'aquestes disposicions no ha arribat al Tribunal Suprem ni al Tribunal Constitucional. Per aquesta raó, aquesta secció es referirà principalment a intervencions no coercitives que persegueixen l'expansió de l'ús del català en el sector privat per mitjà de mesures de foment.²⁸² En tot cas, al final de la secció evocarem el parer expressat l'any 1998 pel Defensor del Poble espanyol, que, tot i considerar sospitosa d'inconstitucionalitat la fórmula «almenys en català», es va abstenir de presentar el recurs d'inconstitucionalitat que li exigien un seguit d'associacions contràries a la política lingüística del Govern català.

6.2.3.1. *Les mesures de foment*

Per mitjà de l'Ordre de 19 de febrer de 1987, el Departament de Cultura del Govern català va convocar els Premis de Cinematografia de Catalunya, per a produccions d'empreses amb el domicili social a Catalunya i estrenades en català. L'empresa Tibidabo Films SA va presentar un recurs contenciós administratiu adduint una discriminació per idioma que suposava la violació de l'article 14 (igualtat) de la Constitució espanyola. L'Audiència Territorial de Barcelona va desestimar el recurs el 25 de juny de 1987, i la seva sentència va ser confirmada en apel·lació pel Tribunal Suprem el 19 de gener de 1988 (R. 284).

Segons el Tribunal Suprem, la iniciativa del Govern català s'ha d'entendre dins el marc de l'article 3.3 de la Constitució, d'acord amb el qual «la riquesa de les diferents modalitats lingüístiques d'Espanya és un patrimoni cultural que serà objecte d'especial respecte i protecció.» Pel que fa a l'al·legació de discriminació, el Tribunal va considerar que

si bien la convocatoria es desigual en tanto en cuanto excluye a las producciones cinematográficas estrenadas en lengua castellana, tal desigualdad es razonable dentro de los objetivos perseguidos que por otra parte tienden a dotar de contenido efectivo al mandato constitucional recogido en el art. 3.3. de la Primera Ley del Estado, por lo que no cabe hablar de discriminación entendida ésta como tratamiento desigual ante situaciones parangonables para recibir un idéntico tratamiento normativo.

282. Vegeu Carrasco (1990).

En aquest punt el Tribunal Suprem va recordar la doctrina del Tribunal Constitucional (sentències de 10 de juliol i 10 de novembre de 1981 i de 5 de maig i 5 de novembre de 1982), segons la qual

sólo existirá desigualdad si la discriminación está desprovista de una justificación objetiva y razonable, puesto que el principio de igualdad ha de entenderse en función de las circunstancias que concurren en cada supuesto concreto en relación con el cual se invoca, y en relación, también, con la finalidad y la medida considerada debiendo de darse una proporcionalidad entre los medios empleados y la finalidad perseguida.

Deu anys després, el Tribunal Suprem va tenir ocasió de tornar-se a pronunciar sobre qüestions semblants en les seves sentències de 25 de març i 2 de juny de 1998 (R. 2855 i 5044) i de 4 de febrer de 1999 (R. 723). En el primer cas, l'advocat de l'Estat havia presentat recursos contra dues ordres del Departament de Cultura del Govern català (10 de març i 24 d'abril de 1989), sobre concessió de subvencions a llargmetratges i curtmetratges cinematogràfics, que establien l'obligació de les empreses adjudicatàries d'explotar la pel·lícula exclusivament en català en el territori de Catalunya. Desestimats els recursos pel Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, l'advocat de l'Estat va recórrer en apel·lació al Tribunal Suprem. En tots dos casos, la demanda es basava en la presumpta violació dels articles 3 (oficialitat del castellà), 9 (submissió dels ciutadans i dels poders públics a la Constitució i a la resta de l'ordenament jurídic) i 14 (igualtat) de la Constitució espanyola, així com de l'article 23 de la Llei 7/1983 (aplicació de mesures de foment amb criteris objectius i sense discriminacions). En la primera de les sentències esmentades (FJ 3 i 4), el Tribunal Suprem va refusar l'argument que l'Ordre impugnada infringís el principi constitucional d'igualtat en aquests termes:

TERCERO. Es evidente, y así ha quedado demostrado en la prueba practicada en el proceso de instancia, que la producción en lengua catalana y su distribución y exhibición en los circuitos normales, es aún insignificante en relación con las películas que se proyectan dobladas al castellano y que no se corresponde con el volumen de población catalano-parlante. Asimismo ha quedado demostrado que la Administración Central y la propia Administración autonómica de Catalunya convocan con regularidad ayudas a la producción cinematográfica en lengua castellana o catalana.

En esta situación de evidente inferioridad de la producción cinematográfica en la lengua propia de Catalunya no puede considerarse como discriminatorio ni vulnerador del artículo 14 de la Constitución el que la política de subvenciones a la actividad cinematográfica trate de conseguir, a través de técnicas de fomento, la potenciación de un bien cultural de carácter fundamental como es el idioma y que se haga, precisamente, a través de una exigencia

tan justificada y tan ajena a todo ingrediente discriminatorio como es la exigencia de que la película subvencionada se proyecte en el territorio catalán en la lengua que, conforme al artículo 3 del Estatuto de Catalunya, es la propia de dicha Comunidad y respecto de la cual tiene la Generalitat la obligación de «adoptar las medidas necesarias para asegurar su conocimiento», entre las cuales parece adecuada la exigencia a que se deja hecha referencia.

CUARTO. La igualdad tanto en la ley (o en la norma reglamentaria) como en su aplicación no supone el tratar todos los casos o supuestos de hecho con carácter absolutamente igualatorio, sino, como se dice en la Sentencia del Tribunal Constitucional 144/1988 [...], «tratar de modo igual a todos aquellos que se encuentren en la misma situación...». Del mismo modo, en la Sentencia 209/1988 [...], se dice que «las diferenciaciones normativas, para que puedan considerarse no discriminatorias, resulta indispensable que exista una justificación objetiva y razonable de acuerdo con criterios y juicios de valor generalmente aceptados, cuya exigencia debe aplicarse en relación con la finalidad y efectos de la medida considerada, debiendo estar presente, por ello, una razonable relación de proporcionalidad entre los medios empleados y la finalidad perseguida...»

Es evidente que en este caso la cláusula impugnada por el Abogado del Estado tiene una justificación de protección del idioma catalán desde una situación de evidente inferioridad, no supone ninguna clase de discriminación y es razonable y proporcional al fin pretendido, que es el aumento de la producción cinematográfica en la lengua propia de Catalunya.

En el segon cas, l'advocat de l'Estat havia presentat recurs contra l'Ordre del Departament de Cultura del Govern català de 31 d'agost de 1989, per la qual es convocava concurs públic per a la concessió de subvencions per a iniciatives destinades a augmentar les estrenes comercials de llargmetratges doblats al català. Segons la base setena d'aquesta convocatòria, les empreses adjudicatàries de les subvencions tenien l'obligació d'estrenar les pel·lícules en la seva versió catalana i distribuir-la únicament en aquesta versió en el període de sis mesos a partir de l'estrena. Desestimat el recurs pel Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, l'advocat de l'Estat va recórrer en apel·lació al Tribunal Suprem, que en la seva sentència de 4 de febrer de 1999 va confirmar la sentència apel·lada, amb l'argument que ja havia tingut ocasió de pronunciar-se sobre aquestes qüestions en les sentències de 19 de gener de 1988 (R. 284), 25 de març de 1998 (R. 2855) i 2 de juny de 1998 (R. 5044), i que en el cas que es jutjava no es descobria res que fes arribar a una conclusió diferent.

El darrer cas que examinarem aquí concerneix la producció fonogràfica. L'advocat de l'Estat va presentar un recurs contra l'Ordre del Departament de Cultura del Govern català de 30 de novembre de 1989, per la qual s'aproven les bases per a la concessió d'ajuda a la distribució fonogràfica. El Tribunal Superior de Justícia de Catalunya va estimar parcialment el recurs, tot

anullant dos punts de l'apartat 4 de l'annex de l'Ordre: el punt *a*), en la part que feia referència a la necessitat que les empreses discogràfiques tinguessin la seu social o una delegació a Catalunya, i tot el punt *c*), que establia que l'autor i/o els intèrprets fossin catalans. Interposat recurs d'apel·lació per part de la Generalitat de Catalunya, l'advocat de l'Estat va presentar un escrit d'al·legacions en què suplicava que es confirmés la sentència apel·lada i, a més, s'anullés el punt *d*), segons el qual «quan es tracti de jazz o de música moderna [...] amb text, serà necessari que sigui en català en la seva totalitat.» Pel que fa als punts *a*) i *c*), el Tribunal Suprem va confirmar la sentència apel·lada, per considerar-los contraris al «principio de la libre concurrencia a las convocatorias públicas y por ende los principios de igualdad y no discriminación.» Pel que fa al punt *d*), el Tribunal Suprem va optar per mantenir-lo:

hay que reconocer que dicha cláusula, aunque no sea demasiado congruente con la finalidad expresa de la convocatoria, sino más bien contraproducente, no incurre en vicio de nulidad que pueda dar lugar a su anulación, pues no lleva consigo ninguna discriminación de las personas, sino una simple condición objetiva de los productos.

6.2.3.2. *Les mesures coercitives*

Com a resposta als escrits que sol·licitaven la interposició d'un recurs d'inconstitucionalitat contra la Llei 1/1998, el Defensor del Poble va emetre un seguit de «suggeriments i recomanacions» en què sostenia que «el ámbito de las relaciones privadas debe quedar exento de toda imposición lingüística por parte de los poderes públicos.»²⁸³ Per a elaborar aquest dictamen, el Defensor del Poble es va basar en les opinions de quatre professors de dret (Tomás Ramón Fernández, Sebastián Martín-Retortillo, Antonio López Pina y Jesús Prieto de Pedro), que consideraven clarament inconstitucionals els articles de la Llei que introduïen l'ús obligatori del català amb la fórmula «almenys en català».²⁸⁴

En el seu dictamen, Tomás Ramón Fernández va subscriure l'argumentació que ja havia portat Francesc de Carreras a presentar un vot particular al

283. Álvarez de Miranda (1998, p. 260). Segons Álvarez de Miranda, l'oficialitat d'una llengua «no sólo justifica, sino que impone su empleo por parte de las instituciones y entidades públicas.» En canvi, quan es fa referència a l'ús de la llengua per part de les persones físiques i jurídiques de caràcter privat, «el enfoque varía radicalmente», i la regla és la llibertat. En definitiva, Álvarez de Miranda nega la legitimitat mateixa de qualsevol intervenció coercitiva en el sector privat.

284. Ramón Fernández (1998), Martín-Retortillo (1998), López Pina (1998) i Prieto de Pedro (1998).

dictamen del Consell Consultiu de Catalunya sobre la proposició de llei de política lingüística. En aquest vot particular, Carreras havia considerat inconstitucionals els articles 32.3 i 36.4.²⁸⁵ Segons ell, el problema que plantegen aquests articles és el de si els poders públics, per raó de la seva competència en matèria de normalització lingüística, poden arribar a normar les relacions entre persones jurídiques privades. Carreras concedeix que els poders públics poden incidir en l'esfera dels ciutadans si es tracta de protegir els drets d'altres ciutadans, però nega l'existència de drets que legitimin la coerció que suposen els articles esmentats.²⁸⁶

Basant-se en l'argumentació de Carreras, Ramón Fernández va estendre el judici d'inconstitucionalitat a altres preceptes que inclouen la fórmula «almenys» o «com a mínim» referida al català (15.5, 31.1, 33 i 34.2). En les seves consideracions generals, d'altra banda, Martín-Retortillo va exposar el postulat que «ningún Poder público —ni el Estado ni Comunidad autónoma alguna—, puede imponer el uso de una lengua determinada en relaciones que estrictamente se realizan en un ámbito *inter privados*», i va justificar la inqüestionabilitat d'aquest postulat amb l'argument que «así se expresa el voto particular del Vocal del Consell Consultiu Sr. Carreras.» Per la seva banda, López Pina va defensar la tesi que «la autonomía de la voluntad rige como principio básico las relaciones entre los particulares y la libertad lingüística sustenta las expectativas de consumidores y usuarios», i segons això «sólo en defensa de los derechos de terceros o para preservar algún bien público constitucionalmente relevante puede el legislador intervenir en ellas», amb el benentès que aquests requisits no són satisfets pels preceptes qüestionats de la Llei 1/1998. En aquest punt, si bé López Pina reconeix que la diversitat cultural és un bé jurídic constitucionalment protegit, nega que la preservació de la diversitat cultural pugui prevaler sobre un bé que considera superior, com és la llibertat. En el darrer dels dictàmens considerats pel Defensor del Poble, Prieto va jutjar inconstitucionals els articles 32.3, 35.2 i 36.4 «por vulnerar el núcleo bá-

285. *Butlletí Oficial del Parlament de Catalunya*, núm. 240, p. 18130-18132.

286. L'argument de Carreras contra els articles 32.3 i 36.4 reflecteix els postulats del Fòrum Babel, el grup d'opinió format durant la tramitació parlamentària de la Llei, que precisament té en Carreras un dels seus personatges públics més destacats. Concretament, es pot relacionar amb dos dels principis configuradors que, segons el primer manifest del Fòrum, han de vertebrar «tota» política lingüística: la llibertat de llengua («todo ciudadano de Cataluña tiene derecho a usar libremente cualquiera de las dos lenguas, tanto en sus relaciones con particulares como en sus relaciones con las instituciones políticas y con la Administración pública») i la no-interferència («las relaciones entre particulares están regidas por el principio de autonomía individual de las partes y, en consecuencia, se debe aplicar el principio de libre uso de las lenguas. Los poderes públicos sólo pueden incidir, si es el caso, por medio de medidas de fomento»).

sico de la libertad de la lengua.» En el cas de l'article 32.3 Prieto va considerar que «existe una limitación directa de la libre expresión de los responsables de dichas empresas y establecimientos [...] que excede de la política promocional no limitativa establecida en el apartado 2.º del propio precepto.» Segons Prieto, l'exigència de l'article 36.4 també és una prescripció «ya no de fomento sino limitativa [...] incompatible con la libre expresión lingüística en tanto afecte a sujetos jurídicos privados.» En el cas de l'article 35.2, Prieto va considerar que l'objectiu de fer del català la llengua normal del sector comporta «una presión excesiva sobre la libertad de la lengua así como una discriminación para el *status* del castellano para los derechos de los ciudadanos catalanes castellanohablantes.»

La taula 49 resumeix els articles qüestionats per Francesc de Carreras, el Defensor del Poble i els quatre juristes esmentats:

TAULA 49
Articles de la Llei 1/1998 considerats inconstitucionals

	15.5	30	31.1	32.1	32.3	33	34.2	35.1	35.2	36.4
Carreras					*					*
Defensor del Poble	*				*					
Ramón Fernández	*		*	*	*	*	*			*
Martín-Retortillo	*	*	*	*	*	*	*	*		*
López Pina	*	*	*		*	*	*			*
Prieto					*				*	*

Tot i la seva rotunditat, les opinions d'aquests juristes qualificats no van ser suficients perquè el Defensor del Poble interposés el recurs d'inconstitucionalitat que hom li exigia. En qualsevol cas, com veurem al capítol 7, hi ha raons per a creure, d'acord amb Milian (2000), que un recurs contra els articles de la Llei de política lingüística que estableixen l'ús obligatori del català en activitats de naturalesa privada hauria de ser desestimat.²⁸⁷

287. Cal remarcar que les reserves d'aquests juristes se circumscriuen a l'intervencionisme en el sector privat de caràcter coercitiu. Tots quatre accepten, almenys retòricament, l'intervencionisme basat en el foment. En el seu dictamen, Tomás Ramón Fernández considera positivament «cuantas medidas de fomento arbitra la Ley [1/1988] a efectos de "normalizar" el catalán», i el limita «a lo que exceda de una acción de fomento, que es, en su opinión, el ámbito natural de toda política de normalización.» Per la seva banda, Martín-Retortillo considera obligat aclarir que «las Comunidades autónomas están legitimadas constitucionalmente para adoptar medidas encaminadas a promover la que ha venido llamándose normalización lingüística.» En la matei-

6.3. EL PUNT DE VISTA DE L'ONU

Com hem dit a la introducció d'aquest capítol, dedicarem una secció addicional a la consideració dels casos relatius a la política lingüística quebequesa i catalana que s'han plantejat davant els organismes de l'ONU encarregats de la protecció dels drets humans, com a mesura complementària per a avaluar-ne l'adequació als valors liberaldemocràtics.

6.3.1. EL QUEBEC

Al capítol 3 hem vist que, després de les sentències Ford i Devine del Tribunal Constitucional del Canadà, el primer ministre quebequès va recórrer a l'article 33 de la Carta canadenca, segons el qual «Parliament or the legislature of a province may expressly declare in an Act of Parliament or of the legislature, as the case may be, that the Act or a provision thereof shall operate *notwithstanding* a provision included in section 2 or sections 7 to 15 of this Charter», per a promulgar la Llei 178 (22 de desembre de 1988), una modificació de la CLF que mantenia l'obligació de retolar exclusivament en francès l'exterior dels establiments comercials.

Tres comerciants anglòfons (John Ballantyne, Elizabeth Davidson i Gordon McIntyre) van queixar-se al Comitè de Drets Humans de l'ONU que la Llei 178 (articles 1 [58], 6 [68] i 10) els prohibia usar l'anglès en la retolació exterior dels seus establiments i en els noms de les seves raons socials.²⁸⁸ El Comitè va haver de pronunciar-se sobre els tres afers següents:

a) Si l'article 58 de la CLF, esmenat per l'article 1 de la Llei 178, viola drets que els denunciants puguin tenir en virtut de l'article 27 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics.

b) Si l'article 58 de la CLF, esmenat per l'article 1 de la Llei 178, viola el dret dels denunciants a la llibertat d'expressió, reconeguda per l'article 19 del Pacte.

c) Si l'article 58 de la CLF, esmenat per l'article 1 de la Llei 178, és compatible amb el dret dels denunciants a la igualtat davant la llei, reconegut per l'article 26 del Pacte.

xa línia, López Pina admet francament «la legitimidad de una política autonómica cultivadora de la lengua catalana al servicio de la diversidad cultural», i Prieto es refereix a «la necesidad de actuaciones especiales de promoción de “las demás lenguas españolas” a las que alude el artículo 3.2 CE; es decir, de actuaciones de “normalización” encaminadas a la recuperación de las condiciones para la plena utilización de dichas lenguas por los ciudadanos y el efectivo ejercicio de los derechos lingüísticos.»

288. Vegeu *Human Rights Law Journal*, volum 14, núm. 5-6, p. 171-178. La referència és McIntyre *et al* v. Canada, Com. 359/1989 and 385/1989.

Sobre el primer punt, el Comitè va dictaminar que els denunciants «have no claim under article 27», per tal com «English speaking citizens of Canada cannot be considered a linguistic minority.»

Sobre el segon punt, el Comitè va declarar que no compartia el criteri del Govern del Quebec segons el qual l'activitat comercial no cau dins l'àmbit de l'article 19, i va concloure que hi havia hagut una violació d'aquest article. La raó d'aquesta conclusió és que el Comitè va considerar que «it is not *necessary*, in order to protect the vulnerable position in Canada of the francophone group, to *prohibit* commercial advertising in English» (la cursiva és nostra).

Sobre el tercer punt, el Comitè va concloure que no hi havia hagut violació de l'article 26, perquè les mesures previstes per la Llei 178 s'adrecen a tots els comerciants, «regardless of their language.»

El 6 de maig de 1993, menys d'un més després que el Comitè de Drets Humans de l'ONU hagués fet pública la seva decisió, el Govern quebequès, dirigit pel liberal Bourassa, va introduir la Llei 86, que reformava l'article 58 de la CLF per consagrar el «retorn» als rètols bilingües:

L'affichage public et la publicité commerciale doivent se faire en français.

Ils peuvent également être faits à la fois en français et dans une autre langue pourvu que le français y figure de façon nettement prédominante.

Toutefois, le gouvernement peut déterminer, par règlement, les lieux, les cas, les conditions ou les circonstances où l'affichage public et la publicité commerciale doivent se faire uniquement en français ou peuvent se faire sans prédominance du français ou uniquement dans une autre langue.

6.3.2. CATALUNYA

A diferència de la política lingüística quebequesa, la política lingüística catalana no ha estat objecte de cap *sentència* dels «treaty monitoring bodies» de l'Alt Comissionat per als Drets Humans de l'ONU.

La qüestió s'ha discutit en el si del Comitè sobre l'Eliminació de la Discriminació Racial, que és l'organisme que supervisa l'aplicació del Conveni Internacional sobre l'Eliminació de Totes les Formes de Discriminació Racial. Més concretament, el Comitè ha expressat «preocupació» pel règim lingüístic de les escoles catalanes.

En el seu tretzè informe periòdic al Comitè, l'any 1996 (CERD/C/263/Add.5), el Govern espanyol va fer esment de «cierto malestar surgido en la

población que no conoce la lengua propia de la comunidad autónoma donde reside» respecte a la llengua de l'ensenyament i els requisits lingüístics per a l'accés a la funció pública:

En especial es el caso de los hablantes de Cataluña y el País Vasco que sólo hablan castellano, en su mayoría emigrantes provenientes de regiones españolas más pobres. La polémica ha surgido principalmente respecto a la educación. La política de inmersión lingüística seguida por la Generalitat de Cataluña (todas las clases se imparten en catalán en la práctica totalidad de los centros de enseñanza), ha sido criticada por los padres de alumnos que no tienen el catalán como lengua materna. En Álava (provincia del País Vasco), los alumnos que no quieren estudiar euskera se deben trasladar a comunidades autónomas vecinas. Por otro lado, tanto en Cataluña como en el País Vasco, se requiere el conocimiento de las respectivas lenguas vernáculas para acceder a los puestos de empleo públicos, lo que en la práctica dificulta este acceso a los ciudadanos que han nacido en otras comunidades autónomas o cuyas familias proceden de ellas.

Cal dir que, a continuació d'aquest comentari, el Govern espanyol va aclarir que «por el momento, de cualquier forma, la polémica parece mantenerse dentro del campo de la discusión política, sin que quepa hablar de actitudes puramente discriminatorias o racistas» (par. 271).

En les seves conclusions sobre l'informe espanyol (CERD/C/304/Add.95), el Comitè va ignorar la qüestió de la funció pública i respecte a l'ensenyament es va manifestar en aquests termes:

While the wide autonomy enjoyed by the Autonomous Communities in Spain in the field of education is welcomed, it is noted with concern that in Catalonia and in the Basque Country it may be difficult for the children of the Castilian-speaking minority to receive education in their mother tongue.

The Committee recommends that measures be taken by the authorities to ensure that Castilian-speaking children have the possibility of receiving education in Castilian in Catalonia and in the Basque Country.

En el seu següent informe periòdic, el Govern espanyol es va fer ressò de l'aprovació de la Llei 1/1998, de política lingüística, sense referir-se en cap moment a la qüestió de l'ensenyament (CERD/C/338/Add.6). En les seves conclusions el Comitè es va limitar a convidar Espanya a proporcionar, en el següent informe, més informació sobre «measures taken to ensure that laws governing the right to education and linguistic standardization in the Autonomous Communities are not discriminatory in effect» (CERD/C/304/Add. 95).

L'any 1996, la Subcomissió de Prevenció de Discriminacions i Protecció a les Minories²⁸⁹ també va haver de considerar una comunicació sobre la política lingüística catalana, en aquest cas presentada per l'associació Acció Cultural Miguel de Cervantes. En aquesta comunicació es denunciava una violació persistent i generalitzada dels drets lingüístics [dels castellanoparlants] establerts en la Constitució espanyola per part del Govern autònom de Catalunya, i més concretament la negació de l'ensenyament en castellà a les escoles de Catalunya. En el seu informe a la Subcomissió el Govern espanyol va rebatre les crítiques formulades en la comunicació, tot recordant que la STC 337/1994 havia declarat «constitucionalment legítim» el model lingüísticoescolar català. En les conclusions del seu informe, el Govern espanyol es va expressar amb rotunditat:

La comunicación que aquí se contesta no presenta ni un solo ejemplo de violación de derechos colectivos. Y esta inexistencia de violación ha quedado acreditada en nuestro informe.

La comunicación, por su contenido, es más bien el reflejo de una opinión disconforme con el desarrollo de las lenguas españolas en la realidad democrática actual.

6.4. SUMARI

En aquest capítol hem identificat les grans àrees de controvèrsia que han envoltat les polítiques lingüístiques del Quebec i de Catalunya. D'acord amb la definició operacional que hem anunciat a la introducció, la nostra tasca ha consistit a analitzar els principals casos de control judicial a què han estat sotmeses les decisions legislatives respectives.

La primera àrea de controvèrsia, la política lingüísticoescolar, se situa dins el règim d'oficialitat. Al Quebec, hem pogut veure que el règim lingüísticoescolar de la Llei 101, que exclou els anglòfons de la resta del Canadà de l'accés a l'escola anglesa del Quebec, va ser invalidat pel Tribunal Suprem. La raó és que aquest règim col·lidia directament amb un precepte posterior de la Carta canadenca de drets i llibertats, i per aquesta mateixa raó el Tribunal va renunciar a entrar en consideracions sobre la raonabilitat de la mesura. Aquesta decisió judicial va tenir la conseqüència d'ampliar el nombre de clients potencials de la xarxa escolar anglesa, no pas la d'instaurar un dret a escollir la llengua d'ensenyament que condicionés la facultat dels poders públics per a determinar la llengua de l'ensenyament. Aquesta és

289. Des del 1999, Subcomissió de Promoció i Protecció dels Drets Humans.

precisament la qüestió que es discutia a Catalunya: si del dret general a l'educació se segueix el dret a escollir la llengua de l'ensenyament. Responent negativament la qüestió, el Tribunal Constitucional va confirmar el règim lingüísticoescolar introduït per la Llei 7/1983, basat en l'ús predominant del català com a llengua d'ensenyament, en atenció a l'objectiu de la normalització lingüística.

La segona àrea de controvèrsia, com hem dit, afecta el règim d'oficialitat a Catalunya i se situa a la frontera entre el règim d'oficialitat i el d'intervencionisme en el cas del Quebec. Així com al Quebec no s'ha qüestionat seriosament l'article 20 de la CLF, que fa obligatori el coneixement del francès entre els funcionaris, la disposició catalana anàloga va ser objecte d'un recurs d'inconstitucionalitat per part del Govern espanyol, en el context d'una línia jurisprudencial del Tribunal Suprem clarament contrària a acceptar el coneixement de les llengües diferents del castellà com a requisit d'accés en la funció pública. En la seva sentència 46/1991, el Tribunal Constitucional espanyol va considerar que el requisit era justificable, tot i la tensió que pogués generar respecte al principi d'igualtat. Al Quebec, la discussió es va centrar en el requisit de saber francès, no dels funcionaris, sinó dels professionals, i no en el requisit en si, sinó en les condicions per a acreditar aquest coneixement. En la sentència del cas *Forget*, el Tribunal Suprem va considerar que obligar uns professionals a passar un examen i eximir-ne d'altres era una distinció basada en la llengua, però que no constituïa discriminació.

La tercera àrea de controvèrsia, finalment, se situa de ple en el règim d'intervencionisme en el sector privat. Al Quebec aquesta controvèrsia s'ha centrat en les mesures coercitives sobre l'ús exclusiu del francès introduïdes per la Llei 101, i a Catalunya, en l'existència de mesures de foment destinades a incrementar l'ús públic de la llengua catalana. En els casos *Ford* i *Devine*, el Tribunal Suprem canadenc va concloure que establir l'ús exclusiu del francès no era permisible, però va acceptar que sí que ho era establir-ne l'ús obligatori, sense prohibir l'ús addicional d'altres llengües. Pel que fa a les mesures de foment catalanes, el Tribunal Suprem les ha donat per bones, amb el benentès que responen a la finalitat legítima de protegir una llengua en inferioritat de condicions i que són proporcionals respecte a aquesta finalitat legítima. Com hem dit, el Tribunal Constitucional espanyol no s'ha hagut de pronunciar sobre les mesures que estableixen l'ús obligatori del català, tot i que el Defensor del Poble (que té la capacitat d'interposar recursos d'inconstitucionalitat) i els seus assessors jurídics van considerar que les intervencions lingüístiques coercitives en el sector privat no són permissibles en una societat lliure i democràtica.

Al capítol 7 reanalitzarem aquestes controvèrsies en els termes del marc teòric que hem exposat al capítol 2, i singularment a partir dels conceptes de

protecció externa i restricció interna. L'elaboració dels *límits* morals que el control judicial imposa a la política lingüística ens posarà en el camí de respondre sobre una base empírica les preguntes normatives que es plantegen en els diferents nivells de protecció (tolerància, oficialitat i intervencionisme en el sector privat), la qual cosa ens permetrà explicitar la nostra contribució a una teoria normativa de la política lingüística que no perdi de vista les pràctiques institucionals reals.

7. COMPROVACIÓ DE LA TEORIA

Al capítol 2, hem presentat el culturalisme liberal com a marc teòric de la nostra recerca. Dins el camp del culturalisme liberal, hem pres l'obra de Kymlicka com a referència i hem examinat amb un cert detall la seva distinció bàsica entre dos tipus de drets de les minories, les «proteccions externes» i les «restriccions internes». En una concepció liberal, segons Kymlicka, les restriccions internes no són permissibles (excepte, potser, en «circumstàncies extremes»), però les proteccions externes sí, sempre que promoguin relacions d'igualtat (no-dominació) entre els grups. Considerant que les proteccions externes poden restringir la llibertat dels no-membres, al final del capítol hem suggerit que potser convindria parlar de restriccions internes i restriccions externes, i fins i tot de restriccions *tout court*, sobretot quan es tracta de mesures que afecten simultàniament els membres i els no-membres i en els casos de dificultat empírica per a distingir els membres dels no-membres. Des d'aquest punt de vista, la pregunta normativa rellevant seria d'aquest estil: «a l'hora de protegir les minories, quines restriccions (no) són permissibles?» Com a aplicació específica del culturalisme liberal a la qüestió de la llengua hem presentat la teoria de la seguretat lingüística, dins de la qual hem distingit tres graus de protecció d'intensitat creixent: el règim de tolerància, el règim d'oficialitat i el règim d'intervencionisme en el sector privat. Des del punt de vista normatiu, cada règim genera les seves pròpies preguntes, que es poden formular totalment o parcialment en termes de l'aparell conceptual kymlickià.

El propòsit d'aquest capítol és «contrastar» la teoria esbossada al capítol 2 amb les pràctiques institucionals reals que hem revisat als capítols 5 (des del punt de vista de les decisions legislatives) i 6 (des del punt de vista de les controvèrsies jurídiques).

Sobre el règim de tolerància no tindrem res a dir. No tenim constància de

cap controvèrsia sobre la legitimitat de la tolerància com a mecanisme de protecció d'una llengua. Més aviat al contrari: és possible que existeixi un consens general sobre el deure de tolerar totes les llengües. Com diria Carens, la justícia requereix «non-interference with certain kinds of linguistic freedom»²⁹⁰ i avui no hi ha cap teòric liberal que consideri permisible negar els drets lingüístics que, d'acord amb MacMillan, podríem situar en un règim de tolerància:²⁹¹

1. Individual use:
 - a) The right to use the language at home.
 - b) The right to use the language «in the street».
 - c) The right to use the language for personal names (both first and family names).
2. Individual and collective uses:
 - a) The right to use the language in personal communications (e. g., letters, telephone conversations, telegrams).
 - b) The right to use the language in activities designed to perpetuate its use in:
 - Schools.
 - Newspapers, journals, magazines books.
 - Radio and television broadcasting.
 - Movies.
 - c) The right to use the language in private economic activities such as:
 - Business or manufacturing enterprise between workers.
 - Advertising (storefront, media).
 - Record-keeping (order, invoices, inventories).
 - Other communications (e. g., letterheads).
 - d) The right to use the language in private associations in:
 - Clubs of all types (social, sport, cultural).
 - Churches and religious organizations.

Aquí no seria difícil mostrar com determinats estats situats fora de l'òrbita liberaldemocràtica han negat històricament un o més d'aquests drets. Espanya mateix n'és un bon exemple: menys el dret 1a), entre els segles XVIII i XX, tots els altres han estat negats almenys una vegada i molts ho van ser al llarg de tota la dictadura franquista.²⁹² Turquia en seria un altre exemple, fins

290. Carens (2000, p. 78).

291. Hem omès de la llista el dret 3a, que potser correspon més clarament al règim d'oficialitat.

292. Ferrer (1985), Solé i Villaroya (1993) i Benet (1995).

i tot més aclaparador que l'espanyol.²⁹³ També cal reconèixer que no tots els estats liberaldemocràtics han practicat amb la mateixa constància aquesta tolerància universal. A França, per exemple, encara avui hi ha dificultats per a usar llengües diferents del francès en els noms personals (dret 1c de Mac-Millan).²⁹⁴

Deixant de banda el règim de tolerància, doncs, a la secció 1 del capítol abordarem directament les qüestions relatives al règim d'oficialitat i constatarem que els casos analitzats «confirmen» la teoria en el sentit que les restriccions externes que se'n deriven, com ara l'obligació de saber una llengua per a accedir a la funció pública, són efectivament permissibles en una societat lliure i democràtica. En aquesta secció també reanalitzarem el cas del dret a l'educació dins el nostre marc conceptual. A la secció 2, considerarem les qüestions relatives al règim d'intervencionisme en el sector privat. En aquest cas, constatarem que la teoria és més restrictiva que les pràctiques institucionals reals, en què trobem restriccions internes que limiten legítimament drets fonamentals dels membres, en condicions menys estrictes de les que suggereix la clàusula de les «circumstàncies extremes». Un cop acceptada la legitimitat de les restriccions internes, buscarem un test que ens permeti discriminar les restriccions permissibles de les no permissibles, tot reanalitzant la jurisprudència dels tribunals canadencs i espanyols. Conclourem que, en tots dos casos, s'aplica un mateix test de raonabilitat, que avalua la legitimitat dels objectius de les restriccions qüestionades i la seva proporcionalitat respecte a aquests objectius. També constatarem que aquest test, originalment aplicat al règim d'intervencionisme, és essencialment el mateix que convé aplicar a les restriccions externes pròpies del règim d'oficialitat, de manera que ens acostem a un criteri únic per a jutjar la permissibilitat de les restriccions en general.

293. Skutnabb-Kangas i Bucak (1995).

294. L'any 1998 el registre civil de Perpinyà va refusar la inscripció del nom «Martí», amb l'argument que la lletra i accentuada no és un caràcter francès. L'any 2001 el Tribunal de Perpinyà va refusar la demanda dels pares afectats tot recordant el caràcter «obligatori en els actes públics» de la llengua francesa, considerada «un element fonamental de la personalitat de França.» Aquesta sentència va ser confirmada pel Tribunal d'Apel·lació de Montpeller, que va invocar l'article 2 de la Constitució francesa («la langue de la République est le français») per sentenciar que a França ningú no té dret a usar una llengua diferent del francès en les seves relacions amb l'Administració. Veiem, doncs, que els tribunals francesos han considerat pròpia del règim d'oficialitat una qüestió que, en l'esquema de MacMillan, correspon al règim de tolerància. En el moment de redactar aquesta nota, existia una iniciativa cívica destinada a interposar un recurs davant el Tribunal de Cassació.

7. 1. EL RÈGIM D'OFICIALITAT

7.1.1. L'OBLIGACIÓ DE SABER UNA LLENGUA

Com diu Kymlicka (2001*a*, p. 26; 2001*b*, p. 23), «virtually all liberal democracies have, at one point or another, attempted to diffuse a single societal culture throughout all of its territory.» Des del punt de vista lingüístic, pràcticament totes les democràcies liberals han intentat imposar una sola llengua en el seu territori, típicament per mitjà d'un règim de monolingüisme oficial. Com a protecció contra aquesta tendència, les minories han reclamat, i en alguns casos obtingut, un règim d'oficialitat propi i un sistema de drets lingüístics associat a aquest règim. De fet, els drets lingüístics constitueixen un dels exemples de protecció externa que Kymlicka esmenta amb més insistència.²⁹⁵

En la mesura que el règim d'oficialitat minoritari funciona com una protecció externa, és previsible que porti aparellades restriccions de drets bàsics dels no-membres.²⁹⁶ Al capítol 5, hem vist que la legislació quebequesa exigeix el coneixement del francès al personal de l'Administració i que la legislació catalana fa el mateix amb el català.²⁹⁷ Certament, aquesta mesura afecta el dret a la igualtat dels ciutadans canadencs que no saben francès i la dels espanyols que no saben català.

Al capítol 6, hem observat que aquesta disposició no ha estat objecte d'una veritable controvèrsia al Quebec. És cert que la Llei 57 va deixar sense efecte l'article 20 de la CLF per a les institucions anglòfones, però ningú no ha discutit seriosament el principi que el personal de l'Administració provincial ha de saber francès. És per això que no tenim constància de cap litigi judicial significatiu sobre la legitimitat d'aquesta norma.

Com hem vist al capítol 5, l'article 35 de la CLF també exigeix que els membres de les corporacions professionals sàpiguin francès per a l'exercici de la professió, una disposició que se situa a la frontera del règim d'oficialitat i del règim d'intervencionisme en el sector privat.²⁹⁸ Al capítol 6, hem remar-

295. Vegeu, per exemple, Kymlicka (1995*a*, p. 36, 52 i 205, nota 14; 2001*b*, p. 20).

296. Vegeu, per exemple, Kymlicka (1995*a*, p. 109 i 203, nota 3).

297. Article 20 de la CLF: «Pour être nommé, muté ou promu à une fonction dans l'Administration, il faut avoir de la langue officielle une connaissance appropriée à cette fonction.» Article 34 de la Llei 17/1985, incorporat a l'article 11 de la Llei 1/1998: «En el procés de selecció per a accedir a places de personal de l'Administració de la Generalitat, de l'Administració local i de l'administració i els serveis de les universitats, inclòs el personal laboral, s'ha d'acreditar el coneixement de la llengua catalana, tant en l'expressió oral com en l'escrita, en el grau adequat a les funcions pròpies de les places de què es tracti, en els termes establerts per la legislació de la funció pública.»

298. Convé recordar que aquesta disposició apareix al capítol v del títol i, dedicat als organismes parapúblics.

cat que la controvèrsia relativa a aquesta qüestió no es referia a la validesa de l'article 35 *per se*, sinó a la distinció establerta pels articles 2(a) i 3 del reglament que el desplega. La pregunta rellevant, en aquest sentit, no era sobre el possible caràcter discriminatori de l'obligació de saber francès, sinó si era discriminatori «to require certain candidates to take a test to determine such knowledge, while others are exempted from the test.» Enfrontat a aquesta pregunta, el Tribunal Suprem del Canadà va reconèixer que el reglament que desplega l'article 35 de la CLF fa una distinció basada en un dels criteris de l'article 10 de la Carta quebequesa dels drets i llibertats de la persona,²⁹⁹ però va negar que aquesta distinció tingués per efecte «de détruire ou de compromettre» el dret a la igualtat.

En canvi, a Espanya, la norma de coneixement del català sí que ha generat controvèrsia en l'esfera estricta de l'oficialitat. Al capítol 6, hem vist com l'article 34 de la Llei 17/1985 va ser objecte d'un recurs d'inconstitucionalitat del Govern espanyol, amb l'argument que aquesta norma vulnerava el dret d'accés a la funció pública en condicions d'igualtat (article 23.2 CE en connexió amb el 14) i el principi que estableix que tots els espanyols tenen els mateixos drets i obligacions en qualsevol part del territori de l'Estat (article 139.1 CE). Respecte al segon punt, el Tribunal Constitucional espanyol va sentenciar que l'establiment d'un règim d'oficialitat diferent en *una part* del territori no contradiu el principi d'igualtat dels espanyols en *tot* el territori, que no s'ha d'interpretar com «una rigurosa y monolítica uniformidad» de drets i obligacions. Traduint això al llenguatge del culturalisme liberal, podríem dir que la protecció externa del règim d'oficialitat minoritari comporta legítimament que el personal de l'Administració afectada per aquest règim estigui sotmès a obligacions que no tindria a la resta del territori de l'Estat.

Així, doncs, podem concloure que l'anàlisi empírica confirma el postulat teòric segons el qual la restricció externa consistent en l'obligació de saber una llengua que resulta del règim d'oficialitat minoritari és legítima en una societat lliure i democràtica. Cal notar que aquesta restricció limita el dret a la igualtat, però no el nega completament, en el sentit que la limitació no és «co-extensive with the complete scope of the potential exercise of the right.»³⁰⁰

299. Article 10: «Toute personne a droit à la reconnaissance et à l'exercice, en pleine égalité, des droits et libertés de la personne, sans distinction, exclusion ou préférence fondée sur la race, la couleur, le sexe, la grossesse, l'orientation sexuelle, l'état civil, l'âge sauf dans la mesure prévue par la loi, la religion, les convictions politiques, la langue, l'origine ethnique ou nationale, la condition sociale, le handicap ou l'utilisation d'un moyen pour pallier ce handicap. Il y a discrimination lorsqu'une telle distinction, exclusion ou préférence a pour effet de détruire ou de compromettre ce droit.»

300. Vegeu nota 109.

Abans de passar al règim lingüístic de l'educació, voldríem fer dos comentaris. En primer lloc, ens agradaria relacionar breument la reforma introduïda per la Llei 57 en l'article 20 de la CLF, que va deixar sense efecte l'obligació de saber francès per al personal de les institucions anglòfones,³⁰¹ amb la qüestió del règim d'organització dels serveis de què hem parlat al capítol 3. En una situació de relatiu separatisme lingüístic com la quebequesa, és raonable que els serveis adreçats específicament a la comunitat anglòfona puguin eximir el seu personal del coneixement del francès. En canvi, en una situació de bilingüisme total com la catalana, en què tots els serveis s'adrecen indistintament a catalanòfons i hispanòfons, és raonable que l'obligació de saber català sigui universal. En segon lloc, ens voldríem referir a dues qüestions que hem tocat de passada al capítol 2: el concepte mateix de llengua i la distinció entre «membres» i «no-membres».

En la sentència del cas Forget, el Tribunal Suprem va considerar que la paraula «llengua» que figura a l'article 10 de la Carta quebequesa dels drets i llibertats de la persona «is not limited to the mother tongue but also includes the language of use or habitual communication.» Com que la llengua materna i la llengua habitual no han de coincidir necessàriament, aquesta apreciació del Tribunal permet que una persona pugui ser discriminada respecte a una llengua que no és originàriament seva, sinó adquirida posteriorment. Situant això dins el marc del culturalisme liberal i de la teoria de la seguretat lingüística, cal concedir que els desavantatges que han de ser rectificats poden ser relatiu no solament a característiques personals «from birth», sinó també a característiques que són producte de l'elecció individual.³⁰² En aquest context, el Tribunal es va fer ressò de l'argument del Govern quebequès segons el qual la distinció entre candidats que no han de fer el test i els que sí que l'han de fer no es basava en la llengua de l'individu (materna o habitual), sinó en la instrucció rebuda. D'acord amb aquest argument, «a professional candidate is exempt from the test so long as he has taken at least three years of instruction in French from the secondary level onwards, regardless of whether he is a francophone, an anglophone or an allophone (that is, his mother tongue or language of use is French, English or some other language). In the same way, a francophone who has done all his study in a foreign language will have to

301. L'exempció es refereix als organismes de l'article 113f de la CLF. Aquests organismes són «d'une part les organismes municipaux, les organismes scolaires, les services de santé et les services sociaux qui fournissent leurs services à des personnes en majorité d'une langue autre que française et d'autre part, les services qui, dans les organismes scolaires, sont chargés d'organiser ou de donner l'enseignement dans une langue autre que le français.» La Llei 86 va suprimir l'article 113f i ara aquests organismes són esmentats a l'article 29.1 de la CLF.

302. Vegeu les notes 49, 52 i 81.

take the test like any non-francophone in the same position.» Com que per regla general al Quebec tothom estudia en la seva llengua, el Tribunal va considerar que «most of the candidates able to benefit from the French knowledge presumption are French-speaking [...] since they are the ones who have received their instruction in French. Conversely, as in most cases non-francophones study in a language other than French, they are the ones who must take the test», i sobre aquesta base va fonamentar la seva conclusió que la distinció introduïda pel reglament qüestionat per Forget era una distinció basada en la llengua en el sentit de l'article 10 de la Carta. Aquesta discussió il·lustra les dificultats per a establir una frontera nítida entre els «membres» i els «no-membres». Per a ser una restricció integralment externa, l'obligació de passar un test de francès hauria d'afectar exclusivament els no-francòfons i l'exempció s'hauria d'aplicar exclusivament als francòfons, però el mateix Tribunal va reconèixer que no sempre és així: «not *all* francophones will be exempt from the test, and not *all* non-francophones will have to take it.»³⁰³ Aquest seria un argument addicional, doncs, per a relativitzar la distinció entre «membres» i «no-membres» i parlar de restriccions *tout court*.³⁰⁴

7.1.2. EL RÈGIM LINGÜÍSTIC DE L'EDUCACIÓ

Al capítol 2, hem observat que l'obligació dels francòfons de freqüentar l'escola francesa introduïda per la Llei 101 ha estat considerada, per alguns autors, com una restricció interna. A propòsit d'aquesta qüestió, hem recordat el parer de Carens (2000, p. 129), segons el qual el dret legal d'escollir la llengua de l'ensenyament que tenien els francòfons abans de la Llei 101 no era un «fundamental moral entitlement» i la decisió de suprimir aquest dret forma part de les decisions que legítimament pot adoptar un Govern liberaldemocràtic. Aquesta posició s'adiu amb els postulats que hem atribuït al culturalisme liberal, que fan permissibles les mesures que limitin o anul·lin drets *legals* dels membres del grup que és objecte de protecció.

En tot cas, la controvèrsia que hem evocat al capítol 6 sobre el model lingüísticoescolar introduït per la Llei 101 no es va plantejar en aquests termes. El que es va posar en qüestió en aquesta controvèrsia no va ser l'obligació dels francòfons de freqüentar l'escola francesa, sinó els criteris d'accés a l'escola anglesa de la Llei 101, que col·lidien directament amb els criteris fixats a posteriori per la Carta canadenca de drets i llibertats. En aquest sentit, el Tribunal Suprem es va negar fins i tot a considerar si l'article 73 de la Llei 101 po-

303. La cursiva és de l'autor.

304. Vegeu la discussió de la secció 2.3.

dia ser legitimat per l'article 1 de la Carta.³⁰⁵ El que interessa remarcar ara és que, per omissió, el Tribunal Suprem va considerar legítim un model lingüísticoescolar en què els francòfons (i els al·loglots³⁰⁶) perdien la llibertat d'elecció de què havien gaudit en el passat. Tàcitament, doncs, el Tribunal Suprem va assumir el postulat de Carens que «no one is entitled to an education at public expense in the language of his or her choice.»

En aquest punt convé esmentar que la controvèrsia sobre el règim lingüístic de l'educació al Quebec va rebrotar anys després de la controvèrsia que hem revisat al capítol 6. L'any 2000 es van plantejar dos casos davant dels tribunals quebequesos. En un cas, Cezary Solski i Isabelle Solski, dos ciutadans canadencs d'origen polonès, reclamaven el dret d'enviar els seus fills a una escola secundària anglesa subvencionada. Cal dir que la reclamació no qüestionava el model lingüísticoescolar de la CLF, sinó que es basava en la pretensió que haver cursat (de manera il·legal) el primer curs de secundària en una escola anglesa significava haver rebut «la major part de l'ensenyament secundari» en anglès i, per tant, qualificava els seus fills per a rebre l'ensenyament en anglès.³⁰⁷ Aquesta pretensió va ser desestimada successivament per la persona designada pel Ministeri d'Educació en virtut de l'article 75 de la CLF, pel comitè de revisió previst pels articles 82 i 83 de la CLF i pel Tribunal Administratiu del Quebec. Insatisfets, els Solski van presentar una demanda al Tribunal Superior del Quebec on al·legaven, entre altres, la incompatibilitat de l'article 73.2 de la CLF amb l'article 23.2 de la Carta canadenca, en la mesura que aquest article de la Carta no fa referència a «la major part de l'ensenyament.»³⁰⁸ En la sentència de 14 de desembre de 2000,³⁰⁹ el Tribunal Superior va estimar la demanda i va declarar que l'article 73.2 era incompati-

305. Article 1: «The Canadian Charter of Rights and Freedoms guarantees the rights and freedoms set out in it subject only to such reasonable limits prescribed by law as can be demonstrably justified in a free and democratic society.» Segons el Tribunal Suprem, una llei que entrés en conflicte directe amb algun article de la Carta «would have to be ruled of no force or effect without the necessity of even considering whether such legislation could be legitimized by s. 1.» Al seu parer, aquest era el cas de l'article 73 de la Llei 101 respecte a l'article 23 de la Carta.

306. Respecte als al·loglots, l'obligació de freqüentar l'escola francesa ha de ser considerada una protecció externa i, com a tal, no cal discutir-la aquí.

307. Article 73: «Peuvent recevoir l'enseignement en anglais, à la demande de l'un de leurs parents: [...] 2° les enfants dont le père ou la mère est citoyen canadien et qui ont reçu ou reçoivent un enseignement primaire ou secondaire en anglais au Canada, de même que leurs frères et soeurs, pourvu que cet enseignement constitue la majeure partie de l'enseignement primaire ou secondaire reçu au Canada.»

308. Article 23.2: «Citizens of Canada of whom any child has received or is receiving primary or secondary school instruction in English or French in Canada, have the right to have all their children receive primary and secondary language instruction in the same language.»

309. Solski (tuteur de) contre Québec (Procureur général) [2000] JQ n° 5789.

ble amb l'article 23.2 de la Carta, i que els demandants, en virtut de l'article 23.2, tenien el dret a rebre l'ensenyament en anglès al Quebec. La fiscal general del Quebec va interposar recurs. En una sentència dictada el 15 de maig de 2002, el Tribunal d'Apel·lació va estimar aquest recurs i va invalidar així la sentència prèvia del Tribunal Superior.³¹⁰

En l'altre cas, sí que es va qüestionar obertament l'obligació dels francòfons de freqüentar l'escola francesa. Deu parelles francòfones, encapçalades per Roger Gosselin i Guylaine Fillion, van demanar al Tribunal Superior del Quebec que declarés els articles 72 i 73 de la CLF contraris als articles 10 i 12 de la Carta de drets i llibertats de la persona del Quebec,³¹¹ en la mesura que exclouen els nens de l'ensenyament en anglès sobre la base del criteri de la llengua d'ensenyament dels pares. En la seva sentència de 14 de novembre de 2000, el Tribunal Superior va desestimar la demanda,³¹² amb la consideració que els articles 72 i 73 no estableixen una distinció en el sentit de l'article 10 de la Carta, que en tot cas la diferència de tractament que introdueixen no es fonamenta en «l'état civil» i que aquesta diferència de tractament tampoc no té per efecte de «détruire ou de compromettre» el dret a la plena igualtat. Segons el Tribunal Superior, «en adoptant des dispositions législatives visant à maintenir les francophones et à intégrer les immigrants dans le réseau scolaire de la majorité francophone, tout en protégeant les membres de la minorité anglophone, le Québec ne discrimine pas. Au contraire, il s'acquitte de ses obligations constitutionnelles.» La diferència de tractament dels articles 72 i 73 «n'a ni pour objet ni pour effet de discriminer sur la base de l'état civil de l'enfant», sinó «de relier l'enfant à une collectivité, soit majoritaire soit minoritaire, dont tous les membres sont traités de façon identique.» L'objectiu de «relier l'enfant à une collectivité», obligant els francòfons a mantenir-se dins la xarxa escolar francesa, abona la interpretació del model lingüísticoescolar de la CLF com una restricció interna encaminada, com diria Kymlicka, «to force people to maintain their traditional way of life, even if they would not voluntarily choose to do so because they find some other way of life more attractive.» En tot cas, sobre aquesta interpretació caldria fer dos comentaris. En primer lloc, la restricció no s'aplicaria a un «fundamental moral entitle-

310. El Tribunal d'Apel·lació va afegir a aquest procediment l'apel·lació d'Edwidge Casimir i la demanda de Marie Lacroix per casos similars. Segons les nostres últimes informacions (estiu del 2002), Edwidge Casimir es disposava a interposar un recurs contra la sentència del Tribunal d'Apel·lació del Quebec davant el Tribunal Suprem del Canadà.

311. Hem reproduït l'article 10 de la Carta quebequesa a la nota 299. Article 12: «Nul ne peut, par discrimination, refuser de conclure un acte juridique ayant pour objet des biens ou des services ordinairement offerts au public.»

312. Gosselin (tuteur de) contre Québec (Procureur général) [2000] JQ n° 4688.

ment» i, per tant, seria *prima facie* permisible des del punt de vista de la teoria. En segon lloc, admetent que fos una restricció interna genuïna, caldria convenir que als ulls dels tribunals és una restricció interna legítima, i això en unes condicions menys estrictes de les que suggereix la clàusula de les circumstàncies extremes.³¹³ Cal dir que vuit de les deu parelles encapçalades per Roger Gosselin i Guylaine Fillion van interposar recurs contra la sentència del Tribunal Superior. En la sentència dictada el 15 de maig de 2002 el Tribunal d'Apel·lació del Quebec va desestimar el recurs i va validar així la sentència prèvia del Tribunal Superior.³¹⁴

A diferència del Quebec, la controvèrsia que hem evocat al capítol 6 sobre el model lingüísticoescolar introduït per la legislació catalana va girar de bon començament a l'entorn de la qüestió de la llibertat d'elecció, i el Tribunal Constitucional va abraçar obertament la conclusió que el dret constitucional a l'educació no inclou el dret dels pares a triar la llengua en què han de rebre l'ensenyament els seus fills.

En aquest punt, és important recordar que el model lingüísticoescolar fixat pels poders públics catalans no consisteix en l'ús exclusiu del català com a llengua docent; precisament, segons el Tribunal Constitucional, una limitació infranquejable per a qualsevol model lingüísticoescolar a Espanya és que no pot excloure l'ús docent del castellà.³¹⁵ El que interessa remarcar és que el Tribunal Constitucional va considerar legítim que el català sigui el «centre de gravetat» d'aquest model de bilingüisme, «en atención al objetivo de la normalización lingüística en Cataluña.» En general, doncs, del fet que dues llengües siguin oficials no se segueix que hagin de ser tractades de la mateixa manera. Això contradiu el parer d'autors que cal considerar preculturalistes, com Patten (2001, p. 706 i seg.), que circumscriu la validesa de les polítiques de manteniment, per mitjà de les quals «the more vulnerable language is given fuller public recognition than the more secure one», a casos extrems on aquestes polítiques «can help to avert a rapid and profound language shift that would disrupt and undermine the options of stranded speakers of the vulnerable language.»

313. De fet, aquesta és una restricció interna practicada arreu del món liberaldemocràtic, on típicament l'ensenyament públic s'ofereix només en la llengua de la majoria. Kymlicka mateix (1995a, p. 37) reconeix que «internal restrictions can and do exist in culturally homogeneous countries. The desire to protect cultural practices from internal dissent exists to some extent in every culture, even homogeneous nation-states.»

314. Gosselin (tuteur de) contre Québec (Procureur général) [2002] JQ n° 1126. Segons les nostres últimes informacions (estiu del 2002), Roger Gosselin es disposava a interposar un recurs contra la sentència del Tribunal d'Apel·lació del Quebec davant el Tribunal Suprem del Canadà.

315. És per això que el model ha estat anomenat «de conjunció lingüística» o «de bilingüisme total» (Milian, 1992). El terme «conjunció lingüística» va ser recollit pel Tribunal Constitucional en la sentència 337/1994.

En tot cas, el fet que a Catalunya existeixi una sola xarxa escolar per a catalanòfons i hispanòfons no permet de parlar de l'existència de restriccions internes en el mateix sentit que se'n podria parlar al Quebec.³¹⁶ La capacitat de triar dels catalanòfons no es veu limitada com la dels francòfons, per la simple raó que a Catalunya ningú no disposa d'aquesta capacitat. Sí que es pot considerar que el model lingüísticoescolar català, a diferència del model quebequès en relació amb els anglòfons, constitueix una protecció externa que posa els no-membres en una situació de desavantatge.³¹⁷ Al Quebec, la protecció externa permet que l'ensenyament, per regla general, sigui en francès, però els ciutadans canadencs anglòfons tenen l'opció de seguir l'ensenyament en anglès. A Catalunya, en canvi, la protecció externa té conseqüències per a la llibertat dels no-membres, perquè els ciutadans espanyols hispanòfons no tenen cap més opció (amb l'excepció del «primer ensenyament») que seguir l'ensenyament en català. Però aquest desavantatge és legítim en la mesura que no anul·la cap dels seus drets fonamentals.

7.2. EL RÈGIM D'INTERVENCIONISME EN EL SECTOR PRIVAT

Pel que fa al règim d'intervencionisme en el sector privat, la conclusió essencial que cal retenir és que els tribunals canadencs i espanyols consideren legítimes mesures que limiten drets i llibertats constitucionalment protegits. Això és particularment rellevant en el cas quebequès, en què les mesures qüestionades són intervencions coercitives. (En el cas català, com hem vist, el control judicial s'ha limitat fins ara a mesures de foment, i la legitimitat de les mesures coercitives es produeix més aviat per omissió.)

Des del punt de vista de la teoria, el que importa destacar és que algunes d'aquestes mesures poden ser considerades com a restriccions internes.

Al capítol 2, hem reproduït el parer de Kymlicka (1995a, p. 205, nota 14), segons el qual la legislació quebequesa en matèria de retolació comercial és simultàniament una restricció interna i una protecció externa:

316. Això contradiu el parer de Costa (1999, p. 21), segons el qual el model lingüísticoescolar català «does not allow people to choose education in Spanish for their children, which is certainly an internal restriction.»

317. Vegeu Patten (2001, p. 706): «The denial of equal recognition to certain languages entailed by language maintenance policies is disadvantageous to speakers of those languages.» En aquest cas, coincidim trivialment amb Costa (1999, p. 21), segons el qual el sistema lingüísticoescolar català «can also be conceived as an external protection, since the economic, legal and institutional surrounding provided by the Spanish State would make it very difficult for Catalan to flourish in case people were completely free to refuse Catalan-language instruction.»

For example, the law not only guarantees that commercial signs are available in French, it also restricts the availability of signs in English, thereby preventing francophones from voluntarily choosing to use English. This is partly an internal restriction, since it is partly designed to protect the stability of Québécois society from the choices of its own members. It is also partly an over-restrictive external protection, since it unnecessarily restricts the freedom of anglophones to use their own language.

Com hem dit anteriorment, el fet que una mesura es pugui interpretar simultàniament com a restricció interna i com a protecció externa és un argument per a relativitzar la distinció intern-extern i parlar de mesures que limiten drets i llibertats en general.

En tot cas, és important recordar que el Tribunal Suprem va considerar que els articles 58 i 69 de la CLF, a més d'atemptar contra la llibertat d'expressió, també introduïen una discriminació basada en la llengua en el sentit de l'article 10 de la Carta quebequesa. Al parer del Tribunal,

although s. 58 of the *Charter of the French Language* applies to everyone, the requirement of the exclusive use of French, regardless of their language of use, has the effect of impinging differentially on different classes of persons according to their language of use. Francophones are permitted to express themselves in their language of use while anglophones and other non-francophones are prohibited from doing so. Because of its differential effect or impact on persons according to their language of use, s. 58 creates a distinction based on language within the meaning of s. 10. The human right or freedom in issue here is the freedom to express oneself in the language of one's choice. The distinction based on language of use created by s. 58 has the effect of nullifying the right to full and equal recognition and exercise of this freedom. Section 58 is therefore of no force or effect as infringing s. 10 of the Quebec *Charter*. The same conclusion applies to s. 69 of the *Charter of the French Language*.

Al capítol 2, també hem assenyalat que no era clar si el pronunciament de Kymlicka (1995a, p. 205, nota 14) es refereix a la redacció original dels articles 58 i 69 de la CLF o a la redacció introduïda per la Llei 86 del 1993, que és la que estava en vigor quan va ser publicat *Multicultural Citizenship*. Si el pronunciament es refereix a la redacció original de la CLF, la part referida a la protecció externa s'adiu amb la posició del Tribunal Suprem, en el sentit que la prohibició d'utilitzar l'anglès té per efecte l'anul·lació de la llibertat d'expressar-se en la llengua que hom prefereix. Si, en canvi, el pronunciament es refereix a la redacció introduïda per la Llei 86, aquest acord desapareix. Si la llibertat en qüestió és la llibertat d'expressar-se en la llengua que hom prefereix, l'obligació d'usar el francès no té per efecte l'anul·lació d'aquesta lli-

bertat. Per tant, la protecció externa té un abast permisible dins del marc teòric esbossat al capítol 2.

La cosa no és tan clara si ens referim a la mesura en la seva dimensió de restricció interna. La redacció original dels articles 58 i 69 de la CLF no difereix essencialment de la redacció introduïda per la Llei 86, en el sentit que els ciutadans francòfons són obligats a utilitzar el francès en qualsevol cas, i, per tant, la mesura no deixa de respondre al disseny de «protect the stability of Québécois society from the choices of its own members.» I no cal dir que la mateixa consideració s'hauria de fer a propòsit dels articles 52 i 57 de la CLF, que la sentència del cas *Devine* va declarar vàlids i que han conservat la redacció original de la Llei 101.

Ara convé recordar que Kymlicka accepta la possibilitat de restriccions internes en determinats supòsits, i es tracta de veure si aquests supòsits s'apliquen al cas que considerem aquí.

En la seva discussió sobre les restriccions de la llibertat religiosa entre els indis pueblo dels Estats Units, Kymlicka (1989) arriba a assumir que hi pot haver «legitimate restrictions on the internal activities of minority members»,³¹⁸ sempre que aquestes activitats «would literally threaten the existence of the community», i Kymlicka (1995a, p. 230, nota 1) reprèn la idea que les restriccions internes només es poden justificar «under extreme circumstances», és a dir, quan siguin necessàries «to protect the society from literal disintegration.»³¹⁹ En el cas *Ford*, el Tribunal Suprem va reconèixer que el material examinat documentava «the vulnerable position of the French language in Quebec and Canada», una posició que havia estat descrita en els informes de les comissions Laurendeau-Dunton, Parent i Gendron,³²⁰ i va manifestar que «the material amply establishes the importance of the legislative purpose reflected in the *Charter of the French Language* and that it is a response to a substantial and pressing need.» Ara bé, ni del material examinat pel Tribunal ni dels informes esmentats se segueix que el francès al Quebec es trobés en perill de «desintegració literal». Tenim, doncs, que en el cas *Ford* el Tribunal Suprem va acceptar indirectament la legitimitat d'una restricció interna («requiring the predominant display of the French language, even its marked predominance») en unes condicions menys estrictes de les que preveu la teoria, tal com l'hem esbossada al capítol 2. I en el cas *Devine* la va pro-

318. Com hem dit al capítol 2, aquest és l'antecedent de Kymlicka (1989) de les «restriccions internes» d'obres posteriors.

319. En aquesta línia se situa el plantejament de Patten (2001, p. 706 i seg.), que, com hem dit abans, circumscriu la legitimitat de les polítiques de manteniment lingüístic a casos extrems en què aquestes polítiques «can help to avert a rapid and profound language shift that would disrupt and undermine the options of stranded speakers of the vulnerable language.»

320. Sobre la vulnerabilitat del francès, vegeu el capítol 4.

clamar directament, amb el seu pronunciament que «the requirement of either joint or predominant use [of French] is justified», d'acord amb els articles rellevants de les cartes canadenca i quebequesa.

Davant d'una situació així, el que s'imposa és una revisió de la teoria perquè doni compte del cas empíric analitzat aquí. Més concretament, necessitem un test que ens permeti destriar les restriccions internes permissibles de les no permissibles.

Si fem abstracció del requisit de les «circumstàncies extremes», el primer lloc on podem buscar és la mateixa obra de Kymlicka. Segons Kymlicka (1995a, p. 230, nota 1), en els casos en què les cultures societàries es desintegren literalment sense limitar determinats drets bàsics,

these burdens should be equally distributed amongst all the members, wherever possible, and should in any event be consistent with the principle of respect for the equality and dignity of persons. It would be unacceptable, to take an extreme example, for a minority community to sustain itself by practising slavery. Any internal restrictions which a group imposes on its own members should not allow the powerful members of the group to exploit the weaker members.

La distribució igualitària de les càrregues ja apareixia com a possible criteri de legitimitat en la discussió anterior de Kymlicka sobre els indis pueblo dels Estats Units. Segons Svensson, la discriminació contra membres del grup és legítima si es garanteix la possibilitat de sortida.³²¹ Kymlicka (1989, p. 204, nota 8), en canvi, no creu que «the possibility of exit justifies any form of discrimination which might be needed to protect cultural membership. Surely justifiability also depends on other factors, such as the length, severity, and distribution of the burdens created by the discrimination.»

En comptes d'intentar construir un test a partir d'aquestes indicacions tan vagues, el que farem serà caracteritzar el test que, de fet, fan servir la jurisprudència canadenca i espanyola.

7.2.1. JURISPRUDÈNCIA CANADENCA

Com hem vist al capítol 6, en el cas Ford del 1988, el Tribunal Suprem del Canadà va jutjar la conformitat dels articles 58 i 69 de la Llei 101 amb les car-

321. Svensson (1979, p. 437): «Granting that some individuals, and even sub-groups, within the majority community might find themselves, in their acceptance of dominant group values, “discriminated” against (as did the Indians who testified in favor of the Indian Bill of Rights), there remains an “appeal” of last resort, an outlet for them —merger with the dominant society.»

tes canadenca i quebequesa i, més concretament, si els límits a la llibertat d'expressió comercial que imposen aquests dos articles podien ser considerats «raonables» i «justificats» en una societat liberaldemocràtica. En la seva sentència, el Tribunal va considerar que els articles eren raonables en la mesura que imposaven l'ús del francès, però no en la mesura que prohibien l'ús d'altres llengües. En consonància amb això, la sentència del cas *Devine* va proclamar la validesa dels articles 52 i 57, que imposen l'ús del francès sense excloure l'ús simultani d'altres llengües.

El test de raonabilitat aplicat pel Tribunal Suprem va rebre la primera formulació completa a la sentència del cas *Oakes*.³²² La norma qüestionada en aquest cas era l'article 8 del Narcotic Control Act, segons el qual s'assumeix que si un tribunal determina que un acusat posseeix drogues és amb la intenció de traficar-hi, de manera que, si l'acusat no pot demostrar el contrari, ha de ser condemnat per tràfic. El Tribunal havia de determinar si el «reverse onus» d'aquest article de la Narcotic Control Act violava la presumpció d'innocència consagrada per l'article 11(d) de la Carta canadenca i, en el cas de violació, si això era «a reasonable limit prescribed by law and demonstrably justified in a free and democratic society for the purpose of s. 1 of the *Charter*.»

El Tribunal va resumir així els dos criteris que s'han de satisfer per a establir que un límit és «reasonable and demonstrably justified in a free and democratic society»:

— First, the objective to be served by the measures limiting a *Charter* right must be sufficiently important to warrant overriding a constitutionally protected right or freedom. The standard must be high to ensure that trivial objectives or those discordant with the principles of a free and democratic society do not gain protection. At a minimum, an objective must relate to societal concerns which are pressing and substantial in a free and democratic society before it can be characterized as sufficiently important.

— Second, the party invoking s. 1 must show the means to be reasonable and demonstrably justified. This involves a form of proportionality test involving three important components. To begin, the measures must be fair and not arbitrary, carefully designed to achieve the objective in question and rationally connected to that objective. In addition, the means should impair the right in question as little as possible. Lastly, there must be a proportionality between the effects of the limiting measure and the objective —the more severe the deleterious effects of a measure, the more important the objective must be.³²³

322. *R. v. Oakes*, [1986] 1 SCR 103.

323. En el cas *Oakes*, el Tribunal va sentenciar que l'article 8 de la llei impugnada no satisfia el primer component de la proporcionalitat, i sobre aquesta base va decidir que era innecessari considerar els dos altres components. Els elements del test de raonabilitat ja són presents

Test de raonabilitat	{	1. L'objectiu és prou important?	{	Connexió racional Dany mínim Efectes perjudicials
		2. Test de proporcionalitat		

Segons Woehrling (1993), en el cas Ford, el Tribunal Suprem va aplicar defectuosament els dos criteris del test. En primer lloc, el Tribunal va identificar incorrectament l'objectiu de les disposicions incriminades. El veritable objectiu dels articles 58 i 69 era contribuir a persuadir els no-francòfons de la necessitat d'aprendre el francès; en paraules de Woehrling, es tractava «de faire en sorte que le “visage linguistique” du Québec contribue à modifier l'attitude psychologique des non-francophones à l'égard de la langue française, en les persuadant qu'il est nécessaire pour eux d'apprendre et d'utiliser cette langue.» En canvi, el Tribunal va entendre que l'objectiu d'aquests articles era «to assure that the “visage linguistique” of Quebec would reflect the predominance of the French language.» En segon lloc, aquesta interpretació errònia de l'objectiu va impedir que els articles 58 i 69 superessin el test de proporcionalitat. Sense dubtar que l'objectiu de reflectir la predominança del francès era «important i legítim», el Tribunal Suprem va concloure, com hem vist al capítol 6, que

while the material indicated a rational connection between protecting the French language and assuring that the reality of Quebec society is communicated through the «visage linguistique», it did not demonstrate that the requirement of the use of French only in ss. 58 and 69 is either necessary for the achievement of the legislative purpose or proportionate to it.

Segons el Tribunal, dels tres components del test de proporcionalitat, els articles 58 i 69 només van superar el que fa referència a la «connexió racional» («rational connection»), i van fracassar en els altres dos. En conjunt, doncs, el

en la sentència del cas R. v. Big M Drug Mart Ltd., [1985] 1 SCR 295. El Tribunal havia de determinar si l'article 4 de la Lord's Day Act, que prohibeix l'activitat comercial el diumenge, es podia justificar sobre la base de l'article 1 de la Carta. Com es pot veure a continuació, el Tribunal ja va definir en aquesta sentència les dues parts del test: la importància suficient i la proporcionalitat dels mitjans, en aquest cas limitada al criteri del «minimal impairment»: «At the outset, it should be noted that not every government interest or policy objective is entitled to s. 1 consideration. Principles will have to be developed for recognizing which government objectives are of sufficient importance to warrant overriding a constitutionally protected right or freedom. Once a sufficiently significant government interest is recognized then it must be decided if the means chosen to achieve this interest are reasonable—a form of proportionality test. The court may wish to ask whether the means adopted to achieve the end sought do so by impairing as little as possible the right or freedom in question.»

Tribunal va dictaminar que l'exclusivitat per al francès «has not survived the scrutiny of a proportionality test.»³²⁴ (En canvi, en el cas *Devine*, el Tribunal va concloure que els articles 52 i 57, que estableixen l'ús obligatori del francès, satisfien els *tres* components del test.)

Woehrling (1993) ha estudiat l'evolució del test de proporcionalitat en la jurisprudència del Tribunal Suprem des que va ser formulat explícitament al cas *Oakes*. Woehrling destaca que sovint els tres criteris de proporcionalitat es redueixen al del «dany mínim» («minimal impairment»); el criteri de la «connexió racional» s'aplica habitualment d'una manera poc exigent, i el tercer criteri és redundant, almenys si s'aplica després del criteri del «dany mínim». Per això convé fixar-se en aquest criteri per veure l'evolució del test de proporcionalitat.

En el cas *Edward Books*,³²⁵ el Tribunal Suprem va crear una versió atenuada del criteri del «dany mínim».³²⁶ En aquest cas, la norma impugnada era l'article 3.4 de la *Retail Business Holidays Act* d'Ontario, segons el qual les botigues podien obrir el diumenge si havien estat tancades el dissabte (per l'observació del sàbat) i no tenien més de set treballadors ni més de cinc mil peus quadrats d'espai de venda. El Tribunal havia de determinar si aquesta limitació constituïa una violació dels articles 2, 7 i/o 15 de la Carta i, en el supòsit que ho fos, fins a quin punt infringir aquests drets podia ser justificat per l'article 1.³²⁷

324. Abans de la sentència *Ford*, Woehrling (1987) va aplicar el test *Oakes* als articles 58 i 69 de la CLF. En la seva aplicació, aquests dos articles van resultar legítims. La qüestió clau és la del «dany mínim». Segons Woehrling, la regla de l'unilingüisme francès (amb les seves considerables excepcions) era el mitjà menys dràstic per a atènyer els objectius de la CLF.

325. *R. v. Edwards Books and Art Ltd.*, [1986] 2 SCR 713.

326. En aquesta sentència, el Tribunal va resumir la segona part del test de raonabilitat en aquests termes: «the means chosen to attain those objectives must be proportional or appropriate to the ends. The proportionality requirement, in turn, normally has three aspects: the limiting measures must be carefully designed, or rationally connected, to the objective; they must impair the right as little as possible; and their effects must not so severely trench on individual or group rights that the legislative objective, albeit important, is nevertheless outweighed by the abridgement of rights.»

327. Article 2: «Everyone has the following fundamental freedoms: (a) freedom of conscience and religion; (b) freedom of thought, belief, opinion and expression, including freedom of the press and other media of communication; (c) freedom of peaceful assembly; and (d) freedom of association.» Article 7: «Everyone has the right to life, liberty and security of the person and the right not to be deprived thereof except in accordance with the principles of fundamental justice.» Article 15: «(1) Every individual is equal before and under the law and has the right to the equal protection and equal benefit of the law without discrimination and, in particular, without discrimination based on race, national or ethnic origin, colour, religion, sex, age or mental or physical disability. (2) Subsection (1) does not preclude any law, program or activity that has as its object the amelioration of conditions of disadvantaged individuals or groups including those that are disadvantaged because of race, national or ethnic origin, colour, religion, sex, age or mental or physical disability.»

Tot i concedir que existien mitjans menys restrictius amb la llibertat de religió, el Tribunal Suprem va validar la legislació d'Ontario, amb l'argument que un sistema menys restrictiu hauria compromès l'objectiu legislatiu de proporcionar als treballadors un dia de descans uniforme. Com diu Woehrling, el concepte d'eficàcia legislativa suavitza l'aplicació del criteri del «dany mínim» definit al cas Oakes. Quins són els factors que determinen l'adopció de la versió forta o la versió feble del criteri? En el cas Oakes (versió forta) es tractava de legislació penal i en el cas Edward Books (versió feble), de legislació comercial. Però el fet és que en el cas Ford (legislació comercial) el Tribunal Suprem va optar per la versió forta.

En el cas Irwin Toy, del 1989, el Tribunal Suprem va contribuir a precisar aquests factors: tot rectificant la seva actitud en el cas Ford, el Tribunal va deixar entendre que la llibertat d'expressió comercial mereix un grau de protecció menor i, segons això, justifica l'aplicació de la versió feble del criteri.³²⁸ La norma impugnada eren els articles 248 i 249 de la Consumer Protection Act, que prohibien la publicitat comercial adreçada als infants de menys de tretze anys.

While evidence exists that other less intrusive options reflecting more modest objectives were available to the government, there is evidence establishing the necessity of a ban to meet the objectives the government had reasonably set. This Court will not, in the name of minimal impairment, take a restrictive approach to social science evidence and require legislatures to choose the least ambitious means to protect vulnerable groups.³²⁹

D'acord amb això, el Tribunal va considerar que els articles 248 i 249 de la llei qüestionada constituïen un límit raonable a la llibertat d'expressió:

The objective of regulating commercial advertising directed at children accords with a general goal of consumer protection legislation—to protect a group that is most vulnerable to commercial manipulation. Children are not as equipped as adults to evaluate the persuasive force of advertising.

328. És important observar que en aquesta sentència el Tribunal va insistir que, en el cas Ford, estava preparat per a acceptar que «a marked preponderance for the French language» era proporcional a l'objectiu de protegir el francès i reflectir la realitat de la societat quebequesa en el paisatge lingüístic, «despite the fact that less intrusive measures, such as requiring equal prominence for the French language, were available.» El problema, com ja hem assenyalat, és que segons el Tribunal Suprem no es van oferir proves «to show that the exclusion of all languages other than French was *necessary* to achieve the objective» (la cursiva és nostra).

329. Segons Dale Gibson (citat per Woehrling, 1993, p. 21), la sentència del cas Irwin Toy assenyalaria que «the “minimal impairment” test has now evolved into a requirement that there be no “unreasonable impairment” of the Charter right affected.»

The legislature reasonably concluded that advertisers should not be able to capitalize upon children's credulity. The s. 1 and s. 9.1 materials demonstrate, on the balance of probabilities, that children up to the age of thirteen are manipulated by commercial advertising and that the objective of protecting all children in this age group is predicated on a pressing and substantial concern.

En el cas *Rocket*, el Tribunal Suprem va reiterar el criteri que la llibertat d'expressió comercial pot justificar una protecció menor. La norma impugnada era l'article 37.39 del reglament del Royal College of Dental Surgeons of Ontario, que prohibia la publicitat dels dentistes, amb algunes excepcions. Segons el Tribunal Suprem,

While the Canadian approach does not apply special tests to restrictions on commercial expression, our method of analysis does permit a sensitive, case-oriented approach to the determination of their constitutionality. Placing the conflicting values in their factual and social context when performing the s. 1 analysis permits the courts to have regard to special features of the expression in question. As Wilson J. notes in *Edmonton Journal v. Alberta (Attorney General)*, [1989] 2 S.C.R. 1326, not all expression is equally worthy of protection. Nor are all infringements of free expression equally serious.

The expression limited by this regulation is that of dentists who wish to impart information to patients or potential patients. Their motive for doing so is, in most cases, primarily economic. Conversely, their loss, if prevented from doing so, is merely loss of profit, and not loss of opportunity to participate in the political process or the «marketplace of ideas», or to realize one's spiritual or artistic self-fulfillment: see *Irwin Toy*, *supra*, at p. 976. This suggests that restrictions on expression of this kind might be easier to justify than other infringements of s. 2(b).

A l'hora d'aplicar la segona part del test de raonabilitat, el Tribunal Suprem va considerar que el reglament satisfia el criteri de la «connexió racional», però no el del «dany mínim», amb l'argument que «it is easy to think of examples of expression not falling within the exceptions which should clearly be permitted»:

The aims of promoting professionalism and preventing irresponsible and misleading advertising on matters not susceptible of verification do not require the exclusion of much of the speech which is prohibited by s. 37 (39). In the result, the effect of the impugned provision is disproportionate to its objectives.

Per què el Tribunal va validar la prohibició de publicitat en el cas Irwin Toy i no en el cas Rocket? Segons el Tribunal, en pràcticament tots els casos relatius a l'expressió comercial hi ha dos factors que s'oposen («that the expression is designed only to increase profit, and that the expression plays an important role in consumer choice»), però es combinen de maneres diferents, la qual cosa fa recomanable no crear un test uniforme per a les restriccions de l'expressió comercial. Així, en el cas Irwin Toy,

the majority did not emphasize the consumer choice aspect, because the expression in question was advertising aimed at children, and the majority clearly felt that protection of consumer choice in children was much less important than it would be in adults. That left the relatively weak value of protecting the appellant's interest in advertising to increase profits to be pitted against the strong countervailing value of protecting children from economic exploitation.

D'altra banda, el Tribunal recorda que, en el cas Irwin Toy, els jutges van identificar un tercer factor present en molts casos de regulació de l'expressió comercial:

They suggested that substantial latitude should be given to legislatures that act to protect a vulnerable group, or to mediate between competing groups, distinguishing this type of legislation from that in which the state appears as antagonist to the individual (such as traditional criminal law).

Segons Woehrling (1993, p. 22 i seg.), de la jurisprudència del Tribunal Suprem del Canadà es poden inferir un seguit de factors que afavoreixen l'aplicació «suau» del criteri del «dany mínim»:

— Les disposicions afectades són de naturalesa socioeconòmica i afecten drets de naturalesa econòmica (com la llibertat d'expressió comercial).

— Les disposicions afectades tenen per objectiu la protecció d'un grup vulnerable.³³⁰

— No es pot demostrar científicament si les disposicions serveixen o no per a atènyer l'objectiu del legislador.

— Es tracta de situacions en les quals l'estat ha d'arbitrar entre grups concurrents, és a dir, quan la intervenció de l'estat no té com a únic efecte res-

330. En el cas *Mckinney v. University of Guelph*, [1990] 3 SCR 229, en què es qüestionava la legitimitat de la política universitària de jubilació obligatòria als seixanta-cinc anys, el Tribunal Suprem va referir-se explícitament a aquesta condició: «young academics are not the kind of "vulnerable" group contemplated in those cases applying a relaxed standard of minimal impairment.»

tringir els drets i llibertats de determinats individus, sinó que és necessària per a equilibrar els drets de grups concurrents.

La taula següent resumeix els resultats de l'aplicació del test de raonabilitat als diferents casos que hem considerat aquí.

TAULA 50
Resultats del test de raonabilitat

<i>Cas</i>	<i>Any</i>	<i>1. L'objectiu és prou important?</i>	<i>2. Test de proporcionalitat</i>		
			<i>Connexió racional</i>	<i>Dany mínim</i>	<i>Efectes perjudicials</i>
Oakes	1986	Sí	No		
Edward Books	1986	Sí	Sí	Sí	Sí
Ford	1988	Sí	Sí	No	No
Irwin Toy	1989	Sí	Sí	Sí	Sí
Rocket	1990	Sí	Sí	No	No
Keegstra	1990	Sí	Sí	Sí	Sí

7.2.2. JURISPRUDÈNCIA ESPANYOLA

Com hem pogut veure al capítol 6, el Tribunal Constitucional espanyol no ha jutjat cap decisió legislativa catalana que estableixi intervencions lingüístiques coercitives en el sector privat. En canvi, sí que tenim jurisprudència del Tribunal Suprem en què s'examina la tensió entre intervencions no coercitives i el principi d'igualtat. Al capítol 6, hem destacat les sentències de 19 de gener de 1988 (R. 284) i de 25 de març de 1998 (R. 2855), que remeten a la jurisprudència constitucional sobre el principi d'igualtat.

El Tribunal Constitucional espanyol no ha dissenyat un instrument tan explícit com el test del cas Oakes per a avaluar les limitacions als drets i llibertats fonamentals, però sí que ha fet observacions rellevants sobre la qüestió i ha desenvolupat una línia jurisprudencial generalment coherent.³³¹ En el cas específic del dret a la igualtat, el parer del Tribunal Constitucional és que el tractament diferenciat és legítim si existeix una justificació objectiva i raonable.

En la sentència de 2 de juliol de 1981, el Tribunal Constitucional ho va expressar en aquests termes: «en el examen de la igualdad ha de determinarse si

331. Com diu Carrasco (1990, p. 213), «el Tribunal Constitucional té força perfilats els criteris de la interpretació que cal donar al principi d'igualtat.»

la diferencia está desprovista de una justificación objetiva y razonable», la qual cosa «debe apreciarse en relación a la finalidad y efectos de la medida considerada debiendo darse una relación razonable de proporcionalidad entre los medios empleados y la finalidad perseguida.»³³²

En la sentència 34/1981, de 10 de novembre, en què es jutjava la constitucionalitat d'un article de la Llei de drets passius dels funcionaris civils de l'Estat, el Tribunal Constitucional va reiterar el criteri que allò que prohibeix el principi d'igualtat jurídica és la discriminació (no pas el tracte desigual), que es produeix quan la desigualtat de tractament «sea injustificada por no ser razonable», i va remuntar aquest criteri a la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans.³³³ Des d'aquest punt de vista, el tractament divers «puede incluso venir exigido, en un Estado social y democrático de derecho, para la efectividad de los valores que la Constitución consagra con el carácter de superiores del Ordenamiento como son la justicia y la igualdad.»³³⁴ Aquesta és l'exigència que es produeix, per exemple, quan el legislador es proposa eliminar determinades situacions de discriminació preexistents.³³⁵

Podríem dir que, en la jurisprudència sobre el principi d'igualtat, el Tribunal Constitucional espanyol ha utilitzat el mètode interpretatiu anomenat «racional». Segons Vernet (1992c, p. 91), el test de *racionalitat* «consisteix en (*sic*) analitzar si les circumstàncies del cas permeten que s'estableixin mesures discriminatòries entre els ciutadans, que han de ser mesures proporcionades a la finalitat de la llei, sempre que l'objecte perseguit sigui un bé constitucionalment protegit.» Aquesta estratègia, òbviament, no és exclusiva dels tribunals espanyols. Segons De Witte (1985b, p. 67), a l'hora de revisar casos que concerneixen el principi d'igualtat, «the standards used by the courts in the various countries are strikingly similar: they all refer to a notion of legislative *rationality* or

332. Prieto (1990, p. 21).

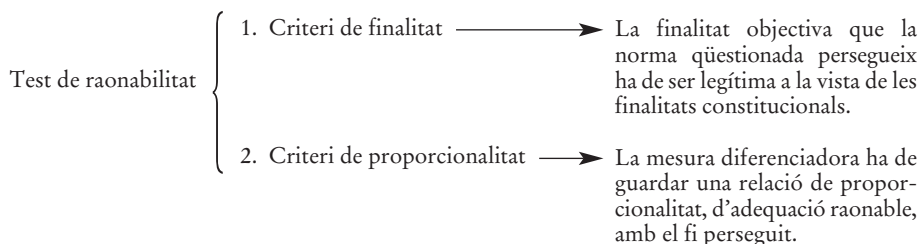
333. Fonament jurídic 3r. Les sentències del TEDH citades com a exemple són les de 23 de juliol de 1968 i de 27 d'octubre de 1975.

334. La determinació dels supòsits en què sigui procedent diferenciar i tractar desigualment «queda con carácter general confiada al legislador.» Això correspon a la «deferència envers el legislador» dels jutges de què parla Woehrling, és a dir, al «judicial self-restraint».

335. Un cas per excel·lència és la discriminació de la dona. Sobre aquesta qüestió hi ha una sòlida línia jurisprudencial, que podem exemplificar amb la STC 19/1989 (fonament jurídic 4t): «la expresa prohibición de la discriminación por sexo, no sólo entraña la interdicción de la desigualdad de trato injustificada, sino también la decisión constitucional de acabar con la histórica situación de inferioridad atribuida a la mujer en la vida social [...]. De ahí que, en principio, no puedan considerarse lesivas del principio de igualdad, aun cuando establezcan un trato más favorable, las medidas que tengan por objeto compensar la situación de desventaja de determinados grupos sociales y, en concreto, remediar la tradicional situación de inferioridad de la mujer en el ámbito social y en el mercado de trabajo.»

—its negative counterpart— *non-arbitrariness*.»³³⁶ D'acord amb això, els jutges només controlen la «reasonableness» d'una decisió legislativa, no pas la seva «justness» intrínseca. En altres paraules, l'estàndard de revisió que s'aplica consisteix a determinar si la diferenciació introduïda per la decisió legislativa «is rationally related to the legislative object.» Segons De Witte, es pot fer una distinció entre dos mètodes de revisió: la raonabilitat subjectiva i la raonabilitat objectiva. En el primer cas (típic dels Estats Units), es fa atenció al propòsit que persegueix el legislador i en el segon (habitual en els tribunals europeus), a la situació de fet que es vol regular. En qualsevol cas, el procés sempre és el mateix: «the court first defines what is, in its eyes, the object or life situation which the law regulates [...] and then considers whether the classification (or absence of classification) in issue is rationally related to this object.»³³⁷

D'acord amb això, seguint Carrasco (1990, p. 214), el mètode aplicat pel Tribunal Constitucional a l'hora de determinar si un tracte desigual és discriminatori es podria resumir en els dos criteris següents:

L'aplicació d'aquest tipus de criteris apareix també en algunes sentències del Tribunal Constitucional relatives a qüestions lingüístiques.³³⁸

La sentència 82/1986, de 26 de juny, va resoldre el recurs d'inconstitucionalitat presentat pel Govern espanyol contra determinats articles de la Llei basca 10/1982, de 24 de novembre, de normalització de l'ús de l'euscar.

A propòsit de l'article 14.2 de la Llei, segons el qual els poders públics determinaran les places per a les quals és preceptiu el coneixement de l'euscar (i del castellà), el Tribunal Constitucional va expressar la posició que hem reproduït al capítol 6, segons la qual «nada se opone a que los poderes públicos prescriban, en el ámbito de sus respectivas competencias, el conocimiento de

336. De Witte (1985b, p. 67) recorda que el terme «rationality», usat pel Tribunal Suprem dels Estats Units, s'ha traduït per «ragionevolezza» en italià i «razonabilidad» en castellà. En català, doncs, el terme equivalent hauria de ser «raonabilitat», millor que no pas «racionalitat».

337. De Witte (1985b, p. 69).

338. Muro (1997, p. 268, nota 8).

ambas lenguas para acceder a determinadas plazas de funcionario», i tot seguit va observar que «la exigencia de bilingüismo ha de llevarse a cabo *con un criterio de razonabilidad y proporcionalidad* desde la perspectiva de lo dispuesto en los arts. 23.2 [accés en condicions d'igualtat a funcions públiques], 139.1 [igualtat de drets i obligacions en tot el territori de l'Estat] y 149.1.1º [competència exclusiva de l'Estat en la regulació de les condicions bàsiques de la igualtat en l'exercici de drets i compliment de deures].»³³⁹

En la sentència 46/1991, de 28 de febrer, que va resoldre el recurs contra la Llei catalana 17/1985 que establia el coneixement preceptiu del català per a accedir a la funció pública autonòmica, el Tribunal Constitucional també va referir-se explícitament a aquests criteris. En primer lloc, el Tribunal es va fer ressò del parer de l'advocat de l'Estat, segons el qual «la exigencia del conocimiento del catalán para todas y cada una de las plazas de un determinado tipo de función pública o para toda ella resulta irrazonable y desproporcionada respecto del fin que fundamenta la imposición del deber, y supone un obstáculo al derecho de acceso a la función pública por parte de quien no conozca la lengua catalana.»³⁴⁰ En segon lloc, contrariant el parer de l'advocat de l'Estat, el Tribunal va sostenir que valorar el coneixement del català com a requisit general de capacitat era raonable per diferents raons³⁴¹ i va advertir contra una aplicació desproporcionada d'aquest precepte. Així, segons el Tribunal, exigir un nivell de coneixement del català «sin relación alguna con la capacidad requerida para desempeñar la función de que se trate» constituiria una aplicació desproporcionada del precepte legal que podria portar a efectes discriminatoris, contraris als articles 14 (igualtat davant la llei) i 23 (accés en condicions d'igualtat a funcions públiques). De fet, en el seu escrit d'interposició del recurs, l'advocat de l'Estat va reconèixer explícitament que no qüestionava tant la constitucionalitat del precepte com la de la seva aplicació, «que entiende debería estar supeditada a un criterio de razonabilidad y proporcionalidad.»³⁴²

En la sentència 337/1994, finalment, el Tribunal Constitucional també va anunciar l'aplicació d'un examen de la racionalitat dels preceptes de la Llei 7/1983 qüestionats, en el qual Albertí (1995, p. 252) distingeix tres fases:³⁴³

339. Fonament jurídic 14è. La cursiva és nostra.

340. Fonament jurídic 1r.

341. El Tribunal Constitucional va esmentar el caràcter del català com a llengua de l'Administració autonòmica, que són vàlides i eficaces les actuacions administratives fetes en català i que els particulars tenen el dret a usar el català en les seves relacions amb l'Administració. També es refereix al principi d'eficàcia administrativa, al caràcter oficial del català i a l'extensió de l'ús del català en tot el territori de la comunitat autònoma. Vegeu Vernet (1992a, p. 93; 1992c, p. 151).

342. Fonament jurídic 4t.

343. La cursiva és de l'autor. Vegeu el fonament jurídic 8è de la sentència.

[examen] de la legitimidad constitucional de la *finalidad* de las medidas adoptadas por la LNL y cuestionadas por el Tribunal Supremo; [examen] de la *adecuación y proporcionalidad* de tales medidas respecto de dicha finalidad, previamente reputada legítima, y, finalmente, [examen] del respeto de tales medidas a los *derechos fundamentales* presentes en este mismo ámbito.

Naturalment, aquestes tres fases es poden reduir a les dues fases esmentades anteriorment, si tenim en compte que el que es valora en el judici de proporcionalitat és precisament que les mesures qüestionades no anul·lin els drets fonamentals rellevants. En qualsevol cas, el cert és que, com assenyala Albertí (1995, p. 252), un cop anunciat aquest examen de racionalitat, i després de constatar la legitimitat de la finalitat perseguida,³⁴⁴ «el Tribunal se detiene en su línea argumental.»³⁴⁵

Com hem dit repetidament, el Tribunal Constitucional espanyol no ha jutjat cap decisió legislativa catalana que estableixi intervencions lingüístiques coercitives en el sector privat. Amb tot, cal creure que el test que aplicaria, si hagués d'examinar alguna d'aquestes decisions, seria bàsicament el mateix.

Milian (2000) ofereix una argumentació que podria constituir la substància d'una possible sentència del Tribunal Constitucional sobre les intervencions lingüístiques coercitives en el sector privat establertes per la Llei 1/1998.³⁴⁶ La conclusió de la primera part de l'estudi, basada en el dret comparat, és que

el establecimiento del uso obligatorio de una lengua en rótulos, carteles y documentos correspondientes a actividades del sector privado, si a la vez admite el uso de cualquier otra, es una intervención lingüística que,

344. Segons el fonament jurídic 7è, l'objectiu general de les disposicions de les comunitats autònomes encaminades a promoure la normalització lingüística en el seu territori «no es otro que la (*sic*) de asegurar el respeto y fomentar el uso de la lengua propia de la Comunidad Autónoma y cooficial en ésta y, a este fin, corregir positivamente una situación histórica de desigualdad respecto al castellano.» En el fonament jurídic 8è, el Tribunal considera que es troba «ante una Ley cuya finalidad es la de corregir y llegar a superar los desequilibrios existentes entre las dos lenguas cooficiales en la Comunidad Autónoma.» En el fonament jurídic 10è, finalment, el Tribunal considera que el model que inspira la Llei 7/1983 «es constitucionalmente legítimo en cuanto responde a un propósito de integración y cohesión social en la Comunidad Autónoma, cualquiera que sea la lengua habitual de cada ciudadano.» Segons el Tribunal, aquest model «permitirá corregir situaciones de desequilibrio heredadas históricamente y excluir que dicha lengua ocupe una posición marginal o secundaria.»

345. En el mateix sentit, Muro (1997, p. 266) assenyala que, en aquesta sentència 337/1994, la valoració de si les mesures qüestionades constitueixen mitjans desproporcionats o inadequats a les finalitats perseguides «no aparece formulada de una manera ordenada y sistemática.»

346. Es tracta dels articles 15.5, 32.3, 33, 34.2 i 36.4.

dictada con el fin legítimo de preservar una lengua, puede constituir una restricción razonable y justificada de las libertades públicas reconocidas a los ciudadanos.³⁴⁷

I la conclusió de la segona part, en què s'examina la constitucionalitat dels articles rellevants de la Llei de política lingüística, és que aquests articles «son del todo conformes con la Constitución española.»

No és difícil veure en l'argumentació de Milian les dues fases del test de raonabilitat. En primer lloc, el criteri de finalitat: «las medidas constrictivas adoptadas persiguen un fin secundado constitucionalmente (art. 3 de la Constitución) —el de preservar el catalán, suministrando y garantizando en este caso un mínimo paisaje lingüístico en lengua catalana, que es la propia y originaria de Cataluña.» En segon lloc, el criteri de proporcionalitat: «para conseguirlo, restringen de forma suficientemente proporcionada, congruente y razonable, los derechos fundamentales y las libertades públicas que la propia Norma Fundamental consagra, entre las que se cuentan la libertad de expresión y la libertad de empresa.»³⁴⁸

Una possible operacionalització del concepte de proporcionalitat ens la forneix Carrasco (1990). En la seva discussió sobre la tensió entre el foment del català i el principi d'igualtat, Carrasco (1990, p. 217, 220) considera que el criteri bàsic de la interpretació judicial és el de la «desigualtat mínima imprescindible». Segons això, perquè els tractaments desiguals siguin proporcionals (i per tant legítims) cal que siguin els mínims imprescindibles per a assolir els objectius perseguits per les mesures que estableixen aquests tractaments desiguals. Milian (2000, p. 150) recull parcialment aquesta idea, quan considera que difícilment es podria garantir el mínim paisatge lingüístic català que persegueix la Llei de política lingüística «con menores exigencias.»

Arribats en aquest punt, no és difícil constatar que el test de raonabilitat espanyol, amb les seves dues parts, és essencialment idèntic al test de raonabilitat del cas Oakes, i encara més si la segona part redueix el test de proporcionalitat al concepte de «desigualtat mínima imprescindible», que es pot assimilar a la idea de «dany mínim».

347. Milian (2000, p. 40 i seg.).

348. Milian (2000, p. 41 i seg.). L'expressió «proporcionada, congruente y razonable» no significa que les mesures qüestionades hagin de satisfer tres requisits diferents. Milian (2000, p. 148) expressa clarament el pas del criteri de finalitat al criteri de proporcionalitat: «aceptado que es posible restringir los derechos y libertades constitucionalmente garantizados mediante la cláusula “al menos”, o “como mínimo”, en catalán, con el legítimo fin de preservar la lengua catalana, nos queda examinar si los términos en los que se introduce aquella exigencia lingüística guardan proporción con la finalidad perseguida.»

Canadà

Test de raonabilitat	{	1. L'objectiu és prou important?	{	Connexió racional
		2. Test de proporcionalitat		Dany mínim Efectes perjudicials

Espanya

Test de raonabilitat	{	1. Criteri de finalitat
		2. Criteri de proporcionalitat

7.2.3. UN SOL TEST

La constatació que determinades mesures, que dins el nostre marc teòric poden ser interpretades com a restriccions internes, han estat considerades legítimes en els casos empírics que analitzem ens ha portat a buscar un test que ens permeti discriminar les restriccions permissibles de les no permissibles. Reanalitzant la jurisprudència canadenca i espanyola hem conclòs que, en tots dos casos, s'aplica el mateix test de raonabilitat, que consta d'un criteri de finalitat i un criteri de proporcionalitat.

La discussió anterior ens permet comprovar que el test que apliquen els tribunals espanyols a qüestions relatives al règim d'intervencionisme, com ara el foment de la producció cinematogràfica en català, és essencialment el mateix que apliquen a qüestions relatives al règim d'oficialitat com ara la determinació de la llengua d'ensenyament o els requisits lingüístics dels funcionaris. Carrasco (1990, p. 217) emfasitza que la naturalesa de l'activitat de foment (el seu «caràcter ampliador de l'esfera jurídica de persones determinades») «no significa que aquest àmbit de l'actuació pública tingui una subjecció més laxa als principis constitucionals que els àmbits considerats com a intervencionistes. L'establiment pels poders públics d'una desigualtat desproporcionada amb el fi perseguit és discriminatori i, per tant, inconstitucional, amb independència que l'instrument utilitzat sigui una disposició general o una acció de foment.»³⁴⁹ L'aplicació d'un mateix test a qüestions que impliquen restriccions internes, d'una banda, i proteccions (restriccions) externes, de l'altra, ens ofereix un argument

349. Carrasco (1990, p. 219) insisteix: «les limitacions que l'Administració té per actuar per via coactiva [...] són plenament aplicables a l'activitat subvencionadora.»

adicional per a considerar que la veritable qüestió normativa que es planteja és la que hem definit al començament: «quines restriccions de “basic liberties” (no) són permissibles?», en què els titulars de les «basic liberties» poden ser membres i no-membres.

Si ara tornéssim a revisar la sentència del Tribunal Suprem del Canadà sobre el cas *Forget*, veuríem que el test de raonabilitat hi apareix de forma implícita. Recordem que la pregunta que havia de respondre el Tribunal era sobre el possible caràcter discriminatori de la distinció introduïda pel reglament de desplegament de l'article 35 de la CLF, segons el qual alguns professionals havien de fer un examen per demostrar el seu coneixement del francès mentre que altres n'estaven exempts, sota la presumpció que, per la seva escolarització, ja tenien un coneixement adequat de la llengua. Doncs bé, segons el Tribunal, «the presumption made in s. 2(a) of the Regulations is *reasonable and justified* in the context of the objective sought by s. 35 and it is not for this Court to alter it.»³⁵⁰

7.3. SUMARI

En aquest capítol ens hem proposat de «contrastar» la teoria esbossada al capítol 2 amb les pràctiques institucionals reals que hem revisat als capítols 5 i 6, tot fixant-nos en els règims d'oficialitat i d'intervencionisme en el sector privat. El règim de tolerància l'hem passat per alt, perquè cap de les controvèrsies revisades al capítol 6 es refereix a la legitimitat de la tolerància com a instrument de protecció d'una llengua. En comptes de controvèrsia, el que sembla que tenim és un ampli consens sobre el deure de tolerar totes les llengües.

Pel que fa al règim d'oficialitat, hem pogut constatar que els casos analitzats «confirmen» la teoria. El règim d'oficialitat minoritari es pot interpretar com una protecció externa. Sense aquesta protecció, les nacions minoritàries quedarien a mercè de la voluntat de la majoria, que en circumstàncies normals tendeix a optar per un règim de monolingüisme oficial a tot l'estat, com va ser el cas del Canadà en determinats períodes dels segles XVIII i XIX i el d'Espanya des del segle XVIII fins a la fi de la dictadura franquista, amb la breu interrupció de l'autonomia catalana durant la Segona República Espanyola.³⁵¹ Com a

350. La cursiva és nostra. En la primera controvèrsia sobre els criteris d'accés a l'escola anglesa, la qüestió de la raonabilitat no es va arribar a plantejar, per la mateixa formulació del cas. Un cop comprovat que l'article 73 de la CLF s'oposava frontalment a la Carta de drets i llibertats, el Tribunal Suprem va renunciar a qualsevol consideració sobre la possible raonabilitat d'excloure els anglòfons de la resta del Canadà de l'accés a l'escola anglesa al Quebec. Com va dir el Tribunal, l'article 73 és invàlid «without the necessity of even considering whether such legislation could be legitimized by s. 1 [of the Charter].»

351. Sobre el monolingüisme anglès al Canadà, vegeu Cook (1991).

protecció externa, el règim d'oficialitat minoritari genera restriccions *externes*, com ara l'obligació de saber la llengua minoritària, per a accedir a la funció pública de la unitat subestatal rellevant, que la teoria prediu que siguin legítimes i que l'anàlisi empírica confirma que ho són.

La cella en cursiva de la taula 51a correspon als casos que hem analitzat aquí.

TAULA 51a
Tipus de drets i tipus de constricció

			<i>Limitació</i>	<i>Negació</i>
Restricció interna	Membres	Dret fonamental		
		Dret legal		
Protecció externa	No-membres	Dret fonamental	<i>Teoria: ✓</i>	
		Dret legal	<i>Cas: ✓</i>	

Quant al règim lingüístic de l'educació, en tots dos casos s'ha confirmat la capacitat dels poders públics per a determinar la llengua d'ensenyament, i també que les decisions adoptades són legítimes: al Quebec, la condició del francès com a llengua d'ensenyament per a tothom amb la possible excepció dels fills de ciutadans canadencs anglòfons, i a Catalunya, la condició del català com a llengua principal d'ensenyament, sense excepció. Contràriament al que han sostingut alguns autors, els règims lingüísticoescolars del Quebec i de Catalunya no constitueixen restriccions internes genuïnes. Les veritables restriccions internes afecten drets fonamentals, però la capacitat d'escollir la llengua d'ensenyament no pertany al conjunt de drets fonamentals. La capacitat d'escollir la llengua d'ensenyament és un dret legal que els poders públics poden reconèixer i deixar de reconèixer en funció de l'interès públic. Els poders públics poden tenir per objectiu preservar la cultura societària contra la voluntat d'alguns dels seus membres; ara bé, els instruments aplicats per a atènyer aquest objectiu no consisteixen a restringir cap «fundamental moral entitlement».

En tot cas, la cella en cursiva de la taula 51b correspon als casos que hem analitzat aquí.³⁵²

352. En el cas del Quebec, el dret negat per la CLF és la capacitat d'escollir la llengua d'ensenyament que els no-anglòfons tenien amb la legislació anterior. En el cas de Catalunya, el dret

TAULA 51b
Tipus de drets i tipus de constricció

			Limitació	Negació
Restricció interna	Membres	Dret fonamental		
		Dret legal		Teoria: ✓ Cas: ✓
Protecció externa	No-membres	Dret fonamental		
		Dret legal		

En canvi, en el règim d'intervencionisme en el sector privat, els casos analitzats no permeten de «confirmar» la teoria, que és més restrictiva que les pràctiques institucionals reals. La qüestió clau és l'existència de restriccions internes que limiten legítimament drets fonamentals dels membres, en condicions menys estrictes de les que suggereix la clàusula de les «circumstàncies extremes».

La cella en cursiva de la taula 51c reflecteix aquesta situació.

TAULA 51c
Tipus de drets i tipus de constricció

			Limitació	Negació
Restricció interna	Membres	Dret fonamental		Teoria: * Cas: ✓
		Dret legal		
Protecció externa	No-membres	Dret fonamental		
		Dret legal		

Un cop acceptada la legitimitat de les restriccions internes, hem buscat en la jurisprudència dels tribunals canadencs i espanyols un test que ens permeti dis-

negat per les lleis 7/1983 i 7/1998 és el dret a rebre instrucció en la llengua habitual que els infants tenen reconegut en «el primer ensenyament».

criminar les restriccions permissibles de les no permissibles. El test de raonabilitat que hem identificat consta de dos criteris: primer avalua la legitimitat dels objectius que persegueixen les mesures qüestionades i, després, la proporcionalitat de les mesures qüestionades respecte a aquests objectius. Aquest test, que s'aplica igualment a les mesures coercitives i a les de foment, és essencialment el mateix que convé aplicar a les restriccions externes pròpies del règim d'oficialitat. La conclusió general que podem extreure d'això és que les restriccions en general, és a dir, tant les internes com les externes, són permissibles si: *a*) limiten, no neguen, drets fonamentals, i *b*) satisfan el test de raonabilitat.

La taula 51*d* recull la simetria entre les restriccions internes i les proteccions externes, i la taula 52 representa com es podrien combinar tots dos casos en un de sol.

TAULA 51*d*
Tipus de drets i tipus de constricció

			Limitació	Negació
Restricció interna	Membres	Dret fonamental	✓	
		Dret legal		
Protecció externa	No-membres	Dret fonamental	✓	
		Dret legal		

TAULA 52
Tipus de drets i tipus de constricció

			Limitació	Negació
Restricció interna o externa	Membres o no-membres	Dret fonamental Dret legal	✓	

Un cop atesos aquests resultats, al vuitè i últim capítol reprendrem les preguntes normatives que es plantegen en cadascun dels règims lingüístics (tolerància, oficialitat i intervencionisme en el sector privat) i presentarem les respostes a aquestes preguntes com l'aportació positiva d'aquest treball a una teoria normativa de la política lingüística.

8. SUMARI DEL TREBALL I CONCLUSIONS

8.1. SUMARI DEL TREBALL

L'objectiu d'aquest treball era contribuir a la formulació d'una teoria normativa de la política lingüística. Com hem dit al capítol 1, per als propòsits de la nostra recerca calia entendre que una teoria normativa de la política lingüística és una teoria que s'ocupa d'establir quines formes de política lingüística (no) són moralment permissibles en una democràcia liberal. En altres paraules, una teoria normativa de la política lingüística s'ocupa d'establir com els valors liberaldemocràtics restringeixen les polítiques lingüístiques possibles, tot traçant els límits que separen les polítiques lingüístiques permissibles de les polítiques lingüístiques no permissibles.

Com també hem dit al capítol 1, de les dues vies que es podien concebre per a aproximar-nos a una teoria com aquesta (postular els valors liberaldemocràtics rellevants i deduir-ne les polítiques lingüístiques possibles, o bé estudiar alguns casos particulars de polítiques lingüístiques i inferir-ne criteris que siguin vàlids més enllà d'aquests casos), hem optat per la segona, amb el ferm propòsit de dotar la nostra contribució normativa d'una base empírica sòlida. Els casos d'estudi triats (Catalunya i el Quebec, dues «nacions minoritàries» o «nacions sense estat» que formen part d'estats multinacionals) ens han portat a situar la política lingüística en l'esfera del *nation-building*, fins al punt que la nostra contribució es podria arribar a entendre com a part d'una teoria normativa del nacionalisme. Segons això, les preguntes que es poden fer sobre els límits de la política lingüística tenen el mateix format que les preguntes sobre els límits del favoritisme nacional que hem trobat en el curs de la nostra revisió bibliogràfica. Des d'aquest punt de vista, parafrasejant Lichtenberg (1997, p. 167) i Bonin (1997, p. 240), podríem resumir així la nostra pregunta de recerca:

- How and to what extent may a nation privilege its own language over those of other cultures within its borders?
- Jusqu'où des États libéraux peuvent-ils aller dans la promotion de leur langue?

Al capítol 2, hem situat el nostre problema de recerca en el context de la revisió a què ha estat sotmesa la teoria liberaldemocràtica en els anys noranta del segle xx per part d'autors com Taylor, Kymlicka, Requejo i altres, que ha cristallitzat en el que seguint Kymlicka hem anomenat «culturalisme liberal», una posició intel·lectual que es proposa de conciliar el proteccionisme cultural del *nation-building* amb la teoria política liberal. El culturalisme liberal sosté que el proteccionisme cultural és moralment permissible en una societat lliure i democràtica, perquè respon a interessos individuals i col·lectius que és legítim tenir en compte «in public decision making.»³⁵³ Des d'aquest punt de vista el debat s'ha traslladat de la legitimitat del proteccionisme als límits del proteccionisme legítim. En l'aproximació de Kymlicka, la qüestió dels límits del proteccionisme es pot abordar amb dos tipus de «minority rights»: les *proteccions externes*, que tenen per objectiu protegir la minoria de l'impacte de pressions externes (per exemple, de les decisions polítiques de la majoria) i les *restriccions internes*, que tenen per objectiu protegir la minoria de l'efecte desestabilitzador del dissens intern (per exemple, de la decisió de membres de la minoria de no seguir les pràctiques tradicionals). En gros, segons Kymlicka, les restriccions internes no són permissibles en una societat lliure i democràtica. A propòsit d'aquesta distinció, cal dir que en aquest capítol 2 hem sostingut que hi ha bones raons per a unificar tots dos tipus de «minority rights» sota l'etiqueta genèrica de «restricció». Per començar, Kymlicka mateix reconeix que les proteccions externes poden limitar la llibertat dels no-membres del grup, cosa que permet parlar, per analogia amb les restriccions internes, de restriccions *externes*. D'altra banda, no podem perdre de vista que hi ha mesures proteccionistes que són simultàniament restriccions internes i proteccions externes (amb efectes sobre les llibertats dels no-membres), i que no sempre existeix la possibilitat de distingir empíricament els membres dels no-membres, sobretot si acceptem que la pertinença a una minoria és una qüestió d'elecció individual i no hi ha instruments que la puguin determinar. Des d'aquest punt de vista, la pregunta sobre els límits del proteccionisme legítim es podria formular en aquests termes: «a l'hora de protegir les minories, quines *restriccions* (no) són permissibles?»

Com a il·lustració sectorial del culturalisme liberal hem presentat la teoria de la seguretat lingüística, que hem atribuït als juristes Green i Réaume. En el

353. En termes *nacionals*, la cosa permisible és el favoritisme nacional.

plantejament de Réaume els individus tenen dos interessos lingüístics que justifiquen l'existència de drets lingüístics (un interès instrumental en la comunicació i un interès expressiu en la llengua com a marcador d'identitat cultural), i els drets lingüístics es conceben com a eines de protecció d'aquests interessos situades en dos nivells d'intensitat creixent: un règim de tolerància lingüística i un règim d'oficialitat lingüística. El règim de tolerància lingüística comprèn els drets que «protect one's ability to use one's language of choice in private life, to publish newspapers, to organize services, etc. in one's own language»,³⁵⁴ i el règim d'oficialitat comprèn el dret a rebre serveis públics, participar en les institucions polítiques i rebre educació en la pròpia llengua. Al nostre parer, cal afegir a aquests dos nivells un *tercer* nivell de protecció que és l'intervencionisme lingüístic en el sector privat, sense el qual no és possible garantir la seguretat lingüística dels membres de les minories, entesa com la capacitat de «viure i treballar» en la pròpia llengua.

La nostra pregunta de recerca es pot desglossar en diferents subpreguntes relatives a cadascun dels tres règims lingüístics identificats en aquesta presentació de la teoria de la seguretat lingüística, en les quals apareix crucialment el concepte de restricció.

Règim de tolerància	— Com a part d'una política de protecció, és permisible tolerar una llengua?
Règim d'oficialitat	— Com a part d'una política de protecció, és permisible oficialitzar una llengua? — Si hi ha més d'una llengua oficial, és permisible afavorir una de les llengües oficials?
	— Com a resultat de l'oficialitat, són permissibles les restriccions?
Règim d'intervencionisme	— Com a part d'una política de protecció, és permisible intervenir en el sector privat? — Com a resultat de la intervenció, són permissibles les restriccions?

Si una teoria normativa de la política lingüística s'ha d'ocupar d'establir com els valors liberaldemocràtics restringeixen les polítiques lingüístiques possibles, és necessari tenir presents les polítiques lingüístiques possibles. Al capítol 3 hem caracteritzat les opcions en matèria de política lingüística que s'ofereixen als estats (o a les unitats subestatals rellevants, com el Quebec i Catalunya). Pel que fa al règim de tolerància, hem assumit que els estats liberaldemocràtics practiquen el pluralisme lingüístic, com a mínim en la seva variant negativa («toleration-oriented»; en alemany, *dulddend*), i hem discutit

354. Réaume (1991, p. 50 i seg.).

més a fons el règim d'oficialitat. Així, hem adoptat una definició funcional de llengua oficial i hem il·lustrat els règims d'oficialitat possibles amb els casos de Bèlgica, el Canadà, Espanya i Suïssa. Respecte a Catalunya, Espanya il·lustra el model «unilingüisme al centre, *n*-lingüisme a les regions», en què l'estat adopta una sola llengua oficial i la unitat subestatal n'adoptava *n*, que poden diferir pel que fa al grau d'oficialitat. I respecte al Quebec, el Canadà il·lustra el model «*n*-lingüisme al centre, *n*-lingüisme a les regions», en què l'Estat adopta *n* llengües oficials i la unitat subestatal també, amb el benentès que en tots els casos empírics disponibles les *n* llengües oficials de la unitat subestatal són un subconjunt de les *n* llengües oficials de l'estat. Cal dir que aquesta tipologia de règims d'oficialitat fa innecessària la coneguda distinció entre els principis de territorialitat i de personalitat per a caracteritzar les opcions dels estats en matèria de llengües, distinció que en bona part ha perdut el sentit que li va atribuir originalment Kloss dins el marc dels seus estudis sobre la delimitació de la identitat ètnica en els estats multinacionals.

Inspirant-nos en la distinció entre «federalisme congruent» i «federalisme incongruent», en aquest capítol 3 hem caracteritzat un règim d'oficialitat lingüística com a congruent si l'Estat i les unitats subestamentals comparteixen el mateix conjunt de llengües oficials i els atribueixen el mateix grau d'oficialitat. El cas d'Espanya-Catalunya és doblement incongruent: no coincideixen ni el nombre de llengües oficials (una a l'estat i dues a la unitat subestatal) ni el grau d'oficialitat de la llengua oficial compartida (el castellà és «més» oficial a l'estat que a la unitat subestatal), mentre que el cas Canadà-Quebec només il·lustra la incongruència en el grau: el nombre de llengües oficials coincideix, però el seu grau d'oficialitat difereix: l'anglès és més oficial a les institucions federals canadenques que a les institucions quebequeses, i el francès és més oficial a les institucions quebequeses que a les institucions federals canadenques. La incongruència en el règim d'oficialitat lingüística és una condició necessària perquè puguem parlar de polítiques lingüístiques competitives, que tant al Canadà com a Espanya no se centren tant en el *nombre* de llengües oficials com en el *grau* d'oficialitat de les dues llengües oficials: dit curt, els governs «federals» preferirien que les dues llengües oficials de la unitat subestatal rellevant (el Quebec i Catalunya) tinguessin el mateix grau d'oficialitat, mentre que les unitats subestamentals opten per donar prioritat a una de les dues llengües (el francès al Quebec i el català a Catalunya), dins el marc d'una política més àmplia de *nation-building*. Les mesures legislatives en què es concreta aquesta prioritat, i les controvèrsies que les han envoltat, són precisament una part important de l'objecte d'estudi d'aquest treball. L'altra part, òbviament, són les mesures legislatives relatives al règim d'intervencionisme en el sector privat, que, tot i ser el règim lingüístic menys estudiat, és on es plantegen les qüestions normatives més interessants. En aquest sentit, hem

dedicat la part final del capítol 3 a una tipologia molt rudimentària d'aquest règim, a partir del nombre d'àmbits d'ús afectats i el grau de coerció que s'hi exerceix, amb una distinció bàsica entre el *foment* i la *coerció* com a instruments d'intervenció. En el darrer cas, una altra distinció molt rellevant separa les mesures que estableixen l'ús *obligatori* d'una llengua, compatible amb l'ús simultani d'altres llengües, i les que estableixen l'ús *exclusiu* d'una llengua, incompatible amb l'ús simultani d'altres llengües.

Abans d'abordar l'estudi de les decisions legislatives que han configurat els règims d'oficialitat i d'intervencionisme al Quebec i a Catalunya (capítol 5), hem dedicat el capítol 4 a descriure els «problemes» que les van originar. Les polítiques lingüístiques del Quebec i Catalunya són les respostes a un mateix problema (la vulnerabilitat del francès i del català, respectivament), que s'ha plantejat en termes sociodemogràfics en el primer cas i en termes més aviat polítics en el segon. Així, al Quebec els quatre factors causals de la vulnerabilitat del francès que hem examinat són: el descens de la natalitat dels francòfons quebequesos i el descens de la proporció de francòfons quebequesos en el conjunt de la població canadenca; el descens de la població francòfona de fora del Quebec a través de l'assimilació a la comunitat anglòfona; la tendència dels immigrants al Quebec a assimilar-se a la comunitat anglòfona, i el domini de l'anglès en el món econòmic. En canvi, a Catalunya, la vulnerabilitat del català s'ha interpretat més com una conseqüència de les polítiques lingüístiques franquistes, que van produir una població àmpliament analfabeta en la llengua autòctona, que no pas com el resultat del gran descens de la proporció de catalanòfons en el conjunt de la població catalana i espanyola a causa de la immigració.

Un cop examinats els «problemes», hem abordat l'estudi de les «solucions». Al capítol 5, després de recordar els distints règims d'oficialitat adoptats pel Canadà i Espanya (cosa que contrasta amb les semblances entre els règims del Quebec i Catalunya), hem fet una revisió cronològica força detallada de les principals decisions legislatives que configuren els règims d'oficialitat i d'intervencionisme en el sector privat dels nostres dos casos d'estudi. En el cas del Quebec, hem començat l'exposició amb la Llei 63 de 1969, la primera llei quebequesa que va introduir un règim d'intervencionisme en el sector privat; hem seguit amb la Llei 22, impulsada pel Govern liberal l'any 1974, que és la primera llei que defineix el francès com *la* llengua oficial del Quebec i aprofundeix en el règim d'intervencionisme en el sector privat introduït per la Llei 63, i hem acabat amb la Carta de la llengua francesa, impulsada pel Govern del Partí Québécois l'any 1977 i reformada quatre vegades entre el 1983 i el 1997, al voltant de la qual han girat totes les controvèrsies sobre la política lingüística del Quebec que hem analitzat al capítol 6. En el cas de Catalunya, hem examinat el contingut de la Llei 7/1983, que, comparada amb la CLF, no basteix un veritable règim d'intervencionisme en el sector privat;

hem revisat la legislació que va consolidar la catalanització dels àmbits (públics) coberts per la Llei 7/1983; hem destacat les primeres mesures de catalanització del sector privat empreses als anys noranta, i hem acabat amb un examen de la Llei 1/1998, que va substituir la Llei 7/1983 al cap de quinze anys de la seva vigència. Cal dir que en tots dos casos la presentació cronològica no ens ha impedit destacar les decisions d'acord amb la seva contribució als règims d'oficialitat i intervencionisme en el sector privat respectivament.

Al capítol 6 hem identificat les principals àrees de controvèrsia que han suscitat les decisions legislatives revisades. La primera àrea de controvèrsia, que afecta el règim d'oficialitat, és la política lingüística a les escoles. Al Quebec, la discussió s'ha centrat en les limitacions imposades a l'accés a l'escola anglesa per la CLF, i a Catalunya, en l'ús predominant del català com a llengua d'ensenyament previst per la Llei 7/1983 i les disposicions que la despleguen. La segona àrea de controvèrsia afecta el règim d'oficialitat a Catalunya i se situa a la frontera entre el règim d'oficialitat i el d'intervencionisme en el cas del Quebec. Es refereix a l'obligació de saber català que la legislació catalana va establir per als funcionaris i a l'obligació de saber francès que la CLF va introduir per als professionals. I la tercera àrea de controvèrsia concerneix clarament el règim d'intervencionisme en el sector privat. Al Quebec aquesta controvèrsia s'ha centrat en les mesures que estableixen l'ús exclusiu del francès introduïdes per la CLF, i a Catalunya, en l'existència de mesures de foment destinades a incrementar l'ús públic de la llengua catalana. L'anàlisi d'aquestes àrees de controvèrsia ens ha permès, al capítol 7, «contrastar» la teoria esbossada al capítol 2 amb les dades empíriques.

En aquest capítol hem deixat de banda el règim de tolerància, que no ha donat lloc a controvèrsies significatives ni al Quebec ni a Catalunya, i ens hem centrat en els règims d'oficialitat i d'intervencionisme en el sector privat. Pel que fa al règim d'oficialitat, hem constatat que els casos analitzats «confirmen» la teoria. El règim d'oficialitat pot ser concebut com una protecció externa en el sentit de Kymlicka, i les restriccions *externes* que se'n deriven, tal com prediu la teoria, són efectivament permissibles en una societat lliure i democràtica. Cal dir que, en el cas del Quebec, la disposició que obliga els francòfons a freqüentar l'escola francesa (en un context en què també existeix una xarxa escolar en anglès) s'ha interpretat de vegades com una restricció interna. A propòsit d'aquesta qüestió hem observat que la restricció no s'aplica a un «fundamental moral entitlement» i que, per tant, és directament permisible des del punt de vista de la teoria. D'altra banda, cal recordar que al Quebec la política lingüísticoescolar, entesa com a protecció externa, no té conseqüències per a la llibertat dels canadencs anglòfons, que poden accedir a l'escola anglesa. En canvi, a Catalunya sí que en té, perquè els ciutadans espanyols hispanòfons no tenen cap més opció que seguir l'ensenyament en ca-

talà. Un cop més, però, es tracta d'una restricció *externa*, tal com prediu la teoria, clarament permisible en una societat lliure i democràtica.

Pel que fa al règim d'intervencionisme en el sector privat, hem constatat que els tribunals canadencs i espanyols consideren legítimes determinades mesures que constitueixen veritables restriccions *internes*. Això ens ha portat a revisar la teoria perquè doni compte dels casos empírics analitzats, i més concretament a elaborar un test, basat en la jurisprudència de tots dos tribunals, que permeti destriar les restriccions internes permissibles de les no permissibles. Així, hem postulat un test de raonabilitat, que avalua la legitimitat dels objectius de les restriccions internes qüestionades i la seva proporcionalitat respecte a aquests objectius, i hem arguït que el nostre test, originalment aplicat al règim d'intervencionisme, és el mateix que s'aplica a les restriccions *externes* pròpies del règim d'oficialitat, la qual cosa ens acosta a un criteri únic per a determinar la permissibilitat de les restriccions en general. D'aquesta manera ens hem situat plenament en l'horitzó de la tasca que des del començament hem atribuït a una teoria normativa de la política lingüística: traçar els *límits* que separen les polítiques lingüístiques permissibles de les polítiques lingüístiques no permissibles.

8.2. CONCLUSIONS

Un cop fet el sumari del treball, ha arribat el moment de respondre formalment, a la manera d'unes conclusions convencionals, les preguntes normatives relacionades amb els diferents règims lingüístics que hem formulat al capítol 2. Aquestes respostes concreten la nostra contribució personal a una teoria normativa de la política lingüística.

Al capítol 7 ja hem fet constar que sobre el règim de tolerància no teníem gaire cosa a dir: tolerar una llengua determinada com a mesura de protecció és legítim, per la senzilla raó que podem assumir sense discussió l'existència d'un deure de tolerar totes les llengües. D'acord amb això, aquí només ens referirem als règims d'oficialitat i d'intervencionisme en el sector privat.

— Com a part d'una política de protecció, és permisible oficialitzar una llengua?

Així com podem suposar que existeix un deure de tolerar totes les llengües, sembla que no existeix un deure anàleg que obligui a oficialitzar totes les llengües.³⁵⁵ Per tant, oficialitzar una llengua és una decisió política que ne-

355. És a dir, que la primera pregunta de Patten (2001, p. 692) sobre el règim d'oficialitat es contesta negativament: «In a linguistically plural society, should *every* language spoken by some minimum number of persons be publicly recognized?» La cursiva és nostra.

cessita justificació. D'acord amb el que hem vist al capítol 2, per a determinar aquesta qüestió és possible utilitzar un mecanisme com l'«sliding scale approach» de De Varennes, que té en compte factors com la força numèrica dels grups lingüístics de la població, el seu arrelament històric i el seu grau de concentració territorial.³⁵⁶ Allí hem reproduït el parer de Henrard (2000b, p. 78), segons el qual «this approach would entail that the more numerous a certain linguistic group and the more important the service for the well-being of the members of the group, the stronger the obligation would be on the state to provide the service in the language of that population group.» L'obligació esdevé més forta, però rarament és absoluta. En tot cas, el que es pot afirmar amb rotunditat és la permissibilitat d'oficialitzar una llengua que presenta les característiques rellevants de l'«sliding scale approach», com el català a Catalunya o el francès al Quebec. En aquest sentit, és convenient recordar que en cap dels dos casos no hi ha hagut controvèrsies dignes d'esment sobre la mera oficialització de la llengua respectiva.

— Si hi ha més d'una llengua oficial, és permisible afavorir una de les llengües oficials?

Al capítol 3 hem sostingut el criteri que l'oficialitat de les llengües és una qüestió de grau. Això fa que sigui empíricament possible trobar contextos en què dues o més llengües comparteixen la condició d'oficials, però no el grau d'oficialitat. Els casos analitzats aquí ens permeten constatar que aquesta situació també pot ser moralment permisible. Tant al Quebec com a Catalunya la llengua autòctona és *més* oficial que la llengua majoritària de l'estat (l'anglès i el castellà, respectivament), i aquesta asimetria no ha generat controvèrsies o en tot cas ha generat controvèrsies que han servit per a confirmar la legitimitat de la asimetria. L'exemple més clar ens l'ofereixen els règims lingüísticoescolars respectius. En el cas del Quebec, la controvèrsia que hem revisat al capítol 6 no es va referir a la regla general segons la qual l'ensenyament s'imparteix en francès, sinó al règim d'accés a les escoles en què, de manera excepcional, l'ensenyament s'imparteix en l'altra llengua oficial. En el cas de Catalunya, la controvèrsia va afectar directament la condició del català com a llengua principal de l'ensenyament, però el Tribunal Constitucional espanyol va proclamar la legitimitat d'aquesta mesura.³⁵⁷ Com diu Muro (1997, p. 268),

356. L'«sliding scale approach» de De Varennes és una resposta a l'altra pregunta de Patten (2001, p. 692) sobre el règim d'oficialitat: si no és el cas que *totes* les llengües han de ser reconegudes, «then how should the public language(s) be selected?»

357. Aquí és rellevant la primera pregunta de Patten (2001, p. 692) sobre el problema de l'autonomia: «Is it ever permissible for the state to require individuals to access public services

«cabe admitir [...] que el empleo de una u otra lengua como docente *no se produzca con la misma intensidad* y, más concretamente, que haya una mayor presencia del catalán.»³⁵⁸ Al capítol 7 hem suggerit que els règims lingüístico-escolars de Catalunya i el Quebec poden ser interpretats com a proteccions externes, i com a tals són moralment permissibles d'acord amb el marc teòric adoptat. Ara podem dir que l'oficialitat diferencial *en bloc* pot ser interpretada com una protecció externa i que com a tal és moralment permisible. En tot cas, l'oficialitat diferencial té els seus límits; si més no, ha de satisfer el test de raonabilitat, és a dir, ha de perseguir una finalitat legítima i no pot ser desproporcionada respecte a aquesta finalitat. A Catalunya, per exemple, el català pot ser el «centre de gravetat» del model de bilingüisme adoptat, «siempre que ello no determine la exclusión del castellano como lengua docente.»³⁵⁹

Cal dir que els casos del Quebec i Catalunya il·lustren una circumstància típica de les democràcies liberals, que és la facultat dels poders públics per a determinar la llengua de l'ensenyament. En el context europeu, una referència fonamental és la sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans sobre la legislació lingüísticoescolar belga (23 de juliol de 1968). La legislació lingüísticoescolar belga del 1932 i el 1963 preveu que les escoles públiques d'una regió monolingüe imparteixin l'ensenyament en la llengua de la regió (francès a la regió de llengua francesa i neerlandès a la regió de llengua neerlandesa). Alguns ciutadans belgues van demandar Bèlgica per aquesta legislació, tot invocant el Conveni Europeu de Drets Humans i el seu primer Protocol addicional. En la seva resposta, el Tribunal va considerar que l'article 14 del Conveni (no-discriminació), combinat amb l'article 2 del primer Protocol (dret a la instrucció, d'acord amb les conviccions religioses i filosòfiques dels pares), «n'a pas pour effet de garantir aux enfants ou à leurs parents le droit à une instruction dispensée dans la langue de leur choix.»³⁶⁰

— Com a resultat de l'oficialitat, són permissibles les restriccions?

Si l'oficialitat del francès al Quebec i la del català a Catalunya poden ser interpretades com una protecció externa, és previsible que restringeixin la llibertat dels no-membres i donin lloc al que hem anomenat «restriccions externes». Com hem vist, tant al Quebec com a Catalunya, el coneixement de la

or transact public business in their “own” language (or in some other language) in a context where a number of languages enjoy recognition?» Almenys si el servei públic és l'educació, la resposta és afirmativa.

358. La cursiva és nostra.

359. Sentència 337/1994 del Tribunal Constitucional espanyol. Fonament jurídic 10è.

360. Milian (1992, p. 160). Vegeu també Corretja (1995, p. 37 i seg.).

llengua autòctona és un requisit per a l'accés a la funció pública, i, en el cas del Quebec, també ho és per a l'exercici d'una professió. Aquests requisits, com en el cas de l'oficialitat diferencial, o bé no han generat controvèrsies o bé, si n'han generat, han estat declarats legítims. Un cop més, el límit de les restriccions el fixa el test de raonabilitat. En aquest sentit, no és fortuït que la CLF, tant per a la funció pública com per a les corporacions professionals, parli d'un coneixement del francès «apropiat» (és a dir, no desproporcionat) a les funcions que hom ha de desenvolupar, ni que la Llei de política lingüística, a Catalunya, exigeixi als futurs funcionaris públics l'acreditació del coneixement de la llengua catalana en el grau «adequat» a les funcions pròpies de cada plaça.

Un cop més, els casos del Quebec i Catalunya il·lustren una circumstància típica de les democràcies liberals, que és la imposició de requisits lingüístics per a l'exercici de la funció pública. En el context europeu, una referència rellevant per a aquestes qüestions és la sentència del Tribunal de Justícia de les Comunitats Europees de 28 de novembre de 1989. El conflicte es va plantejar quan el ministre d'Ensenyament irlandès es va negar a nomenar la senyora Anita Groener per a un lloc de treball com a professora d'arts plàstiques després de suspendre una prova que havia d'avaluar el seu domini de la llengua irlandesa. La senyora Groener va presentar un recurs davant el Tribunal Suprem d'Irlanda, amb l'argument que les disposicions que havien portat el ministre a refusar el nomenament eren contràries a l'article 48 del Tractat de la CEE (principi de lliure circulació de treballadors dins la Comunitat) i al Reglament 1612/1968.³⁶¹ El Tribunal Suprem d'Irlanda va traslladar el cas al Tribunal de Justícia de les Comunitats Europees, que en la seva resposta va sentenciar que la plaça de la senyora Groener «és una plaça d'una naturalesa tal que justifica el requisit de coneixements lingüístics [...], sempre que el requisit lingüístic s'imposi com a part d'una política per a la promoció de la llengua nacional que és, alhora, la primera llengua oficial i sempre que aquest requisit s'apliqui *de manera proporcionada* i no discriminatòria.»³⁶²

Com hem vist al capítol 7, també hi ha qui ha interpretat el règim lingüísticoescolar del Quebec com una restricció interna. Allí ja hem dit que el dret d'escollir la llengua de l'ensenyament que tenien els francòfons abans de la Llei 101 no era un «fundamental moral entitlement» i que la decisió de supri-

361. L'article 3 d'aquest reglament diu que no s'aplicaran les normatives o pràctiques administratives estatals d'un estat membre en aquells casos en què «el seu efecte principal o únic és que eviten que els ciutadans d'altres estats membre puguin accedir al lloc de treball ofert.» Aquesta norma, tanmateix, no s'aplicarà «als requisits referits al coneixement lingüístic que cal per raó de la naturalesa del lloc de treball que s'ha de cobrir.»

362. La cursiva és nostra. Sobre aquest cas, vegeu Badia (1990) i Corretja (1995, p. 88 i seg.). El text de la sentència es pot consultar a *Revista de Llengua i Dret*, núm.15, p. 212-220.

mir aquest dret forma part de la facultat per a determinar la llengua de l'ensenyament de què gaudeixen els poders públics en totes les democràcies liberals. Ara bé, hi ha una diferència important entre els contextos en què es reconeix una sola llengua oficial i els contextos en què se'n reconeixen dues o més. És en aquest segon tipus de contextos en què es planteja la primera pregunta de Patten (2001, p. 692) sobre el problema de l'autonomia: «Is it ever permissible for the state to require individuals to access public services or transact public business in their “own” language (or in some other language) *in a context where a number of languages enjoy recognition?*»³⁶³ Com hem dit a la nota 357, almenys si el servei públic és l'educació, la pregunta es respon afirmativament, sempre que el «requeriment» superi el test de raonabilitat. I, en tot cas, la pregunta no té tant a veure amb la permissibilitat de les restriccions com amb la permissibilitat d'afavorir una llengua oficial quan n'hi ha més d'una. En els termes del capítol 3, tot el que cal convenir en aquest punt és que el reconeixement de més d'una llengua oficial no és una condició suficient de la llibertat d'elecció.

— Com a part d'una política de protecció, és permisible intervenir en el sector privat?

Al capítol 2, en la nostra presentació de la teoria de la seguretat lingüística, hem observat que el règim d'oficialitat no és suficient per a protegir una llengua i que la seguretat lingüística no es pot garantir sense una intervenció en el sector privat. Les controvèrsies analitzades en aquest treball pressuposen que intervenir en el sector privat és legítim; la discussió se centra, en tot cas, en els límits d'aquesta intervenció. L'informe del Defensor del Poble espanyol i els dictàmens jurídics que l'acompanyen són il·lustratius d'aquesta situació: tots els dictàmens són contraris a la intervenció coercitiva en el sector privat, però accepten la intervenció per mitjà del foment. En el seu dictamen, Ramón Fernández considera positivament «cuantas medidas de fomento arbitra la Ley [1/1988] a efectos de “normalizar” el catalán.» Per la seva banda, Martín-Retortillo aclareix que «las Comunidades autónomas están legitimadas constitucionalmente para adoptar medidas encaminadas a promover la que ha venido llamándose normalización lingüística.» En la mateixa línia, López Pina accepta «la legitimidad de una política autonómica cultivadora de la lengua catalana al servicio de la diversidad cultural» i Prieto emfatitza «la necesidad de actuaciones especiales de promoción de “las demás lenguas españolas” a las que alude el artículo 3.2 CE; es decir, de actuaciones

363. La cursiva és nostra.

de “normalización” encaminadas a la recuperación de las condiciones para la plena utilización de dichas lenguas por los ciudadanos y el efectivo ejercicio de los derechos lingüísticos.»

— Com a resultat de la intervenció, són permissibles les restriccions?

Com hem dit fa un moment, les controvèrsies analitzades en aquest treball pressuposen que intervenir en el sector privat és legítim i la discussió se centra, en tot cas, en els límits d'aquesta intervenció. La resposta a la pregunta és que les restriccions associades a la intervenció en el sector privat són permissibles si satisfan el test de raonabilitat que hem formulat al capítol 7.

De la mateixa manera que la determinació, per part dels poders públics, de la llengua o llengües de l'ensenyament i la imposició de requisits lingüístics per a l'exercici de la funció pública, la imposició de l'ús de llengües en el sector privat també és característica de les democràcies liberals. Milian (2000) fa un recorregut pel que ell anomena «intervencions lingüístiques públiques constrictives» en el sector privat, que, a més del cas quebequès que hem examinat en aquest treball, inclou Suïssa i França.

Pel que fa a Suïssa, Milian (2000) esmenta tres casos rellevants. El primer és el Decret legislatiu del cantó del Ticino sobre les ensenyas i escrits destinats al públic, de 28 de setembre de 1931. Segons aquest decret, tots els rètols exposats i destinats al públic d'hotels, restaurants, cafès, magatzems, empreses comercials i industrials, societats, despatxos professionals, etc. havien de ser redactats obligatòriament en italià. Al text en italià s'hi podia afegir una traducció en una o més llengües sempre que els caràcters fossin com a màxim la meitat de grans. En la sentència de 3 de juny de 1932,³⁶⁴ el Tribunal Federal suís va declarar constitucional el Decret ticinès, excepte l'apartat referit a la grandària dels caràcters. La qüestió clau, als ulls del Tribunal, era que el Decret no prohibeix l'ús de cap llengua diferent de l'italià, de manera que l'obligació d'utilitzar l'italià no conculca el dret a usar la llengua materna, contràriament al que sostenien els recurrents. En la seva argumentació sobre la restricció de llibertats,³⁶⁵ el Tribunal va utilitzar implícitament el test de raonabilitat que hem formulat al capítol 7. En primer lloc, va considerar que la finalitat del decret (conservar la italianitat lingüística del Ticino) era legítima i que aquesta finalitat legítima era una de les raons d'ordre públic que podien justificar una restricció de llibertats. En segon lloc, va considerar que la res-

364. Zähringer e altri contro il decreto legislativo ticinese 28 settembre 1931 circa le insegne e le scritte destinate al pubblico. Vegeu McRae (1983, p. 123 i seg. i 215).

365. En aquest cas, la llibertat d'indústria i de comerç reconeguda per l'article 31 de la Constitució federal suïssa.

tricció era adequada a la finalitat, excepte l'exigència relativa als caràcters, que al seu parer no semblava «indispensable» per a atènyer el fi perseguit.³⁶⁶

El segon cas suís concerneix l'acord del municipi de Disentis/Mustér, al cantó dels Grisons, de denegar el permís per a instal·lar un rètol lluminós amb la inscripció en italià «Bar Amici» en un edifici de la població. En la sentència de 31 d'octubre de 1990,³⁶⁷ el Tribunal Federal va desestimar el recurs interposat contra aquest acord, amb l'argument que la conservació del romanx respon a un interès públic prou important per a justificar una limitació de la llibertat de comerç i d'indústria.

El tercer cas concerneix un altre acord del mateix municipi, que va denegar el permís per a instal·lar un rètol lluminós i un cartell amb la inscripció en alemany «Zürich» i la inscripció bilingüe romanx-alemany «Segiradas/Versicherungen», i que autoritzava, en tot cas, la instal·lació d'un rètol i un cartell en romanx amb la possible addició de la traducció a l'alemany sempre que els caràcters de la traducció fossin més petits. Un cop més, en la sentència de 12 d'octubre de 1992,³⁶⁸ el Tribunal Federal va donar per bo l'acord municipal, amb la diferència que aquesta vegada va acceptar l'exigència relativa a la grandària dels caràcters.³⁶⁹

Pel que fa a França, Milian (2000) esmenta el cas de la Llei 94-665, relativa a l'ús de la llengua francesa. Els articles 2 i 3 d'aquesta llei estableixen l'ús obligatori del francès en tota la documentació comercial i en la publicitat de tot tipus (escrita, parlada o audiovisual), així com en tota inscripció o anunci destinat a la informació del públic. D'acord amb l'article 4, totes aquestes inscripcions poden ser completades per una o més traduccions, sempre que la presentació en francès sigui «aussi lisible, audible ou intelligible que la présentation en langues étrangères.» Aquests i altres articles de la Llei 94-665 van ser examinats pel Consell Constitucional francès³⁷⁰ abans de la seva adopció parlamentària, amb la qual cosa cal considerar-ne confirmada la constitucionalitat. En la seva argumentació, el Consell va considerar que imposar l'ús del francès en els casos previstos no és contrari a la llibertat fonamental de comunicació, de pensament i d'expressió de l'article 11 de la Declaració de drets de l'home i del ciutadà, i va esmentar com a factor clau que aquesta imposició

366. En compliment d'aquesta sentència, el Decret legislatiu va ser modificat per establir que els textos en llengües diferents de l'italià no podien superar en grandària el text en italià.

367. Société anonyme Bar Amici c. Disentis/Mustér, commune et Grisons, Tribunal administratif.

368. Zürich Versicherung.

369. Convé retenir que cap d'aquestes tres sentències fa referència a la llibertat d'expressió comercial.

370. Decisió 94-345 DC, de 29 de juliol de 1994, Loi relative à l'emploi de la langue française.

del francès «n'exclut pas l'utilisation de traductions.» L'única part dels articles 2 i 3 que el Consell va trobar inconstitucional era la prohibició d'usar termes estrangers quan existeix un terme francès equivalent disponible, que sí que va ser considerada contrària a l'article 11 de la Declaració. En tot cas, és important destacar que l'argumentació del Consell és essencialment del mateix tipus que en els altres casos esmentats.

Milian (2000) no inclou Espanya en el seu repàs de dret comparat de les intervencions lingüístiques públiques constrictives en el sector privat, però en una altra secció del treball es refereix explícitament al fet que l'ordenament jurídic espanyol «ha admitido ya sin dificultad restricciones a la libertad de expresión y a la libertad de empresa consistentes [...] en intervenciones lingüísticas coactivas en el sector privado.»³⁷¹ Un cas particular és el de la normativa relativa a l'etiquetatge dels productes alimentaris envasats. En aquest sentit, convé esmentar el Reial decret 1122/1988, de 23 de setembre, l'article 19 del qual establia que «los datos obligatorios del etiquetado de los productos alimenticios que se comercialicen en España se expresarán necesariamente al menos en la lengua española oficial del Estado.»³⁷² Aquest Reial decret va ser objecte d'un conflicte de competències per part del Govern català, que va ser resolt per la Sentència del Tribunal Constitucional 147/1996. En aquesta sentència el Tribunal va donar per bona la imposició del castellà i, a més, va sostenir la legitimitat d'una possible imposició correlativa del català per part del Govern català.³⁷³

La taula següent resumeix els casos exposats per Milian, més el cas quebequès que ja coneixem i el que es desprèn de la sentència 147/1996 del Tribunal Constitucional espanyol.³⁷⁴

371. Com diu Milian (1999a, p. 41), en l'ordenament jurídic espanyol «abunden les disposicions que imposen com a mínim l'ús del castellà en l'etiquetatge dels productes i en determinats prospectes amb l'objectiu de salvaguardar el dret a la protecció de la salut i de garantir la defensa dels usuaris i consumidors.»

372. Aquest Reial decret va ser substituït pel Reial decret 212/1992, de 6 de març, i modificat pel Reial decret 1268/1997, de 24 de juliol.

373. Fonament jurídic 6è. És important destacar que, a diferència de la imposició del castellà, justificada per la protecció de la salut, la imposició del català es justificaria per la protecció de la llengua (article 3 de l'Estatut d'autonomia de Catalunya). Muro (1997, p. 294) es pregunta si la imposició del castellà era necessària respecte a la finalitat d'assegurar que la informació de l'etiquetatge sigui compresa pels consumidors, amb l'argument implícit que aquesta imposició podria suposar una restricció excessiva de la llibertat lingüística. Com va dir el magistrat Carles Viver en el seu vot particular a la sentència 147/1996, potser convé tenir present que la imposició del castellà «podría perseguir otros bienes o intereses seguramente muy respetables» que no són la protecció de la salut.

374. En aquesta taula, «α» és la llengua autòctona protegida i «β» són les possibles traduccions a altres llengües. «✓» vol dir que la mesura ha estat considerada legítima i «*» que no ho ha estat. La marca «—» apareix quan el tribunal no s'ha pronunciat sobre la qüestió. Cal tenir present que tant en el casos Zähringer i Zürich, a Suïssa, com en el cas francès les mesures examinades fan re-

TAULA 53
Jurisprudència sobre intervencions coercitives en el sector privat

		Ús obligatori α		Ús exclusiu α
	Obligació «stricto sensu»	Caràcters β no superiors	Caràcters β més petits	
Zähringer	✓	—	—*	—
Bar Amici	✓	—	—	—
Zürich	✓	—	→ ✓	—
França	✓	✓	—	—
Quebec	✓	—	✓	*
Espanya	✓	—	—	—
Catalunya	(✓)	(—)	(—)	(—)

Naturalment, la llista d'exemples no s'acaba aquí. A Letònia, per exemple, la Llei de llengües de desembre de 1999 disposa que les etiquetes i les instruccions dels productes han de ser en letó, amb el benentès que altres llengües també hi poden ser presents. Cal dir que la versió inicial de la Llei aprovada pel Parlament letó el 8 de juliol de 1999 va suscitar una considerable controvèrsia internacional.³⁷⁵ Dins el marc de les negociacions per a l'ingrés de Letònia a la Unió Europea, l'informe de la Comissió Europea sobre Letònia corresponent al 1999 es va expressar en aquests termes:

[the law] does not sufficiently integrate standards of proportionality and precision. It considers the mandatory use of the state language in the private sector as being the rule and not the exception. Its provisions are worded so broadly that they could impair the exercise of rights and freedoms guaranteed under the Europe Agreement, such as for example the exercise of business activities for enterprises from the European Union.

Les crítiques més contundents es van adreçar a tres innovacions respecte a la Llei de llengües del 1989 (esmenada el 1992) que regulaven l'ús del letó entre els treballadors,³⁷⁶ en els actes públics i en la retolació.

ferència explícita a la possibilitat de traduccions, cosa que exclou el seu possible caràcter exclusiu. D'altra banda, en els casos espanyol i català la fórmula «almenys» també suggereix que les mesures no imposen l'ús exclusiu de la llengua. Cal notar el canvi en la jurisprudència constitucional suïssa respecte a la qüestió de la grandària inferior dels caràcters de la llengua o llengües no obligatòries.

375. Poleschchuk (2001, 2002).

376. La controvèrsia més acusada es va produir a l'entorn dels requisits de competència lingüística per als treballadors del sector privat, una qüestió que aquí no podem abordar específicament.

Davant d'aquestes crítiques, el president de Letònia va optar per retornar la Llei al Parlament amb el prec que en reconsiderés el contingut. L'article 2.2 de la versió aprovada finalment el desembre de 1999 formulava així la qüestió de l'intervencionisme lingüístic en el sector privat:

the use of language in private institutions, organisations and enterprises (or companies) and the use of language with regard to self-employed persons shall be regulated in cases when their activities concern legitimate public interests (public safety, health, morals, health care, protection of consumer rights and labour rights, workplace safety and public administrative supervision) and shall be regulated to the extent that the restriction applied to ensure legitimate public interests is balanced with the rights and interests of private institutions, organisations, companies (enterprises).

Aquesta versió va merèixer l'aprovació tant de la UE com de l'Alt Comissionat sobre Minories Nacionals de l'OSCE.³⁷⁷ Així, l'informe de la Comissió Europea sobre Letònia corresponent al 2000 va adoptar el parer que

neither the Language Law itself nor the implementing regulations contain provisions that are manifestly incompatible with Latvia's obligations under the Europe Agreement. However, some of the provisions are worded such that they could give rise to different interpretations. It will therefore be important that the competent authorities only apply and enforce the Language Law and its implementing regulations to the extent required by a legitimate public interest, having regard to the principle of proportionality, as contained in Article 2 of the Language Law, and in view of Latvia's international obligations, as well as the rights and freedoms guaranteed under the Europe Agreement.

Naturalment, el que ens interessa destacar d'aquest pronunciament és l'apellació a l'interès públic legítim i al principi de proporcionalitat, que són les dues parts del test de raonabilitat que hem descrit al capítol 7.

A propòsit d'Estònia es podrien fer consideracions molt semblants.³⁷⁸ L'article 33 de la Llei estoniana sobre la llengua del 1989 establia que «the texts of signs, posters, notices and advertisements displayed in public shall be in the Estonian language», amb el benentès que «translations shall be added in consideration of the needs of the local population.» Segons Pekkanen i

377. En un comunicat, la presidència de torn de la Unió Europea va manifestar que «the European Union fully supports the Statement on the Language Law by the High Commissioner on National Minorities, Mr. Max van der Stoep, in which he estimates that the Law is now essentially in conformity with Latvia's international obligations and commitments. The Union trusts that the proper implementation of the Law will be ensured.»

378. Vegeu, per exemple, Pekkanen i Danelius (1992) i Poleshchuk (2001, 2002).

Danelius (1992, p. 241), l'aplicació d'aquesta clàusula a grups privats o a individus podria ser difícil de reconciliar amb la llibertat d'expressió. En tot cas, una restricció com aquesta esdevindria acceptable «where it could be justified by strong public interests.» La nova Llei estoniana sobre la llengua (1995) també va suscitar controvèrsies en les negociacions per a l'ingrés d'Estònia a la Unió Europea, fins al punt que l'any 2000 va ser modificada amb la inclusió, entre altres, d'una clàusula molt semblant a la de la llei letona.³⁷⁹

La introducció d'una nova regulació lingüística del sector privat el 2001 va portar la Comissió Europea a afirmar, en el seu informe corresponent a aquell any, que «Estonia should ensure that in the implementation of this regulation the principles of proportionality and justified public interest are properly respected.»³⁸⁰

379. Article 2.2: «The use of Estonian by companies, non-profit associations and foundations, by employees thereof and by sole proprietors is regulated if it is in the public interest, which, for the purposes of this Law, means public safety, public order, general government, public health, health protection, consumer protection and occupational safety. The establishment of requirements concerning proficiency in and use of Estonian shall be justified and in proportion to the objective being sought and shall not distort the nature of the rights which are restricted.»

380. La llista encara es podria ampliar amb casos rellevants com, per exemple, el de Moldàvia. L'any 2000 l'Alt Comissionat sobre Minories Nacionals de l'OSCE expressava la seva preocupació «over regulation by the State in the private sphere» i recordava que, en la vida econòmica, la llibertat d'elecció ha de ser la norma, amb el benentès que «the State may require the additional use of the official language or languages of the State only where a legitimate public interest can be demonstrated» (van der Stoep, 2000). Tampoc no podem oblidar que la Unió Europea ha adoptat disposicions que autoritzen la imposició de llengües en matèria d'etiquetatge. Tot rectificant la política anterior en aquesta matèria, l'article 13bis.2 de la Directiva 97/4/CE del Parlament Europeu i del Consell va establir que «el Estado miembro de comercialización del producto podrá, respetando siempre las normas del Tratado, disponer en su territorio que estas menciones de etiquetado figuren al menos en una o varias lenguas que el Estado determinará entre las lenguas oficiales de la Comunidad.» En matèria d'etiquetatge de medicaments, l'article 4.2 de la Directiva 92/27/CEE del Consell ja havia establert que «las indicaciones previstas en el art. 2 deberán redactarse en la lengua o lenguas oficiales del Estado miembro de puesta en el mercado», amb el benentès que «esta disposición no será obstáculo para que dichas indicaciones estén redactadas en varias lenguas.» D'altra banda, també caldria tenir en consideració tots els casos d'imposició d'una llengua en el sector privat més enllà de la retolació o l'etiquetatge. En aquest sentit, caldria referir-se especialment a Bèlgica. Com recorden Nelde *et al.* (1992, p. 397), entre els àmbits d'ús regulats pels poders públics, «Belgium introduced the domain of the language of the workplace, that is, a regulation of official linguistic use between employers and employees.» Reforçant el precedent de la llei belga de 2 d'agost de 1963, el Decret del Consell de la comunitat flamenca de 19 de juliol de 1973 (conegut com a «decret de setembre») va establir l'ús obligatori del neerlandès en totes les «relacions socials» de les empreses de Flandes. Vegeu McRae (1986, p. 264 i seg.), Vila (1991) i Senelle (1996, p. 74 i seg.). En aquesta línia, és important destacar que l'article 129 de la Constitució belga del 1994 va atribuir als consells de la comunitat francesa i la comunitat flamenca la facultat de regular per decret l'ús de les llengües a les relacions socials entre els empresaris i el seu personal, així com els actes i documents de les empreses imposats per la llei i els reglaments.

La conclusió general que cal extreure de tots aquests casos és que, quan existeix un interès públic important, les restriccions derivades de l'intervencionisme en el sector privat són legítimes. Aquí tenim un veritable postulat teòric que, com hem promès al capítol 1, va més enllà dels casos d'estudi triats. En tot cas, que sigui un postulat teòric no vol dir que faci abstracció de les circumstàncies empíriques locals. De fet, el que afirma aquest postulat és que, *si es donen localment certes condicions*, el proteccionisme lingüístic és legítim des del punt de vista liberaldemocràtic.

En gros, podríem veure les polítiques lingüístiques permissibles en una societat liberaldemocràtica com un espai que té dos llindars infranquejables. El límit «inferior» concerneix el règim de tolerància lingüística: no són permissibles les polítiques lingüístiques que no tolerin totes les llengües de la societat. El límit «superior» concerneix el règim d'intervencionisme en el sector privat: no són permissibles les polítiques lingüístiques d'imposició d'una llengua que vagin més enllà del màxim grau de coerció acceptable que fixa un test de raonabilitat sensible a les circumstàncies locals. En altres paraules, les polítiques lingüístiques permissibles es mouen entre una tolerància obligatòria (no simplement permissible) i el grau permisible (no pas obligatori) d'intervencionisme en el sector privat.³⁸¹

En tot cas, si els nostres postulats teòrics són sensibles al context, com a bons postulats teòrics també tenen un caràcter indefectiblement provisional. En la mesura que les condicions locals poden canviar amb el temps, també poden canviar els límits del proteccionisme legítim. En la seva discussió sobre la permissibilitat de les restriccions internes, Kymlicka (1995a, p. 230, nota 1) observa que no es pot descartar que existeixin casos «where societal cultures would literally disintegrate without limiting certain basic rights *on a temporary basis*.»³⁸² Clarament, això suggereix que, un cop superat el perill de desintegració literal, les restriccions perdrien la seva legitimitat. En aquest treball hem vist que les restriccions poden ser legítimes en condicions menys severes que el perill de desintegració literal, però la qüestió de la duració de la legitimitat es planteja igualment. Una restricció que era legítima en el moment t_i , continuarà essent legítima en el moment t_{i+1} ?

En aquest sentit, en el seu comentari a la sentència 337/1994 del Tribunal Constitucional espanyol, Muro (1997, p. 268) planteja una qüestió interessant. Si s'accepta que la major presència del català en el sistema educatiu es

381. En realitat, la tolerància i l'intervencionisme són extrems que es toquen: no tolerar una llengua X sovint vol dir imposar una llengua Y en la vida privada dels parlants de X. Per això sembla que seria possible parlar d'un únic llindar per a l'espai de les polítiques lingüístiques permissibles.

382. La cursiva és nostra.

justifica per l'objectiu de superar la situació de desequilibri entre el català i el castellà, «podría pensarse que en el futuro, una vez corregida la situación de desigualdad y lograda una equiparación en el uso social de las dos lenguas, el catalán dejara de ser “centro de gravedad”.»

A propòsit d'aquesta qüestió és oportú esmentar que la controvèrsia sobre la retolació que hem repassat al capítol 6 es va reproduir anys després de la sentència del cas Ford. El 29 d'octubre de 1999 la sala penal del Tribunal del Quebec va acceptar la demanda de Les Entreprises WFH ltée i va declarar inoperant l'article 58 de la CLF en la mesura que exigeix la presència «neta-ment predominant» del francès en la retolació bilingüe.³⁸³ L'argument del Tribunal era que el Govern quebequès havia omès la demostració que el 1999 la situació de vulnerabilitat del francès encara feia raonable l'exigència de l'article 58. En el procés, el Govern quebequès havia sostingut que aquesta vulnerabilitat ja havia quedat provada l'any 1988 arran de la sentència dels casos Ford i Devine, i que ara l'*onus probandi* requeia sobre els qui qüestionaven l'article 58 de la CLF. El 13 d'abril de 2000 el Tribunal Superior del Quebec va estimar el recurs d'apel·lació interposat pel Govern quebequès contra la sentència anterior i va declarar la validesa de l'article 58.³⁸⁴ Tot seguit, Les Entreprises WFH ltée va interposar un recurs contra la sentència del Tribunal Superior, que va ser desestimat pel Tribunal d'Apel·lació del Quebec en una sentència dictada el 24 d'octubre de 2001.³⁸⁵

Aquest cas il·lustra explícitament el que Muro plantejava simplement com a especulació: el fet que el pas del temps pot fer canviar les circumstàncies que justifiquen una restricció determinada.³⁸⁶ Ara bé, aquí és convenient remarcar, com fa Milian (2000, p. 136), que el Tribunal del Quebec no havia qües-

383. R. c. Entreprises WFH ltée [1999] JQ no 4586. Segons l'article 58 de la CLF, «l'affichage public et la publicité commerciale doivent se faire en français. Ils peuvent également être faits à la fois en français et dans une autre langue pourvu que le français y figure de façon nettement prédominante. Toutefois, le gouvernement peut déterminer, par règlement, les lieux, les cas, les conditions ou les circonstances où l'affichage public et la publicité commerciale doivent se faire uniquement en français ou peuvent se faire sans prédominance du français ou uniquement dans une autre langue.» La declaració d'inoperància es va estendre també a l'article 205, relatiu a les infraccions per l'incompliment d'algun precepte de la CLF o dels reglaments que la despleguen.

384. R. contre Entreprises WFH ltée [2000] JQ n° 1165. La declaració de validesa es va estendre també a l'article 205.

385. Québec (Procureur général) contre Entreprises WFH ltée [2001] JQ n° 5021. Segons les nostres últimes informacions (hivern del 2002), Les Entreprises WFH ltée es disposava a interposar recurs contra la sentència del Tribunal d'Apel·lació del Quebec davant el Tribunal Suprem del Canadà.

386. Referint-se a la sentència del cas Ford, el Tribunal Superior del Québec reconeix que «le jugement de la Cour suprême n'est pas nécessairement perpétuel.»

tionat la imposició del francès en la retolació, sinó solament el requisit d'ús «netament predominant». Per tant, hi ha raons per a creure que la legitimitat de la imposició del francès es podria perllongar indefinidament en el temps. Això voldria dir que la vulnerabilitat del francès s'interpreta com a permanent o en un sentit prou ampli per a justificar el caràcter indefinit de la restricció. Però també podria voler dir que la veritable *ratio decidendi* no és la vulnerabilitat. Si pensem en el cas de la imposició del francès a França, la qüestió es planteja més clarament: si la imposició del francès introduïda per la Llei 94-665 es projecta indefinidament en el temps, només pot ser per una d'aquestes dues raons: o bé perquè el sentit de «vulnerable» és prou ampli per a justificar la protecció d'una llengua tan robusta com el francès a França, o bé perquè en realitat la qüestió clau no és la vulnerabilitat, sinó la simple voluntat majoritària d'afavorir el francès, en la seva condició de llengua «nacional» de França. En vista d'aquests casos, és clar que la legitimitat del proteccionisme no es pot entendre realment «on a temporary basis.» Segons Lind (1995, p. 10), «one should cherish one's nation [...] not because it is the best in the world, but because [...] it is one's own.» Parafrasejant Lind, potser ara podríem dir que «one should cherish one's language» no perquè sigui (més o menys) vulnerable, sinó perquè «it is one's own.» Al capdavant, l'estudi de la política lingüística no fa altra cosa que il·lustrar una circumstància que les recerques sobre els principis normatius de les democràcies liberals han posat sovint de manifest: la tensió que es produeix entre el principi (democràtic) de la majoria i l'afirmació (liberal) de l'autonomia individual...

9. BIBLIOGRAFIA

- AGER, Dennis (1996). *Language Policy in Britain and France: The Processes of Policy*. Londres: Cassell.
- AGIRREAZKUENAGA, Iñaki (1984). «El euskera discrimina al castellano a juicio del TS. La igualdad lingüística a debate». *Revista Vasca de Administración Pública*, núm. 9, p. 241-260.
- AJZENSTAT, Janet (1981). «Liberalism and Nationality». *Canadian Journal of Political Science = Revue Canadienne de Science Politique*, núm. 14, p. 587-609.
- ALBERTÍ, Enoch (1995). «El régimen lingüístico de la enseñanza (Comentario a la STC 337/1994, de 23 de diciembre)». *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 44, p. 247-281.
- ÁLVAREZ DE MIRANDA, Fernando (1998). «Sugerencias y recomendaciones que formula el Defensor del Pueblo». *Teoría y Realidad Constitucional*, núm. 2, p. 255-270.
- ANDERSON, Benedict (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Londres: Verso.
- APTER, Andrew H. (1982). «National Language Planning in Plural Societies: The Search for a Framework». *Language Problems and Language Planning*, núm. 6, p. 219-240.
- ARGELAGUET, Jordi (1993). «La definició del problema de la llengua a Catalunya durant l'elaboració del marc normatiu de la política lingüística de la Generalitat». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm.11, p. 78-87.
- (1996). *L'impacte dels partits en la política lingüística de la Generalitat de Catalunya en l'ensenyament obligatori*. Universitat Autònoma de Barcelona. [Tesi doctoral]
- (1998). *El procés d'elaboració de la Llei de política lingüística*. Barcelona: Mediterrània.
- (1999). *Partits, llengua i escola: Anàlisi de la política lingüística de la Generalitat de Catalunya en l'ensenyament obligatori (1980-1995)*. Barcelona: Mediterrània.
- BADIA, Oriol (1990). «A l'entorn d'una sentència del Tribunal de Justícia de les Comunitats Europees sobre l'exercici d'una determinada professió a Irlanda i el re-

- quisit del coneixement de la seva llengua». *Revista de Llengua i Dret*, núm.14, p. 131-136.
- BAMGBOSE, Ayo (1989). «Issues for a Model of Language Planning». *Language Problems and Language Planning*, núm.13, p. 24-34.
- BANKS, A. S.; TEXTOR, R. B. (1963). *A Cross-Polity Survey*. Cambridge: MIT Press.
- BASTARDAS, Albert (1987). «La planificació lingüística en els casos flamenc, basc i català: una nota comparativa». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 9, p. 141-146.
- (1988). «Quebec, Catalunya i Euskadi: una tipologia de planificació lingüística». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 7.
- (1991a). «La planificació lingüística en els casos flamenc, basc i català: una nota comparativa». A: BASTARDAS, Albert. *Fer el futur: Sociolingüística, planificació i normalització del català*. Barcelona: Empúries.
- (1991b) «Quebec, Catalunya i Euskadi: una tipologia de planificació lingüística». A: BASTARDAS, Albert. *Fer el futur: Sociolingüística, planificació i normalització del català*. Barcelona: Empúries.
- BEAULIEU, Hélène (1992). *La llei sobre la llengua al Quebec i a Catalunya: Estudi comparatiu*. Universitat de Perpinyà. [Manuscrit no publicat]
- BEER, William; JACOB, James (1985). *Language Policy and National Unity*. Totowa, New Jersey: Rowman & Allanheld.
- BEINER, Ronald (1999). «Nationalism's Challenge to Political Philosophy». A: BEINER, Ronald [ed.]. *Theorizing Nationalism*. Albany: State University of New York Press.
- BENET, Josep (1995). *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BOIX, Emili; VILA, F. Xavier (1998). *Sociolingüística de la llengua catalana*. Barcelona: Ariel.
- BONIN, Pierre-Yves (1997). «Libéralisme et nationalisme: où tracer la ligne?». *Canadian Journal of Political Science = Revue Canadienne de Science Politique*, núm. 30, p. 235-255.
- BORAN, Idil (2001). «Autonomy as a remedy for language conflict. Negotiating territoriality and identity». *Language Problems and Language Planning*, núm. 25, p. 237-257.
- (2002). «Global Linguistic Diversity, Public Goods, and the Principle of Fairness». Universitat Catòlica de Lovaina. [Manuscrit]
- BOSCH, Óscar (1987). «Pluralismo lingüístico y Constitución: Aproximación teórica y comentario a la reciente jurisprudencia constitucional». *Poder Judicial*, núm. 7, p. 55-77.
- BOUDON, Raymond (1977). *Effets pervers et ordre social*. París: Presses Universitaires de France.
- BOURHIS, Richard Y. (1984). «Introduction: Language Policies in Multilingual Settings». A: BOURHIS, Richard Y. [ed.]. *Conflict and Language Planning in Quebec*. Clevedon: Multilingual Matters.
- BRUCH, M. Lluïsa; PLAZA, Júlia (1992). *La planificació lingüística a Quebec en el món comercial i empresarial*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- CALDWELL, Gary (1977). «Assimilation and the Demographic Future of Quebec».

- A: MALLEA, John R. [ed.]. *Quebec's Language Policies: Background and Response*. Québec: Les Presses de l'Université Laval.
- CALVET, Louis-Jean (1996). *Les politiques linguistiques*. Paris: Presses Universitaires de France.
- CAMPBELL, Gordon (1994). «Language, Equality and the Charter: Collective versus Individual Rights in Canada and Beyond». *National Journal of Constitutional Law*, núm. 4, p. 29-73.
- CANOVAM, Margaret (1996). *Nationhood and Political Theory*. Cheltenham; Brookfield: Edward Elgar.
- CARENS, Joseph H. [ed.] (1995). *Is Quebec Nationalism Just?: Perspectives from Anglophone Canada*. Mont-real: McGill-Queen's University Press.
- (1997). «Liberalism and Culture». *Constellations*, núm. 4, p. 37-47.
- (2000). *Culture, Citizenship, and Community: A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness*. Oxford: Oxford University Press.
- CARRASCO, Raimon (1990). «Notes sobre l'activitat de foment: estat de la qüestió en la doctrina i consideracions sobre el seu règim jurídic. Foment i normalització lingüística». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 14, p. 207-221.
- COBARRUBIAS, Juan (1983). «Ethical Issues in Status Planning». A: COBARRUBIAS, Juan; FISHMAN, Joshua [ed.]. *Progress in Language Planning. International Perspectives*. Berlín: Mouton.
- COBREROS, Edorta (1984). «Cooficialidad lingüística y discriminación por razón de lengua». *Revista Española de Derecho Administrativo*, núm. 42, p. 461-476.
- (1988). «La jurisprudencia del Tribunal Supremo relativa al conocimiento del Euskara en el acceso a la Función pública». *Revista Vasca de Administración Pública*, núm. 22, p. 171-176.
- (1990). «La distribució de competències entre l'Estat i les Comunitats autònomes en matèria lingüística». *Autonomies*, núm. 12, p. 205-217.
- COHEN, Gary B. (1981). *The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague, 1861-1914*. Princeton: Princeton University Press.
- COMMISSION D'ENQUÊTE SUR LA SITUATION DE LA LANGUE FRANÇAISE ET SUR LES DROITS LINGUISTIQUES AU QUÉBEC (1972a). *Rapport de la Commission d'enquête sur la situation de la langue française et sur les droits linguistiques au Québec. Livre I: La langue de travail. La situation du français dans les activités de travail et de consommation des Québécois*. Québec: Éditeur officiel du Québec.
- (1972b). *Rapport de la Commission d'enquête sur la situation de la langue française et sur les droits linguistiques au Québec. Livre III: Les groupes ethniques. Les autres groupes ethniques et l'épanouissement du français au Québec*. Québec: Éditeur officiel du Québec.
- COMMISSION ROYALE D'ENQUÊTE SUR LE BILINGUISME ET LE BICULTURALISME (1969). *Rapport de la Commission royale d'enquête sur le bilinguisme et le biculturalisme. Livre III: Le monde du travail*. Ottawa: The Queen's Printer for Canada.
- CONSEIL DE LA LANGUE FRANÇAISE (1993). *Avis sur d'éventuelles modifications à la Charte de la langue française*. Québec: Gouvernement du Québec.
- CONVERSI, Daniele (1997). *The Basques, the Catalans and Spain: Alternative Routes to Nationalist Mobilisation*. Londres: Hurst & Company.

- COOK, Ramsay (1991). «Language Policy and the Glossophagic State». A: SCHNEIDERMAN, David [ed.]. *Language and the State: The Law and Politics of Identity = Langage et État: Droit, politique et identité*. Cowansville: Les Éditions Yvon Blais.
- COOPER, Robert L. (1989). *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CORRETJA, Mercè (1995). *L'acció europea per a la protecció dels drets lingüístics*. Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya.
- COSTA, Josep (1999). «Catalan Linguistic Policy Act: External Protection or Internal Restriction?» Universitat Pompeu Fabra. [Manuscript]
- CRAWFORD, James (2002). «Making Sense of Census 2000» [en línia]. <<http://www.language-policy.org>>
- D'ANGLEJAN, Alison (1984). «Language Planning in Quebec: An Historical Overview and Future Trends». A: BOURHIS, Richard Y. [ed.]. *Conflict and Language Planning in Quebec*. Clevedon: Multilingual Matters.
- DAOUST, Denise (1983). «Corpus and Status Language Planning in Quebec: A Look at Linguistic Legislation». A: COBARRUBIAS, Juan; FISHMAN, Joshua [ed.]. *Progress in Language Planning. International Perspectives*. Berlín: Mouton.
- DE MONTIGNY, Yves (1991). «Les rapports difficiles entre la liberté d'expression et ses limites raisonnables». *Revue Générale de Droit*, núm. 22, p. 129-150.
- DE VARENNES, Fernand (1995). *Language, Minorities and Human Rights*. Proeschift ter verkrijging van de graad van doctor in de rechten ann de Rijksuniversiteit Limburg te Maastricht.
- (1996). *Language, Minorities and Human Rights*. L'Haia: Martinus Nijhoff.
- (1999). «Equality and Non-discrimination: Fundamental Principles of Minority Language Rights». *International Journal on Minority and Group Rights*, núm. 6, p. 307-318.
- DE WITTE, Bruno (1985a). *The Protection of Linguistic Diversity through Fundamental Rights*. Florència: European University Institute. [Tesi doctoral]
- (1985b). «Linguistic Equality. A Study in Comparative Constitutional Law». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 6, p. 43-126.
- DEUTSCH, Karl (1953). *Nationalism and Social Communication*. 2a ed. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1962.
- DIRECCIÓ GENERAL DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA (2000). *Catalunya-Quebec: Legislació i polítiques lingüístiques*. Actes del Col·loqui Internacional sobre Polítiques i Legislacions Lingüístiques Comparades. Barcelona, 4, 5 i 6 d'octubre de 1999. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- DWORKIN, Ronald (1977). *Taking Rights Seriously*. Londres: Duckworth.
- DYKE, Vernon van (1975). «Justice as Fairness: For Groups?». *American Political Science Review*, núm. 69, p. 607-614.
- (1995) «Justice as Fairness: For Groups?» A: KYMLICKA, Will. *The Rights of Minority Cultures*. Oxford: Oxford University Press.
- EDWARDS, John (1996). «Monoligualism, Bilingualism and Identity: Lessons and Insights from Recent Canadian Experience». A: WRIGHT, Sue [ed.]. *Monoligualism and Bilingualism: Lessons from Canada and Spain*. Clevedon: Multilingual Matters.

- EIDE, Asbjørn (2001). *Final text of the Commentary to the Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. Commission on Human Rights. Sub-Commission on Promotion and Protection of Human Rights. Working Group on Minorities. Setena sessió, 14-18 de maig de 2001.
- EISENBERG, Avigail (1994). «The Politics of Individual and Group Difference in Canadian Jurisprudence». *Canadian Journal of Political Science = Revue Canadienne de Science Politique*, núm. 27, p. 3-21.
- ESMAN, Milton J. (1992). «The State and Language Policy». *International Political Science Review*, núm. 13, p. 381-396.
- (1994). «Canada-Quebec: Two Nations Warring in the Bosom of a Single State». A: *Ethnic Politics*. Ithaca: Cornell University Press.
- FASOLD, Ralph (1984). *The Sociolinguistics of Society*. Oxford: Blackwell.
- FERNÁNDEZ-ESPINAR, Luis Carlos (1987). «La doctrina constitucional sobre el multilingüismo». *Poder Judicial*, núm. 7, p. 79-112.
- FERRER, Josep (1984). «Una primera experiència legislativa per al redreçament lingüístic: la Llei del Parlament de Catalunya del 1983». *Quaderns d'Alliberament*, núm. 8/9: *La llengua d'un poble* [Barcelona: La Magrana].
- FERRER, Francesc (1985). *La persecució política de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- FISHMAN, Joshua A. (1968). «Some Contrasts between Linguistically Homogeneous and Linguistically Heterogeneous Polities». A: FISHMAN, Joshua A. et al. [ed.]. *Language Problems of Developing Nations*.
- (1973). *Language and Nationalism: Two Integrative Essays*. Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers.
- (1991). *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- FISHMAN, Joshua A. et al. (1971). «Research Outline for Comparative Studies of Language Planning». A: RUBIN, Joan; JERNUDD, Björn H. [ed.]. *Can Language Be Planned?: Sociolinguistic Theory and Practice for Developing Nations*. Honolulu: The University Press of Hawaii.
- FLETCHER, George (1997). «The Case for Linguistic Self-Defense». A: MCKIM, Robert; MCMAHAN, Jeff [ed.]. *The Morality of Nationalism*. Nova York: Oxford University Press.
- FORST, Rainer (1997). «Foundations of a Theory of Multicultural Justice». *Constellations*, núm. 4, p. 63-71.
- FOSSAS, Enric (1999). «Asimetría y plurinacionalidad en el Estado autonómico». A: FOSSAS, Enric; REQUEJO, Ferran [ed.]. *Asimetría federal y Estado plurinacional: El debate sobre la acomodación de la diversidad en Canadá, Bélgica y España*. Madrid: Trotta.
- (2001). «National Plurality and Equality». A: REQUEJO, Ferran [ed.]. *Democracy and National Pluralism*. Londres: Routledge.
- FUSTER, Jaume (1978). *El Congrés de Cultura Catalana: ¿Què és i què ha estat?* Barcelona: Laia.
- GELLNER, Ernest (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.

- GÉMAR, Jean-Claude (1983). *Les trois états de la politique linguistique du Québec: D'une société traduite à une société d'expression*. Québec: Éditeur officiel du Québec.
- GINEBRA, Jordi (1992). «La política lingüística al Principat de Catalunya». A: MARÍ, Isidor [coord.]. *La llengua als Països Catalans*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- GOSSELIN, Jacques (2000). «L'evolució de la legislació lingüística al Quebec». A: DIRECCIÓ GENERAL DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA. *Catalunya-Quebec: Legislació i polítiques lingüístiques*. Actes del Col·loqui Internacional sobre Polítiques i Legislacions Lingüístiques Comparades, Barcelona, 4, 5 i 6 d'octubre de 1999. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- GRANT, N.; DOCHERTY, F. J. (1992). «Language Policy and Education: Some Scottish-Catalan Comparisons». *Comparative Education*, núm. 28, p. 145-166.
- GREEN, Leslie (1987). «Are Language Rights Fundamental?». *Osgoode Hall Law Journal*, núm. 25, p. 639-669.
- GREEN, Leslie; RÉAUME, Denise (1991). «Bilingualism, Territorialism, and Linguistic Justice». *The Network on the Constitution*, núm. 1-3, p. 9-11.
- GUIBERNAU, Montserrat (1996). *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*. Cambridge: Polity Press.
- GURR, Ted (1993a). «Why Minorities Rebel: A Global Analysis of Communal Mobilization and Conflict since 1945». *International Political Science Review*, núm. 14, p. 161-201.
- (1993b). *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflict*. Washington, D. C.: Institute of Peace.
- HAMEL, Rainer Enrique [ed.] (1997). «Linguistic Human Rights from a Sociolinguistic Perspective». *International Journal of the Sociology of Language* [Berlín; Nova York: Mouton de Gruyter], núm. 127.
- HENRRARD, Kristin (2000a). *Devising an Adequate System of Minority Protection*. L'Haia: Kluwer.
- (2000b). «Language and the Administration of Justice: The International Framework». *International Journal of Minority and Group Rights*, núm. 7, p. 75-108.
- HÉRAN, François; FILHON, Alexandre; DEPREZ, Christine (2002). «La dynamique des langues en France au fil du XXe siècle». *Population & Sociétés*, núm. 376, p. 1-4.
- HOBBSAWM, Eric (1990). *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOBBSAWM, Éric; RANGER, Terence (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOFFMAN, Charlotte (1996). «Monolingualism, Bilingualism, Cultural Pluralism and National Identity: Twenty Years of Language Planning in Contemporary Spain». A: WRIGHT, Sue [ed.]. *Monolingualism and Bilingualism: Lessons from Canada and Spain*. Clevedon: Multilingual Matters.
- HOROWITZ, Donald L. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley; Los Angeles: University of California Press.
- JACOB, James E.; BEER, William R. (1985). «Introduction». A: BEER, William R.; JACOB, James E. [ed.]. *Language Policy and National Unity*. Totowa, New Jersey: Rowman & Allanheld.

- JUTEAU, Danielle (2000). «Du dualisme canadien au pluralisme québécois». A: ANDREW, Marie Mc; GAGNON, France [ed.]. *Relations ethniques et éducation dans les sociétés divisées (Québec, Irlande du Nord, Catalogne et Belgique)*. Paris: L'Harmattan.
- KEATING, Michael (1996a). *Nations Against the State. The New Politics of Nationalism in Quebec, Catalonia and Scotland*. Macmillan Press.
- (1996b) *Naciones contra el Estado. El nacionalismo de Cataluña, Quebec y Escocia*. Barcelona: Ariel.
- (1998). «Nationalism, Nation-building and Language Policy in Quebec and Catalonia». A: HAUPT, Heinz-Gerhard; MÜLLER, Michael G.; WOOLF, Stuart [ed.]. *Regional and National Identities in Europe in the XIXth and XXth Centuries = Les identités régionales et nationales en Europe aux XIXe et XXe siècles*. L'Haia: Kluwer Law International.
- KLOSS, Heinz (1963). *Das nationalitätenrecht der Vereinigten Staaten von Amerika*. Wien; Stuttgart: Braumüller.
- (1965). «Territorialprinzip, Bekenntnisprinzip, Verfügungsprinzip: Über die Möglichkeiten der Abgrenzung der volklichen Zugehörigkeit». *Europa Ethnica*, núm. 22, p. 52-73.
- (1969). «Objektive und Subjektive Kriterien zur Bestimmung der Volkszugehörigkeit». A: *System eines internationalen Volksgruppenrechts*. Primera part. P. 155-180.
- (1971). «Language Rights of Immigrant Groups». *International Migration Review*, núm. 5, p. 250-268.
- KUKATHAS, Chandran (1992). «Are There Any Cultural Rights?» *Political Theory*, núm. 20, p. 105-139.
- (1995). «Are There Any Cultural Rights?» A: KYMLICKA, Will [ed.]. *The Rights of Minority Cultures*. Oxford: Oxford University Press.
- KUSÝ, Miroslav (1999). «Innate Dignity, Cultural Identity and Minority Language Rights». *International Journal on Minority and Group Rights*, núm. 6, p. 299-306.
- KYMLICKA, Will (1989). *Liberalism, Community, and Culture*. Oxford: Clarendon Press.
- (1994). «Individual and Community Rights». A: BAKER, Judith [ed.]. *Group Rights*. Toronto: University of Toronto Press.
- (1995a). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- [ed.] (1995b). *The Rights of Minority Cultures*. Oxford: Oxford University Press.
- (1996). «Federalismo, nacionalismo y multiculturalismo». *Revista Internacional de Filosofía Política*, núm. 7, p. 20-54.
- (1997a). «Do We Need a Liberal Theory of Minority Rights? Reply to Carens, Young, Parekh and Forst». *Constellations*, núm. 4, p. 72-87.
- (1997b). «The Sources of Nationalism: Commentary on Taylor». A: McKIM, Robert; McMAHAN, Jeff. *The Morality of Nationalism*. Nova York: Oxford University Press.
- (1998a). «Introduction: An Emerging Consensus?» *Ethical Theory and Moral Practice*, núm. 1, p. 143-157.

- KYMLICKA, Will (1998b). *Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada*. Toronto: Oxford University Press.
- (2001a). *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- (2001b). «The new debate over minority rights». A: REQUEJO, Ferran [ed.]. *Democracy and National Pluralism*. Londres: Routledge.
- LABRIE, Normand (1992). «The Role of Pressure Groups in the Change of Status of French in Québec since 1960». A: AMMON, Ulrich; HELLINGER, Marlis [ed.]. *Status Change of Languages*. Berlín: Walter de Gruyter.
- LAITIN, David (1977). *Politics, Language and Thought: The Somali Experience*. Chicago: Chicago University Press.
- (1988). «Language Games». *Comparative Politics*, núm. 20, p. 289-302.
- (1989a). «Language Policy and Political Strategy in India». *Policy Sciences*, núm. 22, p. 415-436.
- (1989b). «Linguistic Revival: Politics in Culture in Catalonia». *Comparative Studies in Society and History*, núm. 31, p. 297-317.
- (1992a). «Language and the State: Russia and the Soviet Union in Comparative Perspective». A: MOTYL, Alexander [ed.]. *Thinking Theoretically about Soviet Nationalities*. Nova York: Columbia University Press.
- (1992b). *Language Repertoires and State Construction in Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (1992c). «Language Normalisation in Estonia and Catalonia». *Journal of Baltic Studies*, núm. 23, p. 149-166.
- (1993). «The Game Theory of Language Regimes». *International Political Science Review*, núm. 14, p. 227-239.
- LAMBERT, Richard D. (1999). «A Scaffolding for Language Policy». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 137, p. 3-25.
- LAMBERT, Wallace E. (1967). «A Social Psychology of Bilingualism». *Journal of Social Studies*, núm. 23, p. 91-109.
- LAPONCE, J. A. (1987). *Languages and Their Territories*. Toronto: University of Toronto Press.
- (1991). «Reducing the Tensions Resulting from Language Contacts: Personal or Territorial Solutions?» A: SCHNEIDERMAN, David [ed.]. *Language and the State: The Law and Politics of Identity = Langage et État: Droit, politique et identité*. Cowansville: Yvon Blais.
- LAPORTE, Pierre E. (1984). «Status Language Planning in Quebec: An Evaluation». A: BOURHIS, Richard Y. [ed.]. *Conflict and Language Planning in Quebec*. Clevedon: Multilingual Matters.
- LATORRE, Àngel (1998). *Introducción al derecho*. 14a ed. Barcelona: Ariel.
- LEVY, Jacob T. (1997). «Classifying Cultural Rights». A: SHAPIRO, Ian; KYMLICKA, Will [ed.]. *Ethnicity and Group Rights*. Nova York: New York University Press. (Nomos; 39)
- LICHTENBERG, Judith (1997). «Nationalism, For and (Mainly) Against». A: McKIM, Robert; McMAHAN, Jeff [ed.]. *The Morality of Nationalism*. Nova York: Oxford University Press.

- LIJPHART, Arend (1984). *Democracies*. Yale University Press.
- (1991). *Las democracias contemporáneas*. 2a ed. Barcelona: Ariel.
- LIND, Michael (1994). «In Defense of Liberal Nationalism». *Foreign Affairs*, núm. 73, p. 87-99.
- (1995). *The Next American Nation. The New Nationalism and the Fourth American Revolution*. Nova York: The Free Press.
- LÓPEZ PINA, Antonio (1998). «Dictamen. De la constitucionalidad de la Ley 1/1998 de Política Lingüística de la Generalidad de Cataluña». *Teoría y Realidad Constitucional*, núm. 2, p. 71-85.
- MACDONALD, Robert (1977). «In Search of a Language Policy: Francophone Reactions to Bill 85 and 63». A: MALLEA, John R. [ed.]. *Quebec's Language Policies: Background and Response*. Quebec: Les Presses de l'Université Laval.
- MACKEY, William F. (1979). «Prolegomena to Language Policy Analysis». *Word*, núm. 30, p. 5-14.
- (1987). «Bilingualism and Multilingualism». A: AMMON, Ulrich; DITTMAR, Norbert; MATTHEIER, Klaus J. [ed.]. *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society = Soziolinguistik: ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Berlín: De Gruyter.
- MACMILLAN, C. Michael (1998). *The Practice of Language Rights in Canada*. Toronto: University of Toronto Press.
- MAGNET, Joseph Eliot (1995). *Official Languages of Canada*. Cowansville: Les Éditions Yvon Blais Inc.
- MALLEA, John R. (1977). «Introduction». A: MALLEA, John R. [ed.]. *Quebec's Language Policies: Background and Response*. Quebec: Les Presses de l'Université Laval.
- (1984). «Minority Language Education in Quebec and Anglophone Canada». A: BOURHIS, Richard Y. [ed.]. *Conflict and Language Planning in Quebec*. Clevedon: Multilingual Matters.
- MARGALIT, Avishai; HALBERTAL, Moshe (1994). «Liberalism and the Right to Culture». *Social Research*, núm. 61, p. 491-510.
- MARGALIT, Avishai; RAZ, Joseph (1990). «National Self-Determination». *The Journal of Philosophy*, núm. 87, p. 439-461.
- MARMEN, Louise; CORBEIL, Jean-Pierre (1999). *Les langues au Canada: recensement de 1996*. (Nouvelles Perspectives Canadiennes; ISSN 1203-8903)
- MAR-MOLINERO, Clare (2000). *The Politics of Language in the Spanish-Speaking World*. Londres: Routledge.
- MAR-MOLINERO, Clare; STEVENSON, P. (1991). «Language, Geography and Politics: The "Territorial Imperative" Debate in the European Context». *Language Problems and Language Planning*, núm. 15, p. 162-177.
- MARTÍ, Joan (2002). «La planificació lingüística al Quebec i a Catalunya». *Els Marges*, núm. 69, p. 25-44.
- MARTÍN-RETORTILLO, Sebastián (1998). «Dictamen sobre si la Ley catalana 1/1998, de 7 de enero de Política Lingüística, es o no conforme con el bloque de la constitucionalidad». *Teoría y Realidad Constitucional*, núm. 2, p. 37-69.
- MATAS, Jordi (1991). «El model lingüístic dels partits polítics catalans en la redacció de l'Estatut d'Autonomia de 1979». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 16, p. 121-137.

- MAURAS, Jacques (1988). «La normalització lingüística al Quebec». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 8, p. 157-167.
- (1994). «L'aménagement linguistique au Québec et dans les pays de l'ancien empire soviétique». A: MARTEL, Pierre; MAURAS, Jacques [ed.]. *Langues et sociétés en contact: Mélanges en l'honneur de Jean-Claude Corbeil*. Tübingen: Niemeyer.
- (1998). «Les politiques linguistiques des pays baltes: un point de vue québécois». *Terminogramme. Hors Série: Les politiques linguistiques des Pays baltes*, p. 211-230.
- McKIM, Robert; McMAHAN, Jeff (1997). *The Morality of Nationalism*. Nova York: Oxford University Press.
- McRAE, Donald M. (1970). «The Constitutional Protection of Linguistic Rights in Bilingual and Multilingual States». A: GOTLIEB, A. [ed.]. *Human Rights, Federalism and Minorities*. Toronto: Canadian Institute for International Affairs.
- McRAE, Kenneth D. (1975). «The Principle of Territoriality and the Principle of Personality in Multilingual States». *Linguistics*, núm. 158, p. 33-54.
- (1978). «Bilingual Language Districts in Finland and Canada: Adventures in the Transplanting of an Institution». *Canadian Public Policy*, núm. 4, p. 331-351.
- (1983). *Conflict and Compromise in Multilingual Societies: Switzerland*. Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press.
- (1986). *Conflict and Compromise in Multilingual Societies: Belgium*. Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press.
- (1994). «El establecimiento de una política lingüística en sociedades plurilingües: cinco dimensiones cruciales». A: BASTARDAS, Albert; BOIX, Emili [dir.]. *¿Un estado, una lengua?: La organización política de la diversidad lingüística*. Barcelona: Octaedro.
- McROBERTS, Kenneth (2001). «Why States Have Language Policies: State-Building and Nation-Building». [Conferència pronunciada a la Universitat de Barcelona. 29 de novembre de 2001]
- MENDES, Errol (1991). «Two Solitudes: Freedom of Expression and Collective Linguistic Rights: A Case Study of the Ford Decision». *National Journal of Constitutional Law*, núm. 1, p. 283-313.
- MÉNY, Yves; THOENIG, Jean-Claude (1992). *Las políticas públicas*. Barcelona: Ariel.
- MIGUÉLEZ, Fausto (1987). «Immigració i mobilitat social». A: ROTGER, Josep M. [coord.]. *Visió de Catalunya: El canvi i la reconstrucció nacional des de la perspectiva sociològica*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- MILIAN, Antoni (1984a). «La regulació constitucional del multilingüisme». *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 10, p. 123-154.
- (1984b). «De la separació a la conjunció lingüística a l'ensenyament: el títol II de la Llei 7/1983, de 18 d'abril». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 3, p. 33-41.
- (1992). *Drets lingüístics i dret fonamental a l'educació: Un estudi comparat: Itàlia, Bèlgica, Suïssa, el Canadà i Espanya*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms.
- (1994). «La España plurilingüe: breves consideraciones sobre los procesos de normalización lingüística». A: BALLBÉ, Manuel et al. [ed.]. *Informe Pi i Sunyer sobre Comunidades Autónomas 1993*. Barcelona: Fundació Pi i Sunyer d'Estudis Autònoms i Locals.

- MILIAN, Antoni (1995). «La intervención de los poderes públicos en las determinaciones lingüísticas relativas a la enseñanza: modelos y límites». *Revista Vasca de Administración Pública*, núm. 42, p. 43-73.
- (1999a). «Algunes reflexions sobre les intervencions lingüístiques públiques constrictives en el sector privat a propòsit del capítol v de la Llei 1/1998, de 7 de gener, de política lingüística». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 31, p. 35-59.
- (1999b). «L'exigència "almenys en català" com a garantia de la presència social de la llengua catalana». A: HERRERO DE MIÑÓN, Miguel [et al.] *Estudis jurídics sobre la Llei de política lingüística*. Barcelona; Madrid: Institut d'Estudis Autònoms; Marcial Pons.
- (2000). *Público y privado en la normalización lingüística*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms.
- MILLER, David (1995). *On Nationality*. Oxford: Oxford University Press.
- MOLES, Ramon; MARTÍ, Jordi (1987). «Notes sobre la doctrina del Tribunal Suprem en relació amb el fet multilingüe a l'Estat espanyol». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 9, p. 133-139.
- MOON, J. Donald (1993). *Constructing Community: Moral Pluralism and Tragic Conflicts*. Princeton: Princeton University Press.
- MOORE, Margaret (2001). *The Ethics of Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- MÜHLHÄUSLER, Peter (2002). «Theoretical approaches to language planning». [Sessió plenària del Congrés Mundial Sobre Polítiques Lingüístiques (World Congress On Language Policies), Barcelona, 16-20 d'abril de 2002]
- MURO, Xavier (1997). «Los deberes lingüísticos y la proyección de la cooficialidad lingüística sobre la distribución de competencias en la reciente jurisprudencia constitucional (Sentencias 337/1994 y 147/1996)». *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 49, p. 259-297.
- MYHILL, John (1999). «Identity, Territoriality and Minority Language Survival». *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, núm. 20, p. 34-50.
- NELDE, Peter H. (1991). «Language Conflicts in Multilingual Europe: Prospects for 1993». A: COULMAS, Florian [ed.]. *A Language Policy for the European Community: Prospects and Quandaries*. Berlín; Nova York: Mouton de Gruyter.
- (1998). «Language Conflict». A: COULMAS, Florian [ed.]. *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford: Blackwell.
- NELDE, Peter H. et al. (1992). «The Principles of Territoriality and Personality in the Solution of Linguistic Conflicts». *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, núm. 13, p. 387-406.
- OLIVERAS, Neus (2001). *The Main Concepts in the Recognition of Linguistic Rights in European States*. Mercator-Working Papers, núm. 2.
- PAQUETTE, Gérald (1998). «Quebec's Charter of the French Language Twenty Years After». A: KIBBEE, Douglas A. [ed.]. *Language Legislation and Linguistic Rights: Selected Proceedings of the Language Legislation and Linguistic Rights Conference, the University of Illinois at Urbana-Champaign, March, 1996*. Amsterdam; Filadèlfia: John Benjamins.
- PAREKH, Bhikhu (1997). «Dilemmas of a Multicultural Theory of Citizenship». *Constellations*, núm. 4, p. 54-62.

- PAREKH, Bhikhu (1999). «Political theory and the multicultural society». *Radical Philosophy*, núm. 95, p. 27-32.
- (2000) *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- PARÉS, Manuel; TREMBLAY, Gaëtan (1988). *Catalunya, Quebec. Dues nacions, dos models culturals*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- (1990). *Catalunya, Quebec: Autonomia i mundialització. Ponències del II Simposi. Mont-real, març 1987*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- PATTEN, Alan (2001). «Political Theory and Language Policy». *Political Theory*, núm. 29, p. 691-715.
- PAULSTON, Christina Bratt (1987). «Catalan and Occitan: Comparative Test Cases for a Theory of Language Maintenance and Shift». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 63, p. 31-62.
- (1992). «Linguistic Minorities and Language Policies. Four Case Studies». A: FASE, Willem; JASPAERT, Koen; KROON, Sjaak [ed.]. *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Amsterdam; Filadèlfia: John Benjamins.
- (1994). «Catalan and Occitan: Comparative Test Cases for a Theory of Language Maintenance and Shift». A: PAULSTON, Christina Bratt. *Linguistic Minorities in Multilingual Settings*. Amsterdam; Filadèlfia: John Benjamins.
- PEKKANEN, Raimo; DANIELIUS, Hans (1992). «Human Rights in the Republic of Estonia». *Human Rights Law Journal*, núm. 13, p. 236-256.
- PINILLA DE LAS HERAS, E. (1973-1975). *Immigració i mobilitat social a Catalunya*. Barcelona: ICESB. 4v.
- PIZZORUSSO, Alessandro (1975). *Il pluralismo linguistico tra Stato nazionale e autonomie regionali*. Pisa: Pacini Editore.
- POLESHCHUK, Vadim [ed.] (2001). *Accession to the European Union and National Integration in Estonia and Latvia*. European Centre for Minority Issues, ECMI Report, núm. 8.
- (2002). *The Limits of the Law: Estonia, Latvia and the European Commission: Changes in Language Regulation in 1999-2001* [en línia]. <<http://www.eumap.org>>
- POOL, Jonathan (1973). «Mass Opinion on Language Policy: The Case of Canada». A: RUBIN, Joan; SHUY, Roger [ed.]. *Language Planning: Current Issues and Research*. Washington: Georgetown University Press.
- (1974). «Mass Opinion on Language Policy: The Case of Canada». A: FISHMAN, Joshua A. [ed.]. *Advances in Language Planning*. L'Hai: Mouton.
- (1990). «Language Regimes and Political Regimes». A: WEINSTEIN, Brian [ed.]. *Language Policy and Political Development*. Norwood, New Jersey: Ablex.
- (1991). «The Official Language Problem». *American Political Science Review*, núm. 85, p. 495-514.
- PRESTON, M. S. (1963). *Evaluational Reactions to English, Canadian French and European French Voices*. McGill University. [Tesi doctoral]
- PRIETO DE PEDRO, Jesús (1990). «Libertades lingüísticas, doble oficialidad e igualdad en la jurisprudencia». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 14, p. 5-26.
- (1998). «Dictamen emitido a requerimiento del Excmo. Sr. Defensor del Pueblo sobre la conformidad a la Constitución de la Ley 1/1998, de 7 de enero, de Políti-

- ca Lingüística, del Parlamento de la Generalidad de Cataluña». *Teoría y Realidad Constitucional*, núm. 2, p. 87-112.
- PUIG SALELLAS, Josep M. (1986). «La doble oficialitat lingüística del Tribunal Constitucional». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 8, p. 105-136.
- (1987). «La doble oficialitat lingüística a l'Estat espanyol». A: *Llengua i dret. Treballs de l'àrea 5 del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Barcelona-Andorra 1986*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms, Generalitat de Catalunya, p. 29-109.
- (1989). *La situació jurídica de la llengua catalana, avui*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1989-1990 de l'Institut d'Estudis Catalans el dia 5 d'octubre de 1989]
- (1995). «La llengua de l'ensenyament (Comentari a la Sentència del Tribunal Constitucional 337/1994, de 23 de desembre)». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 23, p. 23-40.
- PUPIER, Paul; WOEHLING, José [ed.] (1989). *Langue et droit: Actes du Premier Congrès de l'Institut international de droit linguistique comparé = Language and Law: Proceedings of the First Conference of the International Institute of Comparative Linguistic Law*. Mont-real: Wilson & Lafleur Ltée.
- RAMÓN FERNÁNDEZ, Tomás (1998). «Dictamen emitido a requerimiento de diversas asociaciones sobre la conformidad a la Constitución de la Ley catalana de Política Lingüística de 7 de enero de 1998». *Teoría y Realidad Constitucional*, núm. 2, p. 13-35.
- RAYA MEDINA, Fernando (1988). «La pluralidad de lenguas reconocida en el artículo 3 de la Constitución y la jurisprudencia». *Jornadas de Estudio sobre el Título Preliminar de la Constitución*. Madrid: Ministerio de Justicia, p. 1357-1385.
- RAZ, Joseph (1986). *The Morality of Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- (1994). «Multiculturalism: A Liberal Perspective». *Dissent* (hivern), p. 67-79.
- RÉAUME, Denise (1988). «Individuals, Groups, and Rights to Public Goods». *University of Toronto Law Journal*, núm. 38, p. 1-27.
- (1991). «The Constitutional Protection of Language: Survival or Security?». A: SCHNEIDERMAN, David [ed.]. *Language and the State: The Law and Politics of Identity = Langage et État: Droit, politique et identité*. Cowansville: Yvon Blais.
- (1994). «The Group Right to Linguistic Security: Whose Right, What Duties?». A: BAKER, Judith [ed.]. *Group Rights*. Toronto: University of Toronto Press.
- (1995). «Justice between Cultures: Autonomy and the Protection of Cultural Affiliation». *University of British Columbia Law Review*, núm. 29, p. 117-141.
- (2000). «Official-Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference». A: KYMLICKA, Will; NORMAN, Wayne [ed.]. *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- RÉAUME, Denise; GREEN, Leslie (1989). «Education and Linguistic Security in the Charter». *McGill Law Journal = Revue de Droit de McGill*, núm. 34, p. 777-816.
- REIXACH, Modest (1985). *Coneixement i ús de la llengua catalana a la província de Barcelona: Anàlisi dels resultats del Padró de 1975 i de l'avanç dels de 1981*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- RENIU, Miquel (1994). *Planificació lingüística: estructures i legislació. Planificación lingüística: estructuras y legislación = Planification linguistique: structures et législation. Language planning: structures and legislation*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

- REQUEJO, Ferran (1998). *Federalisme, per a què?* València: Edicions 3 i 4.
- REQUEJO, Ferran (1999a). «Cultural Pluralism, Nationalism and Federalism: A Revision of Democratic Citizenship in Plurinational States». *European Journal of Political Research*, núm. 35, p. 255-286.
- (1999b). «La acomodación “federal” de la plurinacionalidad. Democracia liberal y federalismo plural en España». A: FOSSAS, Enric; REQUEJO, Ferran [ed.]. *Asimetría federal y Estado plurinacional: El debate sobre la acomodación de la diversidad en Canadá, Bélgica y España*. Madrid: Trotta.
- RESNICK, Philip (1994). «Towards a Multinational Federalism: Asymmetrical and Confederal Alternatives». A: SEIDLE, F. Leslie [ed.]. *Seeking a New Canadian Partnership: Asymmetrical and Confederal Options*. Mont-real: Institute for Research on Public Policy.
- ROIG, Josep M. (1992). *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: Un assaig de repressió cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ROYAL COMMISSION OF INQUIRY ON EDUCATION IN THE PROVINCE OF QUEBEC (1966). *Report of the Royal Commission of Inquiry on Education in the Province of Quebec. Part III: Educational Administration*. Quebec: Government of the Province of Quebec.
- RUBIN, Joan (1971). «Evaluation and Language Planning». A: RUBIN, Joan; JERNUDD, Björn [ed.]. *Can Language Be Planned?* Honolulu: The University Press of Hawaii.
- SÀEZ, Armand (1980). «Catalunya, gresol o explotadora? Notes sobre immigració i creixement». A: *Immigració i reconstrucció nacional de Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill: Blume.
- SCHNEIDERMAN, David [ed.] (1991). *Language and the State: The Law and Politics of Identity = Langage et État: Droit, politique et identité*. Cowansville: Les Éditions Yvon Blais.
- SENELLE, Robert (1996). «L'emploi des langues en Belgique». *Revista Vasca de Administración Pública*, núm. 44, p. 23-76.
- SEYMOUR, Michel (1994). «Anti-individualisme, droits collectifs et États multinationaux». *Le défi du pluralisme: Lekton*, núm. 4, p. 41-80.
- SHAFIR, Gerhson (1995). *Immigrants and Nationalists: Ethnic Conflict and Accommodation in Catalonia, the Basque Country, Latvia, and Estonia*. Albany: State University of New York Press.
- SIGUAN, Miquel (1992). *España plurilingüe*. Madrid: Alianza.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove; BUCAR, Sertaç (1995). «Killing a Mother Tongue – How the Kurds are Deprived of Linguistic Human Rights». A: SKUTNABB-KANGAS, Tove; PHILLIPSON, Robert [ed.]. *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlín; Nova York: Mouton de Gruyter.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove; PHILLIPSON, Robert [ed.] (1995). *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlín; Nova York: Mouton de Gruyter.
- SOLÉ, Carlota (1981). *La integración sociocultural de los inmigrantes en Cataluña*. Madrid: CIS.
- SOLÉ, Josep M.; VILLARROYA, Joan (1993). *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes*. Barcelona: Curial.

- STEIN, Michael (1977). «Bill 22 and the Non-Francophone Population in Quebec: A Case Study of Minority Group Attitudes on Language Legislation». A: MALLEA, John R. [ed.]. *Quebec's Language Policies: Background and Response*. Quebec: Les Presses de l'Université Laval.
- STEWART, William A. (1970). «A Sociolinguistic Typology for Describing National Multilingualism». A: FISHMAN, Joshua A. [ed.]. *Readings in the Sociology of Language*. L'Hàia: Mouton.
- STOEL, Max van der (2000). «The Linguistic and Education Rights of National Minorities and their Application in Moldova». [Conferència inaugural del seminari «Language and Educational Issues in the Republic of Moldova», Chisinau, Moldàvia, 18 de maig de 2000]
- SVENSSON, Frances (1979). «Liberal Democracy and Group Rights: The Legacy of Individualism and Its Impact on American Indian Tribes». *Political Studies*, núm. 27, p. 421-439.
- TAMIR, Yael (1993). *Liberal Nationalism*. Princeton: Princeton University Press.
- TAYLOR, Charles (1992). *Multiculturalism and «The Politics of Recognition»*. Princeton: Princeton University Press.
- TERMES, Josep (1984). «La immigració a Catalunya: política i cultura». A: *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*. Barcelona: Empúries.
- «The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities and Explanatory Note». (1999). *International Journal on Minority and Group Rights*, núm. 6, p. 359-387.
- THIBAUT, F.; AMBOISE, Jean-Claude (1987). «L'étrange paradoxe d'une liberté devenue obligatoire: la loi 101 sur l'usage exclusif du français dans l'État du Québec». *Revue du Droit Public*, núm. 1, p. 149-172.
- TOLLEFSON, James W. (1981). «Centralized and Decentralized Language Planning». *Language Problems and Language Planning*, núm. 5, p. 175-188.
- (1991). *Planning Language, Planning Inequality. Language Policy in the Community*. Londres; Nova York: Longman.
- TOMASI, John (1995). «Kymlicka, Liberalism, and Respect for Cultural Minorities». *Ethics*, núm. 105, p. 580-603.
- TORRES, Joaquim (1980). «La immigració i la llengua catalana: documentació sobre coneixements, usos i actituds lingüístics». A: *Immigració i reconstrucció nacional de Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill: Blume.
- (1985). «Les dades lingüístiques del padró del 1975 i les enquestes coetànies». A: REIXACH, Modest. *Coneixement i ús de la llengua catalana a la província de Barcelona: Anàlisi dels resultats del Padró de 1975 i de l'avanç dels de 1981*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- TREMBLAY, Gaëtan; PARÉS, Manuel (1987). *Québec-Catalogne: deux nations, deux modèles culturels*. Mont-real: Université du Québec à Montréal.
- VAILLANCOURT, François (1980). *Differences in Earnings by Language Groups in Quebec, 1970: An Economic Analysis*. Quebec: Centre International de Recherche sur le Bilinguisme - International Center for Research on Bilingualism.
- (1988). *Langue et disparités de statut économique au Québec, 1970 et 1980*. Québec: Conseil de la Langue Française.

- VERNET, Jaume (1992a). «El Tribunal Constitucional avala l'exigència de la capacitat lingüística per accedir a la funció pública de les comunitats autònomes amb dues llengües oficials. Comentari a la STC 46/1991, de 28 de febrer». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 17, p. 87-98.
- VERNET, Jaume (1992b). «La regulació del plurilingüisme a l'Administració espanyola (1977-1990)». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 18, p. 155-179.
- (1992c). *Normalització lingüística i accés a la Funció Pública*. Barcelona: Fundació Jaume Callís.
- VILA, Xavier (1991). «El decret sobre l'ús de les llengües en les empreses i en les relacions socials a Bèlgica». A: DIRECCIÓ GENERAL DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA. *Estudis i propostes per a la difusió de l'ús social de la llengua catalana*. Vol. 4: *Experiències internacionals de planificació lingüística*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- VILETTA, Rudolf (1978). *Abhandlung zum Sprachenrecht mit besonderer Berücksichtigung des Rechts der Gemeinden des Kantons Graubünden. Band I: Grundlagen des Sprachenrechts*. Zurich: Schulthess Polygraphischer Verlag.
- WALDRON, Jeremy (1995). «Minority Cultures and the Cosmopolitan Alternative». A: KYMLICKA, Will [ed.]. *The Rights of Minority Cultures*. Oxford: Oxford University Press.
- WALKER, Brian (1997). «Plural Cultures, Contested Territories: A Critique of Kymlicka». *Canadian Journal of Political Science* = *Revue Canadienne de Science Politique*, núm. 30, p. 211-234.
- WALZER, Michael (1992). «Comment». A: TAYLOR, Charles. *Multiculturalism and «The Politics of Recognition»*. Princeton: Princeton University Press.
- WATTS, R. (1991). «Linguistic Minorities and Language Conflict in Europe: Learning from the Swiss Experience». A: COULMAS, Florian [ed.]. *A Language Policy for the European Community: Prospects and Quandaries*. Berlín; Nova York: Mouton de Gruyter.
- WEINSTEIN, Brian (1983). *The Civic Tongue: Political Consequences of Language Choices*. Nova York: Longman.
- [ed.] (1990). *Language Policy and Political Development*. Norwood, Nova Jersey: Ablex.
- WILLEMNYS, Roland (1992). «Linguistic Legislation and Prestige Shift». A: AMMON, Ulrich; HELLINGER, Marlis [ed.]. *Status Change of Languages*. Berlín: Walter de Gruyter.
- WOEHLING, José (1987). «La réglementation linguistique de l'affichage public et la liberté d'expression: P.G. Québec c. Chaussure Brown's Inc.». *McGill Law Journal* = *Revue de Droit de McGill*, núm. 32, p. 878-904.
- (1992). «Les droits des minorités: la question linguistique et l'éventuelle accession du Québec à la souveraineté». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 18, p. 95-153.
- (1993). «La conformité de certaines modifications projetées au régime linguistique de l'affichage public et de la publicité commerciale découlant de la Charte de la langue française avec les chartes des droits et libertés». Conseil de la Langue Française. [Annex a l'Avis sur d'éventuelles modifications à la Charte de la langue française]

- WOOLARD, Kathryn (1992). *Identitat i contacte de llengües a Barcelona*. Barcelona: La Magrana.
- WRIGHT, Sue [ed.] (1996). *Monolingualism and Bilingualism: Lessons from Canada and Spain*. Clevedon: Multilingual Matters.
- YALDEN, Robert (1989). «Liberalism and Language in Quebec: Bill 101, the Courts, and Bill 178». *University of Toronto Faculty of Law Review*, núm. 47, p. 973-994.
- YOUNG, Iris Marion (1997). «A Multicultural Continuum: A Critique of Will Kymlicka's Ethnic-Nation Dichotomy». *Constellations*, núm. 4, p. 48-53.
- (2000). «Self-Determination and Global Democracy: A Critique of Liberal Nationalism». A: SHAPIRO, Ian; MACEDO, Stephen [ed.]. *Designing Democratic Institutions*. Nova York: New York University Press. (Nomos; 42)

ISBN 84-7283-818-8

